

Takáts Sándor

Buda két árulója

**Válogatta, sajtó alá rendezte
RÉZ PÁL**

TARTALOM

AZ IGAZI SZEGÉNYLEGÉNYEK
HUSZÁRKALANDOK A HÓDOLTSÁG KORÁBAN
ENYINGI TÖRÖK BÁLINTNÉ
THURY GYÖRGY LANTOSA
CZECZEY LÉNÁRD KAPITÁNY
VÁROSAINK A TÖRÖK HÁBORÚKBAN
BERENHIDAI HUSZÁR PÉTER
BALÁZSDEÁK ISTVÁN
EGY HŐS KAPITÁNY HALÁLA
A KALANDOR
A TÖRÖKÖS ASSZONY
A SZÖKTETÉS
RÉGI SÓVÁGÓINKRÓL
A MAGYAR FELIMEG
A SÁRVÁRI KERT A XVI. SZÁZADBAN
LÓ, KOCSI ÉS HŐKÖS
A RÉGI LEVELEK HUMORA
BUDA KÉT ÁRULÓJA
A HAZAI TÖRÖK HEGEDŐSÖK
A MENYEGZŐMEGHÍVÁSOK ÉS A LAKODALMI SZOKÁSOK RÉGENTE
KATONATEMETÉS A TÖRÖKVILÁGBAN
KÜZDELEM A RÉSZEGESKEDÉS ELLEN
KÜZDELEM A TÁNC ÉS A MUZSIKA ELLEN
MAGYAR RABOK OLASZ GÁLYÁKON
RÉGI MAGYAR FÜRDŐSÖK
SZAPATA FERENC URAM BÍRÓSÁGA
A ZRÍNYI-ÚRFIAK

AZ IGAZI SZEGÉNYLEGÉNYEK

*Ó, szegény megromlott s elfogyott magyar nép
Vitézséggel nevelt hírrel vagy igen szép;
Kár, hogy tartatol úgy, mint senyvedendő kép
Előmenetedre nincs egy útad is ép.*

Balassi Bálint

A magyar katonát úgy a hazai, mint az idegen írók minden időben magasztalásokkal halmozták el. Acélkarú, törhetetlen szívű s félelmet nem ismerő férfaink ugyan mindig voltak, de a XVI. és a XVII. században ezrével és ezrével terem az ilyen. Nem is magyar, hanem külföldi ember írta a XVI. században, hogy *a hazaszeretet eredeti magyar virtus!* Külföldi költők énekelték meg a magyar katona hazafias gondolkozását, önfeláldozási készségét, vitézi szellemét s vakmerőségig menő bátorságát. A mi írott emlékeink napnál világosabban hirdetik, hogy a XVI. században mindaz, ami igazában magyar és nemzeti, a végházak vitézeiben él és virul. Itt a végházakban folyik a magyarosodás, itt élnek a nemzeti hagyományok, itt lelkesednek s küzdenek a hazáért. Itt hangoztatják ezerszer és ezerszer: *„Ha nem harcolunk a török ellen, azt is elveszítjük, ami még a miénk Magyarországból.”* A végházak népe kiáltja világga: *„Hazánkért és magunk becsületéért lakjuk a végeket, fizetés nekünk nem jár!”* Temérdek ily felemelő hang szólal hozzánk a végekből. A Temesvárbán körülzárt Losonczy István közvetlenül halála előtt írta volt nemzetének: *„Én az én Istenömhöz való jó hitömben, az én hűségemben és az én hazámhoz való szeretetemben, az én lelkem míg testben leszen, az élő Istennek segítségével meg nem fogyatkozom, de ha Magyarországból akartok lakni, idegen embörrre dolgotokat ne bizzátok; mert az magyarokat semminek veszik; szömömmel látott dolgot mondok; nyilván nem szánja sem országunkat, sem mimagunkat!”* Íme, ilyen hang szól hozzánk a végházakból! Van-e ennél mélyebb hazaszeretet? S nem ezt hangoztatja-e Balassi Bálint a végbeli vitéz is, mikor a magyar nemzet romlásán kesergett, írván:

Ó kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmetes mind tavaszom s telem,
Keseregj, sírj, kiálts Istenedhez velem,
Nálad, hogy szeretlek, legyen ez vers jelem.

S ott, ahol ilyen hangok hallatszottak, ott a végházakban és főúri várkastélyokban nevelkedett a magyar ifjúság elitje. Itt tanították meg arra, hogy a magyarnak a vitézi névnél és tisztességnél féltöbb kincse nincsen. Itt tanulták meg ifjaink, hogy nincs szebb elmúlás a hősi halálnál, nincs szebb temető a zöldbe borult mezőnél. A végházakban és a kastélyokban élnek a lantosok és a hegedősök, köztük Balassi Bálint, a végbeli életnek ez örök életű dalosa és zengő szíve. Ki tudná megmondani, mennyi szép vitézi ének született itt, hiszen az ismerteken kívül még ma is sok porlad a családi levéltárakban. Az egyik ilyenben például a végbeli vitéz így fohászkodik a magyarok istenéhez védelemért:

Mert te igazgatod minden dolgaimat,
Viselőd az hadban ügyemet, gondomat,
Forgatod kezömben az harcos szablyámat,
Te tanítod vívni az én fiaimat.

Kezembe adod még én ellenségimet,
Ki mostan elhordja édös nemzetömet,
Szertelen pusztítja szép zsiros földemet,
Gyakorta levágja erős vitézünket.

Egy másik *Szép ének* című versben így kesereg a magyar vitéz: „Miért hagyál el minket ilyen igen megromlanunk? mi nemzetségünkben elpusztulnunk, miért távozálsz el Úristen ily messzi mitőlünk? Azért kell tisztelnünk pogányokat, gyilkosokat, paráznákat, bálványimádókat, kiknek el kell viselnünk kemény igájukat. *Elvevéd tőlünk országunkat, királyunkat, földhöz vered az mi koronánkat*, szemed elől veted az mi áldozatinkat. Megszűnnek sok helyeken szent nevednek dicséreti, szép ifjak ékes éneklési; mert az bálványimádás tüled azt érdemli. Eltávozóék mitőlünk jó nagy Isten mi örömünk, nincsen immár semmi vigasságunk, siralomra fordula az mi nyájasságunk. Támadj fel azért immár nagy Úristen mi mellettünk, és te jobb kezedet nyújtsd ki rajtunk, és ne vess el előled, kik megnyomorodtunk. Lássák meg az pogányok, hogy mirőlünk gondot viselsz, kiket szent igéddelel legeltetsz, és noha megbántottunk, tetűled el nem vetsz” stb.

Felemelő s lelkesítő mindaz, ami a végbeliek életéről, küzdelmeiről s igaz magyarságáról ránk maradt. Pedig ha tudjuk, hogy már a XVI. század első felében mennyit kellett nélkülözniök, mennyit szenvedniök, akkor még inkább értékelnünk kell mindazt, ami a végbelieket a magyar nemzet büszkeségévé, féltett kincsévé s egyedüli reményévé tette.

Harcosaink jó része a hódoltság területéről elűzött nemesekből került ki. Ezeknek szegényeknek semmijök sem volt, s ha zsoldot nem kaptak, éheztek. „Az szegény nemesség - írják 1550-ben - igen elbúsult; mert olyak vannak bennök, hogy éhen is meghalnak, oly szegények vannak bennök. *Sírnak az nyavalyások, de azért helyüket megállják.*” Akárhányszor megesett, hogy nemesek, akik két-három lóval mint tisztek szolgáltak, a nagy nyomorúság miatt közvitézekké lettek. Azaz úgy jártak, mint Bank Pál, Déva várának kapitánya, aki 1552-ben Castaldónak írta volt: „Igen kevés vagyok én egyedül ennek (a várnak) megtartására, ha ezek eloszolnak; mert *jobb énnekem-tisztességemre az más ember lovát vakarnom, hogy nem mint egyedül szégyent vallanom, ha az uraim, akik itt vagynak, eloszolnak.*”

Kornis Gáspár 1605. április 16-án Batthyány Ferencnek írta volt: „*Az én uramnak való hűséges szolgálatom miatt csak egy dolmányban maradék! Úrból közönséges katona lenvék?* Immár Isten mire adja dolgomat, nem tudom; kegyelmed gondolhatja, mit remélhetek.”

A lovagias, vitézi szellem és lelkesedés is, mely a végbeli vitézeket a XVI. században olyanannyira áthatotta, nem volt állandó. Régi magyar mondás, hogy a szegénység nagy emberséget gyaláz! A végbeliek lelkes életét is a szegénység tette tönkre. Vitézeink elmétől alig megfogható nyomorúságban éltek. Az éhség és a nyomorúság megölte a lelkesedést, megbomlasztotta a fegyelmet.

Nincs ország - írják a végbeliek -, ahol a küzdő vitézekkel oly keveset törődnének, mint nálunk. Ausztria főurainak vadállatjait - írja Lippay érsek - jobban élelmezik, jobban gondozzák, mint a végházak hadinépét. Tudott dolog, hogy a magyar gyalogosnak havi két forint, a huszárnak havi három forint volt a fizetése. Ebből kellett ruhát, fegyvert szereznie, ebből kellett magát, családját és lovát tartania. Amíg egy jó magyar lovas havi három forintot (s azonkívül semmit se) kapott, addig a császári lovasnak (kürasszírnak) havi tizenöt forint s élelem járt. Pedig a császári nehéz lovasnak a török ellenében alig vehették hasznát. Volt idő, mikor egy német gyalogos annyiba került, mint hét jó magyar hajdú. Volt idő, mikor a nagy török háború alatt pusztá kenyerért is akárhány magyar katonát lehetett kapni. A bécsi

kormányshékek mégis németekkel rakták meg a végházakat, s a magyar katonát rendesen sosem fizették.

Tudott dolog, hogy szegény katonáink zsoldjukat felerészben posztóban kapták. A 12-24 forintos posztó végjét a katonáknak 24-48 forintba számították, s még a magyar sing és a brabanti rőf közt levő különbséggel is csaltak. Innét van, hogy katonáink nemegyszer négy-havi zsoldjukról hajlandók voltak lemondani, ha posztó helyett készpénzben fizetik őket. Pénzt azonban mindig ritkábban kaptak, s így kénytelenek voltak elfogadni a silány posztót is. A legtöbbször azonban ez is elmaradt, s így a szegény katonák sóhajtvá kiáltották: *se pénz, se posztó!*

I. Ferdinánd és Miksa idejében is nagy volt ugyan a fizetetlenség, de az elviselhetetlen nyomorúság Rudolf uralkodása idején szakadt a szegény végbeliekre. Ekkor énekelte Balassi Bálint a magyar katonáról:

Kedvelt s böcsült véred lett csúfoltságossá,
Szablyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossá,

Föld reménységére felnevelt úrfiak,
Szemétre vettettek úgy, mint köz tyúkfiak
Zsírokkal hízódnak az idegen fiak,
Hozzád nem különbek, mint az ördögfiak.

És Balassi Bálint az igazat énekelte. A magyar vér mérhetetlenül olcsó lett. Katonáink zsoldja elmaradt, s idegenek híztak a magyar jövedelmen.

Az ország keleti részén a szepesi kamara fizetvén a végházakat, itt katonáink mindig jobb sorsban éltek, mint a nyugati részeken. De azért Rudolf uralkodása idején a szepesi kamara területén is megesett, hogy a végbelieknek 50-60 hónapon át mit sem fizettek. Tokaj, Szendrő, Ónod, Kálló, Ecsed és Szatmár lovas és gyalogrendjei összegyűlvén, maguk írták a kamarának: „Rudolfus császár idejében hol ötven, hol hatvan havunk maradt fizetetlenül; most őfelsége (II. Mátyás) idejében is hol húsz, hol huszonöt havunk vagyon hátra”.

Az ország nyugati részein még rosszabb volt a helyzet. A palotai kapitány írta például rongyban csühödő és éhező katonáiról: „*Nincs oly ember az világon, ki ezeket nem keserülné*”. A felzendült lévai vitézeket 1576-ban tisztjeik csak nagy nehezen tudták lecsillapítani. Ők, a tiszték írták aztán Rudolf császárnak: „Immár koldusnak s nem szolgáló népnek láttatunk lenni... Talán felségednek mi láttatunk legalábbvaló hívei lenni, kiknek árnyékában vannak az őfelséged több végei”. A szegény palotaiak, kiket hosszú szenvedés és várakozás után egy darab papirossal fizettek ki, elkeseredetten jelenték ki, hogy tovább nem szolgálhatnak: „Tudjuk és hisszük - írták -, ha mi nyomorúságot őfelsége rajtunk cselekeszni kész, az Úristen őfelségének ezt el nem engedi, hanem az mirajtunk teendő nyomorúságért őfelségét úgy megveri mind testében, mind lelkében, és minden dolgaiban szerencsétlenné teszi, hogy minden fejedelmek között őfelsége például lészen.”

A kanizsaiak egy évvel későbbben szintén, ilyen hangon jelentették, hogy már éhhalál is volt köztük. „Ezután - írták -, most hogy ruhátlanok vagyunk, s nincsen mivel ruházni magunkat, hideggel kell meghalnunk!”

Ilyenformán írogatnak a többi végház lakói is. A hős Pálffy Miklós újvári vitézeiről írta például, hogy jámborul s igazán szolgálnak, de hogy minemű fogyatkozásban vannak, azt csak Isten tudja. „Kegyelmeteknek pedig jó emberséggel írhatom, hogy sokaknak közülük, akik vagyon negyven esztendeje, hogy az őfelsége szolgálatjában vannak, *az orcájokon és vén*

szakállukon csurgott le az könnyük... Az ellenség is penig nagy szívet és bátorságot veszen rajta, ha látja, hogy az őfelsége régi szolgálait így éhhez hagyják meghalni, meg nem adván az övéket... Bocsátottam immár el közölök harmincat olyakat, hogy száz mérföldről kellett volna őket idehozni. Jó hitemre mondhatom, hogy ugyan sokan vannak közölök, hogy három vagy négy nap is nem ehetnek az kenyérből.”

Amint Pálffy levele is mutatja, Rudolf uralkodása alatt sok végbeli vitéz otthagyta a szolgálatot, mert elviselhetetlenné lett a nyomorúságuk. Amint a kanizsaiak, úgy a többiek is világosan megérték, hogy „az éhenhalás viszi őket a végházakból”.

Ez időben még igen sok erősség és várkastély főuraink kezén volt, s mivel ezek ekkor még nemcsak, hogy egyetértettek a nemzet többségével, de legtöbbet áldoztak a nemzeti védelemre és a nemzeti kultúrára, tehát igen szívesen fogadták szolgálatukba a végházakból távozott vitézeket. A kanizsai őrség írta volt ekkor: *„Minden vitézlő ember az urak fizetésére siet; mert az urak az ő szolgálójuk fizetésében el nem vesznek, hanem pénzről pénzre nekik megfizetnek. Annak fölötté jószágokat is sokat közikbe osztanak. Ha melyik gonosz szerencsével kárt vall, mindennel segítik s nem hagyják megszegényedni.”*

Az urak azonban nem fogadhattak meg minden bujdosó katonát. Akik tehát a végházakban maradtak, azok tovább is szenvedtek és nélkülöztek. A szécséni őrség 1607-ben írta: *„mezítelenek, költségtelenek és éhezők vagyunk”*. Ugyanez évben a bányavidéki valamennyi végház küldöttei Újvárt gyűlést tartván, elbocsátásukat kérték; mert tovább nem bírják a nyomorúságot. „Ekkoráig - írták - nagy éhezéssel, szomjúzással, pénztelen, ruházatlan kellett őfelsége végházaiban éjjel-nappal vigyáznunk.”

A harmincéves háborúban a végbeliek sorsa még rosszabbra fordult. A birodalmi segély ugyanis teljesen elmaradt. Szentgyörgyvölgyi Bakács Sándor főkapitány jelentette 1620-ban, hogy *a keszthelyi őrség tizenegy év óta semmi fizetést nem kapott*, s most elrendelték, hogy ötven lovas és ötven gyalog a táborba vonuljon. E szegény legények - írja Bakács - Keszthelyt minden ellenségtől őrzik és védik, de fizetetlenül s ruhátlanul hadba nem mehetnek. A Dunántúl többi végházának kapitányai kijelentették, hogy szegény hazájuk oltalmára és hasznára akarnak lenni, de „az végházakat kordéra nem hagyják”.

Eszterházy a bányavidéki végházak népéről jelentette, hogy a végső nyomorúság nyomja. Ő maga a sajátjából segíti ugyan a vitézeket, de valamennyit nem táplálhatja; ezért csak az éhenhalókat tartja cipóval. Ha - írja Eszterházy - végsőig elkeseredik a vitézlő nép, mindegy neki, kötéllel vagy éhséggel kell-e elpusztulnia; de oly dolgot cselekszik, amit sok mérő búzával sem lehet felváltani.

A dunántúli végházakból ugyanilyeneket írogatnak. Hagymásy Miklós kapitány például Batthyány Ferencnek jelentette: „Az gyalog három lövés port vagy önt nem tudna puskájához venni. Az lovasnak annyi embersége nincs, hogy egyszer meg tudná lovát patkoltatni, vagy hogy magának lábbelít vehetne”.

Azoknak a huszárezredeknek sem volt jobb dolguk, melyek a harmincéves háború alatt a birodalomban küzdöttek. Eszterházy Miklós nádor a haditanácsnak írta 1637-ben, hogy *Kovács Péter ezer emberéből csak kétszáz maradt életben*. Hősiesen, vérük ontásával küzdöttek ezek, megérdemlik tehát a szegények, hogy valamit kapjanak. Legalább egy hónapra szállást adjanak nekik.

A szegény végbeliek aratás idején mind kimentek a várakból, mert ha takaráskor nem szereztek maguknak élelmet télire, éhen halhattak. A kiskomáromiakról írják például 1648-ban: kimentek mind *„képében aratni, mivel szegényeknek kenyerök nem volt”*. Keglevich Péter vicegenerális 1648. július 3-án jelentette Batthyány Ádám generálisnak, hogy a vég-

házak vitézei négy-öt mérföldre is elmennek aratni. „*Elszéledtenek a szegénylegények - írja ugyanő -, s elfutottanak az aratásra*”.

Ha nem kaptak munkát - ami sokszor megesett -, éhségtől úzva a másét vették el. A dunántúli vicegenerális írta Batthyáynak Egerszegről: „Hogy életét megtarthassa, ki kell mennie (a vitéznek) a falukra. Erővel elveszi az polgárnak az miye vagyon. Onnad aztán az vármegyékben, az országban is nagy kiáltás vagyon az vitézlő rendre”.

A végbeliek jelentései szerint az ilyenén láрма és síbolkodás mindég nagyobb volt, mint az okozott kár. A jobbágyok ugyanis jól értették, mint kell a tócsából tengert csinálniok.

I. Lipót kerülvén a trónra, a magyar katonaság múltjának legszomorúbb korszaka kezdődött. A nagy fizetatlenséghez ekkor még hozzájárult a vallási üldözés s a magyarság nyílt üldözése. A szegény végbeli katonaságunknak éreznie kellett, s érezte is, hogy Bécsből egyenest romlására törekszenek. Volt végházunk, ahol szegény katonáink tíz éven át nem kaptak fizetést. A végbeli kapitányok jelentései szerint a vitézek döglött lovak húsával, fakéregből és korpából készült kenyérrel s a mocsarakból kiásott bűzös gyökerekkel táplálták családjaikat. Ha - írja Forgách Ádám generális - a végbeliek halálra ítélt rabok lennének, akkor sem szabadna őket éhséggel megölni (1662). A legjobb vitézek - jelenti Batthyány Kristóf -, hogy családjukat táplálhassák, kénytelenek a falukra menni s a másét elvenni. S ha megfogják őket, *a hazának e hű és vitéz katonáit, mint rablókat kerékbe török vagy felakasztják*. Végső romlás és pusztulás lesz ennek a következménye!

Kollonits Lipót érsek 1669-ben írta a bányavidéki végházak katonáiról: „Ezek a szegények hat év óta egy harapás kenyeret, egyetlen fillért sem kaptak”.

Szendrő, Putnok és Diósgyőr őrségéről jelentették 1673-ban, hogy leírhatatlan a nyomorúság köztük. *E három helyőrség nyolc év alatt mindössze csak kéthavi fizetést kapott*.

A titkos tanács 1664-ben magának az uralkodónak jelentette, hogy *Győrött és Pápán száznál több magyar katona halt éhen*. S akik még élnek, szinte árnyékká lettek a nyomorúság miatt.

A haditanács jelentette őfelségének 1691-ben, hogy az éhség és a kétségbeesés az ellenséghez űzi a szegény végbelieket. Nigrelli most írta Kassáról, hogy a Kecskemét környékén állomásozott huszárok az élelem hiánya miatt majd mind elpusztultak. A kolozsvári és a székelyhídi őrségről ugyanezt jelentették.

Ilyen viszonyok közt éltek a szegény magyar katonák Lipót uralkodása idején! Isten csodája, hogy e nyomorúsággal telt esztendőben végházaink mind el nem veszték. A szentgróti és a béri vitézlő rend írta 1676-ban Batthyáynak: „*Botokkal s csaknem meztelenül kölletik őfelsége kapuit őriznünk*. Csak az egy élő Isten az, ki még eddig az pogányságnak csalárdságát meggátolta”.

A Habsburgok politikája s a bécsi kormányzószékek magyargyűlölete, amint láttuk, először koldusokká tette a magyar katonákat. S mikor már elég gyöngének tartották a magyar haderőt, Laxenburgban a király elnöklete alatt azon tanácskoztak, mint lehetne a magyar haderőt feloszlatni. 1671. december 11-én aztán megjelent a császári rendelet, mely egyelőre mintegy nyolcezer végbelit fizetés nélkül szélnek eresztett. A magyar katonaságra mért e gyalázat hihetetlen elkeseredést és zűrzavart okozott. A kipróbált régi harcosok majd mind a felkelőkhöz csatlakoztak. S mikor Bécsben látták az eredményt, a soproni országgyűlésen visszavonták az 1671-i császári rendeletet. A nagy török háborúban aztán katonáink vitézül harcoltak ugyan, de ezzel sorsukon mit sem lendítettek. A magyar gyalogosnak havi egy forintot, a németnek havi nyolc forintot és élelmet adtak. Zichy István győri vicegenerális arra kérte a haditanácsot, hogy legalább csizmát adjanak a szegény hajdúknak; mert meztírláb

járnak s télen elfagy a lábuk. Az Eger blokádjánál részt vett magyar katonák vitézségét még a bécsi kormánysszékek is magasztalták, de azt is megírták róluk, hogy e szegény emberek házról házra koldulva szerzik meg darabka kenyérüket.

A háború szerencsés bevégezése után Bécsben nyíltan hirdették, hogy a magyar végbeliekre már nincsen szükség, s az újonnan építendő várakba német és rác katonát kell helyezni. Aztán hozzáfogtak a régi magyar végházak lerombolásához. S régi dicsőségünknek szentelt falait egymás után döntik le. Az 1699. évtől 1702-ig alig volt hazánkban magyar katona. Szatmárt tartottak hatvan huszárt és negyven hajdút az adók és porciók beszedésére. Ezek a szegények is 1702-ben fizetésért könyörögtek; mert tíz év óta mit sem kaptak.

A magyar katonaság szenvedésének tengernyi sokaságából csak egy szemernyit adtunk itt. De ez adatok is világosan hirdetik, hogy a Habsburg uralkodók örökös bizalmatlansága s a bécsi kormánysszékek magyargyűlölete századokon át minő rettenetes nyomorúsággal és szenvedéssel sújtotta a magyar katonaságot!

Akaratlanul is felvetődik itt a kérdés, vajon Magyarország nem bírta-e fizetni saját katonaságát? A feleletet erre a magyar rendek többször megadták. - Ha - mondták ezek - Magyarország maga rendelkezhetik bevételeivel, minden katonáját rendesen fizetheti. Sajnos! ebbe az udvar sohasem egyezett bele. Mindent, ami nagyobb jövedelmet hozott, kivette a magyar kamara kezéből, s Ausztria javára fordította. A magyar kamara írta volt 1549-ben: „*Omnes proventus ad cameram majestatis vestrae pertinentes ab eadem sunt abstracti et aliorum curae et administrationi ac dispositioni commissi, ita ut pene nihil camera praeter nudum titulum habeat!*” Azaz, hogy a magyar kamarától minden jövedelmet elvontak s idegenekre bízták, úgyhogy a magyar kincstárnak a pusztán néven kívül egyebe sem maradt.

A magyar kamara kiszámította, hogy Mária özvegy királyné 1526-tól 1548-ig hány százezer forintot húzott Magyarország jövedelméből (harmincadokból s bányákból). S kiszámította azt is, hogy e hatalmas összeg után mennyi katonát kellett volna tartania. S Mária királyné egyetlen katonát sem tartott s nem fizetett! Az 1580. évben a magyar rendek azt írták a királynak, hogy minden végbeli katonát rendesen fizetnek, s még tizenötezer lovas és gyalogost tartanak, a király konyhájára 15 000, a tornajátékokra 4000 forintot adnak évenként, ha Magyarország maga rendelkezhetik a marhakereskedés jövedelmével.

Hogy mire költötte az udvar a kezén levő harmincadok jövedelmét, azt a számadások világosan mutatják. A magyaróvári harmincadból 1586-ban a francia királyné (osztrák főhercegné) nemcsak százötvenezernyi hozományát kapta, de ezenkívül ugyaninnét évi 7500 frt-ot húzott. Ugyaninnét fizették az osztrák landmarschallt, II. Mátyás gyóntatóját, Izabella Klára infánsnő innét húzott évi 4000 frt-ot, innét fizették az udvari káplánokat, az udvar szállítóit, szakácsait, a bécsi apácázárdákat, az udvari muzsikusokat stb. Althan Adolf, aki az udvarnak jelentős kölcsönöket adott, 1619-1633-ig 78 598 frt-ot kapott a magyaróvári harmincadból. Az 1625. évben még Károly főherceg ravatalának költségeit is a magyaróvári harmincaddal fizették, így állván a dolog, nem csoda, hogy *1627-ben az óvári, a pozsonyi és a nedölcei harmincadoknak másfél milliónál több volt az adósságuk!* S ezt mind a magyar marhakereskedés jövedelméből kellett megfizetni!

Íme, a Habsburgok imigyen sáfárcodtak Magyarország jövedelmével! Pedig eddig a bányák jövedelméről nem is szóltunk. Pedig ebből sem látott Magyarország semmit. *De a főhercegeknek csupán Mikulásra évenként négyezer körmőci aranyat utalt ki az uralkodó!*

Mindenféle kiadás szerepel az említett harmincad-hivatalok számadásaiban, csak a végbeli katonaságnak adott összegek hiányoznak onnét. S ha a XVII. században szerepel is néha a katonai kiadás, ez jelentéktelen összeg, s jobbára a bécsi arzenálnak szól.

Az eddig felsorolt adatok világosan hirdetik, hogy mit kellett a magyar katonának nélkülöznie és szenvednie. Megértjük tehát, miért hívták a végbeli vitézekét szegénylegényeknek. Ők maguk is így nevezték magukat még a kuruc-labanc világban is.

A legény szón nem nőtlen embert kell értenünk, mert ezt *rideg legénynek* hívták, hanem olyan kitanult katonát, aki az inas éveken már túl volt. Még a főurak kastélyaiban nevelkedő ifjaknak is több éven inaskodniok avagy apródoskodniok kellett. (Apród és inas egy fogalom volt.) Ez a szokás a végekben szolgáló katonák közt is megvolt. Zay János írta például 1582-ben haza: „Az darabontokat elküldeni ne felejtse kegyelmed, nyolc-tízet jókat, *ne legyenek inasok, hanem, merész legények*”. Tudott dolog, hogy a gyalogságnál és a naszádosoknál minden vajdának volt inasa vagy apródja. Ez a szokás a lovastiszteknél is járta. Ezeket az inasokat vagy apródokat fegyverhordozóknak is hívták. Amíg a végekben szolgáló iratos katonákat szegénylegényeknek hívták, addig a szabad hajdúknak *szabad legények* volt a nevük. Azokat a hajdúkat, akik mint *ökrészek* vagy *sőrészek* a tőzsérek szolgálatában marhahajtással szolgáltak, *botos legényeknek* hívták.

A XVI. század első felében jobbra csak gyalogosainkat hívták szegénylegényeknek. A gyalogosok ugyanis a marhahajtók és a jobbágyok sorából kerültek ki, s földhözragadt szegény emberek voltak. A lovasok ellenben túlnyomóan nemesek voltak, és sokaknak közülők birtokuk is volt. Rudolf korában azonban már a lovasok (huszárok) is szegénylegényeknek írkák magukat. Sőt igen sokszor a tisztjeik is így nevezik magukat.

A XVI. század végbeli vitézeinek lovaglás szelleméről, önfeláldozásáról s hazafiságáról már szözlöttünk. Lássuk mármost, minő szellem uralkodott a szegénylegények közt, mikor félig mezítelenül, éhséggel küszködve szolgáltak.

Először is a tisztekről ejtünk szót. Ezer szerencse, hogy főuraink jó része a hódoltság korában még együtt érzett, s együtt küzdött nemzetével. E főurak a maguk várkastélyaiban állandó katonaságot tartottak, s ha a királyi végházakban szolgáltak, ott a fizetetlen magyar katonákat gabonával és pénzzel támogatták. A Zrínyiek, a Nádasdyak, Eszterházyak, Batthyányak stb. rengeteget áldoztak imígyen a haza javára. Akkor még ilyenekre, s nem külföldi szórakozásra költ el a főurak jövedelme. Csak például említünk néhány esetet. Zrínyi György csakúgy, mint apja, a szigetvári hős, állandóan jelentős számú katonát tartott a saját költségén. Ezenkívül mint kerületi generális és főkapitány a nyomorgó királyi zsoldosokat is gyakran fizette. Követelése imígyen az udvaron 1601-ben már 79 743 forint volt. Frangepán Miklós volt bán ugyanily módon ötvenezer forintnyi követelésének megfizetését sürgette (1624). Kollonits Szigfrid bányavidéki generális, akit a bécsi udvar mint magyar rebellist elzárattott, többnyire a magáéból fizette a végházak szegény katonáit. Nem is volt nála népszerűbb tiszt a végekben. Követelése egymillió forintnál nagyobb összegre rúgott, de az udvar mit sem adott neki. S hány oly főtisztünk volt, aki soha nem látott fizetést, bár évtizedeken át becsülettel szolgált. S csak maradéki könyörögtek érdeemes apjuk hátralékos zsoldjáért.

A XVI. században a vitézi lelkesedés és a lovaglás szellem egylelkű testületté tette a végbeli őrségeket. Testvériségnek (*fraternitas, communitas*) nevezik magukat az egyes őrségek, s még a főtiszt is testvéreinek s barátainak hívja a közvitézeket is. A szegénylegénység korában a közös nyomorúság és szenvedés fűzte egybe a végbelieket. Megható jelenség, hogy oly időben, midőn a szegénylegényeknek alig volt betevő falatjuk, rabságba esett társukért mindenüket készek feláldozni. Az újvári őrség például 1554-ben mindent elkövetett, hogy társukat: a szegény Bajcsy Antalt kiválthassák. Nilkay András deák, szentmártoni kapitány hűségesen szolgált. A palásti szerencsétlen csatában mindenét elvesztvén, rabbá esett. Tisztársai azonban kiváltották (1555). Szászfay András katonarokonát akarván a rabságból megszabadítani, hátralékos zsoldjáért könyörgött (1559). Szigetvár vitézei 1550-ben

felajánlották zsoldjukat rabtársaik kiváltására. Az alsóőrsi csata alkalmával a tisztek jutalom helyett arra kérték a királyt, segítené meg Pribék Imre huszárhadnagy társukat, aki még kétezer forinttal tartozik a töröknek sarcában (1570). Nagy János zászlótartót veszprémi bajtársai váltották ki. Szabó István kiszabadítására Csontos Benedek és Horváth György szendrői vitézek 331 frt-nyi zsoldjukat ajánlották fel (1577). Czakó Ambrus veszprémi huszárkapitány, híres vitéz s emberséges ember lévén, mikor török rabságba esett, a pápai gyalogosok - amint maguk írták -, nem nézhetvén szenvedését, zsoldjukat ajánlották fel kiváltására. (1579). Roussel Péter szendrői főkapitány jelentette 1577. május 17-én, hogy Szabó Istvánt bajtársai kiváltották. A veszprémi őrség nem bírván összehozni. Tarnóczy Farkas kapitány sarcát, Batthyány Boldizsártól kértek támogatást s megírták neki, hogy „*vérük hullásával, sőt halálukkal megbizonyítják*”, hogy hálátlanok nem lesznek. Komornik István Bocskai járásakor esett rabságba, s majdnem húsz évig sínylődött ott. A nagy fizetetlenség s a közbejött háború miatt a végbeliek csak 1626-ban fogtak hozzá a kiszabadításához. A Kanizsával szembevetett végházak szegénylegényei egyhavi zsoldjukat ajánlották fel kiváltására. Salamonfái Rátky Menyhért vicegenerális, Bessenyei János és Sehonnay István huszárkapitányok pedig 4367 frt-nyi zsoldhátralékjuk felét elengedték a kincstárnak, hogy a másik felét megkaphassák és Komornik kiváltására fordíthassák.

Ilyen és ezekhez hasonló adat seregével maradt ránk. Közöséges jelenség volt a hódoltság korában a raboknak kezességben való szabadonbocsátása. Az ilyen rabok aztán tisztjeiktől *koldulólevelet* váltottak, s végházzal végházra jártak, hogy sarcukat összekoldulják. S a végbeli szegénylegények sosem tagadták meg az ilyenektől a segítséget. Olyan esetek is történtek, hogy ha a rab vitéz nem talált gyámolt, bajtársa ment helyette a tömlőbe, s addig ott maradt, míg a rab rendezte itthon ügyeit. Ersénygyártó Gáspár is ezt tette!

A szegénylegényeknek ilyenén emberségét és páratlan áldozatkészségét akkor méltányolhatjuk igazában, ha tudjuk, hogy ők maguk minő nélkülözés és szenvedés között tengették életüket. Akkor, mikor a török rabságban sínylődő vitézek elkeseredetten írták volt: „*Minden ország kiszabadítja rabjait, egyedül a mi magyar nemzetünk árva és elhagyatott*”, akkor, midőn ugyanezek sóhajtván kiáltották: „*nincs elhagyatottabb, szerencsétlenebb nemzet a magyarnál*”: akkor a szegény végbeliek tettek legtöbbet a rabok érdekében.

De lássuk, mit tettek ugyanezek a hazai kultúra terén. Eddig egyáltalán ismeretlen dolog nálunk, hogy a végbeli vitézek a maguk költségén iskolákat tartottak fent, templomokat építettek, s papot, tanítót fizettek. S ezt úgy a katolikusok, mint a protestánsok megtették. A magyar szokás szerint az egyes várőrségekben a pap és a tanító közemberi fizetést kapott. A kincstár azonban ezt a csekély fizetést is megtagadta, főleg ott, ahol az őrség protestáns volt. Eszerint a papot és a tanítót a szegény katonáknak maguknak kellett fizetniök. Szatmár várában például 1635-ben kétszáz hajdú és kétszáz huszár volt. A prédikátor itt két közember fizetését húzta, a tanító pedig egy gyalogosét. Az udvari kamara és a haditanács e fizetést nem engedélyezte, mert a prédikátor és a tanító őfelségének nem katonája. Ezentúl tehát a szegény katonák maguk fizettek papjukat és mesterüket. Voltak kisebb és szegényebb végházaink, ahol a pap és a tanító még közlegényi fizetést sem kapott. Babolcsán például a lelkész és az iskola-mester két köből rozsot kapott.

Az egyes őrségek nagyon ragaszkodtak papjukhoz. Ami nem is csodálandó. A súlyos napokban ugyanis ezek vigasztalták és biztatták őket. Mikor például a körmenti prédikátor távozni akart, a körmenti sereg Batthyányt kérte közvetítésre. „Mi - írták a katonák - ökegyelme tanítását kedveljük, s akarjuk köztünk való megmaradását”.

Az 1670. évben a pápai vitézljő rend néhány száz tallért gyűjtván, két főlegényt Sárospatakra küldött, hogy onnét papot s mestert hozzanak.

A légrádi őrség jelentette 1677-ben, hogy templomukat lerontották, prédikátorukat elűzték, s „még azon füst alatt seregestül fordulván, az harangjainkat leszedték az pápista uraimék harangfájiról”. Erre a vitézek közül nyolcvanan elmentek, s török földről hoztak maguknak prédikátort. Úgy látszik, ez a prédikátor sem maradhatott ott sokáig. Sárkány István ugyanis 1683-ban megírta Batthyány Kristóf generálisnak, hogy Légrádról a religio miatt 480 vitéz elment. De Rabatta gróf visszacsalta őket, megígérvén nekik, hogy prédikátorukat visszahozatja, de előbb Bécsbe kell írnia az engedélyért. A katonák erre visszatértek Légrádra.

Végbeli katonáink nemcsak papokat és mestereket tartottak, de templomokat is építettek. A veszprémi ágostai vallású őrség például gyűjtés útján szedett össze annyi pénzt, hogy a templomépítést megkezdhetné. Mivel azonban a „szegény katonák nem kapták a zsoldjukat, az építést nem folytathatták. Ezért Batthyány Ferencnéhez, az ágostai vallásúak nagy patrónusához fordultak segítségért.

A szécsényi őrség 1616-ban négyhavi zsoldját ajánlotta fel a ferencrendiek lerombolt klostromának felépítésére.

Bosnyák Tamás, a vitéz füleki főkapitány franciskánus kolostor építésére házhelyet adott, katonái pedig ugyane célra háromhavi zsoldjukat ajánlották fel.

Gombay János egerszegi vicekapitány ötven éven át katonáskodott. Részt vett a svéd háborúban is, s ott kitüntette magát. Az 1676. évben tizenháromezer forintba rúgott zsoldhátralékja. Ennek feléről hajlandó volt lemondani, ha a másik felét megkapja. Ez esetben a templom felépítését hajlandó magára vállalni!

A végbeli szegénylegényeknek illetően templomépítéseiről bőségesen maradt ránk adatok. Még több ilyenről rendelkezünk a papok s a tanítók alkalmazásáról s iskolák alapításáról. S ha tekintetbe vesszük a végbeliek hallatlan nyomorúságát, akkor el kell ismernünk, hogy a szegénylegények súlyos áldozatokat hoztak hazájuknak. De ha bármi nagy és felemelő dolgot cselekedtek is, az udvar bizalmát s a bécsi kormányzók jóakarátát sosem sikerült megnyerniük. Az, amit a hős Forgách Simon írt Rudolf uralkodása alatt, minden időre szólott! S mit is írt ő Batthyáynak? Teljes az ő (ti. az ausztriai tanácsosok) gyűlése a magyar nemzet iránt! „Inkább elszenvednek minden károkat, hogynem mint magyarokkal is közlessék dolgokat... Contra rerum seriem vagy az, hogy valamely ország más idegenek tanácsával tartassék meg, vagy utiliter adminisztráltassék. Magyarországnak mire jutott dolga az idegen tanács és idegenek adminisztrációja miatt, látja mindez világ. Ím, az marad oka is, minemű nagy veszedelemben vagy az miatt. Látják ők maguk is, de lám, az pravus affectusuk tisztán megvakította őket”.

A következő XVII. század derekán más szavakkal ugyan, de ezeket mondotta Zrínyi Miklós, a költő is. Hogy ő mily lelkesedéssel védte a magyar katonát s mily keserűen hangoztatta az udvar örökös bizalmatlanságát, fölösleges ide írunk. Eléggé ismert az.

HUSZÁRKALANDOK A HÓDOLTSÁG KORÁBAN

A legmerészebb huszárkalandok akkor estek meg, amikor a huszárság hadirendje, fegyvere és viselete még magyar volt, amikor huszáraink hitvány puska helyett - more Hungarorum - lovaghoz illő kopját viseltek, és az ellenséget nem nyomorult golyóval, hanem férfierővel s vitézi rátermettséggel terítették le! Azt akarjuk nehéz panaszképpen hírré tennünk, hogy a huszárságnak ezen legdicsőbb s nemzeti szempontból legtanulságosabb koráról vajmi keveset tudunk. A molyette régi könyvek és írások a huszárokat ugyan váltig emlegetik; róluk olyan dolgot is írnak, amin minden magyar szívet és lelket veszen, de magáról a huszárság életéről vagy ősi hadrendjéről szót sem ejtenek.

A XVI. században a huszár (vagyis amint maguk nevezték magukat, a lovag) mind nemes volt. Jobbágyok is szolgáltak ugyan a huszárságban, de ezeket lovászoknak hívták. A lovászból csak akkor lett huszár, ha főlegénnyé léptették elő. Ez pedig együtt járt a nemesség adományozásával.

A huszárság, vagyis a könnyűhátú lovasság, a magyar nemesség törzsökös intézménye, hadiéletének tükre és állandó iskolája. Ide vitte be jobb lelkét, szellemét és tehetségét; ezzel állított magának eltörölhetetlen emléket, amilyennel egyetlen nép nemessége sem dicsekedhetik.

Kutatásaink közben négy régi huszárregulamentumot sikerült találnunk. Az első és legrégebb a gráci levéltárban őriztetik, a másik Zayugrócon van, a harmadik a volt közös pénzügyi levéltárban, a negyedik (Báthory Istváné) a bécsi állami levéltárban található.

E huszár-artikulusok mindjárt az első pontban megmondják, hogy a hadnak fejedelme és előtte járója vagy mind, vagy legalább túlnyomórészen jó lovakon való *nemeseket* fogadjon! Csak aki teljes szerrel jelenik meg - mondja a huszártörvény -, a zászló mellé csak az állhat. Teljes szerrel az jött, aki huszáringben (azaz mellvértben), sisakkal, pajzzsal, karddal, kopjával és buzogánnyal vagy fokossal állt a hadba. Már maga ez a költséges felszerelés is elég ok volt arra, hogy a huszárságtól a szegény jobbágyságot távolartsa. Abban az időben ugyanis minden vitéznek magának kellett a felszereléséről gondoskodnia. A huszártörvény szerint a nemesek, ha szolgálatba álltak, hűségesküt sem a királynak, sem másnak nem tettek. A magyar nemes eskü nélkül is híven szolgált hazáját. A nem-nemeseknek azonban „gyökeres és megrögzött esküt” kellett adniok, hogy kapitányaiknak (s nem a császárnak) híven szolgálnak. Hogy a nemesség a huszárságban mennyire fölös számmal volt, azaz hogy a huszártörvényt mennyire megtartották, arra nézve elég lesz egy példával szolgálnunk. Az 1543. évben Werbőczy Imre nyolcszáz huszárral védte a dunántúli megyéket. Maguk a Werbőczy-féle huszárok írják, hogy mind a nyolcszáz magyar nemesek, s urok minden jószágát zálogba vetette, csak hogy huszárainak fizetést adhasson!

A huszárok régi szokás szerint kapitányukat, vagyis az előttük járó maguk választották. A legénység közt altisztek nem voltak, hanem igenis főlegények és lovászok. A főlegény öt-hat, vagy esetleg több lóval szolgált. Aki legalább hat lóval szolgált, az fegyverhordót, vagyis gyermekinast, és egy fölöskezes lovat is tarthatott. Mustrák és fizetések alkalmával a tiszteknek és főlegényeknek kopjáját, pajzsát és sisakját a fegyverhordó vitte. A lovászok is, meg a fegyverhordók is jó lovakon jártak, s ugyanolyan fegyvereket viseltek, mint maguk a huszárok. Ezek a lovászok és fegyverhordó ifjak voltak a huszárújoncok, kiket többnyire az állandóan szolgáló, vagyis a jargalásra szerződött vén huszárok oktattak. A huszárok között

voltak hópénzes, kántoros és jargaló szolgák, azaz havi, negyedévi és évi szolgálatra szerződött vitézek.

A huszárság nemesi intézmény lévén, a különbség közte és a gyalogság között igen nagy volt. Ha egy pillantást vetünk az egykori magyar végházak életére, azonnal meglátjuk, hogy a huszárok a gyalogokkal szemben valóságos urak voltak. Már a nevük is úgy hangzott, hogy vitézlő uraink; a tiszteket meg rendesen főuraimnak hívták. A végházakban a huszároknak semmi munkát nem kellett művelniük. A szegény gyalogok, akiknek „hátukon a házuk; a dárdájuk, puskájuk és tarisznyájuk, az összes vagyonuk”, ástak és dolgoztak; éjjel ők virrasztottak, mindannyian a vártán háltak; télen, mikor a vár árcai befagytak, a vár alját nekik kellett jegezniük a jegelő fejszékkel (azaz a jeget törniük). A huszár az ilyen munkával mit sem törődött. Éjjel aludt, mint a tej, s nappal körülnézett a szép mezőkön, vajon nincs-e a töröknek valami errefelé mozdulása? De ha támadásra, kardra került a dolog, akkor már a huszárnak jutott a munka java. Ha a török a végházat meglepte, vagy nagyobb erővel körülfogta, bajba legelőször a huszárok kerültek; amíg ugyanis a végházak rendtartása szerint a gyalogok mindig a belső várban voltak, addig a huszároknak lovaikkal együtt a külső palánk mögött kellett tartózkodniuk. A támadás tehát, és a még ennél is veszedelmesebb tűzvész legelőször is a fapalánk mögött levő jó huszárokat fenyegette. A kirohanások, a száguldások, mezei munkák, portyázások meg már oly dolgok voltak, amik huszárok nélkül meg nem eshettek. A veszedelmes időkben sokszor napokig kellett nyeregben ülniük s forró nyári napokon mérföldeket és mérföldeket vágatniuk. Bár rendkívül kitartó s jól futó lovaik voltak, akárhányszor megesett, hogy mire a török nyomába értek, lovaik elhullottak, s az elkeseredett huszárok dühükben a már addig szerzett török fejeket verték a földhöz! De hát hiába! Halott lovon vagy megtikkadt paripán törököt üzni nem lehetett.

De hála a sorsnak, a török a magyarnál nem volt mindig gyorsabb, s a mi huszáraink Istennek kegyelméből igen gyakran hasznos nyereségre jutának. Hogy ez állításban senki kétes ne legyen, elmondunk egyet-mást a győri huszárokról, akikről eleink megírták, hogy örökösen kimenő szándékuk volt, örökösen tar fejek után jártak, és a bosszút a törökön akkor is megálltak, amikor tettükkel a frigytörés bűnébe estek.

Jó emberséggel írhatjuk, hogy a győri huszárok életükkel mindenha derekasan sáfarkodtak. Az egykorú levéltári emlékek nemegyszer tükörpéldául emlegetik őket, mint akik a pogány törökkel legjobban jártatják az ebek táncát. Szín népnek, jó nemzetnek mondják őket, akik üdvösségük után mindeneknél följebb vitézi tisztességüket szeretik. A tizenhatodik század derekán, amikor a mieink azt tartották, hogy ezer lovon való huszár hatezer törökkel fölér, a győriek vakmerő kalandjaikkal és fényes sikereikkel olyan nevet szereztek, hogy jöttük hírére a török véghelyeken „az asszonyok és a vének két kezét kulcsolva sírtak és ríttak”! Amikor I. Lipót, a magyarfaló császár, a régi magyar hadirend megbontásával a végbeli vitézeinket ezredekbe szorította, s amennyire lehetett, német szóra fogta, Zichy János győri vicegenerális a királytól azt követelte, hogy a győri huszárok ezrede kiváltságos és megkülönböztetett ezred legyen, mert a győri huszárság az országban a legnagyobb tekintélyű, a legrégibb és egyúttal a legérdemesebb! Amikor Zichy uram a királynak ilyesmit írt, bizonyára tudta, hogy a tizenhatodik század legkiválóbb huszártisztjei a győri huszárok közül kerültek ki, vagy legalább azok között jó ideig szolgáltak. Telekessy Imre, I. Ferdinánd győztes magyar vezére, Dell Horváth Markó, Szigetvárnak (1556-ban) hős védője, Kiss Farkas, Komáromnak (1594-ben) megmentője, Sándor Ferenc, Székely Miklós, Gregoróczy Vince, Écsy Egyed, Desewffy Ferenc, Korlátovics Jerimos, Horváth János, Bácsmegyey János, Zolthay Lőrinc, Vajda Kristóf, Zárkándy Pál stb., mindannyian győri huszártisztek voltak.

A tizenhatodik század derekán a győri huszárok száma mintegy hatszázra rúgott. Tehát elég erősek voltak arra, hogy gyakrabban kimenjenek a török ellen, S ökigyelmék ki is mentek, még akkor is, ha gyöngébbek voltak az ellenségnél; még olyankor is, mikor a császár az ellenségeskedést erősen tiltogatja. Épp ebben különböztek a várainkban és nyakunkon ülő idegen katonáktól, akik még akkor is vonigálták magukat, amidőn a veszedelem már a körmükre égett!

Az 1546. évben történt, hogy Deli bég nagyobb lovassereggel rabolni kiindult. A törökök egészen a győri malomig mindent földúltak. A győri huszárok kissé későn tudták meg a dolgot. Mindazonáltal - bár Ferdinánd is, meg Salm főgenerális is tiltotta az ellenségeskedést -, kardot kiáltottak, s Bácsmegyey, Horváth és Zolthay kapitányok a rég elvonult török után indultak. A jó huszárok a török nyomokon egyfolytában Székesfejérvárig vágattak, s ott a város alatt a gondtalan törököt meglepték. Mindössze tíz török menekült meg. Háromszázat elfogtak, a többit meg levágták. S mint akik dolgukat becsületesen elvégezték, zajtalanul hazatértek.

Az 1552. évben a győri huszárok a komáromi naszádosokkal együtt Nádasdy Tamás nádor rendeletére Esztergom alá vonultak, s ott a törökkel ismét szerencsés csatát vívtak. Az ifjú Nádasdy Kristóf, mint huszárújonc, itt ölte meg az első törököt. A szerencsétlen tarfejú pogányt Nádasdy azért vágta le, mert lovát megsebesítette. A zsákmányból, amit a mieink ez alkalommal ejtettek, a királynak is juttattak. Az ajándékokat a sereg megbízására Nádasdy Kristóf adta át.

Az 1556. esztendő a török hadakra sok csapást, sok szégyent hozott.

„Mostan - mondja egyik jelentés - az terek igen megrettent az csillagon, ki mostan támadott!” Jó, hogy legalább az üstökösre kenhették a bajt, különben a szultán alighanem hurkot küldött volna a szigetvári és babocsai szerencsétlen török hadak vezéreinek! A mondott 1556. év nyarán a győri huszárok a pápaiakkal és a devecseriekkal fényes nappal Fejérvár kapui előtt megjelentek, s a kivonuló törökkel négy óráig kemény harcot folytattak. A mieink fejeket vettenek, s a visszavonuló törököt a kapuig üzték. Még a híd alá is bőven hullott a török fej.

Ugyanez évben a győri huszárok még nagyobb emberséget is művelének. Amíg Ali basa a bégekkel Szigetvárt hasztalan vívatta Horváth Márk ellenében, addig Paksy János komáromi főkapitány ügyes kémdiákjaitól megtudta, hogy Esztergom várát a városi lakosságon kívül csak háromszáz török őrzi. (A többit Velicsán bég Szigetvár alá vezette). Paksy János Gall Ádám győri főkapitánynak erre azt ajánlotta, hogy közös erővel lepjék meg és égessék fel Esztergomot. Gall Ádám helyeselte a merész tervet, s azonnal kiviteléhez fogott. Időközben azonban Paksy János súlyos nyavalyába esett, s nagy fájdalmak közt vergődött. Arról szó sem lehetett többé, hogy ő is részt vegyen Esztergom megtámadásában, mindazáltal Paksy a szükséges intézkedéseket becsületesen megtette.

A győri huszárok és gyalogok hajókra ültek s Komáromba jöttek. Győr várát ötszáz fölhajtott parasztra bízta. A komáromi huszárok és naszádosok is csatlakozván a győriekhez, nagy óvatossággal hajókra szálltak, s lefelé ereszkedtek. Lehetek vagy ezren, kiknek jó fele huszár volt. Biz ez pompás kép lehetett! Huszárok gyalog és vízen? Vajon ki látott ilyet? Hát bizony rövid pár óra múlva bebizonyult, hogy a huszárok a gyalogrohamban és a víziharcban is emberül megállták a sarat.

Mivel a törököknek Komáromban mindig voltak jól fizetett kémjeik, bármint titkolódtak is a mieink, az esztergomi őrség mégis megtudta, hogy készül valami ellenük. Természetes tehát, hogy megkettőztették az őrségeket. Szeptember hónap 26-án, sötét éjjelen értek a mieink Esztergom alá. A kapitányok és a naszádos vajdák a legnagyobb csöndben adták ki a paran-

csokat, s néhány perc múlva földrészről és a Duna felől rettentő lármával rohantak az átvágott palánkon át a meglepett városba. Nagy öldöklés és rablás kezdődött.

A város egyszerre minden oldalról lángba borul. A török katonák övéikkel együtt a fellegvárakba menekültek, s így a mieink a várost teljesen földúlhatták. Magát a várat természetesen nem vehették be, mert ágyúkat nem hoztak magukkal, de amit a városban találtak, azt zsákmányul ejtették. A küzdelemben természetesen a mieink részéről is többen elesetek. A törökök kezére került a vitéz komáromi naszádos vajda: Izdenczy uram is, kinek fejét vették s kopjára tűzve a Duna-partján földbe szúrták; testét pedig kiveték a ragadozó madaraknak.

Az esztergomi győzelemről Gall Ádám az óvári kapitánnyal értesítette a királyt. Maga Paksy szeptember 28-án levelében az esztergomi támadást a legszerencsésebb győzelemnek mondja. A zsákmányt a katonák közt tartott kótyavetyén megosztották. A királynak egy szép török lovat, egy főtörököt és egy zászlót küldöttek.

Október hónapjában Velicsán bég is megérkezett Babocsánál megvert hadával Esztergomba. A teljesen leégett várost bejárta, s mint Palinai Pál deák írja, az égő üszkökön megesküdt, hogy vagy meghal, vagy kétszeresen visszafizeti a támadást.

Mivel Gall Ádám is meghallotta, hogy Budán Ali basánál széket ülnek a bégek és a bosszúról tanakodnak, elhatározta, hogy az esztergomiakat megrétfálja. A legjobb győri lovasok közül kiválasztott négy huszárt, és egy kitűnő kalauz kíséretében Esztergom alá küldé őket, hogy a törököt megijessék. A négy huszár örömmel vállalkozott a veszedelmes föladatra, s a kijelölt időben minden gondolkozás nélkül Esztergom felé lovagolt. Négy névtelen huszár indul ellenséges földön át az őrséggel megrakott Esztergom megrémítésére! Ki hallott ilyesmit? Bizony, ha meg nem történt volna, magunk is tréfának vennők. De hát a négy huszár a török lesvetések szerencsés kikerülésével csakugyan Esztergom alá ért, és éjfélkor teljes erejükből dörömbölni kezdtek Esztergom várkapuján. Majd hangos kiáltás között kopjáikat hajigálták a várkapura, mégpedig oly erővel, hogy a kopjajasak a kapuba törtek. Végre a török kapunállók és virrasztók is fölébredtek, és hangosan kérdék a lármás huszárokat, kik legyenek és mi a szándékuk? „Ébredjete, pogányok - felelék a győri huszárok -, a győri főkapitány van itt mind lovagjával, mind gyalogjával.” E szavak hallatára Esztergomban egyszerre nagy sürgésforgás támadt. Lámpásokat gyújtanak, az egész várost fölverték, s az asszonynépet rettentő jajgatás és láрма között iastól-fiastól biztos helyre terelték. Rövid idő múlva a vár összes ágyúi megszólaltak, s a golyók az éj sötétjében szanaszét repültek.

A négy huszár meg ott állt a sorompó előtt, s gyönyörködött a törökök rémületében! Majd jóéjt kívánva az esztergomiaknak, hazafelé nyargaltak. Virradatkor a törökök is észrevették, hogy egy árva lélek sincs a vár körül. Azonnal cirkálókat vetettek mindenfelé, de biz a mi huszárainkat utol nem érték. Most - jelenti Gall Ádám - a törökök bizonyára vidámabban ébrednek, mint akkor, midőn én vertem fel őket!

A következő évben (1557) a győri gyalogosok és a komáromi vízi hajdúk a győri püspök, Gall főkapitány és Tóth Bálint kapitány vezetése alatt arra vállalkoztak, hogy a sámboki török őrség lovait megszerzik. Április 22-én történt Sámbok meglepése. A palánkot a mieink meggyújtották, s a nagy szélben minden porrá égett. Gazdag zsákmánnyal és pompás kedvvel tértek vissza. A győri püspököt a harci kedv annyira elfogta, hogy április 27-én Nádasdyhoz írt levelét azzal kezdi, hogy immáron ő is vitézzé lett! A sámboki győzelemben különben Tóth Bálint uram tüntette ki magát a legjobban. Őkigyelme az előző évben még talpig vasban ült a pécsi nagy toronyban, de sikerült megszöknie, s most százszorosan visszafizette mindazt a rosszat, amiben Pécssett része volt.

A győriek az ilyen és ezekhez hasonló kalandokkal nevet és szép hírt szerezenek. Százszor és százszor voltak szemben a törökkel, s mindig helytálltak. A harc volt a kenyerük és örömük; lélekkel és szívvel katonák voltak. S csodák csodája, a németnek mégsem kellett! Számukat a császár folyton apasztotta, s helyükbe idegeneket rakott. Hallatlan nyomorúság és szenvedés jutott nekik részül, s hogy éhen ne haljanak, kénytelenek voltak urat ott keresni, ahol találtak. Ki a szabad hajdúságra, ki meg a bujdosó legénykedésre adta fejét.

Amint a győri, úgy a többi végház lovasai is nyakra-főre úzték a merész kalandokat.

Schewrer Rezmán és Pozsgai Zsigmond naszádos kapitány 1546-ban Mehmet basához küldetvén, mikor Esztergomba értek, nagy ágyúzást, puskázást stb. hallottak. A török lovasok fejvesztetten ide-oda vágattak. A Dunán szerettek volna átmenni; mert - írják a követek - a túlsó parton hét merész huszár száguldozott, s a törököket gyalázkodó szavakkal viadalra hívták. E hét surányi huszár miatt volt a nagy ágyúzás. Mivel a két követ a békesség ügyében jött, a törökök szemrehányásokkal halmozták őket el, mondván: íme, így tartjátok ti meg a békességet.

Az 1549. évben a szegedi szandzsákbég Budára akarván jönni, Dsáfer aga, Musztafa aga, Velythoyog és Mahmut aga stb. elébe mentek. A huszárok azonban rájuk bukkanván, szolgálkával együtt levágták. Ezek az átkozott magyarok - írja a basa Ferdinánd királynak - Bács-megyéig kalandoznak.

Az egri huszárok tokányra éhezvén, 1551-ben Buda alá száguldottak és kétezer-nyolcszáz török birkát elhajtottak.

Ugyanez évben a törökök Kaszun bég kardja alatt ezerötszáz lóval Pápa ellen akartak indulni. Rátkay Pál pápai vicekapitány, Bácsmegye János veszprémi kapitány lovasai és kétszáz győri huszár egyesülve meglepték a törököket s rettenetesen elverték. Rátkay huszárjai négyszáz török lóval vonultak be Pápára! A mieink csak ötven embert veszítettek. A török seregből alig négyszáz ember menekült meg. Azok jó része is sebes volt.

Batthyány Ferenc bánnak a mondása volt, hogy ahol ezer lovon való huszár vagyon, ott hatezer török sem rabol bízvást. A XVI. században huszárjaink sokszor megbizonyították a mondás igazságát.

Verancsics püspök írja 1551-ben, hogy az épülőfélben levő Oláhújvár (Érsekújvár) hős kapitánya: Zolthay Lőrinc 93 huszárjával 400 török lovassal találkozott, akik Mátyásföldjét rabolták. Zolthay egyes-egyedül a törökök elé lovagolt, s fölszólítja őket, hogyha vitézek, harcot adjanak. Én vagyok az a Zolthay - kiáltá -, aki a törököket kopjája eltörése és kardja megvéresítése nélkül soha maga előtt el nem bocsátá!

A törökök semmi kedvet sem mutattak a viadalhoz. Azt kiálták Zolthaynak, hogy majd más-kor adnak harcot. Zolthay erre gyalázatos szókkal gyáva vénasszonyoknak nevezé a törököket. Ez hatott. A törökök beleegyeztek a harcba és dandárba állottak. Zolthay ennek módnélkül megörült. Huszonnégy válogatott lovasát a zászló őrizésére a dombra küldvén, ő maga hetven huszárjával a fáradt török csatára rontott. Kemény harc után a törökök zsákmányuk és rabjaik hátrahagyása után megszaladtak. Elesett és súlyosan megsebesült nyolcvanöt török. Zolthay ellenben csak öt embert veszített.

Valamivel később, hogy a mieink e szép győzelmet aratták, a hős Zay Ferenc Szolnokról háromszáz lóval kiindulván Kalocsát támadta meg. Kétórai küzdelem után a török őrseget megsemmisítette, s temérdek zsákmánnyal tért vissza.

Az 1569. évben Szücs Gergely egri huszár főlegény szerződést kötött Forgách Simon főkapitánnyal, hogy Budáról ellopja a leggazdagabb kereskedőt, s ennek sarcán aztán megosztzkodnak. És Szücs Gergely meg is cselekedte ezt. Az 1569. év június 22-én már osztzkodott a Mojzes zsidó-fizette tízezer forinton.

Ilyen és ehhez hasonló kaland annyi akadt, hogy köteteket betöltenek csak, azok, miket a basák és a bégek felsoroltak. Musztafa basának majd mindegyik levele egész csomó ily kalandot sorol fel. Az 1569. évi november 15-én írta volt például Miksa királynak: „Az tataiak az elmúlt napokban Hamza bég párkányátul 700 ökröt, ismét az győriek Adony párkányátul 2000 juhot vittnek el. Az újváriak Esztergomnál az Dunán által mennek, s az esztergomi juhot elragadják. Az egriek Hatvan kapujára ökleltének 150 lóval.”

Ugyancsak Musztafa írta, hogy az egri lovasok Bács tartományában falukat hódoltatnak, állítván, hogy ezek Egerhez tartoznak. Pedig - írja a basa - „Egörnek talán hírét ha hallották.”

Az egri kapitány felesége török varrólányokat óhajtván, az egri vitézek Nagy Szeged és Csongorád közt fogtak ilyen lányokat. Az elfogott lányok - írja Musztafa basa 1572-ben - most is az egri kapitány felesége mellett vannak!

Gabelmann mint szemtanú jegyezte föl a tizenöt éves háborúban, hogy a tatárok két huszárt elfogván, az akkor török kézen levő Győr várába vitték. Néhány nap múlva a két huszár pompás tatár ruhában és lovon visszaérkezett a keresztény táborba. Levágván öreiket, megszöktek Győrből. Efféle eset előzőleg is többször megtörtént. Hisz a szabad hajdúk merészebb legényei volt török gazdáik ruháiban feszelegtek - amint ezt több egykorú levél említi.

Minél ritkábban kaptak fizetést a végbeli vitézek, annál sűrűbben kalandoztak. A szerencse azonban nem volt hozzájuk állandóan hű. Bizony sokszor alig tért vissza egy-két lovas a portyázó csapatból, avagy ahogyan akkor mondták: a csatából.

ENYINGI TÖRÖK BÁLINTNÉ

„A keserves asszony”

Írott emlékeink szerint Török Bálint korának legszebb férfja volt. Van levélírónk, aki Bálint úr szépségét a pogány istenekéhez hasonlítja. Akad olyan is, aki második Herkulesnek mondja őt. Tinódi szerint *„szebben termett embert seholsem lelének”*. Még a krónikás Szerémi is írva hagyta reánk, hogy mikoron Bálint uram Budáról a szultán sátorába indult, a budai asszonyok és lányok könnyezve néztek utána, mert attól tartottak, hogy többé nem látják őt.

Deli természetének, testi szépségének megfelelőek voltak lelki tulajdonságai is. Bátor, rettenthetetlen vitéz, nyájas, leereszkedő, nyíltszívű férfiú volt. Valamennyi kortársa kiemeli eszességét, hazaszeretetét és hitvesi hűségét. Még ellenségei is azt írják róla, hogy a török ellen való harcmódot senki nála jobban nem ismerte. Mint a magyar könnyűhátú lovasság egyik legkitűnőbb mestere s vezetője, számtalanszor bebizonyította, hogy a harcnak minden csínját-bínját érti. I. Ferdinánd királyt a tanácsosai arra kérték, hogy Roggendorff fővezér mellé őt helyezze; mert amit Roggendorff nem tud, az Török Bálintnak a kisujjában vagy.

Török Bálint nemcsak katonái vezetéséhez, de fegyelmezéséhez is kitűnően értett. Abban az időben az ő lovasseregénél különben nem volt az országban. Ötszáz magyar lovasáról Ursinus Velius írja, hogy *„Mars lelke tündökölt mindegyikben”*. És a katonák rajongtak vezéréért. Mert Török Bálint atyafiainak, testvéreinek nevezgeti katonáit, akik mikor elbúcsúzott tőlük, könnyezve váltak meg tőle. De nemcsak a katonái szerették őt. Kortársai írva hagyták nekünk, hogy *Török Bálint korának legnépszerűbb magyarja volt*. S lehet-e valaki népszerű megfelelő kvalitás nélkül?

Levelei, miket ő írt s miket hozzá intéztek, legnagyobbbrészt a levéltárakban kopnak. Tehát igen kevesen tudják, mily hazaszerető szív, mily magyaros gondolkozás szólal meg azokban. Történetírásunk idáig jobbra csak a hibáival foglalkozott, s készpénzül fogadta mindazt, amit Ferdinánd király krónikásai írtak róla. Hogy ezek János király leghatalmasab hívéről jót nemigen mondanak, könnyen érthető dolog. Bizony-bizony ideje volna már, hogy a XVI. század e nagy magyarjáról hozzá méltó életrajz íródjék. Megkapó lesz ez minden tekintetben; valóságos szomorújáték, melynek hőse pusztulásában is nagynak mutatja magát. Nem a hibái miatt bűnhődött. Mint annyi sok jelesünknek, úgy Török Bálintnak romlását is az okozta, hogy olyan lóra ült, amelynek féksúlyát más keze igazgatta...

A XVI. század első évtizedeiben élte a megmagyarosodott Pemflinger család virágzása időszakát. A család tagjai közül egyszerre három is jelentékeny szerepet játszik. Pemflinger Márk - kinek apja budai bíró volt - a szebeni királybírói tisztet viselte, s emellett jeles lovastiszt volt, aki igen nagyra tartotta a magyar huszárságot. Jómaga is rendszeren kétszáz huszárral szállt táborba. Mikor 1532-ben a német császár és I. Ferdinánd király nagy hadat toboroztak, Pemflinger Márk panaszos hangon írta volt Maylád Istvánnak, hogy mindenféle nemzetet fogadtak, de a magyar huszárok fogadását elhanyagolták. Maga Pemflinger Márk még 1536-ban is kétszáz magyar huszár élén állott Kassán. Ő azon kevesek közé tartozott, akik állandóan a magyar huszároknak nagyobb számmal való tartását sürgették.

A második Pemflinger, akit Istvánnak hívtak, I. Ferdinánd nagy befolyású hadbiztosa volt. Buda elfoglalása után a király őt nevezte ki budai udvarbírónak. 1531. július 21-től fogva pedig a magyar kamara elnöki tisztjét viselte. Mint ilyen, bárói rangot kapott, és 1537. május

21-én halt meg Pozsonyban. Felesége Fánecsy Borbála volt, aki később Balassa Zsigmond felesége lett.

A harmadik Pemflinger (Sebestyén) szintén katonáskodott. Ő is buzgó híve volt Ferdinánd királynak. Mint Diósgyőr várának kapitánya, e gyönyörű várban élte napjait hűségével és gyermekeivel.

Végül még egy János nevű Pemflinger is szerepel, kinek Nagyszebenben tizenkét halastava és gyönyörű kertje volt.

Az 1536. évben Diósgyőr várának vice-udvarbírája jelentette Bécsbe, hogy Pemflinger Sebestyén, Diósgyőr ura, május hó 3-án meghalt. A vár nagy veszedelemben forog - írja az udvarbíró -, mert János vajda seregei könnyen elfoglalhatják. Úgy a várról, mint Pemflinger árváiról gondoskodni kell.

Fánecsy Borbála valamivel később János lundeni püspökhöz levelet intézett, melyben kijelenté, hogy ő Ferdinánd híve marad, s kérte, hogy Diósgyőrt hagyják a kezén.

Mind a három Pemflinger sűrűn levelezett Ferdinánd királlyal, s mind a három jelentékeny szolgálatokat tett uralkodójának. Sebestyén és Márk még II. Lajos király özvegyével is több levelet váltott. Márknak Kata nevű lánya a királyi udvarban is gyakran megfordult. Sőt - amint az egykorúak említik - udvarhölgy is volt egy ideig Mária királyné mellett. Hol ismerkedett meg Török Bálinttal, nem tudjuk. Még az idő sem biztos, mikor vette őt nőül Bálint úr. Az bizonyos, hogy országos esemény volt, mikor a legszebb, legdaliásabb és legnépszerűbb ember a „*királyi hölgyet*” oltárhoz vezette. És a házasságuk szerencsés és boldog volt. Pemflinger Kata oly lelki tulajdonságokat őrzött a szívében, melyek mindenkorra biztosították a családi boldogságot. Mélyen érző, gyöngéd és hívséges feleség volt ő, aki a hitvesi hűséget és szeretetet a koporsójáig vitte. Férjét tartá „*egyetlen egy lelke életének*”; érte minden áldozatra kész volt. Tudjuk, hogy Török Bálint állandóan hadakozott, élete tehát mindig kockán forgott. Ferdinánd király hívei kétszer is intéztek ellene gyilkossági kísérletet. S a török meg állandóan fente rá a fogát. Felesége tudta, érezte a férjét környező veszedelmeket, s ha távol volt, a szegény asszony lelkére sötét bánat nehezedett. Remegett és aggódott. Ki tudná megmondani, hány álma szakadt félbe miatta? Ki számlálhatná meg, lelket szorító gyötrelmében hányszor küldte férje után, hogy hírt halljon arról, aki neki minden java, gyönyörűsége és védelme volt?

A borúra azonban derű következett. Mikor az idő hidegre fordult s hóharmat borítá a növényeket, Török Bálint visszatért a családi tűzhelyéhez. Majd mindig győztesen és zsákmánnyal terhelten érkezett haza. Volt aztán öröm otthon. A lantosok, hegedősök és énekmondók zaja verte föl a még nemrég csendes házat. Tinódi Sebestyén - a magyar lantosok fejedelme - Török Bálint szolgálatában állván, szintén ott pöngette lantját, s ott mondogatta vitézi verseit.

Mivel férj és feleség nagy patrónusai voltak a magyar versszerzőknek és íróknak, Tinódin kívül több más író is otthon talált Török Bálint házában. Ott nevedett s állandóan a család alkalmazottja volt Martonfalvai Imre deák, a jelestollú író, akinek ránk maradt levelei és naplója hirdeti, milyen buzgó humanista volt. Ugyancsak Török Bálinték kenyerén élt a jeles Földvári Bálint deák, Szabadkai Kis Ambrus, Verebélyi Fülöp, Deregdy Pál, Veres Lőrinc stb. Ezek közül Földvári Bálint volt Török Bálintné asszonyom titkos deákja (titkára).

De nemcsak az írókat látták szívesen Török Bálintéknál. Megfordultak ott az új hit apostolai is. A nagy hírű Melius Juhász Pétert meleg barátság fűzte Bálint úrhoz. Lehet, hogy az ő tanítása nyerte meg őt Kálvin vallásának. Felesége: Kata asszony, még férje előtt a lutheránus valláshoz szítt. Valószínű, hogy ő az új hitet már Mária királyné környezetében felvette. Szerémi *lutheránus oroszlán*nak nevezi őt.

Férj és feleség az új hitnek lelkes hívei lévén, Somogyban és Baranyában nagy buzgósággal terjesztgették Kálvin vallását. A siker e téren azért volt nagy, mert Török Bálint és neje példás családi életükkel sok embert vonzottak magukhoz. Ott Somogyvárott, Szigligeten és Csurgón nagyon kedvelt és népszerű alak volt Török Bálint, „*kinek ékes vala háza jó feleségével és két szép gyermekével*”. Ott töltötték legboldogabb napjaikat. Ott futkostak gyermekeik. Kata asszonynak méltán elhíresedett kertjeiben.

Sajnos, Isten Török Bálintnak nem adá megérnie azt az időt, melyben derék fiai felnőttében gyönyörködhetett volna. Az 1541. évben Bálint úr - mint tudjuk - Budát védelmezte. Megérkezvén Pestre a nagy török sereg, az urak alámentek a szultán sátorába. Bálint úr, mintha csak sejtette volna, mi fog történni, nem akart Buda várából mozdulni. Kijelenté, hogy ő védelmezni akarja a várost a török ellenében. Fráter György és mások rábeszéléseinek azonban mégis engedett, s ő is a szultán elé járult. Többé aztán nem is tért vissza. A szultán Konstantinápolyba vitette és eleinte a Héttoronyban, később az egyik konstantinápolyi házban őriztette őt. Abban az időben oly szél lengedezett felőle, hogy Fráter Györgynek köszönheti a fogságát. E nagy diplomata ugyanis tartott Török Bálinttól, aki tekintélye és népszerűsége mellett János király fiának is egyik gyámja volt.

Nagy és állandó fájdalom csak nagy lélekben verhet fészket. A sírig ható hitvesi hűség sem lakozhatik köznapi lélekben. Pemflinger Kata asszony igazában csak most mutatta ki lelke nagyságát, most, amikor virágjában társától megfosztva nem talált orvosságot sebesült szívére. A saját leveleiből meg kortársainak feljegyzéseiből tudjuk, hogy ránézve a halálnál is keservebb csapás volt férjének elvesztése. Mikor az első hírt vette férje elhurcolásáról, majd kettéhasadt a szíve. A mellette levő Tinódi a szemével látottakat írta le, mikor imigyen zengte szomorú énekét:

Fohászkodik vala és igen sír vala
Jó Török Bálintné, hogy hírt nem hall vala;
Mert ő vitéz urát igen félti vala,
Hogy az török hiti végre meg ne csalja.

Egy levelet néki ha megmutatának
Hogy fogsága volna ő vitéz urának:
Erő szakaszkodik kezének, lábának,
Földhöz üté magát, ott sokan sírának.

Csudaképpen töri, fárasztja ő magát,
Sírva ápolgatja futosó két fiát,
Oly igen kesergi urának fogságát
És az két fiával az nagy árvaságát.

Ígyen éjjel-nappal hallják kesergését,
Immár nem állítja világban élését,
Hallja meg az Isten az ő könyörgését.
Hogy hamar láthassa ura megjövését.

Tinódi e soraival megegyezik mindaz, amit a hű Martonfalvai Imre deák jegyzett fel bánatos úrnőjéről. E hívséges szolga naplójában állandóan csak *keserves asszony*-nak nevezi Török Bálintnét, s úgy ő, mint több kortársa egyöntetűen írnak a magára maradt asszony elme-törődéséről s meg nem szűnő bánatáról.

A sors tehát Kata asszony élte útjait ezentúl röggel hintette be. Szíve gyászba öltözött s álmodó elméjét állandóan Konstantinápoly felé vetette. S nem nyugodott meg a Gondviselés végzésében, hanem erős lélekkel és önmegtagadással kereste az utat férje megszabadítására. És semmi áldozattól nem riadt vissza; a sikertelenség el nem csüggesztette. Míg tartott a lélegzetben, tartott a reménységben is.

Legendába való az a küzdés, amit Kata asszony férje kiszabadítása dolgában művelt. És soha meg nem pihent. Egy évtizeden át mindig és mindig újabb kísérletet tett. Levelei, miket ez ügyben Batthyány Ferenc bánhoz, Nádasdy Tamáshoz, Fráter Györgyhez stb. stb. intézett, a hitvesi hűség és szeretet apotheózisai lehetnének.

Török Bálint, mikor a törökök magukkal vitték, beteg volt. Ezért a szultán Lándorfehérvárott hagyta és ott gyógyíttatta. Nem kell hinnünk, hogy véle úgy bántak, mint valami közönséges rabbal. Úri módon tartották őt. Lándorfehérvárott például naponként egy aranyat kapott az asztalára. A levelezéstől sem tiltották el. Többször írt a feleségének s háza népének. Kata asszony természetesen még többet írt neki. Sajnos, a levelek nem állanak rendelkezésünkre. Tinódi, aki még mindig Török Bálintné udvarában élt, szintén megemlékezik Bálint úr izenetéről:

Szolgáinak izent ő nagy bánatjában,
Hívséggel lennének ő szolgálatjokban.
Török Jánost, Ferencöt néki két szép fiát,
Hallgatnák egyemben ő asszony szép társát.
Fogadnák mindenben ő parancsolását,
Gondolnák az Pekry Lajosnak példáját.

Azokban a zavaros időkben nagyon is elkelt volna, ha Bálint úr szolgálói hívek maradnak a szegény asszonyhoz s megvédelmezik. Régi magyar példabeszéd, hogy a hatalmasnak minden adatik. S a hatalmasak hamar megkezdték Bálint úr jószágainak elfoglalását. Báthory András például Somogyvárás és Remete-Udvarhelyt ragadta el Kata asszonytól „mint hűtlentől”. Martonfalvai deák írja naplójában, hogy „*mint keserves asszonyállat* megadatá mindezeket s mind több jószágát. Nem akara fejére és gyermekeire hűtlenséget hozni”.

Ugyanő írja, hogy Kata asszony szolgálói (ti. katonái) jobbára elszéledtek. „Egyik sem akará magát megkötelezni *az én keserves kegyelmes asszonyomnak*, de én megmaradék és házamhoz szállék 32 lovas szolgálommal Somogyba. Jó falka időig ott laktak, fizetetlen, magam ételén”.

Kata asszonynak pápai tisztje is otthagya a szolgálatot, s pusztán hagyta a házat. „Ezen - írja Martonfalvai - keserves asszonyom igen megbúsult”. Aztán őt, Martonfalvait. Szigligetbe hívatta és „*sírással is kére, vállalná a pápai tisztet*”. Martonfalvai csak nagy nehezen volt rábírható, hogy Pápára menjen. Végre azonban őt is meglágyította a könnyező asszony. „Nagyságod ne sírjon - monda Martonfalvai -, íme elmegyek az nagyságod parancsolatjára, s mind élni, mind halni Pápán akarok. Kész vagyok halálommal is szolgálni nagyságodnak”.

A törökök portyázása, de meg hatalmas szomszédainak erőszakossága arra bírta Kata asszonyt, hogy házanépe számára menedéket keressen. A nagylelkű és érző szívű Batthyány Ferenc bán, aki a mohácsi csata után több főúri özvegynek és menekültnek adott szállást, Katalin asszonyt is szívesen látta. Egy ideig aztán Németújvárott élt gyermekeivel és egész házanépével együtt, mint Batthyány Ferencnek és feleségének a vendége. Amint Martonfalvai írja naplójában, Katalin asszony 1543-ban búcsút vett Németújvártól, s udvarnépével együtt Pápára vonult, s *egy falka időig* ott lakott. A törökök támadásai miatt azonban itt sem maradhatott. „Az én kegyelmes, keserves asszonyom - írja Martonfalvai - nem merészlék

Pápán sokáig lakni, tehát Debrecen felé indula kisuraimékkal önágyaságokkal és minden népével egyetemben. Engemet pedig sok kéréssel és fogadásokkal esmég Pápán hagyta, mint egy szedett szőlőt”.

Amíg Katalin asszony imígyen ide-oda vándorolt, azalatt birtokait egymás után foglalgatták. Elvesztette imígyen a csurgói uradalmat is, legkedvesebb tartózkodási helyét. Itt, Csurgón gazdálkodott ő legszívesebben. A csurgói nagy kertben találja őt a bimbós tavasz és a kalászos nyár. Itt játszadozott két szép fiacskájával, itt álmodta vissza a régi emlékeket, melyek egyedüli vigaszai voltak sok bűt látott lelkének. Ez a csurgói nagy kert az egyetlen, melyről ez időből kimerítő leírás maradt reánk. A magyar műveltségtörténet szempontjából kincs ránk nézve ez a leírás, mert ebből tudjuk meg, mi minden volt akkor egy magyar kertben. Gondolhatjuk, mekkora lehetett ez a kert, mikor csupán a dinnyeágyak két holdat töltöttek be. A kerti vetemények is több holdnyi területet foglaltak el. A magyarság kedves virágai: a zsálya, levendula, liliom, izsó, ruta stb. számtalan bokorral szegték az ágakat. Kata asszonynak, úgy látszik, a fehér liliom volt a legkedvesebb virága; mert ebből négyszáz bokor díszlett kertjében.

Zrínyi Miklós elfoglalván Csurgót, Kata asszony egy ideig Szigliget várában húzta meg magát. Ez a vár is férjének tulajdona volt. Itt kellett hallania, hogy Werbőczy Imre katonái is követik Zrínyi Miklós példáját, s Kata asszony jobbgáinak ugyancsak volt mit szenvedniök.

Bár a foglalások és fosztogatások is sok gondot okoztak Kata asszonynak, nem a birtokai ügyében járt ide is, amoda is. Olyanokat keresett ő, akiknek feltárhatta szívét, elükbe önthette nagy keservét. Az volt a főgondja, azért járt-kelt, hogy férjének kiszabadítására támaszt keressen. Az ő drága ura volt néki minden java, gyönyörűsége és védelme, tehát minden lépése, minden írása csak néki szólott. Bizonyos dolog, hogy Török Bálintnak, mint hatalmas és hatalmaskodó úrnak sok ellensége volt, de az is bizonyos, hogy rabságát tudva még ellenségei is megbékéltek és szívesen támogatták Katalin asszonyt fáradozásaiban. Az egykorú levelek egész serege bizonyítja, hogy amit Tinódi írt, az a tiszta valóság volt. A jó lantos deák pedig így kiált Török Bálinthoz:

Fohászkodik mostan sok gyakor sírással
Asszony-feleséged az két szép fiaddal,
Mert ők élnek mostan az nagy árvasággal,
Nagy sok bosszúsággal, gyámoltalansággal.
Örömök seholt nincs te jó szolgálidnak,
Kik szívvel szeretnek, gyakran fohászkodnak,
Egynéhány közülök tétova bujdosnak,
Ha megszabadulnál, mégis sokan várnak.
Csuda mint áhítnak az te jó barátid,
Még azok is hogy kik voltak ellenséged,
Lennének nagy somma kinccsel segítségid,
Csak kiválthatnának az te szeretőd.

Katalin asszony, miután Batthyány Ferenc bánt, Nádasdy Tamást, Szalay Jánost megnyerte ügyének, elment Izabella királynéhez és Fráter Györgyhez is. Mindannyian megígérték támogatásukat. Bár Török Bálint János király híve volt, Ferdinánd király is követi útján azon volt, hogy Bálint urat megszabadítsa. Ferdinánd királyt Nádasdy Tamás nyerte meg. Ő nemcsak Török Bálintnak, hanem rabtársának: Maylád Istvánnak megszabadítása érdekében is fáradozott. Hiszen Maylád fiatal felesége Nádasdy Anna volt.

Ha Török Bálintot és Maylád Istvánt bármily nagy összegben meg lehetett volna váltani, akkor hamar kiszabadultak volna. A váltságösszeget ugyanis itthon hamar összeszedték volna. Ám a két rab a szultán rabja volt, s az ilyent pénzéért nem szokták elbocsátani. Ezért diplomáciai úton próbálták meg kiszabadításukat. Nemcsak Izabella és Ferdinánd király követei fáradoztak ily módon, hanem a francia király konstantinápolyi követe is kísérletet tett - sajnos minden eredmény nélkül. Amint Fráter György írta, a francia követ ezt felelé: „*igen nehéz dolog a gyöngyöt a tenger fenekéről kiemelni*”. A vezérbasa azt felelé, hogy Maylád Istvánra mód nélkül neheztel a szultán.

Izabella királyné embere megérkezvén Konstantinápolyból, Mayládnénak jelenti, hogy meglátogatta Török Bálintot és Mayládót, akik Konstantinápolyban egy szép házban laknak. Izabella királyné embere egy éjjel szállóvendége is volt a két rabnak.

E látogatásról írta aztán Mayládné Nádasdy Tamásnak és Szalay Jánosnak: „az mely házban vannak uram és Bálint uram, egy püspököt és szép jeles urakat vetének volna hozzájuk. Azt is mondja (ti. Izabella embere), hogy egészségben vagyon mind az én uram, mint Bálint uram. Azt is mondja, hogy szegény uram levelet is küldött volna énnekem... Az én szerelmes uram felől is értem, hogy lelt volna kegyelmetek oly utat, hogy ha Istennek kellemetes leszen, megszabadul, kit adna az Úristen és éltében láthatnám, ha vagy csak egyszer, ha Istennek kellemetes volna”.

Nem tudjuk, minő út lehetett az, melyen Nádasdy remélte, hogy a rabokat megszabadíthatja. Nővééréhez intézett levelében ugyanis csak ennyit írt: „Az mi atyánkfia megszabadulásáról oly utat leltünk, ki miatt ha Istennek kellemetes leszen, megszabadul. Azért kigyelmed ne bánkódjék és az Istennek könyörögjön; mert ő az, ki az mi meglölt utunkat véghez viheti”.

Az 1542. évben Ferdinánd hadai Budát és Pestet akarván visszafoglalni, elkeseredett küzdelem támadt az ostromlók és a védők között. Az első siker alkalmával Nádasdy Tamás levelet írt Pemflinger Kata asszonynak, akinek tudtul adá Pest megszállását, s híreket is írt Török Bálintról. Kata asszony október 13-án felelt Nádasdynak. „A hatalmas Isten adja - írja -, hogy minden téren győzelmet arathassunk a törökön. *Ezért imádkozunk mi állandóan!* Az én uramról is hírt ír nagyságod. Ennél kedvesebbet nekem nem írhatott volna. Megszolgáljuk ezt fiammal együtt Nagyságodnak. De igen kérem, írja meg Nagyságod, Maylád szolgája visszatért-e már, s vajon az én édes férjem és Maylád konstantinápolyi házukban vannak-e még?”

Levele végén még előkelő török rabok megszerzéséről ír. Ezeket természetesen férje megváltására igyekezett megszerezni.

Ez évben egyik levelet a másik után írja Nádasdynak. Kérve kéri őt, védelmezze meg az ő szegény jobbágyait, akiknek van mit szenvedniük. „Nagyságodnak - írja - szerelmes uram a legjobb barátja volt, s ami jót velem cselekszik nagyságod e nehéz időkben, azt uram meg fogja szolgálni.” Ő szegény már szabad volna, ha Maylád ügye nem hátráltatná elbocsátását.

Hiú remény volt ez! Török Bálint szabadon bocsátása nem ment oly könnyen, mint ahogy a szegény asszony gondolta. Hiszen a törökök oly dolgokat kívántak Bálint úr szabadon bocsátása fejében, miket sem ő, sem a király nem teljesíthetett. Várait ugyanis nem akarta török kézre bocsátani.

A vízbe haló ember azonban még a hab után is kapdos. Kata asszony is minden szalmaszálat megragadott, s mindig remélte, hogy fáradozását siker koronázza. Ezen 1543. évben egyik levelét a másik után írta Nádasdy Tamáshoz és másokhoz. Csupán Nádasdynak egymás után hat levelet írt. Kár, hogy csak a kísérőleveleket ismerjük; bizalmas dologról lévén szó, Kata asszony ezt nem vetette papírra, hanem bizalmas embereire bízta a szóval való tárgyalást. Egyszer nemes Bálint és Bertalan familiárisait, másszor meg Verebélyi Fülöpöt, Szabadkai

Kiss Ambrust és Földvári Bálintot küldte fontos ügyben Nádasdyhoz. Majd meg Deregydy Pált, aztán Weres Lőrincet bocsátotta hozzá, kérvén őt, hogy hallgassa meg, amit szóval előadnak.

E nevekből is láthatjuk, hogy Kata asszony udvarában csakis magyarok szolgáltak.

Ezenközben Kata asszony más úton is kísérletet tett ura kiszabadítására. Azokban a veszedelmes időkben felkereste Izabella királynét, majd meg Fráter Györgyöt is, és kérve kérte őket, vennék kezükbe Bálint úr kiszabadításának ügyét. A királyné hajlott Kata asszony kérésére, és követte útján megkezdé a tárgyalást Rusztán nagyvezérrel. Ugyanekkor Dessewffy János Budára küldetvén, ő meg Mehmet basát igyekezett az ügynek megnyerni. Mehmet basa a többi közt ezeket monda Dessewffynek: Maylád Istvánt most is ott őrzik, ahová elfogatásakor vitték. Török Bálint azonban a budai basának és sok másnak közvetítésével többször kérte a szultántól elbocsátását. Legutóbb a felesége Erdélybe ment, s a királynét kérte meg a közvetítésre. A tárgyalást most ő vezeti. Kár, hogy a királyné ezt a budai basa elkerülésével tette. Különben Török Bálint megígérte, hogy várait a szultán kezére bocsátja (?), s néki engedelmes lészen. Így állván a dolog, a szultán őt kihozatta a tömlöcből, török módra felruházta őt és átadatta Rusztán basának. Ott él most is a basával. Ha Török Bálint meg nem változtatja ígéretét, ügye hamarosan jó véget ér.

Puchaim ugyanez évben Konstantinápolyból jelenté, hogy Izabella királynénak és Fráter Györgynek követsége itt van; Török Bálint és Maylád István kiszabadítása ügyében tárgyalnak - „de én nem hiszem, hogy sikerüljön nekik”. Ugyanez a Puchaim jelenti azt is, hogy a rab Móre László török hitre tért.

Az 1543. évben egy ágostonrendi szerzetes jött Katalin asszony csurgói otthonába. Szíves fogadtatásra találván, elmondá, hogy Franciaországba készül a királyhoz. Erre Kata asszony negyven aranyat és jó lovat adott néki, hogy a franciák királyának előadja az ő kérését. Ugyanis azért könyörgött a királynak, hogy lenne kezes a rab Török Bálintért. Ha ugyanis ő kezeskedik érte, a török császár menten elbocsátja szegény rab urát.

Eljutott-e ez a kérés vagy folyamodás a francia királyhoz, nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy a király megtette, amit tehetett. A rab Mayládhoz (talán Török Bálinthoz is) levelet is írt, melyben a többi közt tudatja, hogy a törökök nem akarják szabadon bocsátani Török Bálintot, mert sok kárt okozott nekik.

Amíg a tárgyalások és az alkudozások folytak, úgy Török Bálint, mint Maylád István többször írt az övéiknek. Oláh Miklós például Prágából írja Maylád fiának, hogy édesatyja Konstantinápolyból levelet írt néki. A levelet itt küldi. „Hisszük - írja Oláh -, hogy atyádat meg fogjuk szabadítani. Te úgy tanulj s a jó erkölcsökben úgy fejlődjél, hogy amikor édesatyád visszatér, benned örömet, és megnyugvását lelje.”

Az 1545. évben Nádasdy Tamás kérésére a király meghagyta a portára küldött követének: Adurnus Jeromosnak, hogy Maylád kiszabadítása ügyében tárgyaljon a törökkel. Adurnus azonban váratlanul meghalt Konstantinápolyban.

Adurnus meghalván, a király Siccus Miklóst küldé Budára és Konstantinápolyba. Siccus az utóbbi helyről jelenti a királynak, hogy a törökök ragaszkodnak ahhoz, hogy a fegyverszünet fejében Török Bálint várai nekik adassanak.

Amíg Adurnus élt s Konstantinápolyban tárgyalt, Maylád két levelet intézett hozzá. Megírta, hogy vele és Török Bálinttal még három német rab is van. Február 1-én kaptam meg - írja - uraságodnak és a francia királynak levelét. Az utóbbi írja, hogy uraságod megkísérli, kiszabadításomat. Ám ha erre uraságodnak alapos fundamentuma nincsen, akkor jobb ha hallgat. Török Bálintnak azt felelték, hogy sok kárt okozott Magyarországnak, tehát nem

érdemli meg, hogy elbocsássák. Félek, hogy uraságodnak is ezt fogják felelni. Az Isten szerelmére kérem, írja meg uraságod (titkosírással) ügyem állását.

Ne gondoljuk, hogy csak a követek fáradoztak a rabok kiszabadításán. Igaz ugyan, hogy ezek állandóan tárgyaltak a basákkal, de hát kevés eredménnyel. Még Zsigmond lengyel király követe is, aki főleg Török Bálint elbocsátását sürgette, kilátástalannak találta a helyzetet, így állván a dolog, Török Bálintnak és Maylád Istvánnak többet használtak a követek tárgyalásánál Izabella királynénak és Pemflinger Kata asszonynak ajándéktárgyai, miket Rusztán nagyvezérnek és a budai basának küldözgettek. Izabella királyné sűrűn küldözgette Rusztánnak az arany- és ezüstmíveket, de Török Bálint elbocsátását mégsem tudta kivinni. Bálint urat a rabság sem törte meg. Büszke, indulatos és makacs maradt a fogságban is, és fittyet hányt a törökök követeléseire. Izabella tehát csak annyit ért el, hogy Rusztán biztosította őt arról, hogy Bálint urat emberségesen tartják, és hogy semmi rosszat nem tesznek neki.

Bár Bálint úr megszabadulására kevés volt a kilátás, Pemflinger Kata asszony meg nem pihent. Ha orátor ment a portára, ha külföldi követ indult ugyanoda, Kata asszony mindig talált módot, hogy rab urának izenjen s belé reményt csepegtessen.

És múlt egyik esztendő a másik után. Az egyik reménységet hozott a „keserves asszony”-nak, a másik - mint a dérlelő hidegség a virágot - elfagyasztja minden reményét. De azért az írásban és a könyörgésben meg nem fáradott. S nem is volt hiány az olyanokban, akik a szegény asszonyt biztatták. S ő boldognak érezte magát, ha valakitől, ígérető szót hallott. Hiába! Egy biztató szó több a kétségbeesettnek, mint száz ijesztő.

Szolimán szultánnak sógora: Rusztán nagyvezér, akit úgy Izabella királyné, mint Kata asszony elhalmoztak ajándékkal, az 1546-ban kijelenté, hogy ő hajlandó Török Bálintot szabadon bocsátani.

Ez is csak homokba írt szó volt, amit az első szél elsöpört.

Ígérni mások is ígértek eleget, de mind csak ígéret maradt. Maylád és Török Bálint már nem sokat adtak az efféle ígéretekre. Az 1547. évben elkeseredetten írta Maylád „a barát” ígéretéről: „igen esküszik, hogy Bálint uramért és mind én érettem akarna törekedni, de azért alattomba mind csak vádol bennünket. Una manu levat lapidem, alia panem”.

Az 1547. évi követi jelentésekben és tárgyalásokban is szerepel még a két rab ügye. Ám egy lépéssel sem vihették előbbre szabadulásuk ügyét.

Egyéb körülményen kívül baj volt az is, hogy Mehmet (Muhammed) budai basa, aki a két rab ügyében barátságos indulatot tanúsított, 1548 január havában meghalt. Utódja Kazun (Kaszim) basa volt, akinek kisebb gondja is nagyobb lett Török Bálint ügyénél. Katalin asszony ezzel a Kazun vagy Kaszim basával már 1544-ben is váltott levelet, mikor még mohácsi és pécsi szandzsákbég volt. Mint budai basának is írt, s kérte támogatását. Nincs semmi nyoma annak, hogy Kaszim basa tett volna valamit Török Bálint érdekében. Mint a legtöbb basa, úgy ő is szívesen vette az ajándékokat, de nem tett semmit.

Közben úgy Török Bálint, mint Maylád István még mindig írogattak haza. Akik Konstantinápolyban megfordultak, meg is látogatták őt. Pozsgay Zsigmond naszádos kapitány, akit mint rendkívüli követet, többször küldtek a portára, 1549-ben írja, hogy János deák háromszor, négyszer is volt Mayládnál és mindig bebocsátották őt.

Ugyanez évben bizonyos Ferenc nevű pálos barát szabadult ki a rabságból. Ez a Ferenc is látta Mayládot és Török Bálintot. Móré Lászlónál meg két napig vendégeskedett.

A következő évben a francia király és I. Ferdinánd újra kísérletet tettek a két rab kiszabadítására. Maylád 1550. június 21-én örömmel értesíté Nádasdyt, hogy most biztos reménye van a szabadulására. Ugyanezen levelében írta Maylád, hogy szegény Török Bálint súlyosan beteg.

Nádasdy Tamás augusztus 25-én felelt Maylád István levelére. Szívből fájlalja - írja - Török Bálint, betegségét. Mi már azelőtt is éreztük és sejtettük, hogy Bálint idő előtt elpusztul; mert keménynek és tűrhetetlennek mutatta magát.

Szegény Török Bálint betegségéből nem is gyógyult fel. Hiába fáradoztak tehát övéi még ekkor is kiszabadításán; mert ökegyelme 1550. év július vagy augusztus havában kilehelte nagy lelkét. Mikor érezte halála közeledtét, még írt az övéinek, s levelét meg is kapták. Martonfalvai ugyanis ezt írta a naplójába: „Hunyadban létemkor Borsoló Ferenc hozza levelet az én kegyelmes uramnak fogságából, kibe parancsolá önegysága, hogy közel lennék gyermekeihez”.

Nagy és értékes kincsünk lenne, ha Török Bálintnak az utolsó levele valahogyan megkerülne! Sajnos, erre kevés kilátás van...

A nagy vitéz halálának híre itthon általános részvétet keltett. Az első hírt kimúlásáról Fráter György kapta. Nádasdy Tamás csak december 15-én értesült a szomorú esetről. Tahy Ferenc 1550. december 15-én jelentette Salm Miklósnak: „Az Terek Bálint öt hónapja, hogy megholt”.

Zavaros, hadas idők jártak nálunk, mikor Török Bálint halálának híre az országban elterjedt. Katalin asszony ekkor Debrecenben tartózkodott, idősebb fia János pedig a törökökkel hadakozott s Lipppa ostrománál hét sebet is kapott. Martonfalvai írja a naplójában: „*Asszonyomat mindennyi háborúban Debrecenben tartottam nagynehezen*”.

Gondolhatjuk, hogy minő hatással volt a „keserves asszony”-ra férje halálának a híre! Csoda-e, ha e gyászos hír teljesen leverte a bánatos özvegyet? Nagy lelki fájdalom csak nagy szívben verhet állandó fészket. Az ilyen fájdalmat, nem lévén rá orvosság, testi-lelki sorvadás szokta követni. És Katalin asszony is hamar követte az urát a halálba. Az egykorú levelek és írók, egyöntetűen állítják, hogy a búbánat törte meg gyászba öltözött szívét.

Mikor Tinódi deák 1553-ban Debrecenben a fiatal Török János harcait megénekelte, Katalin asszonyról már mint halottról emlékezett meg, írván róla:

Nem élhete asszony sokat ez világban
Urán való szertelen bánatjában
Ő meghala Debrecen városában,
Az két fia marada árvaságban.

Szerémi szerint ott Debrecenben temették őt el a szerzetesek templomába.

Török Bálintot hamar követte a halálba rabtársa, Maylád István. Özvegye, Nádasdy Anna, 1551-ben már azt írta fiának, Maylád Gábornak, hogy csizmáit megfeketíthetje. „Az én szerelmes uramat - írja -, az te szerelmes atyádat az Úristen ez világból kivette. És mely igen keserves nékem az én szerelmes uram halála, az még inkább keserves, hogy ilyen kicsi korodban az te szerelmes atyádtól árvája maradtál, és ingyen sem ismerted az te szerelmes atyádat. De hiszem, hogy így volt kellemes Istennek”.

Mayládne s tán Pemflinger Kata asszony is azon fáradoztak, hogy férjüknek holttestét hazahozathassák. Nem akarták, hogy pogány temetőben pihenjenek. Azonban ezen igyekezet is hiábavalónak bizonyult.

Mondanunk sem kell, hogy Pemflinger Kata két fiába beléoltotta a török ellen való gyűlöletet. Alighogy a két fiú felserdült, máris a harcra adta magát. Úgy János, mint Ferenc azon volt, hogy atyjuk halálát megbosszulják. Sajnos, édesanyjuk nem érte meg azt az időt, mikor daliás fiainak dicső küzdelmeiről az egész ország beszélt.

THURY GYÖRGY LANTOSA

A XVI. század minden valamirevaló vitéze azon törte magát, hogy jó nevet és szép hírt szerezzen magának. Nagy ára volt ennek; de ha megvolt, a viselője tisztességgel ehette a kenyerét. Az ilyen emberről ugyanis a lantosok és a hegedősök hamarosan éneket szereztek. S a vitézre mi lehetett szebb és dicsőbb ennél? Hiszen a lantosok és az énekmondók szava a sas szárnyánál is sebesebben vitte tovább a jó hírt és a szép nevet. S aztán a kastélyok és a végházak jól megvetett asztalánál másról sem beszéltek, mint az ilyen vitéz viselt dolgáról. S nemcsak az övéi emelgették reá a köszöntőpoharat; nemcsak a saját népe tartotta őt nagyra! Az ilyen embernek még a törökök is tisztességet adtak. Sőt, mi több, még a német urak is süveget vetettek neki.

A vitézi név után való mérhetetlen vágyakozás nálunk egyrészt a XVI. század csodás, lovagias szellemét teremti meg; másrészt meg *a költészetet élteti: tárgyat, kenyeret és tisztességet ad a lantosoknak! Innét van, hogy a lantosok és a hegedősök kora csak addig tart, amíg a végházak szelleme. Amint az utóbbi hanyatlóra fordul, a lant és a hegedő is elnémul.* De amíg a végbeli világ eleven ereket mozgatott, amíg vezetett az ott uralkodó közszellem, addig a lantosokra és a hegedősökre jó világ járt. Ha a XVI. századi mustralajstromokat nézegetjük, szemmel láthatjuk, hogy lantosok és hegedősök nélkül egyetlen végházunk sem szűkölködött. A vitézlő rendnek annyira nélkülözhetetlenek voltak ezek, mint a zászlótartók és a tárogató-síposok. És éppúgy húzták a zsoldot, mint a fegyverrel szolgáló vitézek. Hogy minden jobb nevű várkapitányunknak megvolt a saját lantosa, mondanunk sem kell. A nagy hírű Fekete Béga (Nádasdy Ferenc) példája mutatja, hogy a fővitézek nemcsak a lantosukat, de még a krónikásukat is magukkal vitték a csatákba!

És szerencsés volt az a vitéz, akinek tetteit a lantosok pengették; akiről éneket mondtak. Mert az ilyen ember híre nem tűnt el oly hamar, mint a hegyek párája. Amíg a dal el nem némult, addig az ilyen ember neve élt a lantosok énekében s az emberek szívében.

Nagy Thury Györgynek a híre valamikor messze túlszállt az ország határain. *A XVI. században három nemzetnek a versszerzői mondogattak róla éneket!* Krónikák, újságlapok és levelek versenyezve dicsőítették őt. A híre oly nagy volt, hogy messze keletről: Ázsiából jöttek hozzánk a török lovagok legelsei, hogy bajt vívjanak vele. És soha egy sem tudta őt legyőzni! Az egykorú történetírók együtt emlegetik őt Zrínyi Miklóssal, sőt, akad olyan följegyzés is, mely Zrínyi fölébe helyezi őt. Ha a lelki tulajdonságait latolgatjuk, csakugyan arra jövünk, hogy nem ok nélkül emelték őt Zrínyi Miklós fölé. Minden ízében magyar ember volt ő; hatalmas erejű, nagy testű, szép arcú férfiú, aki egyesítette magában mindazt, ami az embert igaz magyarrá és szeretetre méltóvá teszi. Egyenes és szókimondó ember ő, aki a kétszínűsködést sohasem ismerte. Minden szavában, minden tétében megcsillan az egyenesség és a nyíltság. Amit a szíven hordoz, az vagyon a nyelvén is. Rátartó és büszke az ellenséggel szemben, de szerény és alázatos az övéi között. Minden vitézét testvérének, felebarátjának tartja. Hódol a becsületnek és tisztességnek. Ennél nagyobb értéket emberben nem ismer. Nagy híre és dicsősége kevélységre és fölfuvalkodottságra sohasem indítja; mert az üres hiúságot nem ismeri. Bár ugyancsak volt mit mondania, a saját tetteiről soha egyetlen dicsérő szót sem ejt. A csatáknak a lelke, a törököknek a réme ő, aki a félelmet nem ismeri, s aki az életét mindennap kész kockára vetni, hogy a hazájának használhasson. Bár az egész életét a harcban tölti, bár a vérontás a mestersége, soha el nem durvul. Mélyen hívő lélek ő, aki az Úristennek félelmétől soha el nem idegenítette magát. Csak a csatákban zord és vad, otthon, a

családja körében páratlanul szelíd atya és szerető férj. Az egyetlen dolog a világon, ami miatt a szíve olykor rettegésben vagyoni: a családja sorsa!

Csoda-e, ha a katonák az ilyen embert bálványozták? S nem természetes-e, hogy a lantosok nemzetünk nevezetes főbástyájának nevezték őt?

Thury György mint szegény közvitéz kezdette meg a hadipályáját. Ságón szolgált mint könnyűhídi lovas. Játszi embernek, jó katonának és jeles tréfájú vitéznek ismerték őt. Nyughatatlan vérű, harcolni vágyó, *versengős és ingerlékeny hadfi volt, aki mindenáron lenni akart valami*. Ezért minden törökbe belekötött. Mint az éhfarkas a juhok nyomát, úgy kereste ő a török vitézek nyomdokait. S addig nem volt nyugta, míg ezt vagy amazt viadalra nem kényszerítette. Addig haza nem tért, míg törökfej nem lógott a nyerge kápáján. Azt mondják, hogy a bojtortjános csikóból válik a jó paripa. Thury Györgyön is teljesült a mondás; mert Magyarország legnagyobb bajvívója és legfélelmetesebb kapitánya lett ő.

Már a XVI. század negyvenes éveiben, mikor még csak ifjúsorban volt, s mint huszárfőlegény csupán két lóval szolgált, ismeretessé lőn a neve. S mikor a deákja a lantjára vette a Thury nevet, sólyomszárnyon járt a neve, mindenfelé. *Minden valószínűség szerint a saját íródeákja volt a lantosa*. Az 1548. évben látott napvilágot a *Thury György éneke* címen ismert vitézi dalocska. Ez a szép ének megkapó hűséggel adja vissza Thury Györgyünk vitézi szellemét és mély vallásosságát. A vitézi kor egyik legszebb írott emléke ez, mely méltó lenne Balassi Bálint nevére is. Az ének szerzője nemcsak Thury Györgyöt, de a végbeli szellemet is pompásan ismerhette, máskülönben aligha írhatott volna így:

Zöldítések egek hamar az erdőket,
Hogy próbálhassuk már nyugodt fegyverünket!

Ellenségeinkre egyszer hogy kikeljünk,
Török pogányokkal vígan megütközzünk.

Deli Kortván béget kezünkbe kerítsük,
Délceg Mehemedet lovárul ökleljük.

Adjad nagy Úristen tettekkel
Végházunk kérkedjen sok pogány fejekkel.

Bizonyosra vehetjük, hogy Thury György lantosa a következő években is szerzett ehhez hasonló énekeket, mert hiszen Thury egymás után víta a bajt a leghíresebb török vitézekkel, s mindig jobban és jobban emlegették a nagyszerű kopjatöréseit és szablyaviadalait. Bizony, nem egy török vitéz nyögte búsan, hogy nem jó Thury nevét játéokra tenni, akárhogy fonja is az ember az inát.

Alighogy legyőzte a váci béget, az 1551. évben már ismét halálra szóló bajt vívott egy főtörökkel. A király ez alkalommal meghagyta ördög (Teufel) Rézmán főkapitánynak, hogy kétszáz jó lovon való huszár kísérelje Thuryt a viadal helyére. Mint folyt le a viadal, nem tudjuk. De Ferdinánd király július 20-án már maga írja, hogy Thury legyőzte az ellenfelét. S mivel már eddig is sok érdemet szerzett, a király színe előtt megjelent Thurynek két lóval nagyobb szerre rendelt fizetést.

Thury aztán nemsokára a lévai főkapitányságot kapta meg a barsmegyei főispánsággal egyetemben. Itt is folytatta a hadakozást, s ott verte a törököt, ahol érte. A szomszéd török végházak ugyancsak érezték Thury vaskarját. Ment is ellene a panasz Bécsbe, mint az árvíz.

Thury, mint lévai főkapitány is folytatta a bajviadalokat. Azazhogy maga adott jó példát a vitézeinek, mint kelljen vitézkedniök. Az 1557. év július havában például az új váci béget hívta ki viadalra. Thury ez alkalommal a haditanácstól kért engedelmet a viadal megtartására. Mint esett meg a viadal, nem tudjuk. De Thury jó egészségben tért haza.

Léváról Palotára került mint főkapitány. Ez volt igazán neki való hely; mert Palota a török torkában feküdt, s Thury kedvére harcolhatott. S meg is tette. Seregével foglalta vissza a törököktől a falvakat, s vérig bosszantotta a szomszéd török bégeket. A budai basák hosszú lajtsoromokban adták elő Thury ellen panaszait. De Thury fittyet hányt nekik. Az elkeseredés oly nagy volt ellene, hogy a fejevári szandzsákbég: Hamza méreggel akarta őt megölni. A fölbérelt pribék azonban elárulta Thurnak, mi készül ellene.

Tudjuk, hogy az 1566. évi török háború azzal kezdődött, hogy a budai basa megszállotta Palota várát. Az ostrommal azonban semmire sem ment. Thury oroszlán módra védte magát, s a budai basa egész táborával hazaszaladt. A győri táborozás alkalmával Thury György megsemmisítette a fejevári bég lovashadát, s magát a béget rabláncon vitte Miksa király elébe a győri táborba. Aztán részt vett Veszprém, Tata és Vitan visszafoglalásában. A király ezüst pohárszékkal jutalmazta őt, s a győri táborban maga akasztotta Thury nyakába az aranyláncot.

Thury ezután a fővégvázzá tett Kanizsa főkapitányává lett. Alighogy idejött, már bajviadalra hívta ki a szigetvári béget. Azt írta neki, hogy mostan jutott egyikük a bégségre, másikuk meg a kapitányságra, tehát illik, hogy megpróbálják egymást (1568). Kanizsán különben ugyanúgy tett, mint Palotán. Egymás után szedte vissza a töröktől a hódoltsági falvakat. A törökök annyira tartottak tőle, hogy a Kanizsa vizén át sem mertek jönni. Utoljára már a kihívásait sem fogadták el. Az 1571. év április hónapjában a szigeti bég lest vetett Thurnak. A mi hősrünk ráment a lesre, s a törökök Oroszton nevű falu mellett a mocsárba szorították őt. A lovát hamar lelőtték, s Thury a sárba esett. A törökök mindent elkövettek, hogy Thuryt élve fogják el, de ez nem sikerült nekik. Thury ugyanis elvetette a sisakját, s hajadonfővel küzdött, míg össze nem vagdalták. Inkább választotta a halált, mint a rabságot. A fejét valóságos diadalmenetben vitték Konstantinápolyba. De Rym orátor június 19-én jelenti Bécsbe, hogy *a nagyvezír kezébe vette Thury György fejét, és sokáig nézegette a sebekkel borított szép fejét, és szakállát is megsimogatta*. Maga a szultán is megnézte Thury fejét. De Rym arra kérte a nagyvezért, adná vissza Thury fejét, hogy hazájába küldhesse. A nagyvezér nem hajolt e kérésre, hanem *ő maga tisztességgel eltemettette Thury György fejét!*

Ott, ahol a nagy Thury György elesett, a mieink kápolnaszerű síremléket állítottak neki, s oda helyezték a testét. Ez a síremlék (Tumulus Georgii Thury) akkor is fennállt, mikor Kanizsa a török kezére jutott. *A törökök ugyanis nem érintették legnagyobb ellenségük sírját*. Csak a törökök kiűzetése után pusztult el Thury síremléke.

Thury György halálát nemcsak a magyar, de a német és a török költők is megénekelték. A magyar énekek közül csak egy maradt ránk. Ezt is egyetlenegy példányban bírjuk csak. Ez a Thury György haláláról szóló ének mindjárt a haláleset alkalmával keletkezett. A szerzője ismeretlen. De magából az énekből világosan megállapítható, hogy olyan ember írta, aki Thury György egész életét jól ismerte, aki szerette őt, és aki az ő kardja alatt szolgált. Hogy katonaeMBER volt, azt a végbeli viszonyok és a török-magyar hadakozási mód alapos értésével és ismeretével árulja el. Mindent, amit az elég hosszú éneken Thury Györgyről mond, hiteles aktákkal bizonyíthatjuk. Az ének tehát igazságban elsőrendű történeti forrásszámba megy.

Hogy ki volt a szerzője, megállapítanunk nem lehetetlen. Ugyanis magából az énekből kitűnik, hogy *az illető Thury Györgynek deákja volt*. Igaz ugyan, hogy Thury vitézei között több deák is akadt, de hát a legkedvesebb, a legbizalmasabb deákját név szerint is megnevezhetjük. *A csallóközi születésű Alistáli Márton deák volt ez!* A mustralajstromokból

kimutathatjuk, hogy állandóan Thury György kardja alatt szolgált. Már Léván együtt találjuk őket, s Thury György leveleit Alistáli Márton deák írja, aki mint lovag főlegény szolgált Thury seregében. Léváról Palotára is magával vitte őt Thury. Bevett szokás volt a végházakban, hogy a kapitányok a *jargaló szolgálkat* (évi zsoldra szerződött vitézeit), akik a szokástörvény szerint a kapitány családjához tartoztak, szolgálatuk új állomására is magukkal vitték. Alistáli Márton deák is jargaló szolgálja volt Thurnak, tehát ő is vele ment Palotára. Hogy Thury György nagyon kedvelte e hív szolgáját, nem nehéz megbizonyítanunk. Az 1559. év tavaszán Thury György arra kéri a királyt, hogy *Papkeszi és Vinyola falvakat adományozza Alistáli Márton deáknak, aki évek hosszú sora óta híven és derekasan szolgálja őt!* Ezeket a falvakat - írja Thury - szablyával vettem vissza a töröktől. Alistáli Márton deák a két faluval együtt tovább is híven fog szolgálni Palota várában.

A király hajlott Thury György kérésére, s az udvari kamara május 3-án már tudására hozta, hogy Márton deák megkapja a két falut.

Hivatalos adatokkal bizonyíthatjuk, hogy Thury Palotáról egész lovasságát elvitte Kanizsára. Bizonyos dolog, hogy Thury az ő leghívebb és legkedvesebb emberét: Alistáli Márton deákot is magával vitte. Hiszen ő volt a titkos deákja (a titkárja); ő forgatta gazdája helyett a tollat, tehát Kanizsán sem nélkülözhetette őt. Már most a Thury György haláláról szóló énekről bizonyos, hogy olyan deák írta, aki maga is részt vett a csatában, s aki töviről hegyire ismerte Thury György egész életét. Ilyen pedig csak egyetlenegy volt Thury mellett, és ez Alistáli Márton deák volt, aki gyermekségétől kezdve Thury szolgálatában állott, aki végtelenül ragaszkodott hozzá, mint második atyjához. Thury is mód nélkül kedvelte derék íródeákját. Tudjuk, hogy két ízben is őt küldte fel Bécsbe maga helyett, valószínűleg azért, hogy a király is megismerje Alistáli Márton deákot. És a jó deák Bécsben is úgy forgolódott, hogy jó gazdájának tisztességet szerzett.

Alistáli Márton deák maga megmondja, hogy a Thury György haláláról szóló hosszú éneket csak úgy sebtiben írta. Azt is megvallja, hogy önmagát nem tartotta elégségesnek arra, hogy Thury vitézségét a maga valóságában előadhassa. Ő csak annyit ad, amennyivel *az Isten őt megszerette, s amennyire az ideje engedte*. De azért sok szép és figyelemre méltó dolgot írt. Éneke megérdemli, hogy komolyan foglalkozzunk vele. Annál inkább, mivel bizonyos dolog, hogy Alistáli Márton deák több más éneket is szerzett. Hiszen minden jel arra mutat, hogy a *Thury György éneke* című szép vitézi verset is ő szerezte volt.

A jó és hálás Alistáli Márton deák szinte *példátlan fájdalommal siratja az énekében volt gazdáját*. Valósággal szeretetbe mártja a pennáját, mikor volt ura jóságát és nagyságát meséli. *Ilyen érzést, ilyen ragaszkodást csak egy emberöltőn át tartó jó viszony teremthet az emberben!* S a szegény íródeák meg is vallja, hogy Thury őt gyermekségétől fogva tartotta, s magától el nem bocsátotta. Vagy talán nem ezt jelentik e sorok:

Az kiket gyermekségétől feltartott,
És sokféle szerencséken hordozott,
És üvelők sok dologban forgolódott,
Ühözájok jó hírt s nevet adott!

Ezek csuda nagy sírást tesznek vala,
Sem éjjel, sem nappal nem szünnék vala,
Azért immár jutának budosóba:
Mert elesett fejőknek koronája.

Kár lőn vitéz most itt nékőd meghalnod,
Mert Zalaság azt bizonynal megbánod!

A szegény gazdája vesztett deák itt jól jövendölt. Alighogy Thury behunyta a szemét, a török száz falut ragadott vissza Kanizsa tartományából.

Amint Alistáli Márton deák maga írja, a gazdája halála után távozott Kanizsáról. *Nincs neköm több Thury Györgyöm tenálad* - írja az énekben -, nincs már, aki neki kenyeret adna. Tehát búcsút adott Kanizsának. Talán visszament a szülőfalujába: Alistálba. Ott aztán letette a lantot. Nem volt érdemes többé azt pöngetnie, mert Thury dicsőségének a megéneklése után nem akadt többé olyan vitéz, aki hangot csalt volna ki a lantjából. És többé semmit sem hallat magáról. A maga nevét még említeni sem tártá méltónak Thuryé mellett. De mi mégis kiemeljük nevét a homályból, mert hisszük, hogy a többi lantoséval együtt az Alistáli névnek is helye lesz az irodalmunkban.

És e hitünkben nem csalódtunk. Csak nemrég jelent meg korunk legkiválóbb magyar költőjének, Vargha Gyulának ily című könyve: *Vitézi énekek Thury Györgyről*. És e munka tizenkét énekben, minden magyar szívet megindító módon, költői ihlettel adja Thury György életének nevezetesebb eseményeit. S megemlékezik e téren elődjéről, Thury íródeákjáról is, írván:

Jámbor Alistáli Márton,
Hű deákja Thury Györgynek,
Mit te hajdan meg nem írtál,
Most megírta unokád!

Alistáli Márton deák, amint neve is mutatja, csallóközi nemes családnak az ivadéka volt. Művelt, tanult család lehetett ez; mert több tagjáról tudjuk, hogy iskolákon forgott, tanult ember volt. Olyan tagjairól is tudunk, akik a tollat is jól forgatták. Ugyancsak a XVI. században szerepel például Alistáli Imre deák, akiről Draskovich János a hős Pálffy Miklóshoz intézett levelében imígyen írt volt: „Alistáli Imre deák egynéhány esztendeig híven szolgálta uramat, ipámat, kinek jó erkölcsébe, tökélyetességébe bizonyos vagyok. Pozsony és Komárom megyékben birtokos, s Komárom megye nótáriusa akar lenni.”

Draskovich természetesen igen melegen ajánlta őt Pálffynak, aki akkor Komárom megye főispánja volt.

CZECZEY LÉNÁRD KAPITÁNY

*Kassai kapitány az Czecey vala,
Tizenöt esztendei várost bírta vala,
Ő esze, elméje bölcsességgel vala,
Nagy víg embör vala, minden szereti vala.*

Tinódi

Ahogy nálunk a nemzeti királyságot elhantolták, a hazafiúi öröm elszűkölt a magyar földről. A nemzeti egység, az elmúlt idők fényessége és hatalma hamar szétfoslott. Lassan-lassan a jó mód és a gazdagság is elköltözött tőlünk. Az ország zsírját más szedegette, a magyarra csak a savója maradt. Gazdag nevünk, szép hírünk és dicsőségünk el-eltűnő álommá lett, amiről csak a jámbor krónikások mesélgettek. Az új idők és a változott viszonyok azonban eladdig alig ismert érzéseket és szenvedélyeket keltettek. Fölbred a szeretet minden iránt, ami magyar. Iskoláink, mestereink a hadas időkben pusztulnak, s a mi szép nyelvünk mégis terjed s hódít mindenfelé. A hazaszeretet mély gyökeret ver a szívekben, s a hazafiúi bánat a magyar lélek uralkodó érzésévé lesz. Nem mindennapi jelenség ez!

A XVI. század leveleiben ezer és ezer formában és hangon szólal meg ez a hazafiúi bánat. A nálunk járt követek és utazók eredeti *magyar virtusnak* mondják azt. Ez a magyar virtus a szeretet, a gyűlölet, a keserűség, a bánat és a bosszúvágy keveréke volt. A mi eleink igazában akkor kezdték érezni, mi mélyen szeretik e földet és e földnek szabadságát, mikor már mások kezdtek azon uralkodni. A vesztett nagyság és szabadság bánata csak akkor kapott erőre, mikor már érezték az elnyomatást. A heves erővel megszólaló szeretet tehát a pusztuló hazának szólt, amit újra nagygyá és szabaddá óhajtottak tenni. A gyűlölet a magyarságot elnyomó és pusztító némettség ellen irányult. A keserűséget a lenézés és a mellőzés szálaltatta meg. A bosszúvágyat meg a sérelmek tengersokasága szülte és ápolta.

A hazaszeretet és a hazafiúi bánat, ami igazában ugyanazon érzés volt, lassan-lassan egészen elfogja a magyarság lelkét. Tűz volt ez, mely meleget árasztott, s folyton terjedt. De valamint a tűz csak addig hasznos, amíg szabadjára nem eresztik, úgy a főntebbi érzés is csak addig áldást hozó, amíg az okosság uralkodik rajta. Ha a józan megfontolás és mérséklés nem igazgatja, akkor ez az érzés is vészt hozó elemmé lesz, ami az országnak többet árt, mint használ. Innét van, hogy a letűnt idők legtüzesebb hazafiai ez országnak nem mindig a leghasznosabb polgárai voltak.

A szerencsésebb viszonyok közt élő külföldiek nem érezték azt, ami az igába fogott magyarság lelkét eltölté. De azért az elfogulatlanok csodálják és értékelik a magyarság mély hazaszeretetét, mely nélkül Magyarország az elnyomatás hosszú és keserves időszakát ki nem bírta volna. Sajnos, imigyen csak kevesen gondolkoztak. Éppen azok, akik legközelebb állottak hozzánk, soha meg nem értettek bennünket. A bécsi uralkodóház tagjainak meg a bécsi kormányzéseknek a szemében az a mély érzés, mely a mi jobbainkat hazájuk boldogítására üzte, csak a nyughatatlanság és a lázadás vágyának a megnyilatkozása, mely mindig öellenük irányult, s melynek egyéb célja a fölforgatásnál nem volt. Amit tehát mi a hazafiúi erény megnyilatkozásának tartottunk, azt ők mindig politikai bűnnek nézték s tőlük telhetően üldözték. S minél többet kockáztatott valaki, minél többet mert a hazájáért, odaát annál nagyobb büntetést vetettek reá. Ilyen módon az eszményi gondolkodású, a minden áldozatra kész hazafiak is odaát csak veszedelmes ábrándozók és bűnösök számába mentek.

A bécsi kormányshékek írásai szerint ilyen veszedelmes s bűnös ember volt Czecey Lénárd is. Sok és nagy bűne volt. Annyira szerette a hazáját, hogy mikoron mindent veszve látott, a hazafiúi bánat megölte őt. S mivelhogy I. Ferdinánd e nagy magyart, amíg élt, nem üldözhette, nem büntethette, tehát - megszegvén a királyi szót - halála után vette el birtokait.

Ha az évkönyveinket lapozgatjuk, a XVI. század első feléről ugyancsak sötét kép tárul elénk. Pártoskodásról, önzésről, hitehagyásról olvashatunk minden lapon. Ám ha a korszak magánleveleit lapozgatjuk, oly jelenségekkel is találkozunk, amik fölemelik lelkünket s bizalmat csepegtetnek szívünkbe. Az önzőnek nevezett korban ugyanis az önfeláldozás, a hazaszeretet és a nemzeti nyelv mód nélkül terjed. Lelkes, minden ízében magyar élettel találkozunk. A bűnnek zsoldosai közt Czecey Lénárdok is bőségesen akadnak! Mint a déli nap a fojtó ködből, úgy emelkednek ki ezek a zavaros és bomladozó politikai életünkből. S égő magyar szívük, hűségük, nemzetüknek mondhatatlan szeretete jóleső meleget áraszt. Ezeket s főleg ezeket kell megismernünk s előtérbe tolnunk. Akkor aztán más szemmel látjuk azt a kort, melyet krónikásaink sötétnek és vigasztalhatatlannak mondanak. S ha azt megtesszük, akkor Czecey Lénárd emlékére is el kell távolítanunk a feledékenység mohát. Mert hát ő is jobbaink közé tartozott, s égő hazaszeretete oly dolgokat míveltetett vele, amik a késő utókornak is nagy hasznára voltak. Amikor az ausztriai németekkel szövetkezett magyarok a saját véreik ellen küzdöttek és a saját országukat pusztították, Czecey várost építgetett, magyarosított és magyarokat telepített. A teljes német felvidéki városokat megnyitotta a magyarságnak, s özönével vitte oda azokat, akiket a török otthonukból kiűzött. Amikor a magyarság jövőjéhez már kevesen bíztak, ő Babay Péterrel együtt fünek-fának hirdette, hogy a magyarok Istene a dicsekvő németek fegyvereit összetöri és ismét a magyaroké lesz ez az ország. S nem lesz többé nálunk gyász és jajkiáltás!

És az ilyen ember tetteit hiába keressük évkönyveinkben! Ahol annyi üres és silány jellemnek jutott hely, ott az ő tiszta lelke említőre sem talált. Csak Tinódi Sebestyén diák irt róla néhány sort; csak az ő lantja hirdette az udvarházak népének, hogy Czecey Lénárd, a kassai kapitány, vitézlő vitéz és nagy, jó ember vala, kit Kassa magyarrá vált népe zokogva kísért a sírjába! - Azóta negyedfélszáz év múlt el, de Czecey Lénárd sírjára friss virág, nevére új borostyánlevél nem került. Senki sem igyekezett fényességet vetni az ő dolgaira. Pedig volna mit beszélnünk róla, mert ha jómaga nem is írt a viselt dolgairól, az ellenségei annál gyakrabban szóvá tették azokat. Itt adjuk, s örömmel adjuk, amit az ő jeles dolgairól nekünk sikerült találunk.

Az a nagy nemzeti visszahatás, ami a tizenhatodik század első felében még a bécsi király megrögzött híveit is át- és átjárta, Szapolyai Jánosnak minden ízében magyar udvarából indult hódító útjára. A magyar történetírás még nem ismeri Szapolyai János király udvartartását; még nem tudja, hogy familiarsai közt mennyi lelkes és hű magyar ifjú szolgált. Az még kevésbé ismeretes előtte, hogy *a nagy nemzeti visszahatásnak feje, esze és irányítója a nem is magyar születésű Fráter György volt!* Ez a lelkes főpap maga köré gyűjtötte a legtanultabb ifjakat, a legkiválóbb vitézeket és a leghűbb hazafiakat. Udvarának szolgáló atyafiai (familiarisai) buzdítás nélkül is mindig készen voltak a legvakmerőbb kalandokra. Az egykorú iratok nem egyet közülök összehasonlíthatatlan vitéznek mondanak. Fráter György e minden tekintetben megbízható embereivel fogott nemzetiségi politikájához. Jól tudván, minő jelentőségük van a felvidéki zárt német városoknak, elsősorban ezeket igyekezett megnyitni a magyarság előtt. A török hódítás elől nagy tömegben vonult a birtokából kiűzött nemesség és lakosság észak felé. Ezeket aztán elhelyezte az elfoglalt német városokban. Csak például említjük, hogy a teljesen német Kassa városát néhány év alatt egészen magyarrá sikerült tennie. Négyszer annyi volt ott a magyarok száma, mint a németeké. Rábírta a vidék nemességét is, hogy Kassán és egyebütt házakat vásároljon. A leteleplő magyarságnak több évi szabadságot adatott, s a magyarság

nyílt ellenségeit eltávolíttatta a városokból. A bányavárosokban a bányászatot is magyar kézre adta. Még az ősrégi német bányaszabály-rendeleteket is megsemmisítette, és magyar nyelvűeket adatott helyükbe. A veszélyeztetett vidékeken meg a lengyel határokon birtokokat vásárolt, s azokat megbízható magyar kezekre adta. Századokon át soha senkinek nem jutott az eszébe ilyesmi! S amit a mieink tunyaságból elmulasztottak, azt a lánglelkű Fráter György minden erejével megvalósítani igyekezett. Ki ne látná e nemű törekvésének kimondhatatlan fontosságát? Ki nem gondol hálával e nagy férfiúra, akit idáig csak mint kiváló politikust ismertettek íróink? *Sajnos, magyarosítási nagy munkájában követői nem akadtak.* Ő maga sem folytathatta sokáig; mert hiszen meggyilkolták őt. De előrelátó műve azért nem dőlt meg. Kassa és több város magyar maradt. S nemzeti küzdelmeinkben ennek kimondhatatlan jelentősége volt. Azonban arra az előrelátó emberre, akinek ezt köszönhetjük, senki sem gondolt.

Fráter György udvarában szolgált Czeczey Lénárd kapitány is. Familiárisa volt a bíbornoknak. Bizonyára alaposan ismerte őt a gazdája; mert hiszen, a legkényesebb föladatokkal őt bízta meg. Érdemes e jeles kapitány életét megismernünk; mert ha a dolgait napvilágra hozzuk, Fráter György magyarosítási törekvéseit ismerjük meg.

Czeczey Lénárdnál hívebb és lelkesebb magyart abban a korban alig találunk. Hazaszeretet dolgában talán csak elválhatatlan társa és barátja: Babay Péter vetekezhett véle. Ez a Babay Péter Várdai Pál esztergomi érseknek volt a testvéröccse. Szokatlanul kis termete miatt a latin nyelvű írások csak parvusnak (kicsinynek) hívják őt. Talán innét ragadt rá a Baba vagy a Babay név is. Ifjúkorában került Szapolyai János király udvarába, s mint „aulicus regiae majestatis” szolgált ott. Amint Veráncsics is megírta, rendkívül művelt és sok nyelvet tudó ifjú volt. Ha egykoron levelei mind napvilágra kerülnek, legjelesebb humanistáink közt fogják őt emlegetni. Tüzes magyar lévén, levelei áradoznak a hazaszeretettől. Az 1532. évben írja például Nádasdy Tamásnak: „A törökök Maylád Istvánhoz jönnek. Isten megmutatja majd e csalfa, gögös és dicsekvő németeknek, hogy ő Isten. És megsemmisíti az ő fegyvereiket, s ismét mi leszünk Magyarországnak örökösei, és nem leszen többé gyász és siránkozás”.

Mikor Nádasdy Tamás, az ő régi barátja, Ferdinánd királyhoz pártolt, szemrehányásokkal halmozza el őt. „Nem tudom - írja -, vajon a dicsőség, a hír avagy a hazád szeretete vitt-e téged erre a háládatlanságra atyád, anyád és fejedelmed iránt. Kérlek, ismerd meg magadat. Szeretném, ha mindég az maradnál, akinek régen ismertelek. Átkozott az az ember, aki bízik a Ferdinánd-féle hazugságokban, melyeknek száma nincsen. A nagy hazugságok jobbra a nagy emberektől erednek.”

Ilyen hangon írogat Babay másoknak is. Hazafias, mély érzésű levelei Ferdinánd hívei közül többet Szapolyai pártjára tereltek.

Amíg Babay tollával igyekezett a magyarság ügyének szolgálni, addig hű barátja: Czeczey Lénárd kardjával szolgált az urának. Mint vitézi pályára termett, hatalmas erejű ember a csatamezőkön igyekezett magának nevet szerezni. Végigküzdötte Szapolyai harcait, s nemcsak nevet, de elismerést és bizalmat is szerzett magának. Igazi szereplése azonban csak akkor kezdődik, mikor Kassa Szapolyai János király kezére került.

Kassa és a többi zárt német város méltán tartott János király hadától. Nincs mit csodálnunk tehát azon, hogy e városok a legnagyobb gyűlölet hangján írogatnak Bécsbe János királyról és pártjáról. Kassa városa például 1528-ban azt írja Ferdinándnak, hogy János király valóságos fekély az ország testén, melyet ha ki nem vágnak, elpusztul az egész ország. Ugyanakkor Szerédy főkapitány Nádasdyhoz írt levelében vészelt kutyának, a haza pestisének mondja János királyt. A kassai német bíró, Kugelpracht, akit Szerémi csúfnevének csak Kakuk Mihálynak nevezget, különösen gyűlölte János királyt. Vele tartott a városi tanács is. És - amint Szerémi

leírja - János király képét és címerét meggyalázták. A város népe mindezt örömmel szemlélte, s hangosan ordítá az utcákon: canis rex, canis rex etc. Mikor Catzianer bevonult Kassára, a város ennek örömeire megszólaltatta a Thar Margit nevű nagyágyút, s a bíró kihirdette, hogy tízezer forintnyi jutalom éri azt, aki János király fejét elhozza.

A kassai német polgárság azonban nem sokáig örvendhetett a bécsi király seregének és támogatásának. Az 1536. évben János király kapitányai hirtelenül megtámadták Kassát, és szerencsésen el is foglalták. S az a város, mely nemrég még gyalázzal illette János királyt, most egyszerre legkegyelmesebb urának írja őt.

Az efféle alázatos hang azonban nem sokat használt a kassai németeknek. Fráter György a városi tanács tagjait elfogatta és elvitette Kassáról. A magyarság többi ellensége is így járt, hacsak idejében meg nem szökött. Aztán Fráter György terveinek végrehajtójává leghűbb és leglelkesebb emberét: Czeczey Lénárdot tette. A dolgok sora tehát úgy fordult, hogy a legnémetebb város kapitányává és urává a legtüzesebb magyar: Czeczey Lénárd lőn. S ki értette jobban, ha nem ő, mint kelljen az embernek a saját házából az ártalmas bogarakat kifüstölnie? Igen! Őkigyelme ezt a mesterséget pompásan értette. Ha a kassai németek mindenáron bécsi királyt óhajtottak maguknak, hát menjenek hozzá. És Czeczey Lénárd két kézzel küldözgette őket Ferdinánd király portájára. Ki-ki ott boldoguljon, ahova a szíve húzza.

Czeczey Lénárd nem egyedül jött Kassára. Az ottani németek nagy rémületére zord vitézeit és víg cimboráit is magával hozta. S ahol ezek megjelentek, veszedelemre fordult ott a német sora. S ahol azelőtt meg sem tűrték, ott most egyszerre úr lett a magyar. Czeczey nem rongyban csühödő koldusokat, hanem módos vitézeket hozott Kassára, akik ott vagy pénzen vettek házakat, vagy építettek maguknak. Könnyű volt a ház- és telekszerzés, mert a németek nyakra-főre adogatták el azokat. Őkigyelmék ugyanis inkább elköltöztek onnét, mintsem hogy a magyart urazzák. Természetesen olyanok is akadtak, akik szembeszálltak a magyarral. Ezeket Czeczey egyszerűen kiiktatta a városból, megadván nekik a házuk és a földjük árát. Kassa kereskedelme ezekkel nem sokat vesztett, mert ahány német onnan elköltözött, tízannyi jóra való debreceni és váradi kereskedő jött a helyébe.

Wernher György, Ferdinánd kincsszámlálója és mindenese, aki jó ideig maga is Kassán lakott. Czeczey enemű munkásságát töviről hegyire megírta az urának. De bár rémítően gyűlölte Czeczey Lénárdot, egyetlen oly esetet sem tud fölhozni, mikor Czeczey igazságtalanul bánt a németekkel. Maga Wernher is elismeri, hogy az elköltözött németek a házuk és a földjük árát mind megkapták. Wernher azt is megírta Bécsbe, hogy Czeczey a barátainak is vétetett házakat. Babay Pétert is rávette, hogy Kassán a saját pénzén házat vegyen. Wernher szerint Czeczey a megyei nemességet is rábírta, hogy Kassán házakat építsenek s az évnek egy részét Kassán töltsék. Ezek a boldog emberek - írja Wernher - örömmel építkeztek, mert azt hitték, hogy Kassán mindig magyar lesz az úr.

Az egykorú, levelek és a krónikásaink egyértelműen hirdetik, hogy Czeczey Lénárd a legjobb vitézeket gyűjtötte maga köré. Nem csoda tehát, hogy Kassa népes őrsége messze földön ritkította párját. Szépszerrel, jó móddal szolgáltak ott a vitézek, mert a kapitányuk bő zsolddal és jó posztóval ruházgatta őket. Czeczey addig nem nyugodott, míg valamennyi katonája a maga házában nem lakott. S mikor a dolgot idáig vitte, mindannyinak polgárjogot adott. És Kassa főbírói székében nemsokára magyar ült; a külső és belső tanács törvénytevő urai is egytől egyig a magyar rendből kerültek ki. A XVI. század ötvenes éveiben a német Kassa már teljesen magyar volt. Wernher fájó szívvel jelentette Ferdinándnak, hogy Kassán immár alig lakik más, mint magyar! És ezt a nagy munkát Czeczey oly ügyesen, annyi okossággal cselekedte, hogy egyetlen vádaskodás sem merült föl ellene.

Az imigyen magyarrá tett várost aztán annyi gonddal és éberséggel őrizte, hogy ellenség még a közelébe sem férközhett. Mivel abban az időben a kémek úgy szaglászgatták Kassát, mint az éhes farkasok a juhakolt, Czecey Kassán csak egy kaput tartatott kijárónak. E kapuval szemben építtette a maga házát, és magyar módra, árokkal meg palánkkal vétette körül a várszerű épületet. Bárki lépett a városba, Czecey házán kellett keresztülmennie, s így éber szemmel tarthatta a ki- és bejárókat. *Annyira féltette Kassát és kassai alkotását, hogy tizenöt évi kapitánykodása idején a város kapuján kívül egyetlenegyszer sem hált! Mint a hétfejű sárkány, állandóan a város kapujánál őrködött!* A katonáit is folytonosan biztatgatta: jól vigyázzanak, hogy vidra ne essék a kezükbe!

Bár a várost még napközben is ritkán hagyta el, a vár tartományát meg a saját birtokait pompásan igazgatta. Alsócsáj, Felsőcsáj, Bogdány, Széplak és Lengyelfalva volt az ő tulajdona. E falvak bőven ellátták őt mindennel. A vár tartománya és a város jószága is szépen jövedelmezett a gondos kezelés mellett. Bőven telt tehát a város építésére és erősítésére. Tömerdek muníciót halmozott össze a tárházakban. Izabella királyné ágyúin kívül ő maga is tizenkettőt öntetett, s mindannyit becsületes magyar névre keresztelte. Ha valahol jónevű vitézt hallott, addig nem nyugodott, míg Kassára nem csalta! Mindez természetesen nagyon apasztotta az erszényt, de azért katonái hiányt soha nem szenvedtek. Amíg Ferdinánd végházaiban a vitézek éhenhalogattak, Kassán bor- és búzabőség járta. Az 1551. évi összeírás szerint például a közönséges élésen kívül harmincezer bécsi mérő gabonánál többet találtak ottan!

Mint kapitány nemcsak a kardforgatáshoz, de serege vezetéséhez is kitűnően értett. Ökigyelme nem elégedett meg azzal, hogy Kassát páratlan éberséggel őrizte. Azt is tudni kívánta, mit csinál az ellenség. Jeles kémdeákokat és cirkálókat tartott, akik a németek minden mozdulatáról értesítették őt. S ha jó híreket kapott, ő maga kereste föl az ellenséget viadalra termett jó népével. Azt is jószemmel nézte, hogy a tisztjei holmi száguldásra és portyázásra kiindultak. Hadas idők jártak, hadd szerezzenek a vitézei maguknak egy kis kótyavetyére valót. A tisztjei közül veszett híre volt abban az időben a gyalogkapitányának: Zádorla (Székelyi) János uramnak. Ettől a merész vitéztől a Felvidék németsege úgy félt, hogy már jötteének a híreire is szaladásnak indult. Különösen jeles volt Czecey uram huszársága. Abban az időben Czecey huszárainál jobb szerszámos katonákat alig ismertek. Hogy az ilyen vitézeket a harcra noszogatnia nemigen kellett, mondanunk is fölösleges.

Czecey vitézei azon kor szokása szerint az ellenség várai alá való jártukat sem igen átallozták. Az 1539. év nyarán is Eperjes alá száguldottak, s a német sereg lovait meg a városiak csordáit elhajtották. Ferdinánd magyarországi hadainak vezére akkor bizonyos Lascano Tamás nevű generális volt. (Fels Lénárd fővezér Bécsben tartózkodott). Lascano uramat mód nélkül elfogta a harag, amikor a kassaiak támadásáról értesült. Nagy hitére fogadta, hogy leszámol a kassaiakkal. Az ő fegyvere is fog úgy, mint Czecey Lénárdé; ideje, hogy összemérje vele.

Lascano gyorsan nyeregbe szedé a katonáit. Túlnyomó erővel akart Kassa ellen indulni, tehát Bártfa, Eperjes és Lőcse városok németségét is hadra hajtotta, hogy a táborát imigyen is sokasítsa. Aztán Magdolna napjának előestéjén nagy titokban megindult. Ahogy Somosra ért, a sárosi német kapitányt meg a puskás polgárságot is magához rendelé. Megérkezvén a segédcsapatok, a győzelem biztos reményében indult Czecey ellen. A kémek hírül hozták, hogy Kassa népe csendes, és a készülődésnek semmi nyoma. Erre Lascano éjfélkor átkelt a Kassa nevű hegyen, s hajnal felé a Kassát körülfogó folyóhoz ért. Arról sejtelve sem volt, hogy Czecey Lénárd a német sereg minden mozdulatát figyeli! A hegy hajtásánál egyszerre előtte termett Czecey egész serege. Még mezei ágyúkat is hozott magával. A kassaiak azonnal támadásra fogták a dolgot. A csata lefolyását Eperjes városa (július 23-án) imigyen

írta meg Ferdinánd királynak: Czecey nagyobb sereggel tört ki, mint várni lehetett. Hosszú és elkeseredett harc keletkezik. A kassaiak az erdőnek szorítják Ferdinánd hadát. Lascano leszáll a lováról és gyalog küzd a népével, de hasztalan volt minden erőlködése. Elesik ő maga is, elpusztul a serege is. A fővezérrel együtt esett el Schobert Zsigmond. Österreicher Lénárdot, a sárosi kapitányt elfogták. A kevés menekülő németet a parasztok agyonverték. Ennyi jeles vitéz, ennyi derék polgár - írja Eperjes városa - rég nem pusztult el, mint e véres csatában!

Július 24-én Loboczky Mátyás is értesítette Ferdinánd királyt seregének pusztulásáról. Sáros várában - írja - az egész seregből csak húsz gyalogos maradt. Lascano fővezér is elesett. Horváth Barnabás jelen volt a szerencsétlen csatában, és látta, mikor Czecey huszárjai végigvágattak Lascano földön heverő testén! Serédy Gáspár július 23-án, Held Mátyás doktor július 27-én, a szepesi városok pedig július 25-én írják meg a királynak „a véres öldöklést és Lascano gyászos halálát”.

Ferdinánd e jelentésekre augusztus 5-én felelt. „A mieink méltatlan leölését, kiváltképpen Lascano Tamás fővezér és a kapitányaink halálát lelkünk nagy aggodalmával halljuk!”

Mivel Czecey győzelme Ferdinánd hatalmát a Felvidéken teljesen megingatta, lóhalálában kellett oda katonaságot vetnie.

Bár a kassai csatának nem Czecey, hanem a támadó Lascano volt az előidézője, Ferdinánd Szapolyai János királytól mégis elégtételt követelt. Ez ügy tárgyalására Ferdinánd Loboczky Mátyást, Bessenyei Istvánt és Horváth Gáspárt küldé Somosra királyi biztosokul. Ezek az urak értesítették a jövetelükről Czeceyt. A kassai kapitány hidegen felelte nekik, ő erről a tárgyalásról semmit sem tud és semmiféle utasítást nem kapott. Mivel azonban Ferdinánd biztosai mindenáron tárgyalni akarták Lascano ügyét, Czecey október 2-án megjelent köztük, s újra kijelenté, hogy ő ez ügyben eddig semmiféle utasítást nem kapott. De ha mindenáron tárgyalni akarnak, menjenek a bécsi király földjére, Somos ugyanis János király birtoka, s nekik itt semmi keresnivalójuk sincs.

A biztosok erre megírták Ferdinándnak, hogy János király tréfát űz belőlük, mert hisz Somos nem az övé, hanem Ferdinánd királyé. Mindazáltal nekik Somosról mégis távozniuk kellett, és Gölnicen tartották meg az eredménytelen tárgyalást.

Pompás dolog volna János királynak s különösen Fráter Györgynek ez időben Czeceyhez intézett utasításait és leveleit ismernünk! Sajnos, ezek alighanem örökre eltűntek. Valamint-hogy Czecey Lénárd levelei is elvesztek, így aztán csak igen keveset tudunk a kassai magyarság életéről s azokról az intézkedésekről, amiket Czecey kapitány tett ez időben.

Azt azonban a Ferdinánd király híveinek jelentéseiből világosan kiolvashatjuk, hogy az ő szemükben Czeceynél gyűlöltebb ember kevés akadt. Tehát bizonyos, hogy mindent megtett a felvidéki magyarság érdekében.

Gondolhatjuk, hogy Czecey nem sokat törődött azokkal a szidalmakkal, miket Ferdinánd hívei szórtak ellene. Mikor a szóhordók az efféléket Czecey uram fülébe is elvitték, a kassai kapitány nemhogy haragudott, hanem mód nélkül örvendezett azoknak! Legalább tudta, mivel bosszanthatja az ő ellenségeit. A régi magyar mondás szerint cselekedett tehát, ami úgy szólt, hogy *a kígyó mérge ellen magából a kígyóból csinálják a törjéket!* A bécsieket ő is a németek bosszantásával és adóztatásával haragította. A Kassától ugyancsak messze fekvő várakat egymás után szedegette el Ferdinánd híveitől. Lőcse, Bártfa. Eperjes, Szeben és Sáros német kereskedőit harmincad alá fogta, s rovás és tized fizetésére kényszerítette. Ferdinánd Sóvári Soós Ferencet kiforgatta a javaiból, Czecey pedig visszahelyezte őt azokba. Az 1543. év nyarán már azt jelentették Bécsbe, hogy Czecey a felvidéki városokat egytől egyig kényszerítette, hogy ne Ferdinándnak, hanem János királynak fizessék az adót. Báthory András

ugyanez évben azt jelenti Bécsbe, hogy Czecey Lénárd és a kassaiak János király fiát magyar királlyá akarják koronáztatni! Basó Mátyás - írja Báthory - szintén Kassán van, és Czeceyvel már nagyokat iszik az új magyar király egészségére! Czecey Perényi Ferenchez, Basó pedig Bebekhez ment katonaszedés céljából. Ugyancsak 1543-ban történt, hogy a szepesi városok követei Kassán megjelentek Czecey előtt, s keservesen panaszkodtak Zádorla János ellen. Úgy halljuk - mondták a követek -, hogy Basót ötszáz lovaggal és ötszáz gyaloggal Ricsnóba rendelik. Innét fogja ő majd a városi lakókat nyúzni! A követek aztán még Basó és Winnyey László (Czecey tisztjei) ellen panaszkodtak. Czecey meghallgatván a követek panaszát, ily szöveget vetett hozzájuk: „Nemes atyámfiak! Jó hogy jöttetek, mert embereimet épp most bocsátom közétek tizedszedésre. Az Isten ne adja a következő napot megérnem, ha a tavalyi és az idej tizedet rajtatok meg nem veszem. Menjetekek békével és útközben tanakodjatok efelől.” A polgárok erre remegve felelték: Zádorla megint zsoldot kiáltat és katonát fogad, nem élhetünk miatta békességben! Czecey erre elkomolyodott, s így szólt a polgárokhoz: „Ne törődjetekek ti Zádorlával; tudja ő jól, mit kell tennie. Ti idegenek mellé állottatok, német katonaságot fogadtatok a falaitok közé. Nektek nem kell a magyar, nem akartok magyar uralkodót. Pedig nem a bécsi király s nem a németek, hanem én védtelek meg benneteket a török ellen. De már az én türelmem is fogytán vagyon! A Tisza mellékéről a magyar parasztságot mind idehozzatom, s megfojttalak velük.”

Alighogy a városok követei hazaérkeztek, tapasztalták, hogy Czecey ígérését mind beváltja. Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben német polgársága magának Ferdinándnak jelenti, hogy Czecey a tizedet erősen szedi, Gölnicet erővel elfoglalta. Felsőged hanyagsága miatt - írják - mindnyájan elveszünk!

Alighogy e jelentés Bécsbe ért, már jött a másik, amiben a városok tudtul adják, hogy a kassaiak Lipolcot is elfoglalták. És így ment ez napról napra. Egyik levél, a másik után hirdette Czecey tevékenységét és sikereit. Itthon tehát napról napra öregbedett a tisztessége; Bécsben ellenben a bűnlajstroma nagyobbodott.

Csak egyetlenegy esetet ismerünk ez időből, ami Czecey népének a kudarcával végződött. Ennek az egynek aztán mód nélkül örvendtek az ellenfelei. A kassai vitézek Czecey biztatására elhatározták, hogy megkísérlik Szepesvára meglepetését. A várórség néhány emberét sikerült megvesztegetniök. Ezek megígérték, hogy a kitűzött időben a kassaiakat fölvonják a várfalakra. A kalandnak a híre Váradra is eljutott, és László diák, Fráter György bíboros legkedvesebb atyafia, lóhalálába vágatott Kassára, hogy a kalandban részt vehessen. Ezenközben Szepesvára kapitánya megtudta, mit terveznek a kassaiak, s egész erejével várta őket. A kitűzött időben éjjélkor mintegy száz kassai vitéz jelent meg a falak tövében. Kassa vitézeinek a színe-java volt ez, köztük a Váradról jött László diák is. Vagy húszan fölvonatták magukat a falakra. Legutolsónak a nagy híru Sáska János uram ért föl, a kassai vitézek legfurfangosabb főlegénye („magni nominis nebulo”). Amikor az árulók vezetésével a várba jutottak, az ottani kapitány egész erejével rájuk rontott. Kétségbeesett harc támadt. A sötét éjben egyik a másikat alig látta, s összevissza vagdalóztak. A fal tövében maradt kassai huszárok hasztalan igyekeztek társaiknak segítségükre menni, a várba be nem juthattak. Éjjéltől hajnalig harcolt a várban a húsz kassai vitéz. Mikor a derék László diák is elesett, két kassai vitéz feltörte a puszkaporos tornyot, s üszköt vetett a porba. A puszkapor fölrobbant, s nemcsak a tornyot, de a bástyákat és a házakat is szétvetette. A robbanás a harcnak is végét vetett. A kassaiak közül hat sebesült maradt életben, s ezeket is kivégezték. A várórség egy része a várkapitánnyal együtt meghalt. A húsz válogatott (selectissimi) kassai vitéz tehát drágán adta az életét!

Erről az éjjeli támadásról Révay Ferenc 1543. május 15-én értesítette a királyt. Az ő jelentését Batthyány Orbán azzal egészítette ki, hogy a kassai vitézek között csak három gyalogos volt, a többi Czecey Lénárdnak legjobb huszáraiból került ki. Akik a várba bejutottak, azok mind ott veszttek.

Czecey Lénárd, miután Kassa vidékét javarészt leigázta, messzebb vetette a szemét. Ágyúöntésre és fegyvergyártásra réz és egyéb fém kellett neki, tehát azon forgatta elméjét, miként lehetne a bányavárosokat meglepnie. A likavai kapitány: Segnyey László jó embere lévén, véle tanácskozott ez ügyben. Az 1543. év őszén meg is egyeztek, hogy a Fuggerek rosenbergi réztárházait elfoglalják. Ha Dubovecz János árvai főispán a dolgot idején meg nem tudja, bizony a Fuggerek réz nélkül maradnak. A szépen kicsinált terv így azonban dugába dőlt.

Mivel a kassaiak e nemű tevékenysége napról napra fokozódott, Czecey Lénárd Ferdinánd király hívei szemében mindig nagyobb és nagyobb szálla lőn. Keresték is eléggé az alkalmat a bosszúra, de bizony nem férközhettek Kassa közelébe. Ezért tehát úgy ártottak Czeceynek, ahogy tudtak. Volt a kassai kapitánynak egy előkelő származású s igen tanult embere, akit követül használgatott, ha kényes ügyeket kellett elintéztetnie János király udvarában és egyebütt. Ferenc diáknak hívták ezt a derék embert. Jól ismerte őt Fráter György, meg Wernher is. Az 1544. év telén Ferenc diák asszonyával, egy kis fiúcskával és két kocsissal útnak indult. Estére kelve Serédy Gáspár porkolábjához: Szennyessy Mihályhoz tért be. A porkoláb szívesen marasztotta őt, és Ferenc diák az övéivel együtt álmra hajtá a fejét. Csak erre várt Szennyessy. Serédy parancsára azonnal megkötöztette az alvókat, s valamennyijüket a Tiszába fojtatta. Még a lovaikat is a Tiszába vetette, a kocsikat pedig elégettette.

Serédy Gáspár, meghallván mit tett a porkolábja, mód nélkül megijedt. Jól ismerte Czecey Lénárdot, tehát tudta, hogy bosszúlatlanul nem hagyja a dolgot. Ezért tehát minden követ megmozdított, hogy magát tisztázza. Ez azonban nem sikerült neki. Igaz ugyan, hogy Fels fővezér adta neki a parancsot Ferenc deák elpusztítására, az is igaz, hogy Szennyessy Mihály félreérthette a gazdája parancsát, de azért a gyáva gyilkosságban Serédynek is volt része.

Ferenc deák meggyilkoltatásának a híre csakhamar elterjedt. Czecey Lénárd és Fráter György mód nélkül sajnálták a derék ember halálát. Aztán mindketten elhatározták, hogy Serédyn a bosszút megállják. December hó 19-én Serédy már esedezve könyörög segítségért, mert - mint maga írja - Fráter György ellene indul.

Nehogy ebből a dologból nagyobb tűz támadjon, I. Ferdinánd király sietve írt Fráter Györgynek, s meggyőzni igyekezett őt, hogy Serédy büntelen Ferenc deák meggyilkolásában.

Úgy-ahogy aztán elsimították az ügyet. S Czecey Lénárd is kénytelen volt letenni arról a tervéről, hogy Serédyt megtámadja.

Ezek az évek különben meglehetősen csöndességben teltek el Kassán. A város, melynek népe már teljesen magyar volt, a mindennapi foglalkozásnak adta magát. Sok lévén benne a vitézlő nép, a hangos mulatozás sem volt ritka. Ebben is jó példával járt elől Czecey Lénárd. Ő tette magyarrá a várost, tehát ő örült és vigadott legjobban. Tinódi verseiből tudjuk, hogy a kassai kapitány házában a magyar lantosok és hegedősök mindig szívesen látott vendégek voltak. A kedvükért Czecey nem egy hordó bort elfúratott. Aztán jártak a köszönőpoharak, Tinódi Sebestyén deák és társai zengték a magyar vitézség emlékeit, s a boldog Czecey tisztjei és főlegényei társaságában örvendett a magyar szónak, a magyar dalnak.

Mivel a politikai és a hadi viszonyok miatt ez időben a magyarság állandóan észak felé költözgetett, Czeceynek bő alkalma nyílt a telepítésre. Tudott dolog, hogy Perényi Ferenc, megháborodván a szikszói polgársággal, kettőt kivégeztetett közülük, s a többinek pedig

vagyonát foglalta le. A polgárok erre otthagyták a várost. A hajléktalan menekülőket Czecey vette pártfogásába. Letelepítette őket Kassán és egyebütt, és elegendő épületfát és szabad, esztendőket adott nekik.

Wernher szerint 1550-ben Czecey úrnapiján háromszor kihirdettette, hogy minden költöző Kassára tartson. Aki ott megtelepszik, minden adótól és polgári tehertől hat évig mentes lesz.

Ugyancsak Wernher írja Bécsbe, hogy a kassai huszárok beszáguldozzák az egész vidéket, a kereskedőket kényszerítik, hogy a harmincadot Kassán fizessék. Aki vonakodik, annak elveszik áruát.

Úgy látszik, Fráter György is azon fáradozott, hogy a kassai jövedelmet gyarapítsa. Wernher jelentése szerint ugyanis rengeteg erdélyi sót szállított Kassára; onnét pedig a vidéket árasztották el az erdélyi sóval.

Mi mindenre kiterjedt Fráter György figyelme, az leginkább a birtokok vásárlásából tűnik ki. A kereskedelmi utak mentén és a határszéleken Czeceyvel összevásároltatta a birtokokat s várakat, és megerősítette azokat. Az 1549. évben például a nyitrai püspök jelenti Ferdinánd királynak, hogy Fráter György Czeceyvel megszerezte Athynai Simon deák özvegyének jelentékeny birtokait. Fráter György - írja a nyitrai püspök - éveken át fáradozott, hogy az özvegyet rábírja e birtokok eladására. Végre ez sikerült is neki. Pedig Sáros városának nagy szüksége lett volna e birtokokra. Ő mindent, de mindent el akar hódítani.

A megvásárolt birtokon Czecey Lénárd aztán a nádasdi várkastélyt építtette.

Tarczay Györgynek (Loboczky mostohafiának) a birtokait is megszerezte Czecey. Tarczay a Kassa közelében fekvő birtokait már régebben eladta Czeceynek. Az 1551. évben a lengyel határ mellett levő Újvár (Steinerhaus) és Tarkó várakat igyekezett megvenni. Wernher jelentése szerint Czecey már odaküldé embereit, hogy alkudozzanak Tarczayval. Ha Újvárt sikerül megvásárolnia, öfelségét jelentékeny kár éri; mivel itt nagy határvásárok vannak. Mindenáron meg kell ezt akadályozni!

Wernher aztán megírja, hogy a hatalmas Bebek Ferenc, aki jó barátságot tart a budai basával, ugyancsak igyekszik Czecey Lénárddal barátságot szőni. Váradról és Debrecenből - írja Wernher a királynak - seregesen költöznek a lakók Kassára. Ezek sohasem lesznek fölséged hív alattvalói.

A Tarczay-javakon kívül a Keczerék birtokainak java is Czecey Lénárd kezére került.

Mondanunk sem kell, hogy a birtokvásárlásokra a pénzt Fráter György adta Czecey kapitánynak.

Mivel Tokaj várának a megszerzése a nagy arányú só terjesztésére nagyon fontos volt, amennyiben Tokaj nélkül a mármarosói sót továbbszállítani nem lehetett, Fráter György meghagyta Czeceynek, hogy kísérelje meg Tokaj megszerzését. Czeceynek volt egy Serédy István nevű hű embere, akit csak félszeműnek hívtak. Ezt bocsátá ő több ízben Serédy Benedekhez, a tokaji kapitányhoz, hogy tárgyaljon vele Tokaj átadása ügyében.

Még mielőtt a tárgyalást befejezhették volna, a magyar kamara értesült a dolgról, s 1550. július 3-án figyelmeztette a királyt a veszedelemre. Ily módon aztán Czecey Lénárd fáradozása is kárba veszett.

Amint látjuk, Czecey Lénárd mindent megtett, minden követ megmozdított, hogy Fráter György óhajai teljesüljenek, s hogy magyarosítási politikája gyümölcsöt teremjen. Teljes erejével azon volt, hogy a magyarrá tett Kassának és vidékének magyar lakói jólétben és

biztonságban, nyugodtan élhessenek, s a nemzeti küzdelmeknek támogatói maradhassanak. S a nagy mű, amit ő Kassán és vidékén a magyarság érdekében fölépített, büszkeséggel és örömmel tölté el szívét. Emellett mód nélkül való népszerűséget szerzett neki. A komoly Forgách Ferenc, no meg Tinódi diák is különösen hangoztatják azt az odaadó szeretetet és ragaszkodást, amivel Kassának és vidékének újonnan telepített népe Czeczey Lénárd kapitányt kitüntette. Ilyen ragaszkodást, ilyen szeretetet csak a jellem tisztasága és a szív nemessége teremthet. Sajnos, soha meg nem tudjuk, mi minden lakozott Czeczey szívének a rejtekében. Nincs egyetlen bizalmas sorocskája sem, ami az ő belső világát nekünk elbeszelné. De hivatalos írásaiból és az egykorú jelentésekből fényesen kitűnik, hogy nála lelkesebb és nemzetét jobban szerető ember abban a korban kevés akadt. Kardforgató ember volt egész életén át, de a hadakozás az ő szívét nem fásította meg. Segített mindenkin, akin segíteni tudott. Ismeretes dolog, hogy Perényi Ferenc a szikszói polgárok közül kettőt kivégeztetett s a többit iga alá hajtotta. Czeczey védelmébe vette a szegény szikszóiakat; letelepítette őket Kassán, épületfát adatott nekik, s több évre minden teher alól fölmentette. Mikor Gönc városa leégett, a polgárok Czeczey uramat, kérték meg, szerezzék nekik épületfát. És Czeczey megszerezte nekik a kívánt erdőt. Ám Perényi Gábor megtámadta a göncieket, s kinek lovát, kinek egyéb jószágát ragadta el. Megtudván ezt Czeczey, kényszerítette Perényi Gábort, hogy mindent kamatostul visszaadjon. Akinek Perényi négy lovát vette el, Czeczey Perényi jószágából nyolcat adatott neki helyébe. Egyik polgárnak 400 hordófalát vitette el Perényi, Czeczey kárpótlásul Perényi egyik lovát adatta neki stb.

Nem utolsó érdeme Czeczeynek, hogy Kassán *egymaga páratlan rendet és fegyelmet tudott tartani*. A katonaságot és a polgárságot sikerült egyelkűvé tennie, S az ő példás életén s törhetetlen magyarságán lelkesültek Kassa új lakói. Ők a nemzeti királyság hívei voltak, s hallani sem akartak Ferdinándról. A mostani kassaiak - írja Wernher - túlnyomó részben magyarok s azelőtt nem laktak Kassán. Ők sokkal inkább lelkesednek János királyért, mint a német királyért, ahogy fölségedet hívják. Csak János királyt akarják uroknak! Ezek, főleg Czeczey emberei, sohasem lesznek fölségednek hívei.

Gondolhatjuk, minő öröme telt Czeczey Lénárdnak Kassa illetén megmagyarosításában. Sejthetjük, mennyi munkájába és fáradtságába került ez a nagy alkotás, melynek hatását és jelentőségét még századok múlva is érezte a felvidéki magyarság. Amint Tinódi verses krónikájából is kivehetjük, Czeczey Lénárd ekkor élte életének legszebb napjait. Ám egyszerre onnét jött rá a veszedelem, ahonnét ingyen sem várta. Fráter György Erdélyt átadta Ferdinándnak. És mint Báthory András írta: „*Erdély-birodalom sírom-rívom!*” Izabella királyné könnyezve jött Kassára, hogy azt is akadja Ferdinánd király embereinek: Wernhernek és Rakovszkynak. Szegény jó Czeczey úgy érezte magát, mint akinek szívébe idegből nyilat bocsátanak. Egyszerre veszni látta mindazt, amiért tizenöt éven át az éjét is nappallá tette. Érezte, sejtette, hogy a német király kezén az ő nagy alkotása romba dől, a nagy szívét mérhetetlen bánat fogta el. Nem akart látni, nem akart hallani; nem akart semmiről sem tudni. Izabella királyné azonban nem hagyta cserben leghívebb alattvalóit. Úgy Czeczey, mint Babay érdekében közbevetette magát. Erre szükség is volt, mert Wernher és Rakovszky biztosok mindent elkövettek, hogy Czeczey és Babay Péter ne nyerjenek bocsánatot. Wernher Ferdinánd királyhoz intézett hosszú fölterjesztésében azt sürgette, hogy egyetlen magyar - főleg Czeczey kapitány híve - ne maradhasson Kassán!

Wernher egy másik jelentésében meg arra kérte a királyt, hogy Izabella királyné kérését ne teljesítse, és Czeczey kapitánynak, valamint rokonainak ne adjon kegyelmet. Ha ez megtörténik, nagy kár és veszedelem lesz Kassára, ahol mindenféle nyugtalanságot és zavart okoznának. Inkább az elűzött német polgárokat kell megvigasztalni.

Ugyanő Babay Péter ellen is írt. Bár elismeri, hogy Babay a törvényes tulajdonostól pénzen vásárolta kassai házát, mégsem kívánja őt Kassán hagyni, ő - írja Wernher - Izabella királynénak gonosz tanácsadója volt, és most is az. Így hát jobb lenne, ha minél távolabb volna Kassától.

Ferdinánd király - amint későbbi rendeleteiből kitűnik - szívesen teljesítette volna Wernher kívánságait. Azonban a körülmények egyelőre mást parancsoltak. Ferdinánd király tehát teljesítette Izabella királynénak kérését. Azazhogy bocsánatot adott Czecey Lénárdnak, atyafiainak, hív szolgáinak, s valamennyi kassainak, akár polgár, akár katona legyen az.

A Czeceynek adott írást Nádasdy Tamás és Castaldo János állították ki a király nevében. Eszerint öfelsége megbocsátja Czecey minden bűnét és kihágását, amiket a királyi fenség ellenében elkövetett. Kegyelmébe és védelmébe fogadja őt. Jogaiban és birtokaiban sem őt, sem utódait senki háborgatni ne merészelje.

A szegény, megtört Czecey ezenközben sokkal nagyobb gondok bántották. Szemei előtt a nemzeti királyság haldoklása állott. Érezte, előre látta a kassai magyarság veszedelmét is. Szomorúan nézte, mint írják össze a királyi biztosok azt a sok gabonaneműt, élelmiszert, amit ő a katonái számára gyűjtött; aztán a szép ágyúit és tüzes szerszámain. S búskomorság szállta meg őt. Életének minden küzdelme, minden alkotása és reménye veszendőben volt, nem csoda hát, ha kétségbeesés fogta el. Hiszen az ő élete immár olyan volt, mint a lant húr nélkül. Nagy lelki fájdalom csak nagyszívű embereknek jut osztályrészül. És Czecey Lénárd kapitány ilyen volt. Ezernyi gondolat járogatta fejét, de egyikben sem talált vigasztalást. Végre is arra határozta magát, hogy Kassát és birtokait örökre itthagya, s a királynéval együtt bujdosásra adja fejét. Megírta testamentumát, s készült a nagy útra. De mire Izabella királyné elindult, Czecey már jobblétre szenderült. Az életerős, alig ötvenéves embert, aki a betegséget hírből sem ismerte, a nagy lelki fájdalom megölte. A tragédia ezzel befejeződött. Azaz még nem. Hű barátja és szívének osztályosa, a kis Babay Péter megőrült! Amit Czecey hatalmas szervezete meg nem bírt, az a gyöngé Babayt is megemészté.

A Nádasdy Tamásnak küldött kassai jelentés, aztán Forgách Ferenc tudósítása és Tinódi leírása egyértelműen állítják, hogy Czecey a nagy lelki fájdalom ölte meg. Egyedül Kendi Antalnak 1552. január 11-én Erdélyből kelt levele meséli, hogy a kassai kapitányt a gögtől részeg lengyel katonák gyilkolták meg. Az erdélyi mendemondának azonban semmi alapja sincsen.

A tél szívében járt az idő, amikor a nagy kassai kapitányt hű vitézei eltemették. Forgách Ferenc emlékiratában olvassuk, hogy Kassa kicsinye-nagyja zokogva kísérté őt ez utolsó útjára. Tinódi Sebestyén diák is följazván a lantját, imígyen írt a temetésről:

Az nagy monostorban őtet eltemették,
Csoda sokaságok őtet elkísérték,
Nagy sírva halálát oly igen kesergék,
Ott sok jámbor vitéz bujdosóban esék.

Siratják vitézek, mint kegyes atyjokat,
Üdvözlík és áldják mint jót tött urokat,
Ő atyafiai óhítják bátyjokat,
Éltette, táplálta, nékik adott sok jókat.

A szegény Czecey Lénárd aggodalma a kassai magyarság miatt nem volt alaptalan. Alighogy szemét lehunyta, azonnal sutba dobták a királyi ígéreteket, s Czecey Lénárdnak minden birtokát elkobozták. Fivére: Péter, hiába hivatkozott a királynak, Nádasdynak és Castaldónak

Czeczey Lénárd részére kiállított írásos biztosítására, hiába Czeczey Lénárd végrendeletére, nem kapott semmit. Ferdinánd király ugyanis Czeczey Lénárd birtokait Macedónia Péternek adományozta. Sőt Czeczey Péternek a birtokait is elkoboztatta. Egyedül Czeczey Mihály tarthatta meg a javait; mivel ő meghódolt Puchaimnak, s Ferdinánd szolgálatába állott.

Még kevésbé tartották meg a kassai magyarságnak tett ígéreteket. Wernher a legnagyobb hévvel sürgette, hogy a város igazgatását ismét a németek kezére adják. Kassát - írja - a németek építették, s a város igazgatása mindig német kézben volt. Nemsokára tisztújítás lesz, s így mindent el kell követni, hogy az elűzött polgárok ismét hatalomra juthassanak; mert akik most Kassán vannak, mind magyarok, s részben az elűzött polgárok javait bírják.

Bár Ferdinánd királynak is az volt az óhaja, ami Wernheré, az első tisztújítás a németiségre igen rosszul ütött ki. Ferdinánd király 1552. június 4-én Serédy Györgynek írja, hogy a százas tanácsot legnagyobbbrészt Czeczey Lénárd volt gyalogosaiból választották. A száműzettek közül senkit sem juttattak a konzulátusba. Ez a dolog - írja Ferdinánd király - sehogy sem tetszik nekünk. Előre intettük a városiakat, de, úgy látszik, hiába. Te, Serédy, vigyázz, hogy pártoskodás és zűrzavar ne támadjon.

A következő években aztán részint erőszakkal, részint telepítéssel sikerült a város igazgatását a németek kezére játszani. Érdemes megemlítenünk, hogy még Németországból is hoztak települőket, hogy a kassai magyarságot gyöngítsék.

Amint a hatalom a németek kezébe került, megkezdődött a magyarok üldözése. Börtönbe vetették a legelőkelőbb polgárok egyikét: Bakay Miklóst, s még a főkapitány kezességére és ezer forintnyi biztosítékra sem bocsátották el. Lippay Jánost, a volt főbíró színtén elfogták és hamisan bevádolták. Nádasdy embere, Zoltán Imre írja Kassáról Lippay elfogatása ügyében: Királynak beadták volt méltatlan, kinek öfölsége végire ment, hogy büntelen. Irigységből vádolták, mivelhogy ő fő volt itt a magyarok között.

Máté diákot azért fogták el, mert lovát kölcsönadta, hogy Izabella királynénak levelet vigyenek. A derék Kövesdy Lukácsot is vád alá fogták. „Mi - írják a magyar polgárok - mindnyájan elvesznénk, ha a hatalmas Isten és ártatlanságunk nem védene meg.”

Kassára olyan plébánost hoztak, aki nem értett magyarul. Az iskola étére is német mestert tettek, aki a magyar tanulókat kivetette az iskolából.

Szegedi György kassai vicekapitány, látván az állapotokat, Nádasdyhoz fordult segítségért. Megírja neki, hogy a magyarok Kassán négyszer annyian vannak, mint a németek, s mégis a magyarok az elnyomottak. „Bizony - írja egy másik levelében -, az itt való magyar nép az városban annyira megrémült ezféle büntelen megfogásért, hogy félek rajta, hogy az várost teljességgel pusztán ne hagyják... Ha pediglen innen az magyar nemzet kibujdosik, öfelségének is nagy kárával fog lenni. Azért méltóztatnék te nagyságod kegyelmesen öfelsége eleibe adni, hogy öfelsége parancsolna ide az németeknek, hogy az magyarokat tartanák nagyobb tisztességbe és böcsületbe.”

Feledy Lestár kassai főkapitány (Czeczey Lénárd utóda) szintén fölirt a kassai bíró és tanács ellen, s előadá a magyarok sérelmeit.

Nádasdy Tamás sürgetésére a király aztán biztosokat küldött Kassára. Báthory András és Kynsberg Honorius voltak a biztosok. Ezek 28 pontból álló terjedelmes jelentést küldtek a királynak.

Ők is megállapítják, hogy a kassai magyarság még mindig háromszor annyi, mint a németiség. A tanácsba mégiscsak két magyart vettek föl, a százas külső tanácsból pedig tizennégy magyart kizártak!

Az ellentétet a magyar és a német polgárság között a felekezeti kérdés is növelte. A beköltözött németek ugyanis protestánsok, a magyarok pedig jobbára a régi hiten voltak. Feledy Lestár főkapitány írja 1554-ben, hogy a megújult tűz mindig jobban ég. Én - úgymond - minden lehetőet megteszek a vallás dolgában; a bírót és az esküdteket ösztökélem Mária és a szentségek tiszteletére, de semmire sem megyek velük. Még azt sem tudtam kivinni, hogy az úrangyalának üdvözlétére meghúzzák a harangot.

Az első commissió után második is jött ugyan Kassára, de e bizottságok működésének egyéb eredménye alig volt, mint néhány terjedelmes jelentés. Nem is csoda! Hiszen Wernher és társai mindent elkövettek, hogy a kassai magyarságot minél jobban befeketíthessék Bécsben. Wernher például 1553-ban a királynak írja, hogy Feledy Lestár főkapitánnyal meg van elégedve, de a huszárai és a gyalogosai legnagyobbrészt Fráter Györgynek és Izabellának söpredéknépe (Gesindl), akik most is inkább János királynak, mint fölségednek a hívei.

De bármint igyekeztek is a kassai magyarságot elnyomni, nem sikerült nekik a várost ismét németté tenniük. Megfogyva, de törve nem, élt e nép tovább is abban a szép városban, s ott a Felvidéken fő támasza lett később a nemzeti küzdelmeknek. A jó Czecey Lénárd tizenöt éves fáradságos munkája tehát mégsem veszett kárba.

VÁROSAINK A TÖRÖK HÁBORÚKBAN

Kétféle török háborút ismerünk. Az egyik békeesség idején is állandóan folydogált. Ez eleinte vitézi vetélykedés volt a török és magyar végházak népe között. Lassan-lassan azonban zsákmányolássá, rablássá fajult. S minél jobban megszűkült a vitézek fizetése, annál nagyobb mértékben folyt a portyázás. A törökök a mi falvainkat rabolták, a mieink meg a hódoltságiak fosztogatásából éltek. A szabad legények vagy szabad hajdúk pedig egyformán dúlták a magyar és a török helységeket. Az efféle jóból természetesen városainknak is kijutott. A vitézek azonban ezeket jobbára a sokadalmak (országos vásárok) idején látogatták, mikor is az ott összegyűlt árusnépek erszényeinek kedvükre vághattak eret.

A hadakozás ezen módjai ellen, vagyis a portyázás, a száguldás, a fölverés, a vásárutés stb. ellen csakis a palánkfalak adtak védelmet. A kerített városokat tehát ritkán fenyegette efféle veszedelem. Így állván a dolog, a hódoltság korában nálunk minden helyet latorkerttel, sövényfallal igyekeztek keríteni. Még az ólak és az istállók is kerítve voltak; annál inkább a kertek és a majorságok.

A török világ hadakozásának másik módja már veszedelmesebb volt. A nagy háborúkat értjük, mikor is a török birodalom minden népe ránk jött. Igazi háború csak ez volt, nagy csatákkal, várak és városok elfoglalásával.

Hogy minő sorsa volt a háborúban elfoglalt városok polgárainak, azt könyveinkben világosan olvashatjuk. Ezek szerint a törökök kardra hányták, vagy rabszíjon elhurcolták a lakosságot; tűzzel-vassal pusztítottak, mindent kótyavetyére hánytak a polgárság ingóságaiból. Egyszóval az elfoglalt városból nem maradt semmi sem.

Könyveink ez állításával szemben egészen ellentmondanak írott emlékeink. Nagy török háborúk alkalmával a menekülés nem volt nehéz. A törökök ugyanis (hogy rémületet keltsenek) maguk hirdették jó előre, merre és milyen erővel mennek. S ha ezt nem hirdették volna is, akkor is tudta volna mindenki, merre veszik az útjokat; mert hiszen a bevett szokás szerint a törökök a tervezett út mentén már jóval előre kutakat ásattak. Akik tehát féltek a töröktől, idejében menekültek. Gabonájukat verembe rejtették, lábasjóságukat elhajtották, s értéküket a nőkkel és gyermekekkel együtt az úgynevezett költöző szekereken vitték tovább. Az egykorú jelentések szerint a nagy háborúk idején ezer és ezer ilyen költözőszekér vonult az utakon.

Hogy az ostrom alá fogott városok népe csakugyan megmenekült, arra nézve írott emlékeink számos példával szolgálnak. Könyveink szerint Esztergom elfoglalásakor a városi lakosság teljesen elpusztult. A valóságban pedig Esztergom népét Komáromban találjuk, ahol a XVI. században királyi kiváltságlevéllel saját bírájuk botja alatt éldegéltek!

Valpó városa török kezére jutván, lakói a Perényiek sárospataki birtokain telepedtek meg. Szeged halásznépe úgy a XVI., mint a XVII. században a felső Tisza mentén fekvő községekben vetegeti gyalmaikat. Szigetvár elfoglalása után a polgárok jó része a Dunántúl nyugati megyéiben szállja meg a helységeket. Komáromot 1594-ben szállja meg a török. A városban azonban egy lelket sem talál. A polgárok költözőszekereiken Nagyszombat felé menekültek. Szuhay püspök jelentése szerint a menekülőkhöz néhány prédikátor csatlakozott, s ezek postillákat énekeltek s prédikáltak a menekülőkhöz.

Tolna város lakói 1597-ben Esztergom vidékén települtek meg. Egy részük meg Komáromba költözött, ahol a Tolnai utca még ma is megvan. Szikszó egész lakossága a XVI. század közepén Kassára költözött, s ott is maradt. A leginkább szorongatott Horvátország lakói seregesen költöztek és menekültek Dunántúlra. Hogy szép számmal lehettek a költözők, mutatja az a körülmény is, hogy az ausztriai kormányshékek a nyugati megyék lakóit állandóan Krobaten néven nevezik.

Az efféle adat nemcsak szórva-hintve lappang levéltárainkban, hanem seregével akad. S ha egyszer mind napvilágra kerül, a hódoltság korát is más szemmel látjuk majd.

Mondanunk sem kell, hogy a lakók nem mindenütt menekültek a török sereg elöl. Török történetírók munkáiban olvassuk, hogy a ráják (keresztény lakók) seregesen tódultak a török táborba, s ott kenyeret, gyümölcsöt stb. árulgattak. Az is tudott dolog, hogy a török az iparosokat, a kereskedőket és a jobbágyokat szívesen látta és védelmezte is. Ellenben az urak és a nemesek nem kellettek neki. Nemcsak a defterek, de az átutazó követek jelentéseiben is olvashatjuk, hogy a Duna és Tisza közt Belgrádig népes és jómódú magyar községek voltak, melyek nagy háborúk alkalmával a török seregeknek tömérdek előfogatot, abrakot és élelmet adtak. Úgy a királyi végbeli vitézek, mint a nálunk küzdő császári hadak ezeket a hódoltsági magyar városokat és falvakat ellenségnek tekintvén, tüzzel-vassal pusztították. A török háborúk kitörésekor a bécsi haditanács azonnal elrendelte, hogy a hódoltsági községeket el kell pusztítani, mert máskülönbén a törököt támogatják. S az illetén oktalan rendeleteket végre is hajtották. Sajátságos jelenség, hogy még a magyar főkapitányok is dicsőségnek tartották, ha egy-két hódoltsági magyar falut porrá égethettek s megmaradt lakóikat elhurcolhatták. Az ilyenekre mondta aztán az egyik budai pasa (Musa): *„A magyarok fejjel mennek a sziklának; mert azt pusztítják, ami igazában az övék.”*

A be nem hódolt városok lakóinak sem volt jobb dolguk. Ezek nem annyira a töröktől, mint inkább a császári seregektől és a várőrségektől szenvedtek. Kötetekre mennek azok a hihetetlen panaszok, amiket városaink a katonák, főleg a császári seregek pusztításai és fosztogatásai miatt fölterjesztettek. Az átvonuló császári hadak elöl a lakosság mindenütt elszéledt, s az erdőkben sátrak alatt élt. A segítségünkre küldött vallonok (belgák) még az ausztriai kormányshékek jelentése szerint is nagyobb pusztítást és rablást vittek véghez, mint a törökök. Közmondássá vált nálunk, hogy ahová a vallon teszi lábát, ott vagyon nincs többé.

A hódoltság korában a városi polgárok is fegyverviselő emberek voltak. Az egyes céheknek a legtöbb helyen megvolt a maguk bátyájuk, melyet aztán ők védelmeztek. A naszádosokról (vízi hajdúkról) tudjuk, hogy igen ügyes halászok, molnárok s kereskedők voltak. A polgár-hajdú mint katona, minden városban ismeretes volt.

A fegyveres polgárság kemény harcokat vívott az ellenséggel. Tudjuk például, hogy Szeged polgár-hajdúi a XVI. században minő győzelmet arattak a törökön. Szigetvár lakóinak egy része úgy az 1559-es, mint az 1566-os ostrom alkalmával hősi halált halt. Gyula város lakói írják 1559-ben, hogy minden polgár, akinek hat forint értékű vagyona van, puskát, kopját s más fegyvert köteles tartani. Minden éjjel, minden bátyán hat-nyolc polgár szolgál mint virrasztó. Veszedelemes időben még több. Ha ellenség közeledik, fejenként kell fegyvert fogniok és az iratos (zsoldos) katonákkal együtt küzdeniök. A sáncokat a város körül ők csinálják, a sövényt ők fonják, a palánkot ők állítják és tapasztják. Mi polgárok - írják a gyulaiak - ott küzdöttünk a Lippát ostromló seregek között. Aztán jelen voltunk a szegedi viadalban, *ahol ötszáznál több gyulai polgár halt hősi halált*. Mikor az elmúlt évben a lippai pasa Gyula körül kastélyokat épített, mi polgárok fejenként együtt harcoltunk a gyulai zsoldos vitézekkel. Ez alkalommal is igen sok polgártársunk halt meg, és sok sebesültünk nyomja még

ma is az ágyat. Volt idő, mikor mi polgárok előbb arattunk győzelmet a török csapatán, mint a fizetett katonaság.

Ennyi küzdelmük és érdemük fejében a gyulai polgárok arra kérik a királyt, tenné a városukat szabad királyi várossá, s engedné még, hogy hódoltságiakat telepítsenek maguk köré; mert az ő számuk már nagyon megfogyott, s félő, hogy városuk teljesen elnéptelenedik.

Szigetvár polgárai az 1566-ik évi ostrom előtt ugyanilyen dolgokat írnak a sorsukról. Rettenetes teher volt rájuk nézve is az örökös és a harc, de még ennél is súlyosabban esett nekik a várórség erőszakoskodása. Ők maguk írják öfelségének 1565. augusztus 31-én, hogy könnyebben el lehet viselni a török zsarnokságát, mint Zrínyinek, és társainak kegyetlenkedését.

Voltak olyan kerített városaink is, melyeket csakis a polgárok védelmeztek. Itt már könnyebb sorsuk volt az egyeseknek. Ha a török az ilyen várost elfoglalta, a polgárság sorsa mindig attól függött, mint viselte magát a megszállókkal szemben. Azazhogy a régi magyar példabeszéd-ként: aminemű jónapadása kegyelmedtől vagyon, ha veszi, olyan istenfogadját magának tulajdonítsa.

Debrecen városát például 1562-ben elfoglalta a budai basa. A törökök húsvét napján szállottak be Debrecenbe. Enyingi Török Ferenc jelentése szerint a polgárokat nem bántották; és senkit közülök el nem hurcoltak. De ami érték és lábasjószág akadt a városban, az mind elkelt. Magának Török Ferencnek házáat is pusztán hagyták a jó török katonák.

Mivel a török seregeket mindig sok kereskedő követte, s mivel az árusnépek szabadon járhattak és kelhettek a török táborban, az ostromlott várakból és városokból mindig sok ember menekült meg úgy, hogy kereskedő gyanánt a törökök közé elegyedett.

Mint érdekes jelenséget meg kell említenünk, hogy a XVII. század végén, mikor a hazai törökség minden várát visszafoglalták, az ostromlott török várakba a környék keresztény lakói szállítottak mindent. S ezt a császári seregek még fegyverrel sem tudták megakadályozni! Ennek a különös jelenségnek egyszerű az oka. A német iga súlyosabb volt, mint a töröké. S bizony ezernyi és ezernyi magyar akadt, aki inkább kész volt veres kápát föltenni, hogy nem mint németet uraljon.

BERENHIDAI HUSZÁR PÉTER

Nem mesebeli hősről szólunk. Berenhidai Huszár Péter, a XVI. század e nagy huszára igazában élt és vitézkedett. Őkigyelme olyan tanácsbéli vitéz volt, amelyet az Isten csak jókedvében ad a népének. Nemcsak a neve, de a szíve, lelke s minden gondolata huszári volt. Örök példája és dicsősége ő a magyar könnyűlovasságnak, s egyike azoknak, akik a lovasság hírét messze földön elterjesztették. Híres végbeli vitézek, jeles huszárok, akiknek nevét és dolgait a történet nem ismeri, a XVI. század megsárgult írásai között bőven akadnak. De olyat, mint Huszár Péter volt, keveset vehetett Klió az ő tollára. Bár a nevét történeti munkáinkban nemigen emlegetik, egykoron három nemzet magasztalta őt. A magyar, a török s a német futvást vitte a hírét mindenfelé. Hogy ez a név, amelytől egykoron a legvitézebb ellenség is reszketett, s melyhez mocskok vagy vereség sohasem tapadt, ma teljesen feledésben van, csak a mi nemtörődömségünket hirdeti.

Ha egykoron a végbeli vitézek levelei és dolgai napvilágra kerülnek, a könyv, amely róluk szól, a magyarok szent könyve lesz. Szomorú, de lélekemelő könyv lesz ez! Az olvasó megtalálja benne a legmagyarabb és így a legszebb század minden lelkesedését, minden érzését, hősi küzdelmeit és gigászi szenvedéseit, örömét és bánatát, emberségét és bűnét. E könyvben majdan a nagy végbeli vitézek két fajtájáról olvashatunk. Voltak olyanok, akik egész életükön át a bánatos komolyság és az elfojtott keserűség uralkodott. Minden levelükön, minden írásukon fájdalmas hang vonul végig.

Fájt nekik a haza sorsa, kétségben voltak a jövő felől, s így örökké búban törték magukat. Voltak azonban olyan vitézek is, akik azt tartották, hogy ami meglett, arról immár senki sem tehet. A hazájukért ezek is készek voltak meghalni bármikor, de a bánat mégsem ejtette meg őket, a jövő sem aggasztotta, mert ha a dolog úgy fordult, még a jövővel is pörbeszállottak. Ezek az életet olyannak nézték, amilyen volt. Szépnek, dicsőnek tartották a végbeli életet, s még a török és a magyar közt volt farkasbékességnek is örültek, mert legalább kedvükre harcolhattak. Játszva viselték a szenvedéseket; vidámak voltak otthon az asztaluknál, vidámak a csatában. Még a biztos halál elé is kacagva indultak.

Ez utóbbi fajtájú vitézek közé tartozott Berenhidai Huszár Péter is. Ifjúkorában valóságos eleven ördög volt, aki örökké az ellenség rászédésén és megcsúfolásán törte a fejét. A legravaszabb módon kieszelt lest rendesen Huszár Péter hányta a töröknek, s az öröm miatt nem tudott hová lenni, ha az ellenséget jól megtréfálhatta. A harc volt a kenyeré, a harc volt a gyönyörűsége. S bármint tiltották is ezt Bécsből, ő a füle mögé bocsátotta a tiltó parancsokat, s kedvére portyáztatott. Ezért meg kellett volna őt büntetni, de mivel vállalkozása mindig sikerrel járt, csak megdorgálták őt.

Jó Huszár Péter gyermekkorában kezdte a végbeli életet, s szablyájával szerzett magának jó nevet, szép tisztességet s vagyont. Már mint huszár-főlegény ismertté tette a nevét, s a dunántúli török végházakban jobban ismerték őt, mint a bécsi haditanács körében. Azok közé az edzett vitézek közé tartozott, akik a tél szívében sem kívántak sátort, akiknek hídra sohasem volt szükségük, hogy a vízen átkeljenek, akik az éhséget és a szomjúságot csak akkor ismerték, ha az asztaluknál ültek. Józan korában és borittában egyformán megülte a legvadabb paripát is, s hogy gyorsabban száguldhasson, szükség idején a régi végbeli szokás szerint, még a zablát sem használta. De azért mindig megtalálta, akit keresett. Már mint huszár-főlegényt és később mint hadnagyot, úgy emlegették a végekben, mint főcsatázót, első száguldót, legtalálékonyabb leshányót, legyőzhetetlen viaskodót és öklelőt. Nem ismert nagyobb örömet, szebb mulatságot a harcnál és a viadalnál, s minél több, minél vitézebb ellenséggel lehetett

szemben, öröme annál nagyobb volt. Még teletszaka is, mikor minden had veszteségben ült s csatát sehol sem üztek, Huszár Péter nem nyugodhatott. Ilyenkor írton-írta a leveleket a nagynevű török vitézeknek. Legyünk szembe egymással jó atyámfia - úgymond -, ne rejtsetek el előlem orcákat; szablyával bizonyítsátok, hogy vitéz emberek vagytok. Hadd lássuk egymás orcáját. Az az Isten dolga, kinek adja a diadalmat!

A török vitézekre nézve a baj csak az volt, hogy az Isten a diadalmat mindig Huszár Péternek adta, s így ökigyelmék nem nagy kedvvel felelgettek Huszár Péter kihívására. *„Meg köll annak lennie - írja ilyenkor Huszár Péter -, attól a frigy meg nem bomol!”* Ha ez sem használt, Huszár Péter olyan beszédet vett elő, amitől még a gyáva katona is oroszlánna lett. Ilyenkor ugyanis elkövetkezett a mocskos vitézi levelek írásának az ideje, aztán a disznófarknak, róka farknak, rokkának stb. küldése. S aki ilyesmit kapván ki nem ment a viadalra, arról a végében azt mondogatták, hogy jobb volna megholta, hogysen mint élte.

S ha a török vitéz végre kényszerült a viadalra kimenni, Huszár Péter öröme nem ismert határt. Nem félt ő senkitől. Hiszen a kopjatörésben és a kardforgatásban alig ismertek hozzá foghatót. De azért a végbeli szokástörvény még a bajviadalokban is mindig megtartotta. Innét van, hogy még a török tiszt is fölkérték őt igazlátónak a bajviadalok ügyében.

Bár a király a személyes viadaloktól erősen tiltotta a vitézeket, Huszár Péter nemcsak maga viaskodott, de alattomban még a vitézeit is megvívatta. Emberszámba ugyanis csak azután számlálta őket.

Az 1582. évben Huszár Péter megint bajt vívott. Ki volt a török, akivel a szablyáját összemérte, nem tudjuk. Lehetséges, hogy Ferhát aga volt az a szerencsétlen török vitéz, akit Huszár Péter a porondra vetett. Majthényi László pápai főkapitány ugyanis ez évben jelenti, hogy a nagy hírű Ferhát agát a budai basa erőltette a viadalra, mert úgy illett, hogy bosszút álljon Huszár Péteren, akinek a tömlöcében sýnylődött Ferhát édesöccse, a vitéz Deli Csáffer.

Amint Huszár Péter újabb viadalának híre ment, Ernő királyi herceg Istvánffy István kapitánnyal együtt Bécsbe hívatta őt, s ott mindkettőjüket elzáratta!

Hallatlan dolog volt ez abban az időben! Eddig ugyanis megjutalmazták azt a tisztet, aki a saját élete kockáztatásával bajt vívott a törökkel. Huszár Péter és Istvánffy István kapitányok voltak az elsők, akiket emiatt, tömlőre hánytak! Gondolhatjuk, minő elkeseredés fogta el a két nagy hírű vitézt! „Mi - írják ők maguk - csak rövid szóval mentettük magunkat... Mikor öfelsége tiltó parancsa hozzánk érkezett, a török már útban volt a viadalra. Az minemű rút szitkokkal minket illetett, nem lehetett egyéb benne, meg kellett vele vúnunk. *Mind az öfelsége, mind az magunk tisztességét oltalmaztuk. Az magyar nemzet pedig öfelségét tisztességért, fizetésért s oltalomért szolgálja.* Mi is azért szolgáljuk öfelségét, és az mi jámbor szolgálatunkért gyaláznak tartjuk magunkat, hogy öfelsége megtartóztatott bennünket. Bűnünket nem tudjuk reá.”

Mivel Huszár Pétert és Istvánffy Istvánt főképp azért tartóztatták le, mert a győri generális emelt panaszt ellenök: Huszár Péter kijelenté, hogy Majthényi Lászlóval együtt személyesen kért engedélyt a győri generálistól a viadalra. S a győri generális megadta neki az engedélyt, sőt a maga lovát adta Huszár Péter alá. „Nagyságodnak - monda erre Huszár Péter - meg-szolgáalom mint kegyelmes uramnak az nagyságod hozzám való jó akaratját, hogy nagyságod az lovát alá adta volt!”

Úgy látszik, hogy a győri generális csak kelletlenül adta meg az engedélyt a viadalra, mert Huszár Péter köszönő szavaira „elfordula előlünk az ablak felé, s monda, hogy azt nem kell köszönni. Adta volna az Isten, hogy bátor ezelőtt tíz esztendővel ették volna meg az varjak”.

Épp mikor Huszár Péter és Istvánffy István ügyét tárgyalták Bécsben, érkezett Ali budai basa levele. Azon panaszkodik benne, hogy ha a magyar végbeliek bort isznak, mindjárt bajra hívó leveleket írkáinak a török vitézeknek. Majd így folytatja a levelét: „Az mennyi levelet gyalázatosképpen Ferhát agának Huszár Péter írt, annak nincsen száma; pedig Ferhát aga jó és jámbor vitéz ember, Huszár Péter és az végbeliek, mihelyt egy kis bort isznak, nem tudják ők maguk is, mit írnak, mit nem írnak. Azért ítélje meg fölséged, mennyi gyalázatot kell ezeknek (ti. a törököknek) elszenvedniük. Hogy üljenek veszteg, ha szüntelen írogatnak reájok?”

Huszár Péter erre azt felelé, hogy ő nem szidogatta a törököket. Keressék ki a levelét a basánál, s meglátják, hogy ő tisztességes hangon írt! Ezért ugyan nem kellett volna őket elzáratni! „Bátor öfelsége minálunknál - írja - gazdagabb embereket tartott volna meg; mert nekünk sem ezüstünk, sem aranyunk; ami kevés volt, azt elköltöttük az katonákkal.”

Két nappal e levél kelte után Huszár Péter és Istvánffy István kapitány még egy levelet írtak bécsi tömlöcükből. Ebben arra kéri Batthyány Boldizsárt, hogy írjon mellettük öfelségének és a haditanács elnökének; mert ilyen gyalázat magyar vitézen öfelsége elődei alatt nem esett meg.

E levél kelte után hamar kiszabadultak a börtönükből. Az elzáratásuk különben is inkább csak azért történt, hogy a törököknek port hinthessenek a szemükbe. Azazhogy megírhatta nekik az udvar: íme, Huszár Pétert és Istvánffy Istvánt megbüntettük a viadal miatt!

Érdemes megemlítenünk, hogy ugyanez évben Huszár Péter szétvert egy török csatát, s az udvartól egy aranyozott ezüstkupát kapott ajándékba. S maga a győri generális (Teuffel) ajánlja a királynak, hogy Hagymáskért is Huszár Péternek adományozza; mert derék, nagyérdemű vitéz ő!

Amint Huszár Péter kiszabadult a fogságból, mintha mi sem történt volna, folytatta a bajviadalokat és a portyázásokat. A budai basák emiatt folyton panaszkodnak ellene. Az 1585. évben például Szinán basa fogta a dolgot panaszra, mivel Huszár Péter a híres török eszphaiát: Koppányi Halult mocskos levéllel viadalra akarta kényszeríteni. „Nem valami alá való népeket szoktak penig kihívni - írja a basa -, sőt, nagy méltóságban levőket, hadnagyokat.”

„De Koppányi Halul - úgymond - nem hívta ki Huszár Pétert. Innen tetszik meg az végbeli kapitányoknak minden álnokságok és csalárdságok, hogy az dolgot nem adják felségednek igazán tudtára; mert mi senkinek efféle dologra szabadságot nem adtunk; hanem önmagok az kapitányok találtak meg levelük által, miképpen Pálffy Miklós egynéhányszor megtalált, Huszár Péter azonképpen Koppányi Halulnak először küldött levelet” stb.

Amíg a budai basa és a bécsi udvar imigyen levelezett, addig Huszár Péter szerencsésen megvívott a szegény Halullal.

Bár a török végekben Huszár Péternek félelmes híre költ, azért mégis tisztelték őt, mivel tudták, hogy emberséges ember, s a vitézlő dolgokhoz értő vitéz ökigyelme. Nem is tett soha olyasmit, ami a vitézlő szokáshoz nem illett, vagy ami végbeli igazság ellen lett volna. Még ha viadalra hívta is a törököket, először mindig tisztességbeli szomszéd barátságát írta nekik, mint jó szomszéd barátainak. S csak ha a szép szót siketlették, akkor vett elő más beszédet. Ilyes dolgok miatt a török vitézek is nagyra tartották őt, s vitézi ügyekben vagy bajviadalok dolgában akárhányszor kérték a tanácsát. Az 1586. év február 24-én például a nagy hírű török vitéz: Csikvári Deli Hasszán fordult Huszár Péterhez párbaj dolgában. Levelében maga elmondja, hogy miért fordult ismeretlenül is épp Huszár Péterhez. „Azért - írja -, mivelhogy kegyelmednek itt miköztünk és ott is Magyarországon jó híre, neve vagyon. Egyik jó híre s neve kegyelmednek, hogy kegyelmed eleitől fogván szablyájával kereste kenyerét, és híres vitéz embör kegyelmed. Másik az, hogy kegyelmed asztalát főember módon tartja és sok vitéz

embör eszi az kegyelmed sóát és kenyerét és borát issza. Harmadik az, hogy kegyelmednek, mind az ott való urak előtt s mind penig az itt való basák és bégek előtt jó híre, neve vagyon és sokat iszunk az kegyelmed egészségéért! Negyedik az, hogy kegyelmed igen igazmondó és bátor nyelvű, vitéz embör. Minden vitézek előtt nagy az kegyelmed híre, neve. Magyarorszában nincs több Huszár Péter kegyelmednél.”

Huszár Péter uram nemcsak a viadalban és a végbeli ügyekben, de a huszárok nevelésében is első mester volt. Csodálatos hatást tudott az embereire gyakorolni. Még az akasztófától és a karótól menekedett latrok is hű vitézekké lettek az ő kardja alatt, mert kedvelték öt eszes voltaért, s mert csodálták és félték az ő nagy erejét. Huszárjai mindég egy akaratba és egy tanácsba voltak vele; a tűzbe mentek vele bármikor, mert vakon hitték, hogy Huszár Péter sértetlenül vezeti őket vissza. Csak a veszprémi és a pápai huszároknak a dolgait kell a basák leveleiben olvasgatnunk, hogy megtudjuk, ki volt az a Huszár Péter. Ha ő a válogatott főlovakon megindult a vitézeivel, harmadhatárban is eltűnt minden török. Náluk ugyanis úgy volt tudva, hogy Huszár Péterrel az ördög sem bír. A budai basák sem tehettek ellene semmit, így hát panaszkodtak és örökké panaszkodtak Huszár Péter huszárjaira. Az 1576. év augusztus 4-én például Musztafa basa jelenti, hogy a *böszpörémiek* (veszprémiek) a fejevári csordát mindenestül elhajtották. Tíz nappal később már imígyen ír: „Az böszpörémiek és az környül való végbeliek nagy haddal fölkészülvén, Fejevár környül lesöket hánytanak és délkor száguldókat bocsátanak az vár alá, akik az maradék barmot elragadták. Az mieink utánok lévén, szintén az lesre vitettenek, egynéhány iszpahát sok jó beszliákkal kit levágtanak, kit elvittenék. Efféle dolgokat számtalan írtunk és írhatnánk is, kik naponkint történnek”. Veysz basa 1579-ben jelentette, hogy „az böszpörémi és palotai vitézek az ellenkező (ellenséges) dologtól meg nem szűnnek”. Színán basa 1585. április 5-én, 1589 augusztus havában és 1590. december 4-én egyenest Huszár Péter ellen panaszkodik az udvarnál. Mehemet basa meg 1592-ben azzal vádolja öt, hogy nem tudja, mi légyen a frigy.

Mivel Huszár Péter minden török végház alját meg-megszáguldotta, s mivel minden valamirevaló török vitézt név szerint ismert, nemcsak a német generálisok, de még a haditanács emberei is tőle tudakozták; hogy állanak az ügyek a török végekben. Az 1577. évben például Zeiting győri főgenerálist tanítja a török végházak népe felől. Szép rendben megírja neki Pápáról, hogy Fejevárott a bégségálja nép milyen számmal vagyon, hány *eszpáhia* (lovas) van ott, kik a tisztjeik, hány lóval ülnek föl a főlegények; megírja név szerint a derék *bezia-agákat*, az *azap-agákat*, a *topcsiákat* (pattyantyúsokat), a *dázdárokat* (porkolábokat), az *izárilákat* (kapunállókat), az *iriz-agákat*, a *szolákokat* (sereghajtókat), a martalócok harámbasáit stb. Töviről hegyire leírja neki Simontornya és több más végház őrségét. Az endrédiak felől meg a következő megjegyzést teszi: „Az endrédiak felől azt írhatom nagyságodnak, hogy egynéhányszor voltam alatta az uraimmal, de soha felebb ki nem jöhettek, az mint nagyságodnak megírtam”. (Tudniillik hatvan lónál és száz gyalognál több soha nem jött ki.)

Ez utóbbi dolgot azért említjük, mivel a magyar végbeli kapitányok a török végek őrségét mindig abból számították ki, hogy hányan jöhettek ki azokból, amikor magyar csapat jelent meg a sorompó előtt s harcra hitta a törököket.

Azt már könnyű volt kiszámítaniok, hogy hány embert kellett a várban őrségül hagyniok.

Ne gondoljuk, hogy az ilyen tudósítás csak olyan könnyű mesterség volt! Százszor és százszor kellett az illetőnek életét kockára vetnie, amíg ilyen tapasztalatokra tehetett szert. Mert a kémeknek, a kalauzoknak és a nyomjáróknak e jelentéseik ezen a téren mindig megbízhatatlanok voltak. Személyes tapasztalat, örökös éberség és megfigyelés kellett ahhoz, hogy valaki a török végekről pontos jelentést adhasson. Ugronffy István kapitány például, akit

Huszár Péterrel egy időben kérdeztek meg, így felelt a győri főgenerálisnak: „*látja Isten, igen nehéz ennek a végére menni*; mert paraszt ember, aki bejár Fejérvárra, mit tud benne, ki micsoda, ki aga, ki vajda, ki odabasa, ki pedig iszpahia! Az, ki szinte ott bent köztük lakik is, egy hirtelen az sem tudnája megmondani, hány bezlia, hány iszpahia, hány azap vagy on benne!

Huszár Péter azonban örökké a török végek alatt járogatott, örökké figyelte őket, s így tudta is, hol hányan vannak. Ha új csapatok jöttek valamelyik végházba, ő volt az első, aki erről jelentést küldött. „Az akancsia törökökben - írja egyik alkalommal - Budáról küldöttek Esztergomba négyszázat.” „Az fejérvári bég udvarnépe - írja más alkalommal - kiindult, hogy rablást tenne!” Magában „a hadilevéltárban *Zeitung vom Huszár Péter* címen akármennyi ilyen jelentést olvashatunk. Az efféle jelentések is csak azt hirdetik, hogy éberebb és óvatosabb kapitány Huszár Péternél túl a Dunán alig akadt.

Huszár Péternek a szép Dunántúl volt a szülőföldje, a Dunántúl volt a legdicsőbb tetteinek a színhelye. Sehol a végbeli élet úgy nem virágzott, mint itt, ahol minden lófutamatnyi földnek megvolt a maga csatája, a maga vitézi temetője. Sehol annyi végház, palánk és kastély nem akadt, mint itt, ahol a virágos mezőket és a zöldbe borult erdőket örökké jargaló vitézek, száguldó huszárok járogatták; ahol ha a híralgyút kilőtték, száz és száz lesből és palánkból jöttek elő a török és a magyar csaták daliái.

Nehéz, nagyon nehéz dolog volt itt annyi sok jeles vitéz között nevet, jó nevet szerezni! És Huszár Péter mégis hamar szerzett. A tizenhatodik század hetvenes éveiben már nem volt török, nem volt magyar vitéz, aki Huszár Péter nevét nem ismerte s például nem választotta. Ez idő tájt Geszty Ferenc, az erdélyi hadak későbbi győzelmes vezére volt Veszprém várának a főkapitánya és Huszár Péter a kapitánya. A török torkában levő várat külön emberekre alig bízhatták volna! A szomszéd bégek örökké azon mesterkedtek, hogy Veszprémet meglepjék s visszafoglalják. Sok jó vitézünk otthagya a fogát, de biz azért semmire sem mehettek. A budai basák levelei szerint a veszprémi őrség rettentő csapásszámba ment az egész hódoltságra. Mint az özönvíz, úgy ment Geszty és Huszár ellen a panasz Bécsbe. De ők azzal mit sem törődtek. A panasz a miénk volna - felelték ilyenkor - nem a pogányé. Ha volna, ki törvényt tenne köztünk, nekünk adna jó választ!

Huszár Péter mint tanult vitéz, nagyon jól tudta, hogy a török végek hadinépét a hódoltsági falvak jövedelméből tartják. Ezért tehát különös szeretettel vadászgatott a török *harácsszedőkre*, s azon mesterkedett, hogy a török zaimok legzsírosabb falvait a magyar pártra terelje. Amelyik falu az ő fölszólítását siketségre vette, az hasztalan húzott a törökhöz. Huszár Péter ugyanis onnét jött rájuk, ahonnét ingyen sem vélték. Az 1575. év úrnapiján például a tétényi, érdi és a berki bírakat szólította be Veszprémbe. „A magyarországi király - írja nekik - megparancsolta, hogy bejőjjetek, s ha nem jöttök, meghagyta, hogy rátok küldjek és eldúljalak, égesselek benneteket. Énnékem immár nincsen mit mívelnem, az én kegyelmes uram parancsolatát kell cselekednem ha ez levélre föl nem jöttök, ha mi rajtatok esik, énnékem okot vele ne adjatok, hanem tulajdonítsátok azt magatok siketségének és engedetlenségének!”

Huszár Péter használhatóságát mi sem hirdeti jobban, mint az a körülmény, hogy egyetlen, valamirevaló ütközet sem történt nélküle. Akár Nádasdy Ferenc (a fekete bég), akár Batthyány Boldizsár, vagy Zrínyi György indult vala hadba, mindegyiknek első dolga volt, hogy Huszár Pétert kereste. És ő mindig örömmel indult, szélnél sebesebben járt, ezer és ezer harcban kipróbált huszáraival. S amit mindenki lehetetlenségnek, eszeveszettségnek tartott, arra Huszár Péter minden gondolkodás nélkül vállalkozott. Az eredmények azt mutatták, hogy nincsen lehetetlenség.

Huszár Péter jeles szolgálatait a haditanács is méltányolta. Mivel ökögyelme Veszprémből elkíváncozott, följárlták néki a pápai kapitányságot. Ezt az állást el is fogadta, s így utódja lett Thury Benedeknek. Itt Pápán a főkapitányi tiszte Majthényi László viselte. Minden tekintetben kiváló főtiszt volt ő, s szívesen fogadta Huszár Pétert. „Új állásával ő is meg lett volna elégedve, ha a fizetés kijárt volna. Ehelyett azonban úgy ő, mint a huszárai rendszeren csak cédulát kaptak. Így aztán a rabok árából s abból éltek, amit a töröktől elvettek. Ez a körülmény is értenünk engedi, miért kellett a mieinknek folyton portyáznia, s miért nem vették figyelembe a tiltó parancsokat.

Huszár Péter a portyázásra és a várszállásra rendszeren azt az időt használta föl, mikor Majthényi főkapitány távol volt. Ilyenkor ugyanis ő rendelkezett az egész őrség fölött, így aztán a saját esze után indulhatott. Sok hódoltsági falut visszavett így a töröktől, s azokat meg is védte. Az 1585-ben például bizonyos Tolna megyei falvak adományozását kéri. E falvak a Kapos és a Sár folyón túl voltak, s valamikor Thury György bírta. Ennek halála után Salm generális Huszár Péternek és Fekete Máté vajdának engedte. Úgy a magyar, mint az udvari kamara azt ajánlotta öfelségének, hogy e falvakat, név szerint Püspökszékhelyt, Parragszékhelyt, Egrest, Kölesdet, Czétényt, Bikádot és Bannt adományozza Huszár Péternek; mert hiszen Püspökszékhelyt úgyis ő foglalta vissza a töröktől. „Ez a Huszár Péter - írja a kamara - kitűnő, ember és híres vitéz! Sokkal többet érdemel, mint amennyit kér”. A haditanács is az adományozást ajánlja.

És a király december 23-án csakugyan neki adta a nevezett községeket.

Huszár a hódoltsági falvak visszaszerzésén kívül nagyobb kalandokban is szívesen részt vett. S minél kockázatosabb volt a vállalkozás, annál nagyobb örömmel sietett oda. Úgy látszik, ő is azt tartotta, hogy bátraké a szerencse; mert sokszor olyanra is vállalkozott, amivel nemcsak az állását, de a fejét is kockára vetette.

Az 1587. év telén, Nádasdy Ferencsel s több híres kapitánnyal együtt Koppány elfoglalására indult. Majthényi nem volt otthon, s így Huszár Péter magával vihette az egész pápai őrséget. Az Örsy Péter kardja alatt levő gyalogságot kocsikra rakatta, s ő maga a lovasaival sietve sietett Nádasdyhoz.

Koppány ekkor igen jól megerősített végház volt. Magában a városban négyszáz jól lakott ház akadt. Budán kívül ennél gazdagabb városuk alig volt a törököknek. Sok gazdag kereskedő lakott benne, s gazdag tárházai is voltak. A várkastélyt ötszáz jó lovas és ötszáz janicsár őrizte. A koppányi bég persze nem is álmodott arról, hogy a fürgeteges téli időben s a nagy hófúvásban magyar csapatok közelednek a várhoz.

A mieink a hivatalos jelentés szerint 1700-an voltak. A kisdéd sereget Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár, Huszár Péter, Dersffy Ferenc és Vajda Kristóf vezették. Mindannyija híres és próbált vitéz lévén, az alattuk levő katonaság vakon követte őket.

A vár elfoglalását az egykorú történetírók is leírták ugyan, de a hivatalos jelentések s a jelen volt fővitézek vallomásai egészen másképpen szólnak.

Ezek szerint a magyar had észrevétlenül jutott Koppányig. Az egyik kapuhoz Huszár Péter lovasai és Vajda Kristóf gyalogjai vonultak, és puskaporral szétrobbantották a kaput. A másik kapunál Fekete Máté mesterkedett. Legelőször Huszár Péter tört be a várba. Fekete Máté emberei is betörvén a külső kaput, befelé tolakodtak. A törökök azonban fölvták a belső hídkaput, de már lezárni nem tudták. A mieink lerántván a hidat, Nádasdy azon át szintén berontott. Az előre megállapított terv szerint a sereg egy részét kívül hagyták, nehogy a segítő török csapatok meglephessék a várba tört katonaságot. A lármára a török őrség természetesen azonnal fegyvert ragadott. A lovak a vár udvarán mind nyergelve voltak, s mivel a mieink

mind a három kaput bezúzták, több török lovas segítségért száguldott. Míg a mieink a várban véres küzdelmet folytattak, lóhalálában érkezett a pécsi és a simontornyai bég. Valamivel később a fehérvári bég is közeledett. Ennek a lovasait azonban a törökök magyaroknak nézvén, a két béggel együtt elszaladtak. A fehérvári bég, látván a menekülő török lovasokat, szintén megfordult és seregével együtt hazaszaladt. A félsz a fehérvári béget annyira megszállta, hogy négy feleségét a belső város legerősebb házába vitte. A külső kertek sövényeit elégette, s készült a nem létező ellenség fogadására.

A mieink tehát kardcsapás nélkül megmenekültek a Koppányra jött török segélyhadaktól.

Ezalatt bent a várban folyt az öldöklés. Legvitézesebbül Ali bég küzdött. Bár megsebesült, kilenc katonánkat lőtte meg nyíllal. Ezek közül három meg is halt. Még elfogatásakor is levágott egy magyar katonát. Nádasdy lóháton küzdvén, egyik házból három török vágat neki. Nádasdy lovával együtt fölbukik. Ha nem sikerül azonnal lábra állania, a törökök bizonyára levágják. Mivel a mieink a várost azonnal fölgyújtották, sok török a házakban fült meg. Az egyik házban például negyven holttestet találtak. A török lovasok jó része a nyitott kapukon át elmenekült. Ezeket, mint gyávákat, a szultán kivégeztette.

A mieinknek kevés kocsijuk lévén, a zsákmányt a nyerges lovakra rakták. A huszárok aztán a kemény télen gyalog tették meg az utat Pápaig. Huszár Péter jelentése szerint annyi volt a zsákmány, hogy kétszáz szekér is megtelt volna vele. Mivel ezt mind el nem hozhatták, nagyrészt elégették.

Majthényi főkapitány február 27-én jelenti Bécsbe, hogy tegnap délután három órakor vonultak be a győztes csapatok Páparra. Nagy szerencsével jártak Koppányban, és nagy örömmel fogadták őket Pápan. *Huszár Péter és a kapitányok vont arany ruhában, a nemes lovasok selyemben és damasztban lovagoltak be a városba!* „Én azt hiszem - írja Majthényi -, hogy öfelsége nemigen örül e győzelemnek: mert a törökök meg fogják bosszulni e támadást”.

Amint a koppányi vár bevételének, valamint elégetésének híre ment Bécsbe, a haditanács azonnal bővebb értesítést kért Teuffel győri generálistól. Teuffel azonnal Páparra utazott, s onnét kimerítő jelentést küldött a haditanácsnak. Eszerint kétszáz török rabot hoztak Páparra. Ezek legnagyobbbrészt asszonyok, leányok és gyermekek. A rabok közt van Ali koppányi bég is. A rabokon kívül kétszáz lovat, száz bivalyt, nyolcszáz birkát és sok árut hoztak magukkal.

A haditanács március 2-án jelenti Ernő főhercegnek, hogy Huszár Péter Majthényi távollétében a szigorú rendeletek ellenére Nádasdyval Koppány elfoglalására ment, s a pápai várat pusztán hagyta. Huszár Pétert meg kell büntetni, s állásától is meg kell fosztani. Ugyanezen haditanács azonban Huszár Péterhez egész más hangon írt. „Nemes és kedves barátunk”-nak címezi őt, s arra kéri, hogy máskor nagyobb tekintettel legyen a felsőbb rendeletekre. A pápai őrség elvezetése ugyanis nagy bajt okozhatott volna.

Majthényi főkapitány hevesen kikelt Huszár Péter ellen, mert az ő tudta nélkül vitte el a pápai őrséget. Mivel Huszár Péter sem hagyta a maga igazát, ügyük a hadiszék elé került. Teuffel generális Pápan Majthényivel értekezvén hozzáfogott a kihallgatásokhoz. Amint maga írja, ez tumultus nélkül alig eshetik meg. A főtisztek ugyanis a legnagyobb méltatlankodással fogadták az ellenök indított eljárást. Huszár Péter, Nádasdy Ferenc és a többi főtiszt megjelenvén a generális szállásán, Teuffel azt kérde tőlük, miért hagyták védtelenül a végházakat? Ami Koppányon történt, az az ő távollétük alatt öfelsége végházaival is könnyen megeshetett volna. A magyar főtisztek ilyen választ tettek Teuffel generálisnak: „Koppány elfoglalása dicsőségünkre szolgál. Mi azt hittük, hogy elismerés és köszönet lesz ezért a részünk, nem pedig vizsgálat! Tudott dolog, hogy minden török támadás lelke és tanácsadója a koppányi

bég volt. S most bűnül róják föl nekünk, hogy e veszedelmes embertől megszabadítottuk az országot!”

Teuffel jelentése szerint a leghevesebben Huszár Péter felelgetett néki. „Minket”- kiáltá Huszár - senki nem fizet. A nagy nyomorúság kényszerít a portyázásra. Azt sem tudjuk, kapunk-e még valaha zsoldot. Éhes gyomrunkat egyszer már meg kellett töltenünk! A végházakat nem hagytuk üresen. Kétezer ember maradt itthon azok őrizetére.”

„E heves kifakadások - írja Teuffel - haragra lobbantották Majthényit. S Huszár Péterrel úgy összeszólalkozott, hogy alig tudtam őket lecsillapítani. Nehezen fognak többé együtt szolgálni. Olyan lárma volt, hogy a tolmácsom sem értette meg a vitézek beszédét.

Lecsillapulván a lárma, a rab koppányi bég szabadon bocsátása ügyében kezdtem tárgyalni. A főtisztek erről hallani sem akartak; Nádasdy szerényen és okosan így válaszolt előterjesztésemre: A koppányi bég foglalta el a múlt évben Hidvéget és Kéthelyt. A koppányi bég támadta meg Keszthelyt. Én csak a saját jobbágyaim érdekében küzdöttem ellene. *Ha mi nem védjük azt, ami még a miénk, az egész ország elvesz!* A koppányi béget nem engedi át őfelségének. Nem is teheti, mert tisztársainak is részük van benne. Kilenc zászlót, egy török trombitást s két főrabot küldenek majd őfelségének. Ezt a kótyavetyén így határozták.

Én - írja Teuffel - a kótyavetyét nem akadályozhattam meg; de a négy kótyavetyésnek megtiltottam a rabok stb. eladását.”

Végül megemlíti Teuffel generális, hogy ebéd alatt a koppányi bég Majthényi főkapitány asztalánál ült. Nádasdy, Dersffy stb. is ott ebédeltek. *A bég eszes és vitéz lovag, s nagyon szép ember!* De asszonyi módon beszél. A bal keze sebes, öt helyen volt már bég. Jómagát szandzsák bégnek mondja. Az ebéd alatt megvallá, hogy Hidvéget és Kéthelyt ő pusztította el.

Teuffel tárgyalása után kétségtelen volt, hogy a koppányi kaland miatt büntetés senkit sem érhet. Huszár Péter és Majthényi László között azonban tovább is folyt a pörösködés. Majthényi Huszár Pétert hibáztatta a koppányi vállalkozás ügyében. Huszár Péter pedig Majthényit vádolván azt kívánta, hogy a haditörvény döntsön köztük. A sok irkafírka ez ügyben fél éven át tartott, s a haditanács mégsem tudta, Huszár Péter-e avagy Majthényi a hibás? Nem is történt semmi döntés. Azonban Huszár Péter is, Majthényi is azon fáradozott, hogy más végházban nyerjenek alkalmazást. Huszár Péter a palotai kapitányságot kérte. Majd meg a veszprémi főkapitányságot igyekezett megszerezni. Egyik sem sikerült. De mivel Majthényi László főkapitány az 1588. év elején a zólyomi kapitányságot kapta, Huszár Péter Pápán maradt. Ezt annál inkább megtette, mivel őfelsége reábizta a pápai végház ügyeinek vezetését. Ekkor már Majthényi Lászlóval való viszálykodása is elült. Ismét jó barátok voltak. S Majthényi László úgy az udvarnak, mint a győri generálisnak melegen ajánlotta Huszár Pétert. Nogarolla Ferdinándnak, az új győri generálisnak írta például: „Nagyságodnak arról akarék írnom, hogy őfelsége énnekem kegyelmesen Zólyomot adta tisztül, és az pápait elhagytam. Rendelte őfelsége Huszár Péter uramat, az őfelsége itt való vicekapitányát főgondviselőjévé az kapitányságnak, addig, míg őfelsége főkapitányt rendel ide. Azért kére engemet azon, hogy írnék nagyságodnak mellette, hogy azt a fizetést, ki énnekem járt, őfelsége rendelné kegyelmesen néki is az ő jámbor s régi szolgatjáért.”

Majthényi e bevezető sorok után arra kéri Nogarollát, írna őfelségének Huszár Péter mellett, aki most fölment Bécsbe, őfelsége egy török rabot követel most Huszár Pétertől, aki föl is viszi a rabot, de szeretné megtartani. Nogarolla megtehetné, hogy őfelségénél közvetítené e kérést. S így őfelsége a rabot Huszár Péter kezén hagyná.

A végbeli főtisztekre nagy csapás volt, hogy az udvar az értékesebb török rabokat elszedte tőlük. Említők már, hogy a koppányi béget is maga számára követelte az udvar. Huszár Péternek és Majthényi Lászlónak volt egy Mankucs nevű rabja, aki előkelő aga lévén, tizenháromezer forintot ígért sarcában. Az uralkodó pedig erőnek erejével elvette tőlük Mankucs agát és kivégeztette. Kárpótlást pedig sem Majthényi, sem Huszár nem kapott. Gondolhatjuk, mennyire bántotta ez az eljárás az amúgy is rosszul fizetett tiszteket. Nem csoda hát, ha Huszár Péter és Majthényi László fölötte éles hangú levélben adtak kifejezést megbotránkozásuknak. Ezzel nem sokat használtak, mert a haditanács illetlen hangú levelük miatt megdorgálta őket.

Majthényi távozása után Huszár Péter a főkapitányi zsoldot húzta, s mint a főkapitányság vezetője, most már bátrabban portyázgathatott a török ellen. Mint előbb, úgy ezután is Nádasdy Ferencnek, a „*hős fekete bég*”-nek volt elválhatatlan társa. Egyik a másikat folyton értesítette a török mozgólódásáról. Nádasdy írja például 1588. november 15-én Pálffy Miklósnak: „Kedden érkezék Sárvárra Huszár Péter uram levele, kiben írta bizonyosan az török eloszlását. Én is aztán úgy jöttem föl tegnap délre ide Keresztúrra.”

Az 1589. év január havában Nádasdy írja Huszár Péternek: „Oly hírünk érkezék, hogy a török kijő rablani. Azért mi innét Sárvárról holnap idején kiindulunk mennél többen lehetünk Devecser felé. Azért kegyelmedet is kérjük, kegyelmed is mennél többen lehet, jöjjön oda afelé, hogy Isten velünk lévén, az ellenségnek állhassunk ellen.”

És Huszár Péter mint a gondolat, úgy repült Pápáról huszáraival együtt a törökök elé. A győri főkapitánynak sietve jelentette be távozását: „Én - írja - Isten segítségével ma mindjárt Devecser felé indulok. Azon leszünk - Isten velünk lévén -, ha kijöttek (az törökök) és valahun öszvetalálunk vélek, Nádasdy urammal önagyságával egyetemben lévén, Isten megveri az ellenséget.”

Együttal azt is jelenti a győri kapitánynak, hogy a hírekről éjjel-nappal lóhalálban értesíteni fogja.

Március elején aztán egymás után küldi a jelentéseit. „Tátika várát - írja - kifosztották a törökök. Ugyanők meglepték a keszthelyi vásárt, s a többi közt nyolc pápai kereskedőt is elvittek stb.”

E jelentésekben jobbra csak azt találjuk, amit a törökök cselekedtek. Pedig gondolhatjuk, hogy Huszár Péter nem ült veszteg a Balaton partjain! De hát már sok baja volt a török ellen folytatott küzdelmei miatt, s így a maga dolgairól inkább hallgatott. A budai basa azonban nem hallgatott. Ő rendre megírta Bécsbe, mit mívelt Huszár Péter. Hogy többet ne említsünk, az 1588. év október 23-án hajnalban megtámadta Endréd várkastélyt. Az agát a többi törökkel együtt levágta, s a palánkot teljesen elpusztította. Tarnóczy Farkas veszprémi kapitány is jelentette ezt Ernő főhercegnek, írván, hogy ő nem mert Huszár Péterrel tartani; mert az efféle harc keményén tiltva vagyon.

Endréd elpusztítása miatt a budai basa elégtételt, illetve Huszár Péter megbüntetését követelte. Ezt Bécsből meg is ígérték neki.

Még feledésbe sem ment az endrédi támadás, mikor Huszár Péter Pisky Istvánnal Bolondvárát támadta meg, s ezzel is úgy bánt, mint annak idején Endréddel. A budai basa követelésére Huszár Péter ellen újra megindították az eljárást, s a budai basának meg is írták, hogy Huszár Pétert megbüntették. Ám a dorgáló írásokon kívül egyéb büntetés nem érte őt.

Huszár Péternek volt egy Mátyás nevű fivére, aki ez idő tájt Pálffy Miklós alatt szolgált. Ez a Mátyás sokat emlegetett huszártiszt volt. Két ízben is ült a konstantinápolyi héttoronyban. Huszár Péter jó testvér lévén, mindent elkövetett kiszabadítása ügyében. Öfelségét és a haditanácsot arra kérte, hogy addig is, míg fivérét sikerül kiszabadítani, engedjék meg, hogy a Huszár Mátyás bírtá érsekújvári officiatust felesége és gyermekei megtarthassák. E kérést azonban a haditanács teljesíthetetlennek mondotta.

Huszár Péter a magyar kamarához is fordult és ezernyolcszáz forintja megfizetését sürgette: „mert - írja - látja az Isten, hogy most ugyan, igen nagy szükségem vagyon reá”. Mivel Konstantinápolyban volt egy Gergely nevű jó barátja, aki Huszain bég néven a szultán udvarában szolgált, hozzá fordult. Ennek a segítségével aztán jó csomó magyar főrabot kiszabadított. Gergely diák levelét az erdélyi fejedelem segítségével kapta meg Huszár Péter. Ez a jó diák írta volt neki: „Az császár rabjai, úgymint kiket főraboknak tartanak, tizenheten voltak, az Isten megszabadítja őket. Azonban - írja tovább Gergely diák - Huszár Mátyás uram, kit pénzzel is ellátott, egy rossz ember mellé adta magát társul, s korcsmárul korcsmára, vásárrul vásárra járdogált, s újra megfogták. A basa vallatván őt, elárulta, hogy a pénzt tőlem kapta. Csak az Isten oltalmazott, hogy horogban nem vetének... Ha (Huszár Mátyás) ember lett volna, bizony ő is elmehetett volna, mint a többi. Paripát szerettek volna neki azzal a pénzzel, és az erdélyi madarászokkal együtt szépen elmehetett volna; de az nagy kevélység miatt vesztette el magát. Használjon vele azmit talált. Az erdélyi követ házánál köszvénytül félt. Lássá immár holtáig, ha el nem fogja!”

Gergely diák még azt is jelenti Huszár Péternek, hogy Halthalmy Miklós fiát, aki Szinán basa fiának a rabja, kiszabadítja. Két barátja segítségével majd hazájába küldi.

Bár Huszár Mátyás dolga eléggé rosszul állott, Huszár Péter tovább is fáradozott kiszabadítása ügyében. Pesthy Zsigmond nevű rokona is rabbá esvén, őt is igyekezett megszabadítani. A kamarától kérte célra segítséget, mert - amint írja - „rab öccsének sarca szegény legény voltához képest igen nagy summa”.

A magyar főrabok kiszabadítása ügyében tett e nemű fáradozások azt mutatják, hogy Huszár Péter nemcsak nyomorgó katonáin segített, de a szegény magyar rabokról sem feledkezett meg. Tehát nemcsak bátor szívű katona, de érző szívű ember is volt. Jószívűsége és ember-szeretete teszi aztán érthetővé azt a nagy ragaszkodást, amellyel a vitézek viseltettek iránta.

Az 1593. év elején Huszár Péter - aki eddig csak helyettesítette a pápai főkapitányt - valóságos főkapitánnyá lett. Bécsben lévén ez alkalommal, Mátyás főherceg is barátságosan fogadta őt. Itt Bécsben állította ki a reverzálisát is.

Mint valóságos főkapitány, azt cselekedte, amit eddig is cselekedett. Éberén őrizte a reá bízott várat, s harcolt, mikor erre alkalom nyílt. Veszett híre lévén a törökök közt, ezek többször megkísérelték Pápát. De mindig szaladásra bírta őket Huszár Péter. Minő éberén őrködött Pápán jó Huszár Péter, azt a királyi elismerő-levelek eléggé hirdetik. De ő maga is megírja, hogy minden éjjel végigjárja a strázsákat, bár ez nem az ő kötelessége.

Mint rendesen, úgy az 1593. évben is többször kibocsátotta katonáit a török ellen. Ő maga írja Batthyány Ferencnek: „Ez elmúlt napokban innejd Pápáról és Keszöböl bocsátottunk vala csatára valami legényeket, kik mentenek volt alá az *Baranyaságra*. És ugyanott találkoztanak velük egyben az nagyságod szolgálai, Botka Ferenc tiszti alattvalók... (Együttesen szép nyereségük lőn.) De ezt én soha még nem hallottam, az nem végbeli törvényes szokás, azmit Botka Ferenc cselekedett az legényekkel. Erővel az rabokat elvonta tőlük... Új hírt ezt írhatom: innéd és Veszprémből voltak csatára mind lovag, mind gyalog. Az gyalogok 14 rabot hoztanak.”

Mivel Batthyány nem nagy hajlandóságot mutatott a pápai vitézek ejtette zsákmány visszaadására, Huszár Péter keményen követelte vissza a zsákmányt. „Az mi részünket - írja - bizony mi kegyelmeden keressük. A törvény igazítsa el köztünk.”

Ez évben vásárolta meg Huszár Péter Désházy Bálintné Lesenczetomai Thomay Katalin veszprémi jószágát, Podárt és Nagy Alasson-t. A király a vásárlást megerősítvén, lelkes szavakkal magasztalta Huszár Pétert, „aki - úgymond - különféle végházakban a magyar szent koronának nagy szolgálatokat tett. *A törökök ellen élte veszedelmével, törhetetlen lélekkel, férfiasan és vitézi módon a legnagyobb hűséggel és odaadással sok esztendőn át küzdött és küzd ma is!*”

Hogy Huszár Péter az efféle magasztalásra nagyon is rászolgált, hangoztatnunk nemigen kell. Hiszen egész életét harcban töltötte, s idáig vereség még nem érte őt. Kitörvén a hosszú háború, még jobban bebizonyosodott, hogy Huszár Péter nemcsak rettenthetetlen vitéz, hanem egyúttal tapasztalt hadvezér is. A támadásban mindig első, a visszavonulásban mindig utolsó volt. Nagyszerűen értett ahhoz, miként kell a szétszórt csapatokat összeszedni, s újra harcba vetni. Mindenre vállalkozott, s a reá bízott föladatokat mindig mesteri módon végrehajtotta. Nem csoda aztán, hogy híre s neve hamarosan ismertté lett az ország határain túl is.

Az 1593. évben, ősz felé járt már az idő, amikor Hardegg, a győri generális, nagyobb vállalatra készült. Megjelentek a táborában Nádasdy, Zrínyi és Pálffy Miklós is. Míg ők azon tanakodtak, hogy Budát gyújtsák-e föl, avagy Vált foglalják-e el, Huszár Péter a pápai vitézekkel s a hozzá csatlakozott magyar urakkal már Palota táján száguldozott. Itt találta megerősített táborban a szultán kincstartóját. Bár a török had jóval nagyobb volt, mint az övé, kétszáz pápai huszárral mégis megkezdte a támadást. Pár órai kemény harc után a török dandárt teljesen szétverte. Aztán a kincstartó fejével, rengeteg zsákmánnyal és a szultán aranyos főzászlójával tért vissza.

Alighogy serege megpihent, folytatta a portyázást. Ez a tapasztalt vitéz - jelentik hivatalosan - egy napon hat-hét portyát is csap, s mindig jó szerencsével jön vissza.

Egyik ilyen portyázása alkalmával kétezernyi törökkel találkozott. Huszár Péterrel csak hetvenkét pápai huszár és száz gyalogos volt, de mégis az ellenségre vetette magát, s néhány perc alatt két részre szakítá a török csapatot. Ezúttal százötven török fejet, tizenhat rabot, harminc tevét, sok lovat és zászlót hozott magával. A jelentések szerint portyázás közben Kitznia basát is elfogta.

Huszár Péternek 1593-ban viselt vitézi vállalkozásai a főtebbiekkel még nem értek véget. Amikor a budai basa a megvert Amarath béget megfojtatta, friss deliákat küldött Palota várába, s az újonnan kinevezett palotai béget hatszáz válogatott vitézzel menesztette Palota várába. Az új bég sok portékával s jól megrakott szekerekkel büszkén sietett Palota felé. Arról ő szegény nem is álmodott, hogy Huszár Péter jó lovakon való huszáraival már régen várja az érkezését. A leshelyet olyan út mellett állította föl, ahol a bégnek el kellett vonulnia. Ott aztán hirtelen a bég előtt termett. Rövid küzdelem után a meglepett török lovasokat részint levágta, részint szaladásra kényszerítette. Huszár Péter magát a béget élve akarta kézre keríteni. De ez nem adván meg magát, Huszár Péterrel összemérte kardját. A viadal nem sokáig tartott. Huszár Péter megölte a béget. Katonái ezalatt messze földön üzték a török lovasokat s fogdosták össze a gazdátlan paripákat.

Huszár Péter emberei harmincöt rabbal, tömérdek lóval és a megölt bégnek minden kincsével tértek meg.

Ezenközben Hardegg gróf is megindult seregével Komáromból. Vele ment Pálffy Miklós, Zrínyi György, Nádasdy Ferenc, Huszár Péter stb. A sereg október hó utolsó napján észrevétlenül Fehérvár alá jutott. Nagy köd volt, tehát a törökök nem vették észre a mieink közeledését. A fehérváriak marháik künt legelészvéen, az elől járó huszárok az egész csordát elhajtották. Ezt észrevették a törökök, s a kertek felől háromszáz lovasat bocsátottak ki, nem sejtve, hogy a város körül egész hadsereg áll már. E háromszáz törököt a mieink könnyen visszaverték. Hardegg gróf erre Huszár Pétert hatezer emberrel a külváros elfoglalására küldötte. Hermann Györgyöt ugyanekkor a bezlia-kapu elfoglalására bocsátá. Itt azonban semmi eredmény sem kísérte a vállalkozást, mert Hermann német gyalogosait visszaverték a törökök.

Hardegg gróf maga írja, hogy Fehérvárat csak rendszeres ostrommal lehet elfoglalni, de az ő serege erre a célra nincsen felszerelve. Ezért elhatározá, hogy seregével visszavonul. Mikor már indulóban volt, Huszár Péter jelenti futárjával, hogy a külvárost ő a parancs szerint elfoglalta. Egyúttal sietve ágyúkat kér, hogy Fehérvár ellen is szerencsét próbálhasson. E kedvező hír hallatára magyar tisztek és urak, valamint a megyék vitézei körülfogták Hardegg grófot, s kérve kérték őt, ne vonuljon vissza; maradjon itt s adjon Huszár Péternek ágyúkat, ő két-három óra alatt beveszi a várost. Bár nehezen, de végre mégis adott néhány ágyút Huszár Péternek. Azonban meghagyta neki, hogy tegyen meg mindent, amit lehet, de éjjélkor vonuljon vissza, s a külvárost gyűjtsa föl. Huszár Péter és emberei magukra hagyatva reggelig küzdöttek. Csak ekkor vonultak ki a külvárosból a palotai kapun át. Hardegg már előbb megkezdve a visszavonulást, Huszár Péternek teljesen kimerült s dűledező emberei alig tudták utolérni. Mivel a törökök Huszár Péter visszavonuló hadát folyton lödözték, száz jó vitézét elvesztette. Mindezt Hardeggnek köszönhetette, aki minden segítség nélkül otthagya őt Fehérvár külvárosában.

Néhány nappal a visszavonulás után a török főszereg is megérkezett. Hasszán basa a lovassággal először Hardegg útját igyekezett elvágni. Hardegg a török lovasság feltartóztatására Huszár Pétert küldötte a pápai huszárokkal, a vörös és sárga kabátos német lovasokkal és kétszáz puskással. Huszár Péter - jelenti Hardegg - a törököt a parancs szerint föltartóztatta.

Megérkezve az egész török haderő, Pákozdnál nagy csata támadt. Huszár Péter ezúttal a sereg jobbszárnyán küzdött, s mint mindig, most is visszanyomta az ellenséget. Érdemes megemlítenünk, hogy az egykorú magyar történetírók Istvánffyval együtt a csata leírásában meg sem emlékeznek Huszár Péterről. Maga a német fővezér azonban ezt jelenti: „Huszár Péter gyalog- és lovascsapataival a jobbszárnyon támadott. Az ellenséget mindig jobban és jobban visszaszorította, végre pedig futásra kényszerítette. Mint mindig, úgy ezúttal is megfelelt a belé vetett bizalomnak.”

Nádasdy Ferenc, Zrínyi György és Pálffy Miklós voltak Huszár Péteren kívül e szép győzelem fő érdemesei. Mátyás főherceg különösen Zrínyit és Nádasdyt magasztalta.

A következő (1594.) évben még meg sem kezdődött a harc, Huszár Péter már egymás után küldözgette a jelentéseit a törökök mozgólódásáról. Február 18-án írja például Hardegg generálisnak: „Tegnapi napon jött ide egy bízott emberem, ki Budán volt szpáhiaiánál. Mondja bizonynyal, hogy hétfőn reggel kezdettenek az Dunán való híd általcsinálásához Pestre, és kedden délig el is végezték. Azt is mondja, hogy akancsia törökökben Budáról küldöttekenk Esztergomba négyszázat. ...Palotában három taracknál többet nem hagytanak.”

Mivel a törökök ez évben már februárban elkezdték a portyázást, Huszár Péter is követte a példájukat. Úgy látszik, hogy a törökök bosszút akartak állni Huszár Péteren, és ezért elsősorban az ő falvait pusztították. A Bakonyban fekvő Vének és Ajka falvakat nemrég

Huszár Péter telepítette volt meg jobbágyokkal. Mind a veszprémi, mind a fejérvári bég hitlevelet adott neki, s biztosították, hogy a falvaknak semmi hántásuk nem leszen a töröktől. Ám most mind a két falut kirabolták, s lakóit elhurcolták.

Gondolhatjuk, hogy Huszár Péter az effélét nem hagyta megtorlás nélkül! Amint a vizek megszálltak s az erdők zöldbe borultak, Huszár Péter már künt járt lovasaival, s bizony ott is megjelent, ahol ingyen sem várták. S ami kárt szenvedett a töröktől, azt sokszorosan megvette rajtuk. Ez évben ugyanis ismét több hódoltsági falut visszaszerzett. Ezek közt lehetett a palotai várhoz tartozó Dudár falu és a fehérvári káptalannak tulajdonát alkotó Nána község. Mivel Huszár Péternek zsoldja fejében ötezer forinttal tartozott a kincstár, ennek fejében a főntebbi két falut kérte. Kérésének teljesítését sem a kamara, sem öfelsége nem ellenezvén, a nevezett falvakat meg is kapta. De az adománylevelet nem vehette kézhez, mert időközben, sietve Erdélybe kellett mennie.

Győr ostroma alkalmával Huszár Pétert a fölmentő sereghez rendelték. De mielőtt ez megkezdte működését, Hardegg gyáván föladta a várat. Példáját követte Priam pápai kapitány, Huszár Péter utódja. Priam a pápai német őrséggel megszaladt, anélkül, hogy törököt látott volna. A törökök kardcsapás nélkül vonulhattak be az elébb még annyira félt Pápa várába „Ez a gyalázat - írják a német tanácsosok a királynak - soha meg nem történik, ha Huszár Péter van Pápán.”

Említők már, hogy Huszár Péter a Dudár és Nána falvak adománylevelét nem vehette át, mert hirtelenül Erdélybe kellett mennie.

Tudott dolog, hogy Huszár Péter hírneve ekkor már messze túljárt Magyarország határain. Sokat hallott róla Báthory Zsigmond, Erdély fejedelme is, és elhatározta, hogy bármi áron, de Erdélybe csalogatja őt. Fényes állást s nagy birtokot ígért neki. Huszár Péter elfogadta a csábító ajánlatot és Erdélybe ment, ahol egykori kapitánytársa: Geszty Ferenc már generálisi tisztet viselt, s ahol régi bajtársa: Gyulaffy László is polcos tisztségre jutott.

Báthory Zsigmond megtartotta ígétét. Huszár Pétert udvari bejáróvá (aulae familiaris) nevezte ki: néki adta Abafát, s a hadseregében vezető emberré tette.

Mindez nagy megtiszteltetés volt reá nézve. De hát azért mégis végzetes hiba volt Erdélybe való menetele. Persze ő, szegény, nem láthatott a jövőbe, s nem sejtette, minő rettenetes időszakasz következik Erdélyre.

Huszár Péter távozása Magyarországból csapásszámba ment. A végbeli élet amúgy is haldoklásra fordult, s most, hogy jó Huszár Péter is elment, a vitézi élet egyik éltető lelke költözött el véle. Sok-sok volt huszárnak a szeme könnybe lábadt, mikor ő búcsút adott régi bajtársainak. Sokan, nagyon sokan sajnálták őt, mert ismerték vitézi voltát és nemes lelkét, s nem ok nélkül remélték, hogy a hazának még nagy szolgálatokat teend.

Zsigmond fejedelem hamar megkedvelte Huszár Pétert. Fiát: Huszár Istvánt is az udvarába fogadta s belső kamarásává tette. Eleinte Huszár Péter kardja alatt ötszáz huszár állott, de később ez a szám nagyon megnövekedett. Már az 1595. évben a csatavezető főtisztek közt találjuk őt. Mint ilyen, részt vett Zsigmond fejedelem hadjárataiban. Része volt neki a Szinán basa fölött Gyurgyevó mellett kivívott nagy győzelemben, ő volt az, aki melegen ajánlotta Zsigmond fejedelemnek, hogy ne vonuljon a megvert török sereg után, hanem ostromoltassa Gyurgyevó várát; mert ha ezt nem cselekszi, az ellenség a hátuk mögött marad. És Zsigmond hajlott e bölcs tanácsra, és Gyurgyevó várát csakugyan elfoglaltatta.

Huszár Péter részt vett a mezőkeresztesi csatában is. Itt is hőiesen küzdött. Ő volt az, aki Zsigmond fejedelmet elvitte a csataterőről az övéi közé.

A következő év hadjárataiban is minden nagyobb küzdelemnél ott találjuk Huszár Pétert.

Zsigmond fejedelem méltányolván Huszár Péter érdemeit, minden kérését igyekezett teljesíteni. Az 1597. évben a többi közt Mátyás főhercegnek is írt az érdekében. Levelében elmondja, hogy Huszár Péter a Dudár és Nána falvakra vonatkozó adománylevelet négy év óta hiába várja. Az illető tisztviselő ugyanis merő hanyagságból máig sem állította ki.

Rudolf király 1597. június 4-én aztán kiadja az adománylevelet; De az udvari kamara még mindig késedelmezett. Ezért Mátyás főherceg szeptember 22-én kemény hangon ráírt a kamarára.

A királyi adománylevélből s Mátyás főherceg rendeleteiből világosan látszik, hogy Huszár Péternek még mindig jó híre volt az udvar körében. Lehet különben, hogy a király és Mátyás főherceg ezúttal Báthory Zsigmond fejedelem kedvéért magasztalták Huszár Pétert.

Zsigmond fejedelem lemondásával az erdélyi zűrzavaros állapotok Huszár Pétert is magukkal ragadták. Fia: István, Zsigmonddal együtt távozott az országból, ő maga ellenben továbbra is Erdélyben maradt, s az új fejedelmet, Báthory Endrét szolgálta. Mihály vajda eközben Erdélybe törvén, Szeben mellett megütközött az erdélyi hadakkal. E véres csatában Huszár Péter vezérszerepet játszott. Mikor az erdélyi hadsereget Mihály vajdának sikerült viasszorítania, s mikoron már minden veszve látszott: Huszár Péter a maga kopjás könnyűháti lovasságával a vajda oldalán küzdő magyarokra és oláhokra rontott, s azokat csakhamar szaladásra hozta. Mihály vajda mindent veszve látván, most egész erejével Huszár Péterre vetette magát. Sikerült is őt visszanyomnia. De Huszár Péter ismét rendbehozván seregét, Barcsay András, Székely Mózes és Tahy István segítségével ismét megszalasztotta Mihály vajda hadát.

Hogy, hogy nem, e csata után az a kósza hír támadt, hogy Huszár Péter is elesett Szeben mellett. Szamosközy s mások is ezt a hamis hírt terjesztették. Bécsbe az udvarnak is azt jelentették, hogy Huszár Péter Báthory Endre csatájában elesett.

Báthory Endre meggyilkolása után a többiekkel egyetemben Huszár Péter is Mihály vajdához csatlakozott.

Ha hitelt adhatunk Mihály vajda emlékiratának, úgy Huszár Péter tizenháromezer főből álló sereget vezetett. Mikor azonban Huszár Péter megismerte Mihály vajda céljait, a magyarok közül az elsőnek hagyta őt ott. A kolozsvári tanácskozáson aztán azok ellen szólalt föl, akik Zsigmond fejedelem visszahívása mellett kardoskodtak. Ő ugyanis királpárti volt. Ezért aztán ott a kolozsvári gyűlésen elfogták, és vasban a dévai tömlőbe vetették.

Különös játéka a sorsnak, hogy míg Huszár Péter a királyhoz való hűsége miatt a dévai börtönben szenvedett, addig Bécsben az udvar rebellisnek és esküszegőnek nyilvánítván őt, minden magyarországi birtokát konfiskáltatta. Persze az udvar halottnak hitte őt, s a halottnak érdemei nála már nem számítottak.

Amíg Bécsben így ítékeztek jó Huszár Péter fölött, azalatt Básta kiszabadította őt a börtönből, s a király zsoldjába fogadta. Ezután ismét a harctéren találjuk őt. Mint mindig, úgy ezúttal is sikerrel küzdött a török ellen. Básta méltányolván nagy érdemeit, lugosi és karánsebesi bánnak nevezte őt ki. Az 1602. év augusztus 9-én pedig a domokosfalvai birtokot adományozta neki. A fővezér elmondja az adománylevelben, hogy *„Huszár Péter főkapitány, a lugosi és a karánsebesi kerület bánja, minden alkalommal, nevének nagy dicsőségével fényes szolgálatokat tett!”*

Huszár Péter ezen újabb adománynak nem sok hasznát vette. Ugyanis Székely Mózes megkezdvén a harcot Básta ellen, Bektás basával együtt Lugoshoz érkezett. A város lakói hozzájuk pártolván, Huszár Péter kevesed magával a várba zárkózott. Az ostromló hadak

szózatot adtak a várba, s megadásra szólították a főkapitányt. Huszár Péter felelete igen rövid volt: ő élve senkinek meg nem adja a reábízott várat. Erre megkezdődött az ostrom. Az áruló városiak az ellenséget a várba vezették. Huszár Péter hőiesen küzdött, de a túlnyomó erő mégis elnyomta kisded csapatát. Ő maga rabná esett.

Székely Mózes, nem tudván mit csináljon az ősz vitézzel, átküldte őt Bektás basának. A basa szolnoki születésű török lévén s magyarul jól beszélvén, nemcsak ismerte, de becsülte is a nagy vitézt. Tehát azon mesterkedett, hogy Huszár Péter életét valahogyan megmentse. A tatár seregek azonban maguknak követelték Huszár Pétert. Aki annyi csapást mért rájuk, illik, hogy az ő kezükön pusztuljon el. És körülfozták Bektás basa sátorát, s vad üvöltéssel követelték Huszár Pétert. Bektás basa mindent elkövetett, hogy a tatárokat lecsillapítsa, de szava a lázadóknál siketségre talált. Mikor aztán látta, hogy a saját élete is kockán forog, kiadta nekik Huszár Pétert. Vadállati üvöltéssel cipelték magukkal a nagy vitézt, hogy fölládozzák őt az istenüknek. Azt hitték, hogy az ilyen hősnek a vére győzelmet szerez nékiök is. És a tábor terén előlépett a mirza, s babonás szertartások között megöle Huszár Pétert. A kiömlő vért fölfogta és megitta. Aztán a többieknek is inniok engedett belőle. Erre Huszár Péternek fejbőrét lenyúzták s pelyvával kitömték. S mód nélkül gyönyörködtek a megölt vitéznek vértől ázott ősz hajában és összezsapzott fehér szakállában. A kitömött fejét Mehmed seraskirnak küldték, aki örömeben száz aranyat adott a futárnak.

Így végződött a XVI. század egyik legnagyobb huszárijának az élete. Nem a bűne vitte romlásba, hanem Erdélyország végzete. Senkinek sem vétett, mégis vasra verve börtönben sínylődött, száműzetésben is volt része, s a halálát igazában annak köszönhetette, akinek életét ő mentette meg a szenterzsébeti csatában!

Bár nagyon rászolgált, hogy neve örök eszme és példa legyen a huszárság szívében, alig néhány év alatt teljesen elfeledték. Úgy járt, mint az eltűnt üstökös. Mivel nem világított többé, senki sem emlegette.

BALÁZSDEÁK ISTVÁN

Fél századnál tovább Eger vára volt vitézségünk és emberségünk igazi iskolája! Aki a magyar vitézi kor mesés világát akarja papírra vetni, annak szeme Eger vára felé forduljon. Itt éltek legjobb vitézeink. Ide gyülekeztek a harcon forgott vén vitézek s a hírnévre vágyó ifjak egyaránt; mert tudták, hogy Eger vára a legjobb vitézi iskola. Hiába tiltotta a király a vitézeket a harctól; hiába szabott a küzdőkre súlyos büntetést: Eger lelkes népe soha vesztet nem maradt. Vitézei harmadhatáron is túljárnak, száguldanak, lest vetnek vagy lest hárítanak, vásárt ütnek, utat állnak, portyáznak szünet nélkül. Túrnek és szenvednek, hogy vitézi híruket és nevüket növeljék. El nem alvó lelkesedés, heves önbizalom és dagadó gőg űzi őket a zöldbe borult mezőkre, a vitézi próbák helyére, s keresik a viadalt. A tábor morája, a hadak üvöltése az ő legkedvesebb zenéjük. Földi öröm, nő szerelme, gyermekek zokogása vissza nem tartja őket a halálos viadaltól. Nem félik, hanem keresik a veszedelmet. Hiszen azt tartották, hogy nincs szebb elmúlás a vitézi halálnál, nincs szebb temetőhely a virágos mezőnél.

És Eger küzdő népe a maga lelkesedését, hazaszeretetét ezernyi szívbe beplántálta. Tökét teremtett, példát adott a kezdőknek, így fél századnál tovább nemzeti életünk fáklyája volt. Lantosaink s hegedőseink az egriek dicsőségét énekelték. Ott Eger várában vitézkedett a végbeli élet legtisztább visszhangja: Balassi Bálint. És énekelt az egrieknek a végbeli élet gyönyörűségeit, zengte a hazaszeretet szívből fakadó hangjait, s dalolta a szerelem virág-énekeit.

Még a török énekesek és lantosok is dalt zengtek az övéiknek az egri vitézekről, hogy saját vitézeikbe lelket adjanak.

Az egri vitézek bátorsága, vakmerősége és hadi tudása az ellenségben is félelmet és bizonyos tiszteletet keltett. Az egykorú levelekben olvashatjuk, hogy a szomszédos török véghelyek legjobban az egriektől tartottak. A budai basák a legtöbb panaszt az egriek ellen emelték. Nagyobb csatákban, ahol öt-hat magyar végház népe küzdött, a törökök csak az egriek zászlóját kémlítették, s ha meglátták azt, a harci kedvük egyszerre alább szállott.

Országos nevű vitézek s hősök vezették az egrieket. Alig van végházunk, amely oly sok kiváló főtiszt tud fölmutatni, mint Eger vára. Dobó és Mecskey szelleme uralkodott itt állandóan. S ez a szellem lelket adott minden vitézbe, aki Eger várának kenyereén élt.

Régi magyar szokás szerint eleinte Eger várában is két várkapitány állt az őrség élén. Ez a szokás még Dobó távoztával is megvolt. Az 1557: évben próbálnak ezen változtatni. Ez évben Zárkándy Pál és Székely Miklós voltak Eger várának kapitányai. A király azonban Kisserényi Mihályt kívánta egri kapitánnyá tenni. Írt is az egri kapitányoknak, adnák véleményüket, alkalmas ember-e ezen tisztségre Kisserényi? Zárkándy és Székely kapitányok e kérdésre azt felelték, hogy ők Kisserényi Mihályban semmi katonai erényt nem ismernek! *Eger várába hadban jártas, harcon forgott és tudós vitéz kell, s nem olyan, mint Kisserényi, aki a szülői házban nevelkedett! A hadi ismereteket csak a végházakban s a főurak kastélyaiban lehet megszerezni!*

És Eger várának élére nem Kisserényi, hanem Zolthay István, korának egyik legkiválóbb vitéze került. Ő már eddig is Egerben szolgált mint huszárkapitány, s híre-neve országszerte ismeretes volt. Verancsics püspöknek az érdeme, hogy ő került Eger élére.

Zolthay kapitánysága alatt kezdé meg a vitézi pályáját Balázsdeák István. Mint ifjú került Eger várába, s mint lovasfőlegény kezdte meg a szolgálatot. Jőnevű katonai családból származott. Atyja Gyula várának volt egyik huszára. Vitézségeért 1563-ban címeres levelet is kapott. Az 1566. évi ostromkor hősi halált halt. Fivérei meg Temesvárott pusztultak el. A családi birtokuk török kézre kerülén, a fiatal Balázsdeák Istvánnak kardjával kellett kenyerét megkeresnie.

Ha valahol, úgy Eger várában napról napra láthatta, minő vidám szívvel és mily nagy lelkesedéssel mennek a katonák a vitézi próbákra. Itt láthatta a halálos bajviadalokat és a kopjatöréseket. Láthatta, minő örömmel fogadják a csatáról visszatérő hősöket. Hallhatta, mint éneklük meg őket a lantosok és a hegedősök. S mivelhogy amúgy is nagy hajlandósága volt a vitézi élethez, alig várta a napot, mikor ő is próbára teheti karja erejét; mikor ő is kopját törhet a török vitézekkel; Erre az alkalomra nem sokáig kellett várnia. Abban az időben a végházak egyúttal vitézlő iskolák is voltak, ahol az ifjak jövő pályájukra készültek. S amint némi ügyességre tettek szert, a harcon forgott és tanult vitézek vitték őket a próbák helyire: a zöldbe borult mezőkre. S aki gyönyörűségét találta a viadalban, az Eger várában ugyancsak kivehette a maga részét. Hiszen alig múlik el nap, hogy az egriek valamit ne próbáljanak. S minél több siker koronázta vállalkozataikat, annál vakmerrőbbekké lettek. Jókedvükben olykor a leghihetetlenebb dolgokra vállalkoztak. Jó kémeket tartottak a török végházakban, s így a török vitézek minden mozdulatáról idejében értesültek. Tudták, hol szednek a törökök adót. S ha megszédtek, az egriek elvették tőlük. Ha imitt vagy amott török sokadalom volt, az egriek onnét el nem maradtak. S nemcsak a portékát, de a kereskedőket is magukkal hozták. Ha Egerben hús dolgában hiány mutatkozott, a vitézek harminc-negyven mérföldre is elmentek, hogy a törökök juhait Egerbe hajtsák. És zsákmány nélkül ritkán tértek haza.

A budai basák levelei, aztán a török végházak, főtisztjeinek jelentései tömve vannak az egriek efféle csintalanságaival. Mondanunk sem kell, hogy Balázsdeák István sem ült otthon, amikor a vitézek az effélére indultak. És hivatalosan jelentették róla, hogy már ifjúságában sok és kiváló hőstettet vitt végbe.

Háború volt-e, vagy békesség, azzal az egriek édeskeveset törődtek, ők nap nap után kijártak. Ily módon merész kalandozásaikkal egyrészt zsákmányt szereztek, másrészt meg Eger várától távol tartották a törököket. Maga a budai basa: Musztafa írja 1576-ban Rudolf császárnak: „*Az egriek azt mondják, hogy ők nem tudják, vagyon-e frigy, avagy nincsen?*”

Hogy némi fogalmunk legyen az egriek kalandozásáról és merész tetteiről, a sok közül megemlítünk néhányat. Az 1562. évben az egri lovagokat Szeged alatt találjuk. Mehmet cselebi és Bechran vajda épp az adót szedte ott be, amikor az egriek tizenhét török vitézzel együtt elfogták őket, a beszédett adóval egyetemben nagy békével Egerre vitték.

Az 1564. évben az egriek Füleknel lest vetettek. A török lovasok, azt hívták, hogy az egri gyalogságon áttörhetik magukat, nekivágtattak. A támadás azonban nem sikerült. Maga a bezlia aga is elesett több jó vitézével együtt. Az egriek pedig zsákmánnyal és rabokkal tértek haza.

Az 1565. június 1-én Kátay Ferenc és Gémes Ferenc hadnagyok jelentik Egerből, hogy mindenfelé jó kémeket tartanak. Pesten is vannak kémeik, s mindig tudják, mit tervez a basa. Veli bégnek jeles lantosát most hozták Egerbe a gyalogosok, s erősen vallatják.

A következő napon Torda és Tatzger komisszáriusok jelentik Szerencsről, hogy Mágochy Gáspár egri főkapitány hadával kiindulván Rakamaz és Sima faluk mellett a török sereggel találkozott. Az egri vitézek a török csatát (sereget) teljesen szétverték.

A következő évben (1566. április 17.) Mágochy főkapitány jelenti, hogy a leghíresebb szolnoki vitézt: Dsáfer vajdát, aki Thury Györggyel bajt vívott, elfogták.

Mivel Mágochy ekkor Bécsből azt a parancsot kapta, hogy a hódoltsági falvakat el kell égetnie, ez ellen az oktalan parancs ellen erősen tiltakozott. Ha - írja - a falvakat elégetjük, Eger népe miből él? Aztán az elűzött föld népe is ellenségünké lesz!

Mágochy Gáspár, Torna, Heves és Borsod megye főispánja megválván az egri tiszttól, a hős Forgách Simon, a XVI. század egyik legkitűnőbb magyar vezére került Eger élére. Az ő idejében az egriek kalandozásai és merész vállalatai napról napra gyakoribbak lettek. A sok közül csak néhányat említünk itt.

Az 1567. évben Szöcs Gergely egri huszárfőlegény arra vállalkozott, hogy elhozza vagy ellopja a leggazdagabb budai zsidó kereskedőt. Szöcs formális szerződést kötött Forgách Simonnal. Ez utóbbi ugyanis kikötötte, hogy az elhozandó zsidó sarcának egyharmada az övé leendő. És Szöcs Gergely néhány jó huszárral Ráckevére ment, s nemsokára kötve hozta Egerre a gazdag Mojzes zsidót Budáról. Musztafa budai basa levele szerint a szegény Mojzest úgy lopták el a huszárok. Hasztalanul követelte vissza a zsidót; hiába küldtek Egerre vegyes bizottságot, az ellopott Mojzest nem találták ott. Ő szegény csak akkor került elő, amikor a tízezer forintnyi sarcát lefizette az egri huszároknak.

Közben az egri vitézek folyton azon igyekeztek, hogy Eger várának tartományát lehetőleg gyarapítsák. És egymás után foglalgatják el a hódoltsági falvakat. S amit egyszer elfoglaltak, azt többé nem eresztették más kézre.

Musztafa basa az 1539. év őszén amiatt panaszkodott Miksa királynak, hogy az egri vitézek megütötték a tiszavarsányi országos vásárt (sokadalmat), és az ott fölhalmozott portékán kívül huszonegy árus töröknél többet vittek magukkal.

A következő évben meg haragszóval jelentette. Bécsbe, hogy Kun Péter egri főlegény tizenhatod magával Szeged és Csongrád közt kóborolván, törökökkel találkozott. Ezek közül négyet levágott, a többi pedig magával vitte Egerbe.

Az efféle kalandok természetesen napról napra ismétlődtek. Az egri vitézek vakmerősége már annyira ment, hogy 1573. március 22-én hódoltató levelet bocsátottak a Pesten lakozó polgároknak! Gondolhatjuk, minő harag fogta el a budai basát, mikor e hetyke hódoltató levelet olvasta!

Az efféle dolgokban s főleg a merész portyázásokban Balázsdeák mindig részt vett. Az ő fáradhatatlan küzdésének s tisztársai vakmerőségének köszönheti, hogy az egri vártartomány száznál több hódoltsági faluval gyarapodott. Mivel a végbeli szokás szerint az efféle falvakat a győztes vitézek közt szokták elosztani, az 1572. évben Balázsdeák is megkísérelte, nem kaphatná-e meg azokat a községeket, miket ő kényszerített magyar adózásra. Kérését az udvar nem teljesítette.

Az 1574. évben azonban újra próbát tett. A maga, valamint Sárközy Mihály, Palotay Miklós és Kövesdy Bertalan hadnagyársai nevében újra a királyhoz fordult, s arra kérte, hogy Győrt, Berényt és Tatárszállást adományozná nekik. E falvak - úgymond - Gyula várához tartoztak, de ők a töröktől visszafoglalták és adózásra kényszerítették. („Magno cum nostro et servitorum nostrorum periculo.”) Bár kérésüket Rueber kassai generális is támogatta, a király mégsem hajolt kérésükre. Pedig Rueber élénken leírta a lovasság nehéz helyzetét. A huszároknak - úgymond - alig van pihenőjük. Folyton nyeregben ülnek, s oda sietnek, ahol a török portyázgat. Szünet nélkül ide-oda kell száguldozniok; mert ők védelmezik a királyi

területet. A szegények bizony nagyon rászorgáltak arra, hogy fizessék őket (1574. április 15. Kassa).

Bár a király semmibe sem vette az egri főtisztek kérését, ezek nem veszítették el a kedvüket. Tovább is küzdöttek s a legmesszebb fekvő vidékekre is elszáguldottak, hogy a sorsukon, valamit lendítsenek. Az 1576. évben például Bács tartományában oláh falukat hódoltattak, állítván, hogy azok Eger várához tartoznak. Musztafa budai basát éktelen harag fogta el, mikor a hódoltatásnak hírért vette. Hiszen - írja - azok a faluk Egernek hírért sem hallották! „Efféle alávaló *lovász-csepkéket* - írja a basa Bécsbe - eltiltsa minden afféle méltatlan kívánságoktól.”

Az egri vitézeknek itt említett hódoltató levelét ezek írták alá: Fodoróczky György, Zénássy István, Szentmáriai Imre, Nádasdy János, Veszprémi Gáspár, Balogh Gergely, Kardos Benedek, Pásztóty Gergely és Dóczy Gábor. Mindannyian nemes lovagok és főlegények voltak. Csak Musztafa basa nevezi őket „néminemű csepkék”-nek.

Ugyanezen 1576. év november 21-én Musztafa ismét levelet írt a bécsi királynak. „Az egriek - írja - a nagyszögedi bezlia agát Szentkirály nevű faluban meglepik s huszadmagával elviszik. Sok török vitézt levágnak, s a lovakat szerszámostól mind elviszik. E hó 15-én meg - írja a basa - Pest körül leselkedtek és Pest városának hatvani kapuján az iszpaját nyolc emberével együtt levágták. Majd meg Szentmiklós kastélyra rohantak, s gyújtószerszámokat hajigáltak be.”

Ekkor hallották az egriek, hogy Haszán basát szép kísérettel most viszik a füleki tiszbe. Az egriek erre Újszásznál lesbeállottak, Haszán basa ráment a lesre, s egriek kit levágtak, kit meg elvittek. A basa ösvérei a sok drága portékával és pénzzel együtt az egriek kezére kerültek.

Musztafa basa ezt a szomorú hírt december 2-án jelenti Bécsbe. Kilenc nappal később már azt írja, hogy az egriek Szolnok alá száguldottak s a füvelő lovakat mind elvitték.

A következő évben alighogy az idő kinyílt, az egriek már munkához láttak. Április 14-én jelenti a budai basa Ernő főhercegnek, hogy az egriek Jászberényhez közel lest vetettek s a palánk alá száguldót bocsátottak. A törökök rámentek a lesre, s az egriek egy részüket levágták, a többit pedig magukkal hurcolták.

Tudott dolog, hogy ez évben történt a szikszói (helyesebben vadnai) győzelem. A mieinket Prépostvári Bálint mezei főkapitány vezette. A török sereg már kifosztotta Szikszót és ezer rabbal meg tömérdek zsákmánnyal visszatérőben volt, mikor a mieink váratlanul megtámadták. A harc délután kezdődött, s éjfélkor ért véget. A török had vezére: a füleki bég tizennegyed magával megszaladt, ötszáz halott török maradt a csatatéren. Tömérdek ló és fogoly került a mieink kezébe. Aztán ezernél több keresztény foglyot kiszabadítottak. Ezeket a törökök jobbra a kocsikhoz és lovakhoz kötözve akarták elhurcolni. Éjfélkor, mikor a vert török sereg üldözése véget ért, nagy üstökös jelent meg az égen. Ez a jelenség a menekvő törököket még jobban megrémítette.

Mondanunk sem kell, hogy e fényes győzelemben az egri lovasság is részt vett. A csata után megejtették a kótyavetyét. Minden lovasra huszonkét frt. jutott a zsákmányból. Kaptak abból a prédikátorok is, meg a csonkatoronyban sínylődő magyar rabok. Az egri, a győri (diósgyőri) és az ónodi iskolák is részt kaptak a- zsákmányból.

Az 1578. év június 20-án már maga a szultán írt a bécsi királynak, s elpanaszolá, hogy az egriek a szomszéd végházak vitézeivel együtt Fegyvernekre száguldottak s a vásárt megütötték.

Veysz basa 1579-ben amiatt panaszkodott, hogy az egriek a váci törökök juhait elhajtották. Gyulay Balázs volt annak a huszonöt egri vitéznek a feje, akik ezt mívelték.

Bécsből kérdőre vonták emiatt Kollonics Bertalan egri főkapitányt. Kollonics augusztus 7-én azt jelenti aztán Bécsbe, hogy kikérdezte Gyulay Balázst, de ő semmit sem tud a váci birkákról. A basa mindent nagyít. Azt állítja, hogy az egriek ezer lóval száguldottak Hatvan alá, pedig százötven lovasnál több egyszerre nem ülhet föl innét.

Közben az egriek levágták az Erdélybe küldött török követséget. „Istennek igazsága szerint egy hitben, egy országban sincsen megtalálva - írja a budai basa -, hogy az követ útjában bántassék.”

Még el sem ült a basa keserősége, mikor már ismét jelentenie kellett, hogy Sárközy Mihály egri hadnagy lest hányatott, és egy szerencsétlen csausz a kíséretével ráment a lesre. Majd meg november 27-én azt jelenti Bécsbe, hogy az egriek és szomszédaik három vitézlő személyt halálra való bajviadalra hívtak ki. Mikor ezek Eger alá mentenek, csak háborúság támadt volt.

Úgy látszik Veysz basa is elunta az örökös panaszt; mert elkeseredetten jelenté Bécsbe: „Nagy könyvet írhatnánk, de látjuk, semmi foganatja nincsen írásunknak.”

És a dolog csakugyan így állott. Mikor a basa az egriektől visszakövetelte az elhajtott lovakat, Kollonics főkapitány büszkén írta volt neki: „Nem láttuk még, hogy onnét valamit visszaadtatok volna. Azért mi is új törvényt nem költünk, s nemhogy visszaadnánk, hanem az birákban nyársban vonyatunk; mert az vitézökre támadtanak és az két törököt elvitték tőlük. Az paraszt embernek nem köllene az vitézlő rőndhöz avatni magokat, hanem ünekik nézni köllene; akinek Isten adja (ti. a győzelmet), azé legyen. Ezök penig nem azt mívelték, hanem az harangot reájok vonták és reájok támadtak.”

Az 1580. évben, alighogy a mező zöldbe borult, az egriek már künt voltak, s aztán kalandoztak a tél beálltaig. Preyner követsége épp Budán volt, mikor jelentették, hogy az egriek Gyöngyöst megtámadták. A szolnoki bég, aki merész támadásaival sok gondot adott a mieinknek, ez év nyarán kétezer emberével portyázásra indult. A mieink megtudván ezt, Nádudvarnál lest vetettek neki. Ott volt a lesben Balázsdeák István négyszáz lóval, Báthory kétszázzal és Geszty Ferenc a diósgyőri haddal. A törökök rámentek a lesre, s a mieink hősi harcban négyszázat elfogtak és háromszázat levágtak közülök. A lesvetést Geszty Ferenc vezetésén, a magyar sereg neki ajándékozta a rabbá esett Ali béget, akiért aztán Geszty kapitány tizenegyezer aranyat kapott.

A következő évben Ali basa már a tavasz kezdetén (április 15.) jelentette Bécsbe, hogy az egriek semmibe sem veszik a frigyet. Kollonics főkapitány most is írott parancssal küldé ki rablásra Zolnoky Mojzest és Kevély Györgyöt. A csatázó legényeknél levő parancs Ali kezére kerülván, ő azt a bécsi király Budán idéző követének is megmutatta.

Az 1582. év tavaszán a szolnoki bég Ónod és Diósgyőr közt nagy sereggel pusztította a falvakat. Az egriek egyesülván az ónodi, diósgyőri és kassai vitézekkel, a szolnoki bég hadát rútol elverték. Petheő szerint ezerötszáz török esett el a csatában, és tizennyolc zászló került a győzők kezére. E véres csatában különösen kitüntette magát Borbély András lovas hadnagy. Igazában az ő hősi rohama döntötte el a csatát.

Ugyanez év november havában jelenti a budai basa, hogy Borbély András, Sárközy Mihály és Balassi Bálint hadnagyok Egerből sok lovaggal kijöttek, s Berényt megtámadták. Sok törököt levágtak, sokat meg elvittek.

Az 1583. évben a budai basa kevesebb panasszal állott elő. Úgy látszott, hogy az egriek s a szomszéd végházak vitézei valami miatt nagyon elkeseredtek. A hivatalos jelentések szerint az elkeseredés oka a nagy fizetlenség volt. A katonaság nyomorgott, s olyan állapotban volt, hogy jószérrel ki sem indulhatott. Az 1583. március 21-én a kassai generális is megírta Ernő főhercegnek, hogy Egerben igen rossz viszonyok vannak. Valamit tenni kell, hogy a nagyobb baj elkerülhető legyen. *Balázsdeák nincs Egerben.* Őt ugyanis az egész lovasság egyhangúlag az országgyűlésre választotta föl, hogy a vitézek nyomorúságát előadja őfelségének. Rákóczi Zsigmond szendrői főkapitány is búcsúzófélben van. Betegsége miatt nem akar tovább maradni. A kállói kapitány: Csapy Kristóf szintén távol van. Így állván a dolog, ha az ellenség neszét veszi, könnyen baj támadhat.

Szerencsére nagyobb baj nem történt. Amint a rózsza kivirágzott, az egri vitézek ismét a zöldbe borult mezőkön száguldoztak.

Amint Balázsdeák visszaérkezett, nagyobb kalandra is vállalkoztak. Színán basa jelenti 1584-ben, hogy az ellenség „Egernél elővette magát és egynéhány kopját ottan föltámogatanak, az mieinket kicsalogatni. De hogy az mifélénk erős lesre akadtanak és azt eszekbe vették volna, visszatérének és kárvallás nélkül elmentenek”.

Ugyanez évben az egriek a szomszéd végházak vitézeivel együtt Szentmiklós alá száguldottak, hogy a törököket onnét kicsalják, s hogy a túri vásárt megüssék.

Ha e vásár megütése nem is sikerült, azért a végbeliek nem hagytak föl e tervvel. A következő év augusztus 24-én volt a nagy sokadalom (országos vásár) Turán. Maga a szolnoki bég őrizte a vásárosokat. A mieink idejekorán fölkészültek a vásár meglátogatására. Az egriek háromszáz lovassal és kétszáz gyaloggal indultak ki Balázsdeák István vezetése alatt. A kállóiak, kassaiak, a tokajiak és a szathmáriak is csatlakoztak hozzájuk. A bevett szokás szerint történt meg a *vásárütés*. Azazhogy a sereget három részre osztották. Az első sereget az egriek és a kassai huszárok alkották. Ezek azonnal a szolnoki bég hadára rontottak és megszalasztották. Aztán az egyesült sereg a vásárosokra rontott. A zsákmányt százötven kocsira rakták, és a százharminchét török rabbal együtt lóhalálban siettek hazafelé. Otthon aztán megejtették a szokásos kótyavetyét. S így a vitézek jó ideig eltengődtek azon, amit kardjukkal szereztek.

Amint látjuk, az egri vitézekről ugyancsak nem mondhatták, hogy veszteg ülnek s hiába eszik a király kenyerét. Pedig az itt felsorolt adatok csak holmi tartozások az egykorú jelentésekből és levelekből. Akad ilyen seregével minden évből.

Az egriek harcaiban sok jeles vitézünk elhullott és sok esett török rabságba. Fél század alatt alig akadt nevesebb egri fővitéz, aki nem ült a konstantinápolyi héttoronyban vagy a budai csonkatoronyban. Már Dobó utóda: Bornemisza Gergely deák a héttoronyban raboskodott. A vitéz Sárközy is oda került. Habár rövid ideig, de azért Mágochy Gáspár is raboskodott. Szentiványi István, Wadlövő Bálint, Zarka Ferenc, Nagy Demjén, Horváth György egri főtisztek együtt raboskodtak a csonkatoronyban. Szabadulása fejében mindegyikük nagy sarcot fizetett. Segnyey Miklós, Bory Pál, Zay András stb. szintén voltak török fogságban.

A rabbá esés lehetősége, a harc egyéb eshetősége az egri vitézeket vissza nem tartotta. Az ő harci kedvük meg nem szűnt, lelkesedésük el nem ült. A hír, a dicsőség és a zsákmány reménye mindent feledtetett velük. Ki-kijártak állandóan.

Az 1588. évben történt a szikszói véres csata. A törökök nagy erővel jöttek Szikszó alá. Amint az egriek ennek híret vették, azonnal lóra ültek. A szomszéd végházak népéből is sokan csatlakoztak hozzájuk. Részt vett a csatában a hős Homonnai István is a maga huszáraival. A mieink serege még így is jelentéktelen volt a törökök hadához mérten.

A magyarok seregét Rákóczi Zsigmond főkapitány vezette. Az egykorú költő írja:

Mint az juhok az jó vezér-pásztortul:
Úgy függenek az Rákóczi Zsigmondtól
És az vitéz Homonnai Istvántul.
Vitéz hadnagy Balázsdeák Istvántul.

A támadás a mieink részéről történt. Az egykorú jelentések szerint az egriek előljártak a véres küzdelemben. Amint a törökök fölismerték az egriek zászlóit, azonnal jelentést tettek vezéreiknek. És „*a két béget kiverte a félsz-szeplő*”. A túlnyomó erővel szemben azonban a mieink nem boldogultak. Homonnai István rabbá esett. A törököknek a vitéz Zsoldos Ferencet is sikerült elfogniuk. Már-már teljesen elszéledőben volt a magyar had, amikor Balázsdeák István összegyűjti a lovasságot, és sötét éjjelen nyolcszáz lóval új támadást kezd.

Vitéz Balázsdeák István felszóval:
Hozzá, hozzá! kiáltja nagy torokkal
És ő maga az kétélű pallóssal
Vitézmódon forgódik katonákkal.

Balázsdeák lovasainak támadása oly heves volt, hogy csakhamar megingott a török had. A mieinknek sikerült a török táborba rontaniuk. Balázsdeák aztán az elfoglalt seregbontókat és ágyúkat a törökök ellen fordította. Nagy zűrzavar és öldöklés támadt. A törökök már csak menekvésre gondoltak. Ki merre utat talált, arra szaladt. A győzelem teljes volt. A rabokat - köztük Homonnai Istvánt is - kiszabadították. Az egriek nagy zsákmánnyal, tizenhárom török zászlóval és száztíz török fejjel tértek haza.

A szikszói győzelemnek hamar híre futott. Mindenfelé tedeumot tartottak. Magyar és német költők énekelték meg a csata hőseit. Magasztalták ezt is, azt is, csak Balázsdeák érdemeiről hallgattak. S ő szokott szerénységével nem tolta magát előtérbe. A magyar történetírók kivétel nélkül Rákóczi Zsigmondnak tulajdonítják a győzelmet. Az egykorú iratok azonban más-képpen szólnak. A magyar tanácsosok, köztük a hős Forgách Simon is, magának a királynak is megírták, hogy a fényes győzelem főképpen Balázsdeák István érdeme. „Ebben a csatában - írják a tanácsosok - Balázsdeák István egri vicekapitány oly bátran és frissen viselte magát, s annyi tűzzel intézte a dolgot, hogy mikor a csata éjjel megújult, ő elfoglalván az ellenség ágyúit, valamint egész táborát, az ágyúkat az ellenség ellen irányoztatta, aztán *kevesed-magával* a csata végéig helytállóit. *Csakis így győzhettünk*”.

Az egri káptalan is azt írja, hogy a szikszói fényes győzedelmet Isten és a főkapitány után egyedül Balázsdeák Istvánnak köszönhetjük. „Ez a véleménye - írja a káptalan - az egész seregnek”.

A szikszói fényes győzelem után Balázsdeák István mások biztatására végre ráadta magát, hogy annyi évek hű szolgálata fejében jutalmat kérjen. Túlságos szerénysége és igénytelen-sége eddig nem vitte rá a kérésre, de most a főtiszték és a főméltóságok biztatták őt arra, hogy forduljon öfelségéhez.

Balázsdeák folyamodásában nem dicsekszik érdemeivel, nem említi véres harcait és sikereit, de megírja, hogy édesatyja és rokonai Gyula és Temesvár védelmében a hazáért haltak hősi halált. Minden birtokuk a török kezére jutván, ő a kardjával kereste idáig a kenyerét. Most azonban teste már sebekkel van borítva, s a folytonos küzdelem nagyon megviselte. Család-járól is gondoskodni kellene. Kéri tehát a maga számára a kecskeméti (aranyhomokai) részjószaigot.

Balázsdeák ezen folyamodását egész csomó főember támogatta. Csak ezeknek az írásából látszik igazában, hogy minő ember volt Balázsdeák. Az egri káptalan tagjai együttesen írják például róla: Balázsdeák István vén vitéz! Talpig ember, aki minden *erények fényével ékes! A hadi tudományokban való jártassága, erénye, tekintélye és szerencséje oly nagy, hogy mindnyájunknak véleménye szerint e téren kevés ember vetekedhetik véle. Más gyönyörű tulajdonságai is vannak. A veszedelemben bátor, a munkában fáradhatatlan, a cselekvésben serény, a végrehajtásban gyors, az előrelátásban tanácsos elméjű. E kiváló tulajdonságainak fényes bizonyítéka a mostani szikszói győzelem. Ezt az egész hadsereg Isten és a főkapitány után egyedül neki tulajdonítja. Szerénysége, hűsége, derekassága, ébersége és nagylelkűsége fényes bizonyítékul szolgálnak mellette.*

A magyar kamara véleménye szerint Balázsdeák István a hadi erényekben kitűnő vitéz, aki ifjúságától fogva sok hőstettet vitt véghez. A legutóbbi szikszói csatában is nevéhez méltóan viselkedett.

A nyitrai püspök is elhalmozza őt magasztalásokkal. „Már csak azért is meg kell őt jutalmazni - írja -, hogy mások is lelkesedjenek az ő példáján a vitézi erények gyakorlásában.”

Rákóczi Zsigmond egri főkapitány szintén fölsorolja Balázsdeák érdemeit. S^a nem mindennapi magasztalások után arra kéri őfelségét, hallgassa meg e rendkívül derék ember kérését!

Még Mátyás főherceg is fölszólalt Balázsdeák István érdekében. Rudolf királyhoz intézett levelében ő is magasztalja Balázsdeákot, s megírja, hogy sok-sok vitézi tettet vitt véghez.

Balázsdeák István szerénységét mutatja az a körülmény, hogy nem egyedül a maga részére kért birtokot. A békésmegyei Győr és Berény helységeket ugyanis a maga és két tisztvárosa: Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalan részére kérte. A maga számára pedig a kecskeméti részjóságot kérte, melyért Rákóczi Zsigmond négyezer, Bódy Menyhárt pedig hétezer frt-ot ígért volt már.

Mikor Rákóczi Zsigmond meghallotta, hogy Balázsdeák a Vessényi-féle kecskeméti részjóságot kéri, levéllel kereste őt meg.

„Adja az Úristen - írja -, hogy őfelsége lássa kegyelmedet kegyelmes szemmel... Az, mi az én személyemet illeti, kegyelmed énbennem soha meg nem fogatkozik!”

Ezután megemlíti, hogy a kecskeméti jóságot ő is kéri, de ha nem ő kapná meg, akkor csak igyekezzék azt megszerezni. Ő mindenben támogatni fogja.

Balázsdeák 1589-ben megkapta ugyan Győrt és Berényt, a kecskeméti jóságot azonban nem adták neki. Mivel a nevezett két falut közösen bírta Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalan hadnagyokkal, sok kellemetlenséget és viszálykodást vont magára.

Némi kárpótlást nyert ezzel szemben akkor, mikor *a király kinevezte őt a jászok kapitányának.*

Mivel úgy e tiszte, mint az egri vicekapitányságot a legnagyobb meglepedésre viselte, a magyar tanácsosok a hős Forgách Simon generálissal egyetemben 1592-ben azt ajánlották őfelségének, hogy Balázsdeák érdemeit Kondoros adományozásával jutalmazza. A magyar tanácsosok ez alkalommal is elhalmozták Balázsdeákot magasztalásokkal.

Balázsdeák István, már 1588-ban is, de meg később is több ízben viselte az egri főkapitányi tiszte is. Üresedés alkalmával, valamint a főkapitány távollétekor ugyanis ő vitte ezt a tiszte is. Az 1588. év tavaszán is így állt a dolog. Ez alkalommal írta volt Balázsdeák a kassai generálisnak: „Ím meghozák nekem az ő felsége Ernestus úrnak parancsolatját, kiben őfelsége parancsolta, hogy nagyságodat és Prépostvári Bálint uramat tisztelném és becsüléné. Én

azért ezelőtt is mind nagyságodnak, mint Prépostvári uramnak örömet szolgáltam. Ezután is csak nagyságodnak valami oly dolgai érkeznek az öfelsége dolgaiban, tudósítson meg nagyságod, és nekem is ha mi híreink lesznek, mindjárást tudomására adom nagyságodnak.”

Mivel a kassai generális Balázsdeáktól azt kérdezte, van-e Egerben üresedésben levő tisztség, ökigyelme azt felelte, hogy most négyszázhetvennyolc lovag van Eger várában... „Üres tisztség - írja - most egyebet nem tudok az szegény Újszászy Lőrinc tiszténél és az porkolábságnál, kit ő bírt szegény. De ötlet Isten kivette ez világból.”

Az alatt az idő alatt, míg Balázsdeák Egerben helyettes főkapitány volt, a törökkel való harcok nem szüneteltek. A lovagok, amikor az idő szenvedte, ki-kijártak portyára, várszállásra vagy lesvetésre. És jobbra szerencsével jártak. Nemcsak zsákmányt, de sok török rabot is hoztak magukkal. És folyt a kótyavetye és árusígtatták a török rabokat. Akik jó rabot akartak szerezni, csak Balázsdeák kapitányhoz fordultak, így tett Károly Mihály is, akinek aztán Balázsdeák ilyen választ adott:

„Az rabok felől az mint ír kegyelmed, én most is azon ember vagyok, az mint azelőtt kegyelmednek megírtam. Én kegyelmedtől meg nem tartom, hanem kegyelmeddel közlöm őket, ha kegyelmed akarja. De mindenestől is az rab csak kettő, azok is igen drágák, nem fő rabok peniglen, hanem bizony rosszak. Az egyik százkét forint ára, a másik hetvenkilenc; harmadik is volt, de az uraim locumtenensnek elfeledtek volt rabot rendelni, tehát én odaadtam. Az negyediket peniglen kapitány uram ajándékon adta. De ha kegyelmednek tetszetnék, mostan Kassán elég rab lészen, kit az kótyavetyére hoznak, jók peniglen; mert az javát mind hátra hatták volt. Jóllehet információra bocsátották volt, de inkább hisszük, hogy kótyavetye lészen, s elhányják őket. Mi is innét mind felküldöttük azkik itt voltak; kegyelmed ott vehet rabot sokat.”

Balázsdeák Istvánnak életében ezek az évek voltak a legszebbek. Nemcsak dicsőség, de egyúttal közszeretet vette őt körül. Az egriek például egyhangú fölkiáltással őt választották meg követüknek az országgyűlésre, hogy ott a végbeliek kívánságait és panaszait előadja. Gondolhatjuk, hogy az országgyűlésen is örömmel látták őt; hiszen akkor már országosan ismert neve volt!

Egernek sok jeles és vitéz hadnagya lévén, több is akadt, aki távolléte alatt helyettesíthette őt. Ott volt például a vitéz Bárczy János, akit a budai basák panaszos leveleikben Barcsay Jánosnak írtak. Őt az egriek kívánták elüljárónak (1578-ban) a meghalt Simon Antal hadnagy helyébe. Aztán ott volt Segnyey Jób hadnagy, aki halálos bajt vívott az egyik török fővitézzel. Ugyanezt tette a vitéz Segnyey Miklós hadnagy is. Mindketten megölték ellenfelüket. Jeles vitéznek írják Török Andrást és Thököly Vince hadnagyot is.

Az 1589. évi egri számadások szerint Balázsdeák István főhadnagynak (vicekapitánynak) szere nyolc ló volt. Személyére havonként ötven frt, mindenik lovára húsz frt járt ki. Ezenkívül járt neki húsz fertály búza, húsz fertály tavaszi, ötven bárány, s minden lovára egy köből bor. Mint jászkapitánynak külön még négy lovat kellett tartania.

Nem sok ugyan ez a fizetés, de a megélhetésre elegendő volt. Más végházakban ennyit sem „kaptak a magyar főtiszték. De Eger mindég arról volt híres, hogy ott van a legjobb fizetés és ellátás. S szó ami szó, de bizony ez is sok jeles vitézt csalogatott oda. Maguk a hivatalos jelentések is hangoztatják, hogy az egri állapotok oda vonzzák a legjobb katonákat.

Az egri vitézek jó híre és neve országosan ismert lévén, aztán meg jobb fizetés is járván ott, könnyű megértenünk, miért siettek oda mindenfelől a próbált vitézek. Valószínű, hogy a nagy költő: Balassi Bálintot is az egriek jó híre csalta oda. S a költő méltónak mutatta magát a legjobb egri vitézekhez. Hiszen tudjuk róla, hogy „tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben s

annyiszor részesült az győzelmekben”! S hányszor és hányszor vett részt Balázsdeákkal egyetemben a portyázásban, a vásárütésben és a várak aljának megszágulásában? Saját katonái, akik kardja alatt szolgáltak, hősnek (herosnak) mondják őt. S Balassi Bálint meg is érdemelte e nevet; mert hiszen ő is hozzájárult ahhoz, hogy az egriek vitézsége az egész országnak például állíttatott. S ennek a vitézségnek ő adott aztán szebbnél szebb hangot a végbeliekről szóló verseiben. Ő énekelte a többi közt:

Egriek, vitézek, végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli,
Régi vitézséghez dolgotokat veti,
Istennek ajánlva, legyetek immár ti!

Az igazi vitézségnek és az önfeláldozásnak kimutatására nemcsak a győzelmes csaták alkalmasak. Gyakran a csatavesztésekben több alkalom kínálkozik az ilyesmire. Az egri vitézekkel is megesett, hogy portyázás közben túlnyomó számú ellenséggel találkoztak. S ők ilyenkor sem adtak hátat az ellenségnek, hanem jó hírnevükhöz méltóan küzdöttek az utolsó emberük elestéig.

Rákóczi Zsigmond csak nagyon rövid ideig viselte az egri főkapitányi tiszteletet. Az 1591. év október 16-án már Prépostvári Bálint lépett a helyébe. Mivel Prépostvári többször helyettesítette a kassai generálist, huzamosabb ideig távol volt. Ilyenkor aztán Balázsdeák István volt az egri vitézek feje.

Az 1592. év nyarán a szolnoki, a hatvani, a füleki, a gyulai és a jenői bégek elhatároztak, hogy a sok kellemetlenségért bosszút állnak az egrieken. Ki is indultak, és Szikszó táján kezdtek gyülekezni. Prépostvári neszét vevén a törökök rezgélődésének, azonnal jelentést tett a szomszéd végházaknak. Jöttek is vitézek úgy Kassáról, mint Diósgyőrről és Kállóról. A magyar had azonban elenyésző csekély volt a törökök seregéhez mérten. Úgy látszik, Prépostvári főkapitány vezette a mieinket. Vele volt Balázsdeák István is próbált lovasaival. Mivel a mieink szegénnyel nem akartak visszavonulni, megtámadták a török sereget a Szikszó táján fekvő domboknál, ahol a kitűnő huszárság számára igen alkalmatlan volt a tér. Az egriek és a kassaiak hősiesen harcoltak. Többszörös fölszólításra sem adták meg magukat, s a gyalogság az utolsó emberig harcolva hullott el. Maga Balázsdeák István több tisztjével együtt rabbá esett. Prépostvári Bálint főkapitány imigyen írta volt le Károly Mihály részére az ütközetet:

„Kegyelmed kívánsága érteni Balás Deák István és Segnyei Miklós dolgát. Balás Deák István az jenői bégnél vagyon, mely felől rossz hírrel beszélnek, hogy az portára akarnak vinni. De egy ifjat fogtanak el Rákóczi uram szolgálói, kinek elfogásában nekem is hat szolgám volt. Némelyek azt mondják a jenői béggel egy, ki ha volna, ugyan basa fia volna. Ha így volna, az az ifjú megszabadítaná nemcsak Balás Deák Istvánt. Segnyei Miklós sebes, de meggyógyul, az Gyivlári bégnél vagyon. Elindultam mind egyik, mind másik szabadulásában. Azonkívül Zay András, Bori Pál esett rabbá. Azok az budai basánál vannak; az szegény hetei Pál pap is az budai basánál vagyon. Innét nem vezett négy főembernél több; ötödik az pap. Azonkívül két szegény legény, három lovasok és lovas lengyelek. *Az gyalogok szegények mind oda vesztenek! Egy halomra állottanak volt, arról sokáig vívtak. Azt megvették tőlük (a törökök). Még más halomra mentek s azt halálig meg nem adták. Igen sok törököt lőttek el, míg porukban, golyóbicsukban tartott. Végre szablyára költek. Kérték őket az törökök, hogy megadják magokat; de nem adták meg magokat. Erre seregbontókat, tarackokat vittek rájuk. Az egész török had, mind lovas, mind gyalog nagy ostrommal vette meg tőlük az halmot. Így vágták le szegényeket.* In summa mikor őket eltemettettem, mind összehordattam őket. Kassai

huszonhat tisztet temettettem el mindenestül, kik az halmon elvesztenek. Az diadalom az pogányé, de ők is igen bánkódnak. Az Sasfeje az fő-állókapuban vagyon. Az Úristennek ez így volt akaratja. Szerelmes atyámfia! igen vigyázzon kegyelmed; mert az töröknek minden szándéka az, hogy az szolnoki, tömösvári basaság alatt való török ezután Károlyra és oda az vidékre menjen. Az budai basa alatt való török Tarcal, Szerencs vidékére igyekeznek. Jobb volna uramasszonyomat Apatiba tartani kigyelmednek.”

Balázsdeák szomorú esete a végekben nagy részvétet keltett. Nemcsak az egri vitézek, de a nyugat-magyarországi kapitányok is megmozdultak, hogy őt kiváltsák. De ez nem ment könnyen. A hazai törökök a fővitézeket a szultánnak szokták ajándékozni, s a császár rabját pénzért nem lehetett kiváltani.

Mikor vitték Balázsdeákot a héttoronyba, nem tudjuk. Konstantinápolyból 1592. október 10-én jelentik Bécsbe, hogy huszonnégy élő rabot és száz fejet hoztak a városba. Úgy a rabok, mint a fejek az egriek viadalából valók. A rabokat a diván elé vitték, s ott kihallgatták. Ezek között volt Balázsdeák István is. Prépostvári Bálint egri főkapitány, aztán Pálffy Miklós, valamint a magyar tanácsosak is mindent elkövettek, hogy a hős Balázsdeákot kiszabadítsák a héttoronyból. Prépostvári már 1593. szeptember 23-án írt öfelségének is, s arra kérte őt, lendítene valamit Balázsdeák sorsán. Ő - úgymond - írt most nekem, s arra kért, tegyek meg mindent kiszabadítása ügyében. Segítségért is esedezik; mert élelmére naponkint csak három dénárt kap. Egy dénárba kerül a víz, kettőért meg néhány harapás kenyeret vesz. Hogy eddig éhen nem veszett, azt egyedül az erdélyi követeknek köszönheti, akik segélyezték őt.

Mivel ez időben két fogoly bég volt a mieink kezén, 1593-ban ezeknek az elbocsátása fejében 28 magyar főrab szabadon bocsátását kérték. A huszonnyolc rab közt szerepel Balázsdeák István is. A nevezett huszonnyolc fővitéz legtöbbje 1593-ban csakugyan kiszabadult. De Balázsdeákot nem adták ki. Ő 1597-ig raboskodott.

S míg ő a héttoronyban szenvedett, azalatt itthon az udvar teljesen megfeledezett nagy érdemeiről. Rudolf király 1596. március 12-én például elrendelte, hogy a jászkapitányságot, melyet ideiglenesen Balázsdeák fia kezelt, el kell tőle venni, s Jászapáti Horváth Györgynek kell adni. *Balázsdeák most török rab, tehát polgári halottnak kell őt tekinteni.* Különben is „male informato et durante beneplacito” kapta volt ezt a tisztséget.

A király tehát cserbenhagyta régi hű vitézét. A mieink azonban nem így gondolkoztak. A hős Pálffy Miklós minden követ megmozdított kiszabadítása dolgában. Az 1597. évben sikerült is őt kiváltania a fogoly koppányi béggel.

Bay Mihály írja 1597. szeptember 6-án Draskovich Péternek: „Balázsdeák Istvánt Isten megszabadította az jámbor úr: Pálffy uram által. Az koppányi béget - ki igen beteges vala - bocsátá el érte; tízezer forint érő marhát is ígért adni az bég. És így szabadította meg Isten az jámbort: szegény Balázsdeák Istvánt. *Mindnyájan örültük szabadulását...* A czétényi tisztet (officiolatus) Balázsdeák Istvánnak adta, s száz lóra ígért neki fizetést.”

Amíg a király mit sem tett hűséges szolgájának kiszabadítására, addig Pálffy Miklós nemcsak hogy kiváltotta őt, hanem még megélhetéséről is gondoskodott. A czétényi officiolutus ugyanis eléggé jövedelmező volt.

Pálffy Miklósnak e nemes tette nem szorul dicséretre, ő maga nem is várt ezért elismerést. De a végbeli tiszték azért elhalmozták őt magasztalásokkal. Ezek ugyanis értékelni tudták Pálffy fáradozását, s vele együtt Balázsdeák érdemeit is.

Nem tudjuk, meddig szolgált Balázsdeák István Pálffy hadában. Szabadulása után való időből ugyanis semmi adatot nem sikerült róla találnunk. Lehet, hogy a hosszú rabság szenvedései hamar sírba vitték őt.

Bizonyos dolog, hogy egyike volt a XVI. század legkiválóbb lovastisztjeinek. Kevés főtiszt akad e korban, akiről, mint emberről, annyi szépet és nemeset írtak volna, mint Balázsdeák Istvánról.

EGY HŐS KAPITÁNY HALÁLA

A nemesek a hódoltság területén birtokukat mind elvesztették. A hódítók a jobbágyokat, az iparosokat és kereskedőket nem bántották, a nemeseket azonban elűzték. Ezeknek tehát igen ösztövére állt a sorsuk. Egy szál karddal s egy-két lóval jöttek a királyi területre, s karddal keresték kenyerüket. Mivel nekik volt legtöbb okuk a törököt gyűlölni s vesztett otthonukat siratni, ádáz dühvel harcoltak a hódítók ellen. És sokan közülök kardjukkal és vitézségükkel szereztek új birtokot. Amit tehát egyfelől a szerencse elvett tőlük, másfelől helyrehozta.

A menekült nemesség a királyi terület nemesei és főnemeseivel egylelkű testületté lett. Ha valamikor, úgy a XVI. században el lehetett mondani, hogy a nemesség a magyarság elitje, s hogy kastélyai és kúriái a nemzeti érzésnek, a hazafias felbuzdulásnak és áldozatkészségnek igazi mentsvára!

A másfél századig tartó harcok azonban mód nélkül apasztották a nemesek számát. A hiányt tehát új elemmel kellett pótolni. Amint Mágócsy Gáspár írta 1562-ben: a fából is embert kellett volna csinálni. A célt úgy érték el, hogy a kiválóbb elemet seregével nemesítették. Lett légyen valaki katona, iparos, jobbágy vagy kereskedő, ha kivált társai közül, ha bármi téren kitüntette magát, nemessé tették. Egy török fej beszolgáltatása egyenlő volt a nemesi levéllel. Aki hosszabb ideig derekasan szolgált, aki a harcban kitüntette magát, nemességet kapott. A magyar lovasságnál minden főlegény (altiszt), a gyalogságnál minden vajda és a legtöbb tizedes nemes volt. A nemeslevél adományozása oly gyakori volt, hogy a bécsi kormány-székek a XVII. század vége felé már azt hirdették, hogy a magyar kancellária valamennyi csizmadiának nemeslevelet osztogat. S ez állításban volt is némi igazság. A kis Komárom városában például harminchárom kuriális nemes lakott. Ezek közt huszonegy iparos és kereskedő volt. A polgári telkeken lakó s többnyire újabb nemesek kétszázötvenheten voltak, akik között százhatvan volt iparos és kereskedő. A városnak tíz csizmadiája mind nemes volt!

A kiváló elemnek a nemesi rendbe való sorozása mind politikai, mind kulturális szempontból nagy jelentőségű dolog volt; mert a kiválás tette lehetővé, hogy a napról napra fogyó nemesség, az országot és az alkotmányt védelmező ezen rend régi erejét megtarthassa. Annak a körülménynek, hogy a nemesi rend bárki számára nyitva állt, egész sereg kiváló embert köszönhetünk. Vannak íróink, hőseink, politikusaink, akik ifjúkorukban még jobbágykodtak, s később mint nemesek a nemzet halájára érdemesekké tették magukat. Azazhogy rajtuk is teljesült a régi mondás: a szilaj lángnak nemes kő ad tűzhelyet.

Eörsy Péter is, akiről itt szólnak, a szegénység és a névtelenség sorából került ki, és maga küzdötte föl magát a nemesi rend legendás hősévé. Mivel évkönyveink alig tudnak róla, érdemes őt tollra vennünk. Eörsy Péter Komárom megyében született, s úgyszólván még gyermekkorban volt, mikor a katonai pályára adta magát. Mint közhuszár kezdte a hadiéletet, de tudásával, vitézségével és emberségével gyorsan emelkedett. Arra a kérdésre, hogy hol kezdte és hol folytatta katonai szolgálatát, adatok hiányában felelnünk nem lehet. Annyi bizonyos, hogy a XVI. század nyolcvanas éveiben mint huszárkapitány szerepel Pápán, ahol a derék Majthényi László, Gyulaffy Mihály s Horváth Balázs voltak lovaghadnagyársai. Ezek Eörsy Péterrel együtt Nádasdy Ferenc (a hős fekete bég) kardja alatt küzdöttek a dunántúli harcokban. Eörsy Péter szolgált még Érsekújvárott, s tán Komáromban is. Pálffy Miklós, a kitűnő hadvezér és kerületi generális, felismervén Eörsy nem mindennapi tehetségét és vitézségét, megtette őt helyettesének, s nemegyszer a legnehezebb feladatokkal bízta meg őt.

Eörsy Péter kortársai - főleg Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós -, valamint a hazai török basák leveleikben elégszer foglalkoznak véle, s így nem nehéz dolog képét rámába foglalnunk. Minden ízében lelkes magyar volt ő, aki hitte, hogy hazáját sikerül a török iga alól felszabadítani. Tehát a török ellen való küzdelmet tűzte ki élete céljául Nemes elhatározás volt ez, melyet híven követni dicsőség.

Eörsy Péternek célja eléréséhez megvoltak lelki és testi tulajdonságai. Acélkarú, rettenthetetlen vitéz volt, akinek tűzön, vízen, járatlan helyeken általútja volt. Rajta is teljesült a régi mondás: aki a dicsőség útjára tévedt, nem ismeri a félelmet. Bár nagyon jól tudta, hogy a szerencse bátor szívvel társalkodik, azért mindig óvatos volt, s addig nem lépett a vízbe, míg követ nem látta. A legfontosabb végház őrzése lévén rábízva, szeme-füle mindig résen volt. Tudta nagyon jól, hogy a török nagyon ásít Esztergom várára, melynek ő volt a főkapitánya, de sikerült a török minden csalárdságán túljárnia. Bátran írhatta tehát nekik: „*a róka náthája nincsen rajtunk, hogy meg ne éreznénk csalárdságotok bűzét!*”

Eörsy Péter jól ismerte a végbeli szokástörvényeket, s azokat mindig megtartotta. A szomszédságbéliekkel tehát szépen élt, s még a budai basával is nyájas hangon váltott leveleket. A kardja alatt levő katonáit becsülte és szerette. Tudott dolog, hogy a végházaik fizetése gyakran megkésődött és sokszor el is maradt. Ilyenkor az elkeseredett katonák a görék előtt való padokon, az úgynevezett *szakállfüstölőben* (avagy *morgó színben*) hatalmas káromlással eresztették meg a nyelvüket, s a császárnak és a bécsi uraknak ugyancsak nem sok jót kívántak.

Eörsy Péter ilyenkor nem riaszkodott reájuk, nem is fenyegette őket, hanem pénzes búzát osztott nekik, s úgy Bécsben, mint a kerületi generálisnál megsürgette a fizetést. Reánk maradtak azon „*siető levelek*”, miket az ügyben Pálffy Miklósnak írt volt. Mint gondos atya a gyermekeiért, úgy könyörgött ő éhező katonáiért, akik szegények már alamizsnán voltak kénytelenek vajúszni.

Eörsy Péter nemes szíve nemcsak a katonáival szemben mozdult meg. Mivel a főbb törökök mind jól ismerték őt, a tizenöt éves háborúban a vezérek őt használták a keresztény rabok kiszabadítására. S Eörsy Péter szíves-örömet szolgált e téren is. Pontosan tudta, melyik török várban raboskodik ez vagy amaz a vitéz, s mindent elkövetett kiszabadításukra. Maguk a rabok is neki írtak, s őt kérték meg közvetítésre. Az 1597. évben például Pálffy generális meghagyta neki, írnia meg, micsoda főrabok vannak török fogságban. Eörsy február 11-én azt felelte Pálffynak, hogy Egerben tizenkilenc magyar fővitéz raboskodik. Ezek írtak is már neki, s levelükre választ is küldött. „Sem Budán, sem Pesten - írja - egy fő rab sincsen, az ki harcon veszett volna el, hanem Szolnokban vagyon Nyáray Gáspár és Kuty Antal”.

Mivel a budai basák s más török urak Eörsy Péternek nemcsak vitézségét, de emberségét is jól ismerték, szívesen egyezkedtek véle a rabok megváltása ügyében.

Eörsy Péter - amint már említettük - először Nádasdy Ferenc harcaiban tüntette ki magát. Országos hírévé vitézzé azonban a tizenöt éves háborúban lett. Esztergom hosszas ostrom után elfoglaltatván, e fontos vár élére Eörsy Péter került. Esztergom akkor valóságos romhalmaz, s amellet a legveszedelmesebb végház volt. A török ugyanis mindent megtett, hogy a reá nézve fontos erősséget újból visszafoglalja. De minden kísérlete balul ütött ki. „Eörsy éjjel-nappal fegyverben volt, s vígan várta a török támadását. Ha pedig sikerült a támadást visszavernie, szélnel eresztette szép, lobogó zászlóit, s ő verte föl a törököt. Pálffynak és Eörsynek reánk maradt levelei hirdetik, hogy az ilyen támadás nagyon sokszor megesett, s majd mindig jó szerencsével tértek vissza a mieink. Eörsy Péter olykor nagyobb csatát is vívott, s ilyenkor fényesen igazolta, hogy a hadvezetésnek is mestere. Az 1602. év őszén például az egri törökök

ezerkétszáz lovassal a szerdár segítségére siettek. Háromkornétás (lófarkas) basa vezéri pompával járt előttük. Eörsy Péter a lovasaival megtámadván őket, az egész sereget szétverte, s tömérdek zsákmánnyal és rabbal tért vissza Esztergomba. Mátyás főherceg szeptember 4-én maga írta meg az uralkodónak Eörsy Péter jelentése alapján a lovascsata és győzelem lefolyását, s mellékelte Eörsy levelét, mely a török foglyok vallomását is tartalmazta.

Eörsy nemcsak lovascsatákat vívott. A naszádosoknak is ő lévén a kapitánya, a Dunán is gyakran hadakozott a törökök gályáival s naszádjával. Pest ostromakor a fővezér Eörsy Péterre bízta a törökök dunai hídjának szétrombolását, s ő ezt naszádjával mesteri módon végrehajtotta.

Az 1597. május 2-án Eörsy jelentette Pálffy-nak, hogy a törökök hajón gabonát akartak Tatára szállítani. Szabó Vince és Béczel Péter vajdák, akik a Dunán őrködtek, megtámadták a fegyveres török hajót, s levágván az őrséget, a gabonáshajót elhozták. A magyar naszádosok közül hét esett el. „*Hanem - írja Eörsy - énnekem küldött volt egy átalag vörös bort az pozsonyi bíró. Azt nem tudjuk, ha megitták-e, avagy hová tették?*”

Mivel Eörsy Péter emberei folyton kijártak csatára, s mivel a hódoltsági magyarok is rendszeren tudatták vele a törökök rezgелődését, Eörsy Péter a legjobban értesült kapitányok egyike volt. Hiszen a szomszéd erősségek kapitányai is elsősorban őt értesítették; mert Eörsy Péter kardja alatt a legtöbb katona volt, s így tőle várhatták leghamarább a segítséget. Szögyéni Máté például Nógrádról kér tőle két-háromszáz embert. Eörsy András (Péter fivére) Vácról jelenti neki, hogy a török megindult Pestről. Nagy Enyed kapitány meg azt írja, hogy „4000 tatár a bécsi mezőben vagyon, s csak azt várják, hogy az út szikkadjon”.

Az imígyen kapott hírek alapján írta volt Eörsy Péter 1597. január 7-én Pálffy-nak: „Az én kegyelmes uramnak, az nagyságos Pálffy Miklósnak, őfelsége tanácsának és ország kapitányának adassék ez levél kezében. Az minemű keresztény emberink ott bent Budán és Pesten vannak, ugyan maguk közül egy emberüket bocsáttanak ki énhozzám, az kitől azt izenték hogy török császár az végeiken azt írta, hogy semmit ne féljenek; mert általánfogva minden biztonnyal Szent György napjára itt kint akar személye szerint lenni. Ha penig akkorra ki nem érkezhethék, tehát *minden biztonnyal az mikor az rózsa kivirágzik itt kint akar lenni és azt is írta, hogy bátor az Makumetát soha ne láthassa, hogyha ez megnevezett napra ki nem jó...* Jól tudja nagyságod, hogy ez a hely (ti. Esztergom) mi állapotban vagyon. Az mióta az Isten kezünkbe adta, azolta fogva igen keveset építtettek rajta; most is senki sem épít rajta semmit. Az mióta nagyságod innét kiment, azóta fogva egy lapát földet sem vettenek egyik helyről az másik helyre.” De azért - írja levele végén - *”az egész vitézlő néppel jó vigyázatban vagyunk”*.

Erre a vigyázásra nagy szükség volt; mert hiszen február 11-én Eörsy Péter már azt jelentette Pálffy-nak, hogy a török Esztergom ellen készül.

Említők már, hogy Eörsy Péternek mind a magyar, mind a török előtt jó híre s neve volt. Emberségével és vitézségével szerezte ezt. Bizony még a török szomszédok is azt írták róla, hogy akinek szívében és szemében nem ül az ördög, hallania kell Eörsy jó hírét. Bár a háború szakadatlanul folyt, a budai basák fel-felkeresik őt leveleikkel, s ügyesbajos dolgaikat békésen elintézik. Az 1597. év őszén Eörsy például arra kérte a budai vezért, engedné meg, hogy az elmenekült váciak hazaköltözhessenek. Ahmat budai basa november 20-án kelt levelében aztán imígyen írt ez ügyről: „Az váciak dolgát az mi illeti, mi abban ellentartók nem vagyunk, hogy haza ne szállanának, ha valami házacskájuk vagyon, ahol megmaradhatnak;... de minthogy három basa és tíz szomszéd bég vagyon itt, kiket az csatázástól meg nem tarthatunk, azoktól féltek szegények, hogy vagy őmagokban: avagy gyermekekben valami kár ne legyen,

és mi is attól féltettük szegényeket, azért nem akartuk hazaszállítani; mert mi azt akarnánk, hogy faluk, városok épülnének. Az óbudaiaikat is biztassa haza kigyelmed”.

Ezután megírja Eörsynek, hogy a kecskeméti, körösi és ceglédi erösen panaszkodnak a végbeliek ellen. „Legyünk jó szomszédsággal - írja Ahmat -, mert ha mi is úgy kezdünk cselekedni, semmi jó nem következik belőle”.

Levele végén arra kéri Eörsyt, küldené egyik főemberét Budára, szóval akar vele izenni. Bátran jöhet, „még az hajának sem leszön egy szál bántása is”.

Eörsy erre Váczi Borbély Györgyöt és a megyeri bírót küldi a basához. Mivel Borbély György jól tudott törökül, a basa szóval is izent, s levelet is küldött véle Eörsynek. A levélben a Budán levő magyar rabok emberséges tartását jelentette. „*Az rabok dolgát az mi illeti - írja Ahmat -, titkon tudakozza meg kegyelmed. Ételök, italuk itt szépen vagyon. Azért kegyelmed is szegényüknek az ottvalóknak megadja; mert hiszen azoknak is istenök vagyon, kiknek az másvilágon jutalmát veszi kegyelmed.*” (1597. december 4. „Mi, Ahmat passa, az hatalmas Istennek akaratiából az győzhetetlen török császárnak főhelytartója Budán, és gondviselője Magyarországnak. Tisztöletös és becsületös vitézlő nemes személy, nekünk jó szomszédunk” stb., stb.)

Érdemes megemlítenünk, hogy a budai vezér a béketárgyalások alkalmával is Eörsy Péterrel tudatta a törökök kívánságait. Mátyás főherceg például 1600. szeptember 7-én Rudolf császárnak jelentette, amit a budai vezírbasa a békesség ügyében Eörsynek írt volt.

Vezír Mehmet basa augusztus 31-én írta Eörsynek, az ő jó szomszédjának, hogy a török deputátusok a béketárgyalásra Esztergomba jönnek, s már útban vannak.

A többször megkísérelt béketárgyalások eredményre nem vezettek. A háború tehát szakadatlanul folyt, s Eörsy abban tevékeny részt vett. Legvéresebb harca a törökkel Győrött volt 1598-ban. Győr visszafoglalásáról elég sokat írtak már, de Eörsy Péternek ottan való szerepléséről szót is alig ejtettek. Pedig a legvéresebb harcot ő és az ő katonái vívták, s az ő embereiből veszett el legtöbb. Eörsy Péter ezer vízi és szárazföldi hajdú élén küzdött ott. A hivatalos jelentés szerint a győri kapu felrobbantása után a francia Vabécourt rohant be a várba elsőnek. Erre jött Eörsy Péter ezer hajdújával; őt követte Don Lopes, s végül Schwarzenberg fővezér jött. Pálffy a huszárokkal a vár körül őrködött.

Schwarzenberg fővezér március 30-i jelentésében ugyanezt írja, s hozzáteszi, hogy Eörsy Péter magyar gyalogosaival nagyon kitüntette magát.

Mikor Rudolf császár meghallotta Győr visszafoglalását, az idegen tiszteket elhalmozta jutalommal. Eörsy Péter természetesen semmit sem kapott, bár háromszáz emberénél több esett el, s a megmaradtak is jobbára sebesek voltak. Pálffy Miklós is így járt.

Eörsy Péter a háború további folyamata alatt is többször kitüntette magát s jelentéseivel több ízben fontos szolgálatot tett. Az 1600. év május 14-én például Pogrányinak írta, hogy Csáki Gergely és Kalmár István vajdák minő vízi csatában verték meg a törököt. Az 1601. évben az esküszegő franciákról (akik a törökökhöz pártoltak) részletes jelentést írt Mátyás főhercegnek. Ugyanez év október havában Thurzó Györgynek írta, hogy a váci őrseggel és a saját hadinépével Buda alá vonult. Gutray István alatt a váciak oly szerencsés portyát csaptak, hogy tömérdek zsákmányt hoztak. Ilyen portya és csatázás - írja Eörsy - rég nem volt.

Ugyanez évben (szeptember 12.) Mátyás főhercegnek jelentette, hogy a Székesfehérvár felmentésére siető török had alig harmadfélezernyi. Köztük vannak az áruló franciák is.

Érdemes megemlítenünk, hogy Fehérvár ostromakor a budai basa így szólott főembereihez: *Ti kutyák! Oly sokáig alkudoztatok Eörsy Péterrel a békesség dolgában, hogy Fehérvárt imigyen eljátsztátok!*

Eörsy az 1602. augusztus 13-án kelt jelentésében részletesen leírta a török sereg állapotát, szándékát és számát.

Valamivel később az a lovascsatát írta le, melyben 1200 egri törököt szétvert huszáraival.

Mondanunk sem kell, hogy az olyan vitézt és tapasztalt katonát, mint Eörsy Péter, Buda és Pest ostrománál sem nélkülözhatték. Az ő érdeme a törökök pesti (dunai) hídjának szétrombolása. Részt vett mindkét város ostromában, s Pest elfoglalása után Eörsyre és Strozza olasz tisztre bízta Pest védelmét. Hasszán basa megszállván a várost, Eörsy hőiesen védte azt, s embereivel gyakran kiütvén, az ellenségnek nagy bajt okozott. Mielőtt a török abbahagyta volna az ostromot, a fővezér parancsára több német ezred és Eörsy Péter magyarjai rohamot intéztek a török sáncok ellen. Nem tudni, mi rémítette meg Eörsy Péter csapatait, de a legvadabb rémület közt rohantak vissza a pesti kapu felé, hogy a városba menekülhessenek.

Eörsy Péter kivont karddal állta útját a megrettent futóknak, s néhányat közülök le, is vágott. A tolongó és rémülettől üzött tömeg azonban eltiporta a derék embert. Éktelenül elrúttított holttestét alig lehetett fölismerni. Azok a csapatok, melyeket oly sokszor vezetett győzelemre, öntudatlanul okozták halálát! Mikor észbe kaptak s megtudták a szomorú esetet, bőségesen megsiratták vezérüket s hív társukat...

Eörsy Péternek családjáról keveset tudunk. Mikor Esztergom főkapitányává nevezték ki, feleségét nem merte a veszedelmes Esztergomba hozni, tehát Eger vidékére vitette. Pálffy annak idején neki adta a lédeci falut s jószágot, abból tartotta feleségét. Mivel Eger 1596-ban török kézre került, semmi adat sem maradt ránk arról, hogy mi történt a feleségével.

A KALANDOR

Magyar krónikáink nem ismerik Kenyérkosár Balázs vajda uram vitézi tetteit. Nem is csoda: titokzatos ember volt ő, ki ha a véletlennek gonosz szerencséje beköszöntött hozzá, nemcsak nevét, hitét, de alakját is megváltoztatta. Legalább kilencszer esett ez meg rajta, s még okos bírái sem tudtak eligazodni a sok néven meg hivatalon, melyet ez világi életében viselt vala. Olyan kalandorféle ember volt ő, amilyen a XVI. században elég találkozott. Nem félt az Istent, egy poltúrára sem becsülte a császárt. Teljes lévén haraggal mindenféle törvény iránt, le-lerázogatta azok terheit válláról. Az ellenséggel szemben erős volt és bátor. Vére hullásáért és hősiességéért egész tarisznyára való írást kapott; noha ő szívesebben vette volna, ha pénzzel rakják meg azt, s nem hitvány betűkkel. A jóban ökigyelme semmi jót nem látott, a rosszban nem talált semmi rosszat. Éppoly vitézi dolognak tartotta, hogy az udvari kamara üres kincstára számára vitt ezüstöt néhány kóborló hajdúval elragadta, mint azt, hogy egyetlen naszáddal kilenc török sajkával győztesen megharcolt.

Rácnak született az istenadta, de, mint annyi sok társa, ő is megmagyarosodott.

Hiába! Magyar volt akkor még a vitézek nyelve! A szomorú viszonyok mellett is élt és gyarapodott a magyar nyelv, mintha csak a XV. század fénye és varázsa ekkor fejtette volna ki végső erejét. Kenyérkosár Balázs különben töröktől is jól beszélt, s lefoglalt írásai között egész csomó török levelet találtak. Ez írások nyilvánvalóvá tették, hogy sok előkelő törökkel összeköttetésben állott, s osztályosa volt titkaiknak.

Mint naszádos vajda jó ideig Légrád mellett éledgett, de háborús időkben megjárta az egész Dunát, s olyan veszett híre keletkezett, hogy ellenség és jó barát egyaránt ész nélkül szaladt hajója elől. Mikor Miksa megvásárolta a töröktől a békét, Balázs vajda szomorúan vezette révbe a naszádját. Immár nem mondhatta, nem kiálthatta - amint a háborúban szokta -, hogy az övé, amit szemmel lát, lábbal nyom. A tétlenség, a végházbeli törvény, no meg aztán az örökös pénzhány megutáltatták szabadságra nevelt úri személyével régi mesterségét. Ott-hagyta Légrádot, s még balog kezével sem vetett süveget tisztjei felé. Hogy sanyarú sorsán lendítsen egyet, egyenesen Bécsbe ment. Ott már mint Ormanich Iván, két betanított társával az udvari kamarához ment, s elmondá, hogy az oklicsi összedőlt kolostor-templom pincéjében temérdek drágaság rejlik. Mint tisztos ember jól tudja, hogy ezek a kincsek egyedül őfelségét illetik, azért nem is nyúlt hozzájuk. Csak beszéde igaz voltának bizonyosságára hozott magával néhány arany- és ezüstpénzt.

A kamara, üres lévén kincses tárháza, mód nélkül megörült a rejtett kincsnek. Azonnal kétszáz tallért adatott Balázs vajdának, azaz most Ormanich Ivánnak, s húsz lovast rendelve mellé, elküldé a kincsekért. A lovasok el is értek Oklicsba, de Balázs vajda nélkül. Ökigyelme ugyanis hátat fordítván nekik, száraz gégével, tömött erszénnyel nekiment az első csárdának, s kedvére hajtogatta a kupákat. Miután vagy két karika bort magába szitt, úri módra felöltözött, s a németadta szép holdas lován új élet után nézett.

Sok furcsa kaland után Vácra szakadt fel, s aztán Pocsoly Borbély Balázs név alatt *révlátó* lett. Az volt a dolga, hogy a titkos árukkal evező hajókat meglássa. Balázs azonban háromévi szolgálata alatt egyet sem látott meg. A révlátóság ilyen módon igen szépen jövedelmezett neki, azonkívül becsülete nőttön-nőtt a törökök előtt. A busás jövedelmet azonban föl-emésztette a folytonos ivás. Hozzá hasonló ivót még a kilenc iskolákon forgott városi bírós sem ismert. Míg a huzamos ivásnál inasokkal a bor játszott, ő mindig a borral játszott, s józan maradt. Hogy újabb jövedelemre tegyen szert, ő, aki az egész fejérnépet legalább egy egész

kontignációval alább becsülte, mint más szegény ember, házasságra adta fejét. Görcs Pannának hívták azt a szerencsés leányzót, kire a nagy hírű Balázs vajda szemét vetette. Három napig tartott a lagzi, s miután torkig itták-ették magukat, Balázs szemefényével elindult a kis faluból, de nem hazafelé, hanem Esztergomba, az ő régi úrbarátijához, a béghez. Természetes, hogy itt tovább ittak. Hogy a menyecskének is legyen valami öröme, a bég hollóköves karkötőket, szép szederjes gránátokat, fehér köves (gyémántos) reszketőket, drága muszlineket rakott elé. Balázsnak a bortól, a menyecskének a drágaságoktól ragyogott a szeme. Az alkut tehát hamar megkötötték; a beglerbég húsz aranyat olvasott Balázs markába az asszonyért. Akik tudósok voltak a dologban, mondták, hogy az asszonynak nem volt kedve ellenére a férjcsere.

A második feleségét - Komjáti Zsuzsit, mondja az egykorú vádoló írás - tizenöt aranyért adta el Balázs a budai janicsároknak; „azonkívül még háromszor nősült odaalá (ti. a hódoltságban), s mégsem vala asszonyember az házánál”.

Pocsolyi Borbély Balázs, a révlátó tán tovább is űzi vala ezt a mesterségét, ha véletlenül ki nem tudódik. Balázs vajda nem várta be a törvénylátást, hanem a törökök közé szökött Esztergomba, hol a szandzsákbéggel jó barátságot tartott. Itt tudta meg, hogy a bég ki akarja raboltatni Guta községét. Balázs vajda jól ismerte Guta tájékát, s így a bégnek följánlotta szolgálatát. S miután a zsákmány harmadában megegyeztek, elment Gutára, hogy ott kissé körültekintszen.

Guta mezővárosa a XVI. századig nem ott volt, ahol manapság, hanem a Vág bal partján. Mikor Esztergom török kézre került, Guta önkényt meghódolt. A török azonban a megállapított sarcon kívül annyit vett rajta, hogy a város megbánta a meghódolást. A bajon úgy segítettek, hogy közös megegyezéssel lerontották összes házaikat, s a Vág túlsó (jobb) partján - ahol ma van - építették föl. Erre fölmondták a töröknek a hűségesküt, s meghódoltak Rudolfnak. Mindezt Forgách István komáromi főkapitány-helyettes részletesen megírta leveleiben. A török néhányszor megkísérelte visszafoglalását, de a rengeteg nádas és lápság között úgy eltévedt, hogy még a Vág partjaig sem juthatott. Egy alkalommal sikerült egy gutai parasztot elfogniok. Ezt kényszerítették, hogy a lápok között átvezesse őket. De hiába kínozták a szegény parasztot, nem a városba, hanem a legveszedelmesebb lápból lápba vezette őket. Aki ott nem veszett, az visszafordult; a gutaiak meg haldokolva találták meg megmentőjüket a nádasban. (Ezt is Forgách István jelentette.)

Amit a gutai ember nem tett meg, arra vidáman vállalkozott Balázs vajda. Vagy ötven jó török vitézzel megindult a kalandra. Déleste értek a beláthatatlan nádasok tövébe. Amint besötétedett, Balázs vajda bevezette őket a lápok rejtekébe. Egyik fordulónál a lesbe állított gutaiak meg Balázs vad ordítózás között hirtelen a törökökre csaptak. Ész nélkül rohantak vissza a meglepett lovasok, azazhogy rohantak volna, mert néhány ugrás után az ötven lovas alatt leszállt a láp, és elnyelte őket a víz. Akik még vergődtek imitt-amott, azokat csodaszép rendben lekasabolta Balázs, így állt bosszút a bégén, amiért visszaküldé eladott feleségét. Másnap már ötven török ruháját és fegyverét árulgatta Guta piacán.

Jól tudván, hogy egy ideig nem lesz tanácsos a törökök között mutatkozni, szekeret vett magának, s két szép deres szabású csikóval a császár földjére ment. A múltak kedvéért most Cserdi Pócos Balázs név alatt állott szolgálatba. S ki élte javát a Dunán töltötte, most szekerevel kereste kenyerét. Sok hivatala között ez volt az egyetlen, melyet igazi nevén sohase tudott megnevezni, lévén ökegyelme „obristen-proviantamts-verwalters-furwesens-corporal”. Tehát csak szekérmesternek hívta magát. Az volt a dolga, hogy nyúlós, ecetes borokat, romlott, penészes kenyeret s más effélet szállított öfelsége vitézei számára. Szidta is a császárt eleget, amiért ilyenekkel tartja jó vitézeit. Szidta még jobban, mikor harmadfél évig hiába várt

zsoldjára. Végre is, hogy segítsen magán, mikor szekerét posztóval rakták meg, megszökött az egész szállítmánnyal. Miután imitt-amott túlادott a posztón, Galgócra ment, mivel ott sok régi cimborája kereskedett. Gyakran fölkeresvén a helyeket, hol pincés borokat mértek, borittában elmondott egyet-mást vitézi életéből. Még a posztó elemeléséről sem feledkezett meg. A vidám kalandokat örömmel „hallgatták az ismerősök; sajnos, akadt olyan is, aki elárulta a regélő vajdát.

Egyszerre csak azon vette magát észre, hogy börtönben ül. A község nagy örömmel jelenté felsőbb helyen, hogy aki tucatszámra falta be az öreg bűnöket, s kinek fejére a kamara meg a haditanács ugyancsak öntögették a párlúgot, végre kézre került! Siettek is, hogy kihallgassák a nagy bűnöst. Balázs vajda persze a legtöbb kérdésre nem tudommal felelt. A posztólopást azonban nem tagadta; de szerinte öfelsége jobban megcsalta őt, mert a posztócsomagokra a legjobb s legdrágább szövetek neveit írták, pedig valamennyi hitvány daróc volt. A szegény katonákat akarták becsapni, s őt csalták meg; mert a posztó értékénél jóval többel adós neki a császár harmadfél évi hű szolgálataért.

További kihallgatásra nem került sor. Míg odafent gyűltek a jelentések s tanakodtak a teendők felől, azalatt Balázs Vajda szépen odábbállt. Ez egyszer nem is kellett magának fáradoznia szökése ügyében. A galgóczi vásáron összegyűlt marhatőzsérek meg botoslegények (hajtók) szétszedték a börtönt, s vállaikon vitték ki a „*nagy, derék és vitéz Balázs vajdát*”, aztán lovat adtak alája, s még ki is kísérték a városból. Az ördög apostolainak nevezett hajtók, avagy hajdúk az efféle csínyt nemegyszer megcselekedtek.

Balázs vajda bölcs óvatosságból ez eset után néhány évig mit sem hallatott magáról. Mikor azonban minden elcsöndesedett, Istenadta Nagy Balázs néven visszafoglalta régi birodalmát. Azazhogy ismét naszádos lett. Hol Győrben, hol meg Komáromban szolgált. Rövid idő alatt ismertté tette nevét mindkét városban; mert nem volt korcsma, ahol ő nem verekedett és nem volt kaland, amire ő nem vállalkozott. Kiütvén a hosszú török háború, a dunai hajóhaddal ő is Esztergom alá ment, s itt fejezte be életét. A vízi csatában hőiesen küzdött, de egy golyó elvitte a bal kezét.

Aztán a törökök kezébe került, akik, mint régi ismerősüket, lefejezték. Fejét kopjára tűzték, s Esztergom palánkja előtt állították fel.

Balázs vajda hősi halálát töviről hegyire leírják özvegyei. Öten voltak ezek, s öten kértek vitéz fejük érdemeiért az udvari kamarától kegydíjat! A kamara csak az öt özvegy folyamodásából tudta meg, ki is volt igazában az a Balázs vajda!

A TÖRÖKÖS ASSZONY

Az 1593. évben megindult török háborút az egész ország örömmel és bizalommal köszöntötte. A lelkesedés minden pártot egyesített, s az ország fővitézei szentül hitték, hogy a nagy harcot sikerrel vívják meg, s így Magyarország elhomályosult csillaga újra fölragyog. A háború első eseményei igazolták, hogy ez a reménység nem hiú ábrándozás volt. Győztünk itt is, amott is, s úgy látszott, hogy a szarvára fogyott hold alászállóban vagyon. Ami a pacsirta a piruló hajnalnak, az volt az első siker az ébredő nemzetnek. Az erőre kapott bizalom szebb és dicsőbb korszak hajnalodását várta. Sajnos, az alkonyodó század e szép reményt a lelkesedéssel együtt hamar letarolta. A mieink a császári hadseregben bíztak. Ez a sereg azonban több kárt tett a magyar vagyonban, mint a törökökében; s jobban gyűlölte a magyart, mint a pogány ellenséget. S mivel Bécsből is olyan politikát űztek, mely inkább a magyarság, mint a törökség gyengítését akarta, a császári sereg kénye-kedve szerint jártathatta rajtunk a hatalmát. Azután vele együtt a rác, az oláh, a török és a tatár is a szegény, megfogyott magyarságot dúlta és pusztította. S mikor amúgy is a legnagyobb veszedelem környékezett bennünket, a nemzetnek régi átká, a viszálykodás is új életre kelt. Magyarország ege tehát mindenfelől besötétedett. Igazi ítéletidő szállott reánk. Nyögve szenvedett mindenki. Siralmas csak említése is annak az iszonyatosságnak, ami nálunk történt. Hiszen a Bástá kora nehezedett reánk minden borzalmával és kegyetlenségével! *Magyarországi koronázott királya utasításul adja ennek a Bástának, hogy ölesse, égesse, akasztassa, pusztítsa a rebellis magyarságot, s jó érzésű németeknek osztogassa a magyar földet.* És Bástá szó szerint teljesíté ura parancsát. Olyan világ támadt Erdélyben, e szép *tündérországban* (ez volt Erdély neve a XVI. században), hogy nem találtak elegendő bicskát, amivel az elfogott uraknak, nemeseknek és vitézeknek nyakát elnyiszhatták volna.

S talán Magyarországon más világ járta? Ó, nem! A magyar vármegyék írják 1803-ban a királynak: „A német hadak rablása és dúlása miatt lehetetlen ez országban maradnunk. Virágzó városaink, népes falvaink voltak. S ha most szemünket végigjártatjuk a Duna vidékén, vagy Felső-Magyarországon, kirabolt s földült községeken kívül mást nem látunk. S a nép, a mindenéből kifosztott nép az erdőkben bujdosik, nem a török - hanem felséged hadserege elől”.

Mint a pusztában kiáltónak a szava, úgy hangzott el a megyék kétségbeesett szózata. Ügyet sem vetettek rá azok, akiknek szólt. Az ezer sérelemmel sebes ország pusztítása tehát tovább folyt. A magyar élet, a magyar vér napról napra olcsóbbá lőn. Az elfenült kor hosszú idők gyümölcsét megveszté. A XVI. század lelkes, daliás világa pusztulóra fordult; a régi vitézi élet - nemzeti létünk e fő istápjá - egészen elnémul. S úgy látszott, hogy a végbeli élet egykori lelkesedésével együtt a régi magyar erkölcs is eltűnt. Az elvadult kor bűnei ugyanis még a legjobbjainkat is megejtették. Úgy szokott az lenni, hogy a parlagon heverő földet, csakúgy, mint az emberi lelket, gyom és gaz veri föl. Azaz, hogy a jó erkölcs megcseréli nevét a rosszal. És ezt a szomorú cserét még az asszonyi rendben is megtaláljuk. A nemzetüket szerető, szelíd és gondos magyar matrónák helyett a Báthory Erzsébet-féle alakokkal találkozunk, akik a régi magyar női erkölcsökből teljesen kivetkőztek, s imádságos könyv helyett ostort és boroskancsót forgattak kezökben.

Ilyenforma asszony volt Tegzes Borbála is. Sötét, elvadult korszak teremtette őt; vész és vihar rengette a bölcsőjét, s bűnök között növekedett fel. Arra módja sem volt, hogy jó életben foglalja el magát. Hiszen a szelídséget, a szív jóságát és az emberszeretetet hírből sem

ismerte. Erősnek és bábornak nőtt ugyan föl, de a lelkében csak a szívtelenség és a tilalmasra való hajlani vert fészket.

Tegzes Borbála előkelő és vagyonos családból származott. A Szabolcs megyei Kinizs (Kinis) faluban állott ősi udvarháza - szép gyümölcsösök és szőlőskertek közepén. Birtoka lenyúlt a kanyargó Tiszáig, ahol hallal bőves halászó vize és költözőhelye, vagyis réve volt. Kelecséni révnek hívták ezt, és szép hasznót hajtott a konyhára. Ladány és Baka faluk határa is jórészt az ő birtokához tartozott. Ő lévén családjában az egyedüli örökös, volt mit a tejbe aprítania. És Tegzes Borbálának a vagyonán kívül még egyebe is akadt, amit azon korban is sokra tartottak. Nagyon szép nő volt, erővel és bátorsággal teljes. Sajnos, a szépsége mérhetetlenül hiúvá és elbizakodottá tette őt. Mindent mert, semmitől sem félt. Magasan hordta a szép fejét, mint a bércek sudár fenyője, s büszkeségét megalázní, őt magát meghajlítani semmi vihar nem tudta. Bámulatos kitartással tört a célja felé, különösen ha sértett hiúsága és gyűlölete tüzelte, vagy ha a hervasztó bosszúért gerjedezett. Ha a sors valami zsarnok oldalára állítja őt, nagy dolgokat mível vala, mert elmétől alig megfogható akaraterő és uralkodási vágy lakott benne. Különben férfias természetű nő volt, aki, ha kellett, a férfiakkal is szembeszállott; s ha a dolog úgy fordult, versenyt ivott velök, s úgy káromkodott, hogy a marcona hajdúk is elröstellték magukat.

Tegzes Borbála birtoka főlshélről a Cserneki Lökös Bornemissza család jószágával volt mezsgyés és határos. A kelecsényi tiszai révet pedig közösen bírták. Unos-untig elegendő ok volt ez a civakodásra és a villongásra, különösen Tegzes Borbálával szemben, aki a maga akaratán és érdekén kívül mást nem ismert.

Még leánypártában volt Tegzes Borbála, mikor a szomszédjával: Cserneki Lökös Bornemissza Miklós urammal szembekerült. Daliás huszártiszt, ónodi főkapitány, udvari bejáró és messze földön ismert vitéz volt ez a Bornemissza Miklós. A Tegzes családdal folytatott régi villongást egyszerre megszüntethette volna, ha a szép Borbálát, a Tegzesjavak egyedüli örökösét nőül veszi. Bornemissza Miklós azonban élte szekerének járomszögét más leány szerelméért törte ki. Büdy Erzsébetet, a beregi főispán leányát vette nőül. Hú, derék és szerető házastársát kapott benne, akivel boldogan élt kerecsényi (beregmegyei) kastélyában.

Nem tudjuk, volt-e joga Tegzes Borbálának arra gondolnia, hogy Bornemissza Miklós őt veszi nőül. A hivatalos írások, a tanúvallomások erről mit sem szólnak. Csak annyi bizonyos, hogy Borbála hirtelen Székely János uramnak nyújtá a kezét. Futott ember volt ez a Székely János, aki vagyonát elprédálván, Mihály oláh vajda hadában próbált szerencsét. Nőül vevén Tegzes Borbálát, a békés családi életre szánta a fejét. Ő, szegény, nem is álmodta, hogy a békés boldogság helyett örökös harc és villongás vár reá. Persze nem ismerte Tegzes Borbálát, s nem sejtette, hogy ő csak hitvány báb lesz annak a kezében.

A házasság megkötése után a Székely és a Bornemissza családok között a villongás mindennapi dologgá lett. Hiába választották el egymás földjeit széles közgyephagyással, hiába voltak mély barázdát, a gyűlölet azon, is átszállt, s tilalmasra vitte a szomszédokat.

Székely János és felesége a Bornemisszák ellen indított harcban szövetségesekre is találtak. A szomszéd Csomaközy András és Apáthy uram ugyanis szintén hadilábon állottak az ónodi kapitánnyal. A közös érdek és a közös gyűlölet tehát hamar egyesítette őket a Székely famíliával.

Bornemissza Miklós az ellenségeitől ugyan meg nem ijedt, de azért mégis azon fáradozott egy ideig, hogy a villongást elsimítsa. Úgy járt, mintha a serpenyőre nyilat lövöldözött volna. Tegzes Borbála ugyanis a bosszúért gyulladozott, és így az urát megbékélni nem engedé.

Bornemissza Miklós, látván, hogy ellenségei a jó szót a füstbe bocsátják és hogy békességre nem hajlanak, ő is hátratette a keresztet, és a furkósbothoz nyúlt. Először is Tegzes Borbálára olyan gyalázatos szókat üzent, hogy a női hiúságában megsértett asszony dühében majdhogy halálra nem vált. Azután összegyűjtven a vitézeit, rárontott a kinizsi udvarházra, és Tegzes Borbálát az urával együtt kiverette onnét. A verekedés közben Borbála asszonynak két hű szolgáját is megölték. Bornemissza Miklós e két szolga fejét magával vitte, s kerecsényi kastélya előtt kopjára szúratta. Miután Tegzes Borbála házközbeli javait és ruháit prédára bocsátotta, mint valami diadalmas hadvezér, hazavonult.

Ugyanúgy bánt el Csomaközy Andrással is. Ez a gazdag és hatalmas úr is megtapasztalta, hogy ha harcra kerül a dolog, Bornemissza Miklós helytáll magáért.

A kinizsi támadás óta Tegzes Borbálának sem éje, sem napja nem volt. A kiolthatatlan gyűlölet és a bosszú vágya nem hagyta pihenni. Ez szegte a kedvét, ez nyomta a begyét, ez égette, ez tüzelte folyton. Gyámoltalan, békés természetű urának ugyancsak volt mit tőle hallania.

Hogy udvarházát a további támadásoktól megóvjá, erős latorkerttel, tapasztos palánkkal és árokkal kerítette. Mikor a jobbágyok az erősségen javában dolgozgattak, Székely János uram búsan szólott: „Jó feleség, rosszban töröd a fejedet. Mire való nekünk a hadakozás? Hidd el, jobb, ha békességben élünk, s Bornemisszával megbékélünk!”

- Abból semmi sem lesz! - kiáltá Borbála az urának. - Ha ő reánk támadott, mi is megdúljuk ökigyelme jóságát. Ha ő minket kárba ejtett, nekünk is károsítanunk kell őt. S míg ez meg nem esik, egy pillanatig sem nyugszom. S ha te erre nem hajlasz, előttem oda a tisztséged, veled tovább nem élek!

- Tégy, amit jónak látsz - felelé Székely uram nagy búsan. - Nem az én javaimat, hanem a magadéit veted kockára. Nem én leszek a káros fél, hanem jómagad!

Eközben történt, hogy Básta hadai átvonulván a tiszai részeken, amit útban értek, kardra hányták. Csomaközy András és Tegzes Borbála jóságát is teljesen elpusztították. A büszke asszonynak a környék népével együtt az erdőre kellett futnia, s ott a hideggel, éhséggel és az erdei vadakkal küzdenie. Halálos ellensége: Bornemissza Miklós megtudván, minő rettenetes sorsra jutott Tegzes Borbála, Berkeszy Dorottyát küldé hozzá azzal az üzenettel, hogy a németjárás ellen az erdők nem adnak menedéket. Az ő kastélyát a német had elkerülte, s így szállással bármikor szolgálhat. Ha tehát Borbála asszony az ő szíves hívását meg nem veti, kerecsényi kastélyát készséggel átengedi neki. De ha a múltra való tekintetből nem akarna hozzá szállani, a faluban készített neki biztos szállást.

Tegzes Borbála a lovagias ajánlatot haragszóval utasítá vissza. - Ellenségemhez mennem - szóla - nekem kész halál volna. Latrok hívására meg nem indulok!

Mikor Básta pusztító hadai elvonultak, s Tegzes Borbála újból haza szállhatott, ismét és örökké a régi nótát fújta. Székely Jánosnak tehát nem volt maradása, mert a felesége éjjelnappal a bosszúra hajtá és ösztökélte őt. Székely uram azonban mégsem állt kötélnek. Jó ideig keményen tartotta magát, s nem mutatott semmi hajlamot a bosszúra.

Egyik szép napon Athy István kulcsár vitte őket csónakon a Tisza vizén. Tegzes Borbála elmerengett a szép tájon, s úgy látszott, mintha nagyon megindult volna. Székely uram, föl akarván használni a kedvező pillanatot, így szólott a feleségéhez:

- Egyezséget kötök Bornemisszával, mert életemre fenekedik! - E szóra Borbála asszony bort hozatott a kulcsárral, s a kancsóval kezében így szólott:

- Ha az uram megbékül Bornemisszával, elköltözöm innét és Apátiba megyek. Inkább vesszen el mindenem, de Bornemisszával meg nem békülök!

Székely uram félénken jegyzé meg erre, hogy főemberek ajánlják neki az egyezséget, s jó barátai is erre kérik. - Ha te kibékülsz - felelé Borbála -, egy tálból nem eszem veled, egy pohárból nem iszom többé.

- Ládd - monda Székely -, sokszor szememre hánytad, hogy ezer forintnyi károd van Bornemissza támadásából. Még több bajt akarsz? Én magamra vállalom a kárt, s viselem a támadás szégyenét. Ne bántsuk most Bornemisszát, hanem várjunk, míg kedvező alkalom nyílik a bosszúra.

Falra hányt borsó volt az efféle beszéd. Tegzes Borbálát meggyőzni nem lehetett; ő bosszúért lihegett, s addig meg nem nyugodott, míg az urát föltüzelnie nem sikerült. Szegény Székely uram megriaszkodék, mikor Borbála asszony reá dörmölődött s a gyávaságát hangoztatta. A lelkiismerete azonban sokáig nem vitte rá a rettenetes bűnre. Végre azonban megunta az örökös korholást és tüzelést, s elszánta magát a tetre. Hadd lássa az asszony, hogy ő vitézi kenyeret evett, s hogy a halált nem féli.

Szövetkezve Csomaközy Andrással és Apáthyval, kóborló hajdúkat és martalócokat fogadott, azután 1603. május 23-án viharos éjjelen Bornemissza kerecsényi kastélyára indult. A lator hajdúk lajtorjákat támasztván a palánknak, az udvarba jutottak, s az alsó kapunállókat levágták. Bent a kastélyban nyugodtan aludt Bornemissza Miklós és felesége. Álmukat hirtelen vad lárma szakasztá félbe. A hajdúk betörték a hálózba, s az ébredő Bornemissza Miklós a szövétnek világánál az ellenségeit látta maga előtt. Kardot rántott, s elszántan védte magát és feleségét. A támadók az elkeseredett harcban darabokra vagdalták őt, azután minden, elvehető elvivén, a kastélyból távoztak.

Gálffy János uram puskalövést és sivalkodást hallván az éjjel, virradatkor benézett a néma kastélyba. Megborzadt attól - írja -, amit ott látott. Vérében találta az összevagdalt Bornemisszát. Egy ingben, ájultan hevert mellette a boldogtalan asszony: Bűdy Erzsébet.

Székely János a zsákmánnyal hazatérvén, Tegzes Borbála lelkendezve fogadta őt. A férj azonban zord volt, s nem osztotta örömét. Főlébredt benne a lelkiismeret, s szívét a megbánás teljesen elborítá. Rideg szóval monda tehát a feleségének: *„Ám teljék kedved immár benne asszony, a dolog megesett: Bornemissza Miklós már nem él! Tőled indult a bosszú, szálljon hát fejedre a vére. Én itt hagylak örökre. Isten fordítsa el rólad haragját. Él, ahogy élni tudsz, én soha többé vissza nem térek hozzád”*.

És Székely János, mint a csordáról idegenedett marha, búcsúszó nélkül még aznap elfutott hazulról, egy fillér árú dolgot sem vivén magával.

Tegzes Borbála, ismervén a bűvös erőt, ami Székely Jánost hozzáfűzte, csak a vállát vonogatta, de nem hitte, hogy az ura csakugyan elhagyja. A bánatnak tehát nem ereszté magát. Ellenkezőleg - amint a tanúvallomások mondják -, kedvére derült, és felöltvén legjobb ruháját, s felkötve a szegény Bornemisszané aranyos övét meg aranycsipkés laptakötényét, Apátiba ment, ahol sátor alatt nagyokat ivott Bornemissza elrabolt abszint borából. Azután megjelent a nemesasszonyok társaságában, ahol dicsekedve monda el a gyilkosságot. „Ételt jóízűen nem ehettem - monda -, italt nem ihattam, míg akaratom és lelkem vágya nem teljesült!”

Apátiból Kisvárdára vitette magát, ahol először kellett éreznie, hogy kerülve kerülük őt. Észrevevén a mellőzést, az apródjához imigyen szólott: „Nézd, fiam, ezt az Anarcsy Istvánt, mint haragszik rám. Még csak a szemét sem veti felém. Ha az Isten az uramat visszahozza,

rajta is bosszút állatok!” - „Én jó asszonyom - felelé az apród -, hallgass az Istenért, nehogy szavad másnak is a fülébe essék, nem jó dolog ez, nem helyes ez, amit beszélsz!”...

A szegény Büdy Erzsébet a rettenetes éjszaka után kissé magához térvén, június hó elején maga írta meg a királynak az ura gyászos halálát. Az ostor - írja - oly nagy rajta, hogy ugyan tántorog belé. Egészen a halálán fekszik. Mindenét elrabolták. Még egy inget sem hagytak, amibe szegény jó ura holttestét takarhatta volna. Az ő veszteségét, az ő fájdalmát - úgymond - toll le nem írhatja. Hisz mindenki tudja, minő derék vitéz, milyen hős volt az ő ura.

E levélke volt Büdy Erzsébetnek az egyetlen és utolsó írása. Harmadnap elköltözött az ura után, aki nélkül élni úgysem tudott, úgysem akart.

A gyilkosok közül Székely János Erdélybe futott, s ott kereste halálát, amit az ellenséggel szemben hamar meg is talált. Csomaközy András a törökökhöz menekült, s ott húzta meg magát, míg Bocskay fegyvert nem fogott. Azután az ő hadába állott, s vitézül harcolt.

Rudolf császár az ő szokása szerint Csomaközy és Székely javait idézés és ítélet nélkül, tehát törvénytelenül lefoglaltatta. Csomaközy szép birtokait és kassai házait azután 1604. október 13-án Rueber György német kapitánynak adományozta. Ez az adomány azonban Bocskay idejében erejét veszítette. Bocskay ugyanis Csosmaközynek minden birtokát visszaadatta.

Tegzes Borbála már nem is Bocskay, hanem a magyar kamara ajánlatára kapta vissza a birtokát. Úgy látszik, a szépasszonynak nagy összeköttetése volt, s a keze igen messze elért. Nem csoda hát, ha a kamara is védelmezgette a jogait. Az ő rovására mindössze csak annyi történt, hogy a váradi püspök ajánlatára háromezer forintnyi zálogot vetettek a birtokára, nehogy minden teher nélkül kerüljön vissza Tegzes Borbála kezére.

A gyilkosok és felbujtók közül tehát csak Székely János bűnhődött. És őt sem a törvény nyomorította meg, hanem saját lelkiismerete. Ezért választotta magának a halált.

A SZÖKTETÉS

Az olvasó ne gondolja, hogy valami regényes szöktetésről esik itt szó. A hódoltság korában nálunk a marhaszöktetés is sűrűn járt, s erről akarunk egyet s mást elmondani. Mi is volt hát az a marhaszöktetés? Tudott dolog, hogy a magyar, a német és a török minden (eladásra) kihajtott marha után harmincadot szedett. Ez a vám vagy adó súlyos adó volt a tőzsérekre (vagyis a marhakereskedőkre). Pedig a harmincadon kívül még fűpénzt, úsztatópénzt, hidast, kormánypénzt, kövezetvámot, állaspénzt, vásárdíjat, handgraf-illetéket, cédulapénzt, unterkeufel-pénzt, libere-vendát, libere-vádát stb. is kellett fizetni. Bizony, bizony, a Szent Iván éneke sem volt hosszabb annál a lajstromnál, amit a tőzsérnek különféle címen fizetnie kellett, amíg marháival szerencsésen külföldre ért. Aztán minden harmincadhivatalnál és vámnál meg kellett állnia s a császár zászlója alatt a harmincadost szalutálnia. Ez az ember azután alaposan megvizsgálta, rendben van-e a tőzsér „regiá”-ja s egyéb írása?

Amit a marhahajtásról eddig mondtunk, az csak teher volt. De akadt ám veszedelem is, mégpedig sok. Azokban a zavaros időkben sok kóborló katona, szabad legény, prédára éhes tolvaj és martalóc leste az utakat, s ha módját ejtette, elragadott néhány kövér és hústartó marhát. Ilyenkor a hajtók (vagy botoslegények) a tőzsérekkel együtt hozzát kiáltván, a támadókkal megharcoltak.

Bár az efféle harc meg a gulyariasztás napirenden volt, a tőzsérek és a botoslegények nem annyira ettől, mint inkább a fizetéstől irtóztak. Ezért ezernyi furfanggal és hamissággal azon fortélyoskodtak, hogy a harmincadosok házáat észrevétlenül elkerüljék. Nehéz dolog volt ez, de azért az ördög apostolainak, ahogy a hajtókat hívták, elég gyakran sikerült. A harmincadosoknak voltak ugyan lovas látóik (iberrájter-eik), akik az utakat kémlelték; nyomjárók és nyomnézők is akadtak ugyan, de azért sok-sok folt-marhát észrevétlenül elhajtottak az orruk előtt.

Aki a harmincadot nem fizette meg, arról azt mondták, hogy *elszökte a császár harmincadát*, vagyis a marhaszöktetés bűnébe esett. Az efféle szöktetés nálunk csakúgy megesett, mint a török területen. A budai basák panaszkodnak is amiatt, hogy a tőzsérek a győzhetetlen török császárnak („a földi paradicsom nagyprépostjának”) harmincadját elszökték.

Bevett szokás szerint az ilyen marhacsempészet (kontrabanda) valamennyi marha elkobzásával járt, már tudniillik, ha a marhaszöktetőt sikerült volt megcsípni. Musztafa budai basa például 1574-ben Miksa királytól követelte az elszöktetett marhákat, írván imígyen: „Valami baromhajtók szöktek volt el Marosnál az hatalmas császár harmincadját, mely dolog felől ez levélmutató szövény bővebben szól fölségednek... Tudja jól fölséged, hogy az, ki a harmincadot elszöki, annak marhája császár számára foglaltatik és feje császár kegyelmén marad.”

A hódoltság korában a magyarországi, marha vad és mód nélkül szilaj volt. Az istállót nem ismerte, s még télen is a szabadban tanyázott. Ember lett légyen a gáton, aki az ilyen vad gulyákat fékezni és vezetni tudta! Ma már el sem hinnők, hogy a hajtók ezerszámra úsztatták át a Dunán a marhát, s egyéb baj nem történt, minthogy egyikét ökör megszökött.

A XVI. és XVII. században a marhahajtás három irányban történt. Legtöbbet a bécsi hetivásárra hajtottak. Ide nem ritkán tíz-húszezer marhát is hajtottak egyszerre. A második irány Cseh-Morvaország volt. Itt a hetivásárokat Auspitz városában (Pusto-Pech) tartották. E város nevét a magyar tőzsérek *Pusztá-Pécs*-re keresztelték. Amint a bécsi, úgy az auspitzai vásárok élén is egy-egy handgraf (honti gróf) állott. E tisztséget Auspitz városában nemegyszer

magyar nemes viselte. A hajtás harmadik iránya Légrádon át Velencébe vezetett. Ide évenként csak húsz-harmincezer marhát hajtottak Magyarországból.

A bevett szokás szerint a jelesebb *göbölös gazdák*, akik több száz hízott marhát tartottak, botoslegényeikkel maguk hajtották a *bécsi kőre*. A kereskedéssel foglalkozó tőzsérek ellenben előbb itthon összevásárolták a gazdáktól. E célra kiküldötték *göbölyszerű* embereiket a *marhagyűjtéshez*. Az *előleg vásárlóknak*, a *kereskedősöknek* és a *kufároknak* sokasága miatt azonban nem könnyű dolog volt a marhát összeszedniük. Ha eleget gyűjtöttek, feltárták, s a hízaló földre hajtották. Meg kell jegyeznünk, hogy a marhagyűjtéshez csak akkor foghattak, ha a harmincadostól *marhagyűjtő cédulát* váltottak. Mikor a marhát meg akarták indítani, régiát (schédát) kértek, s azzal hajtották a marhát a határok felé.

A XVI. és a XVII. században a határok felé vivő külön marhahajtó utaink voltak. Rendkívül széles és hatalmas utak voltak ezek, de majd mindig a vámokhoz, a kelőkhöz és a harmincad-hivatalokhoz vezettek. S ezeket felkeresni nem mindenkinek volt kedve. Inkább választották tehát a rejtett utakat erdőkön, folyókon keresztül, hogy imígyen elkerüljék a vámszedőket és a harmincadosokat. A hajtók, akiket *botoslegényeknek* is hívtak (mert rengeteg furkósbotl jártak), nagyszerűen ismerték az úgynevezett árutakat. Értették azt is, mint kell rejtegetni s lappangtatni az erdőben s a csalitosokban a felt-marhát. És ezerszer meg ezerszer sikerült nekik kiszöktetniük a gulyákat. Majd minden évben jelent ugyan meg egy-egy császári Generalmandat vagy egy-egy Ruef a csempészek ellen, de a hajtók s a ravaszabb tőzsérek ezeket kutyába sem vették.

A marhaszöktetés tehát napirenden volt. Rengeteg adat áll erről rendelkezésünkre, de hát fölösleges lenne ezeket mind felsorolnunk. Mutatoul azonban adunk néhányat. A harmincadosoknak adott utasítások - úgy a XVI. mint a XVII. században - kivétel nélkül panaszkodnak a gyakori marhaszöktetés, vagyis csempészés miatt. Az 1549. évi utasítás például meghagyta a harmincadosoknak, hogy a nyári hajtás idején több lovast (iberrájt) tartsanak, s a marhaszöktetőket még Morvában is üldözzék. Nagy csalások történnek a visszahajtás körül - mondja az utasítás. - Az el nem kelt marha harmincadját ugyanis visszafizették a tőzséreknek. Így állván a dolog, egész sereg oly marha után kéri a harmincad visszafizetését, mely marhák külföldön sose voltak. Ezért a külföldi vásárokon el nem kelt marhák számára visszahajtási cédulát kell adni (schedas reductorias). A harmincadosok - mondja az utasítás - különösen vigyázzanak a Vág körül, mert itt foly legjobban a csempészet. A marhák egy részét szokás szerint bemutatják a harmincadosoknak, s amíg ez elvégzi a dolgát, azalatt a nagyobb részét harmincad nélkül hajtják ki.

Az 1569. évben a váradi püspök a marhacsempészet ellen azt ajánlotta az uralkodónak, hogy a Magyarországon eladott szarvasmarha után is vegyék meg a harmincadot. A bevett szokás szerint ugyanis legnagyobbbrészt külföldiek vásárolnak nálunk, s ezek harmincad nélkül lopva viszik ki a marhát.

A váradi püspöknek ez ajánlatát elfogadták, s az 1569. évi országgyűlés proposíciói közt már ott találjuk a fentebbi ajánlatot.

Két évvel később az országgyűlési proposíciók között már ismét szerepel a marhacsempészet ügye. A kamara jelentése szerint ugyanis a török hatósága alatt levő megyékből és Erdélyből seregesen hajtják a marhát a magyar megyékbe s egy ideig ott legeltetik, aztán hozzácsapván néhány hazai marhát, mint itthon nevelt állatokat adják el a Tisza jobb és bal partján. Imígyen a kincstár elesik a török területről behozott marhák harmincadjától. Az illetén csaláson kívül Balassa András, Petheő János, a Homonnaiak, Dobó István stb. birtokairól rejtett utakon viszik ki a marhát és a borokat. Ezért szükségessé vált, hogy az

áutakat hatalmas tölgyek kivágásával járhatatlanná tegyék, s az utasokat és a kereskedőket a Lengyelországba vezető közutak használatára szorítsák.

Ilyen és hasonló intézkedések édeskeveset ártottak a marhaszöktetőknek. Folyt az állandóan, bár veszélyes helyeken egymás után állítják fel az új harmincadhivatalokat. Ezeknek az új harmincadosoknak a dolga nem valami irigylendő volt. Az 1556. évben például Ferdinánd király írta volt Erdődy Péternek: „A te kazárvári tisztartód kiadta a parancsot, hogy a harmincadosoknak senki se fizessen! Te pedig meghagyta a harmincadosoknak, hogy tizenöt nap alatt menjenek a fenébe, mert különben halál vár rájuk.”

Az 1559. évben a kamara Gábor deákot küldé a szikszói sokadalomra, hogy a kincstár jövedelmét beszedje. Bebek György azonban megfogatta őt, s írásait elvette. A marhatözséreknek és a kereskedőknek pedig meghagyta, hogy ha a kamara embere pénzt követel tőlük, kövezzék meg! Szegény Gábor diák aztán egyetlen fillért sem vitt a szikszói nagy vásárról a kamarának.

A krapinai harmincados jó csomó szöktetett marhát foglalván le, azokat Nagytáborba hajtatta. Ám Rátkay Péter kapitány fegyveres erővel valamennyit kiszabadította, s a harmincadost derekasan elverette.

Az efféle dolog nem ment ritkaságszámba. De az sem történt meg sűrűn, hogy a marhaszöktetőket sikerült volna megcsípni. Sok tözsérről és kereskedőről tudták, hogy nagy szerencsével üzi a csempészetet, de rajtaérni mégsem sikerült. Miksa király írja például, hogy Felső vagy Nemes Pulya magyar tözsérei nagyban üzik a kontrabandát (csempészetet), s *csupán 1574-ben hatezernél több ökröt hajtottak ki az országból harmincad fizetése nélkül!* A pulyai nemesek - húsznál többen - fegyveresen kísérték a marhaszöktetőket, s megtámadták a harmincados embereit.

Ugyancsak Miksa király Batthyány Ferencnének írta, hogy jobbágysai harmincad fizetése nélkül család módon nagy számban csempészték ki a szarvasmarhát, s a kincstár nagy kárára most is ezt teszik.

Ungnad Ádámné ugyanily királyi leiratot kapott. S hogy a nagyarányú csempészetnek eleje vétessék, Miksa király elhatározta, hogy Felsőlindván harmincadhivatalt állíttat fel.

Hogy az új harmincadok felállításával a csempészetet meg nem akadályozták, mondanunk sem kell. A felőri harmincados jelentette például 1578-ban, hogy Felőr lakói rettentő rebellis csalók, s a marhát harmincad nélkül szöktetik ki az országból. Sikerült meglepnem őket - írja -, de a gonoszok kardot rántottak, s én elszaladtam!

A felőri és a krapinai harmincadosok együttesen is panaszt emeltek Keglevich Máté ellen, akitől annyira félték, hogy saját bevallásuk szerint a harmincadot nem merik szedni.

Bár minden lehető megtették a marhacsempészet megakadályozására, bizony folyt az állandóan. S akárhányszor megesett, hogy a csempészek helyett a becsületes tözséreket büntették. Braun Rézmán magyaróvári német kapitány, aki maga is foglalkozott a csempészetrel, s egyszerre kétszázhetvenöt hízómarhája is volt, 1571-ben elfogatta a legkiválóbb magyar tözsérek egyikét: Kalmár Jánost, aki évenként tizenkétezer forintot fizetett a harmincadba. A magyar kamara csak nehezen tudta őt kiszabadítani. Babos Máté és Egerszegi Gergely szakolcai tözsérek I. Ferdinánd és Miksa idejében hatvanezer forintot fizettek a galgóci és a nagyszombati harmincadba. A magyar kamara szerint derék emberek voltak, kik a kincstárnak nagy hasznot hajtottak, de 1582-ben a csehek és a morvák tönkretették őket. Így járt Borsos Mihály is, aki 118 ökröt adott el egy csaszlaui cseh kereskedőnek, s az eladván az ökröket, a pénzzel megszökött.

Rédei Máté és Molnár György báthori tőzsérek százhetvenkét ökröt hajtottak az auspitz vásárra, s a handgraf mint kontrabandát lefoglalta a százhetvenkét ökröt. A magyar kamara azonban kimutatta, hogy a két tőzsér semmi kihágást nem követett el, s a harmincadot is becsületesen megfizette. Ezért követelte az udvari kamarától, hogy kártalanítsák a két ártatlan embert.

Ha a tőzsérek jelentéktelen emberek voltak s összeköttetésekkel nem rendelkeztek, a bécsi udvari kamarától hiába várták, hogy jogtalanul elkobzott ökreiket visszaadja. A hatalmasok azonban nehézség nélkül célt értek. Az ország egyik leghatalmasabb tőzsére és kereskedője: Thököly Sebestyén 1569-ben nagy kontrabandát követett el, s rajtacsípték. A király azonban egyharmadát visszaadatta néki, miután a harmincadot utólag megfizette. Alaghy Menyhért országbírónak ökreit is kontrabandálták Auspitzban, de ő is visszakapta, így járt a keleti kompánia is lefoglalt ökreivel. Ellenben a szegény Vargha István tőzsér, bár becsületesen megfizette a harmincadot, semmit sem kapott ökrei után, melyeket a császári katonaság élelmezésére foglaltak le. Ugyanígy jártak a kecskeméti tőzsérek is. Nekik egyenest megtagadták a kártérítést.

Mivel az ilyen esetek igen gyakran megtörténtek, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a tőzsérek és a hajtók, ha csak tehették, elkerülték a harmincadhivatalokat, ahol nemcsak fizetniük kellett, de igen sok kellemetlenséggel terhelték őket.

A XVI. és a XVII. században a kamarák jelentése szerint legtöbb marhaszöktetés a Morva folyó mentén történt. Itt bizony évenként több ezer marhát kicsempészték.

Amíg a hajtók a Morva folyóig értek, a marhát mindenütt *lappangtatták*. Azaz éjjel titokban hajtották, s nappal az erdőkbe rejtették. A folyóvizekkel nem sok bajuk volt. A XVI. században akadt hajtó, aki Magyaróvár mellett háromszor úsztatta át marháival a Dunát, s tette ezt a harmincados szeme láttára. De megcsípní mégsem tudták őt. Híres marhaszöktető volt ez időben Vad Bálint nevű marhakereskedő, akit csak egyszer sikerült rajtakapni a marhaszöktetésen. Pécsy Márton jelentése (1563) szerint ekkor is „gaz nyelvél akarta gonoszágának eleit venni”. Különb - írja a harmincados - Vad Bálint a fenés bor miatt éjjelnappal részeg fővel jár, de azért erősen állítja, hogy ő nem vitte szökve a marhát sem éjjel, sem erdön vagy bokorban nem vitte, hanem az útfélen hajtotta.

A marhaszöktetés a Morva mentén annyira elharapózott, hogy külön tisztet rendeltek oda. De ezzel sem sokra mentek. Az 1584. évben maga ez a tiszt jelenti a kamarának: „Ez tisztnek sok álutai vannak az egész Morva környékén. Az álutaknak vigyázására elégséges nem lehetek.”

Mivel a Morva folyót csak két lovas látó őrizte, világos, hogy e két emberrel nem sokra mentek. Az 1572-ben ez ügyben Bécsben gyűlést is tartottak, s ott kimondották, hogy a két überrájer képtelen a csempészetet megakadályozni. A morva városok, a mészárosok és a kereskedők tárt karokkal várják a csempészeket - jelentik az uralkodónak -, s összejátszanak a magyar tőzsérekkel és hajtókkal. Bár a lovasok és a határharmincadok számát növelték, azért nem sokra mentek, mert a hivatalos jelentések szerint a morva urak és városok nem tűrték ezeket a lovasokat, s tiltakoztak a határharmincadok ellen. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy olykor a harmincadosok is részt vettek a csempészetben, akkor megértjük, mint lehetett a marhát ezrével kiszöktetni. Érdemes megemlítenünk, hogy már a XVI. században hamisították a harmincadcédulákat, s hamisított sédákkal hajtották ki az ökröket. Földes Mihály tőzsért például ilyen harmincadcédulával csípték meg. A vizsgálat szerint a hamisított sédákat zsidók árulták öt forintjával. Az 1560. évben hamisított passzusokkal több ezer marhát csempészték ki. Ebben már a harmincadosok is részt vettek. Megindulván a vizsgálat, a harmincadosok egy része megszökött, a tőzsérek meg senkire sem vallottak. A kamara tehát azt indítványozta,

hogy valamennyi harmincadost el kell csapni, a szempcit, az újhelyit, a sellyeit, a galgócit pedig az ellenőreikkel együtt azonnal el kell fogatni.

A XVI. században a legnagyobb arányú marhacsempészetet a Fuggerek űzték. A két Fugger testvér (Vöröskő és Detrekő urai) a rézbányák bérlői voltak. Hatalmas, dúsgazdag emberek lévén, mindent mertek. Fegyveres csapatokkal ezrével szöktették ki a marhát Magyarországból. Jó ideig űzték már e jövedelmező mesterséget, anélkül, hogy bajuk esett volna. Tán nem is történik semmi sem, ha a harmincadosokat meg nem veretik. A nagyszombati harmincados, Bácsy Benedek azonban feljelentette őket és tisztjeiket. Ebből aztán hatalmas por keletkezett. A király 1558. november 14-én törvény elé idéztette a két Fugger testvért: Antalt és Jakobot. A két „magnificus” úr azonban rá sem hederített az idézésre. Erre megkezdődött ellenük a törvényes eljárás. A bíróság ezernégyszáznál több tanút hallgatott ki. Ezeken kívül kihallgatták még a Fuggerek tisztjeit: Cziráky Balázs diákot, Kubinyi Kristófot, a Fuggerek ügyvédjét, Lipói Bezenczey Kelement (a Fuggerek titkárát), stb. A Fuggerek és tisztjeik természetesen mindent tagadtak, de rengeteg tanú igazolta, hogy a vádlottak éveken át seregével szöktették ki a marhát. Ekkor már a Fuggerek is jónak látták felszólalni, írásukban határtalan szemtelen hangon nyilatkoznak nemcsak a delegált bíróságról, de magáról a királyról is. Rakovszky György, a kiküldött komisszáriusok egyike, a Fuggerek felterjesztéséről azt írta, hogy hamisság és hazugság az egész. Mint Detrekő és Vöröskő urai éveken át csaltak és csempészték. Védelmükre pedig egy betűt sem tudtak felhozni.

Mivel a Fuggerek egyik idézésre sem jelentek meg, s írásban sem tisztázták magukat, elítéltettek. Az ítélet szerint elvesztették a detrekői és vöröskői uradalmukat. A két várat fegyveres erővel kellett tőlük elvenni.

Az ítélet kihirdetése után a két Fugger testvér egyszerre megjuhászodott. Együttesen könyörgő és ezúttal már igen alázatos hangú folyamodást bocsátottak a király elé. Elmondták benne, hogy ők a többszörös idézésre betegségük (?) miatt nem jelenhettek meg. Őszintén sajnálják; hogy nem lehettek szemben őfelségével. Ami a marhaszöktetést illeti, ha csakugyan történt ilyesmi, az az ő tudtuk nélkül történt. Egyébként ők sok-sok ezer marhát hajtottak ki Magyarországból, de valamennyit megharmincadlották. Ezért esdve kérik őfelségét, tekintettel az ő nagy érdemeikre, mutassa irántuk királyi kegyelmét, s oldja fel őket a súlyos büntetés alól.

Késői megbánás volt ez. A Fuggerekre hozott ítéletet nem másították meg.

Az eddig említetteken kívül a marhaszöktetésnek még más módja is dívott. A fortélyos tőzsérek és a hajtók hamar kieszték, hogy némi fufanggal is külföldre csempészhetik a marhát. Úgy tettek tehát, hogy hat-nyolc ökröt fogtak egy-egy szekérbe, s így indultak útnak. Az ökrös szekerek után, melyeken árukat vittek vagy hoztak, nem kellett harmincadot fizetni, mert hiszen úgyis visszajöttek az országba. Legalább ez lett volna kötelességük. Sajnos! Ezeket az ökrös szekereket a jámbor harmincadosok sohasem látták többet. A tőzsérek ugyanis az ökröket és szekereket eladták, és aztán a pénzzel gyalogszerrel vagy lóháton szépen hazaballagtak. A harmincadosok pedig bottal üthették a nyomukat.

Így tett az a tőzsér is, aki ökrös szekéren Morvába ment „adóssággérni”. Bemondta ugyan ökreit a harmincadosnak. De vissza már egy vén gebén jött, s volt rá gondja, hogy a harmincadosok házának a táját elkerülje.

De sok más formában is dívott a marhacsempészet. S nemcsak tőzsérek, de egyházi és világi urak is foglalkoztak ezzel. A magyarvári főharmincados jelentette 1613-ban az udvari kamarának, hogy úgy az egyháziak, mint a világiak, a nemesek és a nemtelenek, sőt a magyar deákok is tudják a módját, mint kell harmincad nélkül mindent kicsempészni.

Említők már, hogy a morva urak és városok összejátszottak a csempészekkel. Együtt fundálták aztán ki a szöktetésnek egy más módját. Ők a maguk kevés marhájukat a magyarországi legelőkre hajtották s ott a magyar urak és tőzsérek gulyáival összekeverték, s aztán mintha valamennyi morva marha lett volna, szépen kihajtották Magyarországból. A magyar kamara jelentette 1610-ben a királynak, hogy a morva urak nem engedik az utakat őriztetni, s így a csempészet folyton növekszik. Kollonits Szigfrid, Pálffy István, Pálffy János stb. a morva marhákat a sajátjaik közt legeltetik, s aztán valamennyit harmincad nélkül hajtadják el.

Bethlen járásakor az auspitzi magyar perceptort: Bede Dánielt elmozdították az állásától s hatáskörét a bécsi handgrafa bízta. Nagy elkeseredést okozott ez intézkedés nemcsak a tőzsérek, de a magyar kamara tagjai közt is. A magyar kamara követelte a derék Bede otthagytását; ő - írja a kamara - a marhatőzsérek bírása, s elődei is azok voltak. Bede alaposan ismeri a tőzsérek észjárását, mesterségét és ravaszságát. Ha ő távozik helyéről, a tőzsérek felhagynak a kereskedéssel.

A magyar tőzsérek az ellen is tiltakoztak, hogy az auspitzi hetivásárokat Nikolsburgba helyezték át, ahol nincs legelő s az utak rosszak, a bor és a kenyér meg drága. Nekik - írják a tőzsérek a kamarának - megígérték, „ha kitől mi bántásunk lenne, nagyságtok minket az mi régi, szent királyainktól vett szabados kereskedésünk rendiben mindenek ellen kész leszen megoltalmazni... s az ki legnagyobb nekünk, senki gondviselőnk és előttünk járó nincsen, az ki miatt az elmúlt esztendőben sok ezer forint károkat szenvedtünk”.

II. Ferdinánd a bécsi handgraf mellett lévén, a magyar kamara meg Bede Dánielt nem bocsátván el, nagy viszálykodás támadt. Ám a király nem engedett; a joghatóságot a német handgrafa bízta, és megparancsolta, hogy Auspitzban a magyar helyett a császári zászlót tűzzék ki.

Mattyasovszky Mihály halála után, aki harmincegy évig volt Teschenben magyar perceptor, ezt a magyar ellenőrző hivatal sem töltötték be. Mindezen intézkedések azt eredményezték, hogy a marhacsempészet folyton növekedett, a kincstár bevétele pedig apadt. Az 1624. július 27-én, 1625. december 22-én, 1630. március 1-én kiadott Generalmandatok maguk hirdetik, hogy a tőzsérek semmibe sem veszik a tiltó rendeleteket, s rejtett utakon szöknek ki a marhával. *Nagyszerűen értik ezt a tőzsérek és a hajtók* - írja a királyi rendelet.

Évről évre újra kiadták a királyi rendeleteket, de minden eredmény nélkül. III. Ferdinánd király már magyar nyelven adta ki a szokásos Reuf-ot. Ebben szépen elmondja, hogy „a sédákkal, melyeket régiáknak hívnak, titkon és gonoszul kereskednek, s néha két-három rendbéli ökröt is eladnak, semmi harmincadot nem fizetvén... *sovány rossz tulkokat mutatnak be, s fő marhát hajtanak ki vele, ily mesterséggel megtréfálván harmincad-tisztjeinket.*”

Hogy mennyit használt az efféle királyi rendelet, azt ugyanezen évben megmagyarázta a kamara. A morva legelőkre - írja - elkobzás mellett tilos magyarországi marhát hajtani, mégis sok helyen láthatni a nagy szarvú, hatalmas magyar ökröket! Temérdek csalás és fortély esik itt meg. Éjjel erdőkön át szöktetik ki a marhát. Többnyire Serényi Gábor, Forgách grófné, Palásthy s Apponyi birtokain szokott ez történni.

Ferdinánd király a morvai kapitánysághoz intézett rendeleteiben is erősen panaszkodott a gyakori csempészet miatt, mely lényegesen apasztja a jövedelmet. Mivel Auspitz városában lovasság kvártélyozott, a király még ezt is máshová helyeztette, hogy a tőzsérek zavartalanul juthassanak az auspitzi vásárokra.

A morva kapitányság 1648. évi jelentése szerint a csempészet a messeritsi és a krembsieri passusokon át folyik legnagyobb mértékben.

Ugyanez a hivatal jelentette 1650-ben, hogy a marhahajtás felügyeletével Szucsányi Márton bízott meg, de azért Magyarbród és Straznitz körül nagyban folyik a csempészet. Ugyanezt jelentette Vajay Pál morva perceptor is.

Mivel az efféle panaszok sűrűn érkeztek, Lipót király 1660-ban pátenst hirdettette ki, hogy az auspitzi vásáron kívül bárhol találunk magyar szarvasmarhát, azonnal mint kontrabandát foglalják le. Ugyane rendelet azt is mondja, hogy a zsidók üzik a csempészetet legnagyobb mértékben.

Ez sem használt semmit. Vajay Pál Brünnből jelentette 1665-ben, hogy nagymértékben folyik a marhacsempészet. A morva kereskedők s lakók a magyarokkal egyetértve és levelezve, merészen üzik a marhaszöktetést.

A magyar kamara 1668-ban újra intézkedést sürgetett a marhaszöktetők ellen. A morvák - írja a kamara - a magyarokkal egyetértve álutakon hajtják ki a marhát és semmit nem fizetnek. Tömérdek kára van ebből a kincstárnak.

Lipót király erre szigorú pátenst adott ki a csempészek ellen, akik titokban álutakon és a Morva folyó rejtett átkelőin hajtják ki a marhát.

Ugyanez évben figyelmeztették a harmincadosokat, hogy éjjel ne adjanak a tőzséreknek sédát, mert sok csalás történik. A tőzsérek és a hajtók egyik furfangja, hogy az ökröket üszőknek és tulkoknak mondják be, s ezekért darabonként negyvenöt krajcárral kevesebb harmincadot kell fizetniük. Balázs tőzsér például az ikervári harmincados cédulájával harminchat üszőt hajtott ki, pedig mind a harminchat hatalmas vágóbarom volt.

Igazában ez idő tájt már nem a tőzsérek, hanem a császári tisztek csalásai ellen kellett volna küzdeni. A XVII. század ugyanis a magyar marhakereskedés hanyatlásának a kora. Az általános elszegényedés rohamosan terjedvén, a kőborló és fosztogató katonák, a szabadlegények és a martalócok mód nélkül elszaporodtak. Ezeknek a számát nagyban növelték a fizetetlen végbeli katonák. Mindezek zsákmányból élvén, az utakat lesték s az útonjárókat fosztogatták. Fegyveres kíséret nélkül alig lehetett marhát hajtani. Furcsa jelenség, de való igaz, hogy a tőzsérek és az árusemberek a török területen nagyobb biztonságban voltak és szabadabban jártak, mint a magyar király kezén levő területeken. Számptalan egykori jelentés igazolja ezt. Csak például említjük a marosi főbíró jelentését, aki 1618-ban azt írta volt a kamarának, hogy a csoportos marhát hajtó tőzsérek nem az ország útján járnak, hanem a kaszálóréteken, s a marhák mellé a vitézlő népből fogadnak embereket. „Pedig - írja - sem török, sem más nem háborgatja őket valahol az igaz útban járnak. Láttuk is Budán létünkben, hogy elég tőzsér ember jár által az hídon, de csak egyet sem háborgatnak közölök. Nem gondolnak velök, bátor, akármely felé hajtának.”

A törökök mindig védelmezői voltak a kereskedői rendnek, s így nincs mit csodálnunk azon, hogy a tőzsérek is baj nélkül járhattak idestova. Persze a királyi területeken egész másképp állott a dolog.

Itt a tőzséreknek és kísérőiknek valóságos csatákat kellett vívniok az útonálló katonákkal és latrokkal. Mint jellemző adatot felemlíthetjük, hogy a törökök egyetlen évben (1669) hatvanezer szarvasmarha megfizetését követelték, mert ennyit ragadtak el a mieink a hódoltságiaktól.

Az utak bizonytalansága, a végbeli élet bomlása okozta, hogy a marhahajtás a XVII. században évről évre jelentéktelenebbé lön. Ehhez járult még a bécsi kormánynak kizsákmányolásra alapított gazdasági politikája, mely a magyar tőzsérrendet koldusbotra juttatta. Ugyanis a marhakereskedést állami monopóliummá tette. Már 1626-ban történt erre kísérlet, de ez

csúfosan megbukott. Az 1651. évben aztán behozták a marhakereskedés általános monopóliumát, s kivették a magyar tőzsérek kezéből a kenyeret. Bár ez a monopólium is megbukott, I. Lipót újra kísérletet tett vele. A monopóliumokkal a kincstár bevételeit akarták fokozni, de éppen az ellenkezőjét érték el vele. A magyar tőzsérséget azonban sikerült tönkretenniük. A XVI.-ban és a XVII. század első felében a tőzsérség még színmagyar volt, de aztán lassan-lassan teljesen idegenek lépnek örökségébe. A XVIII. századból rendelkezésünkre áll a magyarországi marhakereskedők teljes összeírása név és nemzetiség szerint. Magyar egyetlen sincs köztük. Legtöbb az örmény, köztük *Gorové Kristóf*, kinek ezeröttszáz ökre és kétszáz lova volt. Az örmények után jönnek szám szerint az oláhok, aztán a bolgárok (köztük a Bibics család), görögök, rácok és végül zsidók.

Mivel a XVII. században a hódoltság területéről mind kevesebb és kevesebb szarvasmarhát hajtottak nyugat felé, a húshiányt más országokból kellett pótolni. Jobbára Erdélyből, Oláh- és Moldvaországból hozatták a magyarországinál jóval silányabb és apróbb szarvasmarhát. Mivel Erdély szélein, aztán Szabolcs, Szatmár és Abaúj megyékben imígyen a hajtás nagyon megélénkült, a marhaszöktetés itt napirenden volt. A hét szabad hajdúváros lakói a maguk nevelte marha után nem fizettek harmincadot. Sőt még azok után sem fizettek, amiket Szabolcs és Szatmár megyékben vásároltak, s a Tiszán is áthajtottak. Mivel e kiváltságból tömérdek visszaélés támadt, Rákóczi György fejedelem 1654. december 17-én korlátozta a hajdúvárosok szabadságát, kimondván: „Az mely marha vagy magok majorságában nevedik, vagy az megírt két vármegyében vettek, azon túl ha csak Eperjesig, Kassáig vagy azon innét való helyekre hajtják eladásnak okáért, harminccaddal nem tartoznak, csak hogy se erdélyi vagy Erdélyhez régtől fogva tartozó partiumbeli barmot - odavaló emberekkel colludálván, ez két vármegyébe szöktetve ne vigyenek harmincad nélkül; annál inkább oda felvaló faktorokkal ne cimboráljanak, mintha csak a Tiszán hajtának által az közel városokra eladásnak okáért és azonban amazoknak kezökbe ejtvén, harmincad nélkül lopják ki, se pedig a Kunságon ne szöktessék oda fel.”

Amint a harmincadosok jelentéseiből kiviláglik, Rákóczi György fejedelem ezen intézkedésének alig volt eredménye. A marhaszöktetés tovább is rendszeresen folyt. A XVII. században azonban jobbára a császári tisztek üzték nagyobb mértékben. Ezek a szarvasmarhát természetesen a békés lakóktól ragadták el, s aztán harmincad nélkül hajtották ki. Montecuccoli járásakor - amint a megyék jelentették - a császáriak egész megyéket kifosztottak, s minden lábasmarhát elhajtottak. A magyar kamara jelentette aztán, hogy a császári tisztek rengeteg marhát hajtatnak ki. Maguk állítják ki a szabad passzust, s katonákkal kísértetik a marhát.

Mikor e század végén kitört a hosszú török háború, a harmincadosok egyebet sem igen jelentenek, mint a császári tisztek marhacsempészetét. Palkó Ferenc érsekújvári harmincados például egyetlen napon lefoglalta Heyssler generális hatszáz marháját, a noszvadi réten elcsípett háromszázhetvenet, Diószegnél pedig hatszáznegyvenhatot. A kamara meghagyta neki, hogy ezertizenhat marhát adjon el öfelsege javára.

Heyssler neve majd minden évben szerepelt a marhacsempészek között. Az 1688. októberben jelenti például a kamara, hogy Dünewaldt tábornok nagy falka marhát hajtott ki, Serényi gróf kilencszáz darabot, Heyssler ezerszázat, Auersperg ezerszázat, a proviantadminisztrátor ezeröttszázat, s egyikük sem fizetett egyetlen fillért sem.

Az 1690. évben Breiner Szigfrid először négyezer, másodízben, ismét négyezer marhát hajtott ki. Heyssler generális ugyanekkor ismét ezer ökröt hajtatott ki, s két bécsi mészárosnak is adott szabad passzust. Ezt tették a többi főtisztek is. És hiába írtak a magyar kormányshoz ez ellen, senki sem gondolt az orvoslásra. A magyar kancellária azt ajánlotta az udvari kamarának, hogy Nyitrán kell harmincadot állítani, mert a marhaszöktetés Nagy-Tapolcsán és

Szered felé folyik legnagyobb mértékben. Azonban Nyitra városa és a káptalan hallani sem akar a harmincad felállításáról.

Ugyanezt írta a bécsi kamarának a budai kamarai adminisztráció is. Ez is sürgette a marha-csempészet megakadályozását, mert a kincstárnak nagy kára van ebből.

A XVII. század végén a nagy háború hihetetlenül megfogyasztotta nálunk az állatállományt. Az 1695-ben Felső-Magyarországba küldött királyi biztosok egyáltalán nem találtak vágómarhát. Az ország többi részén sem állt jobban. Így állván a dolog, Erdélyből és külföldről kellett szarvasmarhát szerezni. Mivel minden jó áron kelt el, az erdélyi főurak kereskedő-kompániát alakítottak. Az 1695 nyarán például Bánffy gubernátor és Bethlen Miklós kancellár ezer frt-nyi belépés mellett marhakereskedő-kompániát alakítottak, melynek könyvvezetője Bethlen Sámuel volt. „Ez a kereset - írják a nevezettek - bizonyos és hasznos, csak Isten ő szent felsége dőgtől és fegyvertől oltalmazzon, melyet jó reménységgel és imádsággal várunk őfelségétől.”

Kitörvén II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, a marhakereskedés a külfölddel a minimumra csökkent. A harmincadosoknak alig akadt dolguk. Ami marha külföldre ment, az jobbára szöktetéssel jutott át a határon. Érdemes megemlítenünk, hogy a csempészet ekkor is jobbára a Morva folyó mentén folyt. Sartorius Ignác jelenti például 1700-ban az udvari kamarának, hogy a marhaszöktetés élénken folyik a Morva mentén. Ő - írja - többször rajta érte a marhaszöktetőket, s a kincstárnak imígyen több mint ötezer forintot szerzett. A katonákat persze ő sem merte bántani. Bizonyos Mohr János élelmezési főtiszt például 1711-ben négyszáz, 1712-ben ezer magyar ökröt hajtott ki, és egy fillérnyi harmincadot sem fizetett. Valamivel később a morva perceptor jelentései szerint a marhahajtás körül a legtöbb csalás Drösing-en át (Freising) történik. Ezért 1721-ben azt ajánlotta, hogy Pallendorf legyen a harmincadcédulák beszedőjének a székhelye.

RÉGI SÓVÁGÓINKRÓL

A hódoltság korában hazánk bőves volt szarvasmarhával. A bécsi kormányzések azonban a magyart akadályozták a kereskedésben, s a marhakereskedést is idegen kézre eresztgették. Volt bőséggel kősónk is, de ennek árusítását még itthon is erős tilalommal tiltogatták. A szegény magyar elmével föl nem érte, miért kell néki a drága osztrák főtt sót vásárolnia, mikor sokkal olcsóbban kaphatná a hazai kősót? Hát igen! A császár erejével fejünkbe hozták az idegen és drága főtt sót, s falnak vihette bús fejét, aki magyar kősóval kereskedett. Hiába, akit fölsóznak, az föl vagyon sózva! Már I. Ferdinánd király fölállította a pozsonyi és soproni sókamarát, ahol csak osztrák főtt sót árultak. Magyarul ezt *dugasd*-nak vagy *kupasd*-nak hívták. Mivel Bécsben olcsóbb volt e só, mint hazánkban, a magyar kereskedőknek Bécsben nem volt szabad illetén sót vásárolniok. S hogy a magyar kősó ne lehessen az ausztriai főtt sónak versenytársa, a magyarra erős „*aufschlag*”-ot vetettek, s azt időfolytán emelték. Az 1568. évben már Győrött, Komáromban és Nagyszombatban is működött a *Salzversilberer*-nek nevezett osztrák tisztviselő, aki embereivel az osztrák főtt sót árultatta. A XVI. század hetvenes éveiben az alsó-ausztriai kamara már a magyar kősó árulásának betiltását követelte; *mert szerinte a magyar sókereskedés a kincstár roppant kárára vagyon!* És ez az eltiltás később csakugyan bekövetkezett. A várkapitányok parancsot kaptak, hogy a magyar kősót elkobozzák! És amint a vizek megszállták s a Duna gerébre fordult, seregével jöttek hozzánk Ausztriából a sót szállító hajók. Ezzel a sóval fizették a katonákat is, akik viszont eladták a szegénységnek. Mikor aztán a német kvártélyba szállt nálunk, országszerte árulták az osztrák sót. A szegény magyar kősónak csak az ország keleti részén és Erdélyben volt keletje, no meg Törökországban, ahová nagyban csempészték. Fájó és szomorú dolgok ezek, de jámbor eleink megszokták már, hogy akikkel egy szomszédságban éltek, azoktól kellett legtöbbet szenvedniük. Ezt a sors átkul tartotta fenn számukra...

Ismeretes dolog, hogy bányászaink jobbára beköltözött idegenek voltak. A sóvágók ellenben úgy Erdélyben, mint Máramarosban színmagyar nép volt. Még akkor is, mikor az erdélyi sóbányák a Fuggerek kezén voltak, a német nyelvű számadások tömve vannak magyar szókkal, a számadásokban szereplő munkásoknak, vagyis sóvágóknak vezetékes nevük magyar, világosan hirdetvén, hogy magyar nyelven szóló emberek dolgoztak ottan.

Úgy a máramarosiak, mint az erdélyi sóvágók igen sok privilégiumot kaptak királyainktól. Mátyás király például 1471-ben adott kiváltságlevelet a tordai sóvágóknak. Ezt a privilégiumot Bolya Máté *sóvágó-dékán* és Süveg Lukács *sóvágó-bíró* Ulászló királlyal is megerősítették. Úgy ezen, mint a többi privilégiumok is kétféle sóvágót különböztetnek meg, úgymint a *posztósok*-at és a *vendégvágó*-kat, akiknek külön kapitányuk volt. II. Lajosnak a désiek és az aknaiaknak adott kiváltságlevele szerint a posztós vágókat egy-egy évre fogadták. Ezek minden száz kősó után tíz-húsz dénárt, négy kősót és posztót kaptak. A vendégvágók posztót nem, de nyolc kősót (amelyet *zsáksó*-nak mondtak) és két tömlő *darabsó*-t kaptak minden száz kősó után. A nemes sóvágóknak járó sót *nemes darab*-nak hívták. Ettől nagyságra különbözött az úgynevezett *kapi só*, amelyet a vendégvágóktól tizedrészben szedtek.

A sóvágóknak volt bírójuk, aknabírójuk és dékánjuk. A máramarosi rendtartás (1614) írja a többi között e sorokat: „*Vagyon az sóvágók között, kit Isten fiának hívnak.* Esztendőnkint ez a sóvágók közé számláltatik. Ennek két sója jár minden sóvágótól minden napra. Ezt a kamara útján ötével váltja be másfél pénzen. Vagyon két gazda az sóvágók között, akik vizet, fát hordanak, tüzet raknak és főznek nekik. Ezeknek minden sóvágó mindenkinek két sót ad.

Mindszent napba, amikor bírót szoktak tenni, annak áldomásába szoktak adni 33 sót. Sóvágóknak, kerekéseknek, gépelyeseknek, kovácsoknak, feredősnek, gazdáknak szoktak adni egy-egy öreg sót, ki három sóért vagyon, melyet *szombati darab*-nak hívnak.”

Ulászlónak 1498. évi kiváltságlevele szerint a máramarosi sóvágók az adótól mentesek, és minden száz kősó után húsz dénárt és posztóra évenként száz kősót kapnak. Minden tömény után harminchárom dénár jár nekik. A sóvágók községei, úgymint a huszti, técsői és a szigeti külön-külön karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és mindszentkor négy hordó bort, négy ökröt és negyven kenyeret kapnak. Egy-egy ünnepre tehát egy ökör, egy hordó bor és tíz kenyér jár nekik. A három község sóvágóbírái fejenként háromszáz kősót is kapnak.

A sóvágókhoz tartoztak a *millyés*-ek, avagy *kerekes*-ek, akik a bányákban a tömlőket sóval megrakták, s miután a gépelyesek (gépészek) fölventék, a csűrökbe vagy girákba hordták. A kerekésekről írja a máramarosi (1614-i) rendtartás: „Mikoron *sójártatás* vagyon, ha ezer vagy kétezer sót *följártatnak*, adnak nekik hetven dénárt.”

A kerekéseken kívül még külön *sóhordók* is voltak, akik a bányákból fölhozott sót a pajtákba és a girákba hordták, s akik esztendőnkint három-három frt *segédpénz*-t kaptak. A fölhozott só megszámlálása és *máglyák*-ba (halmokba) rakása az úgynevezett *máglás*-ok dolga volt. A máglásokat kontrának, azaz ellenőrnek is hívták.

Már most lássuk, miféle sót raktak a csűrökbe és a girákba. A legközönségesebb volt az úgynevezett *máglasó*, melyet *hajósó*-nak is hívták. Ez a hajósó kisebb volt a *szekeres-só*-nál. A vízaknai bányában például a máglasó vagy hajósó tíz fontot, a szekérsó pedig húsz fontot nyomott.

A régi rendtartások szerint minden sóvágónak száz kősóra még kettőt kellett beszolgáltatnia. Ezt a kettőt *rója-só*-nak hívták. Mivel a beszolgáltatott száz kősó közül több összetört, minden száz kősó után még fölös sót is kellett a vágóknak vésniök. Ezt a sót *vésmás*-nak hívták. Volt egy Isten fiának nevezett sóvágó, akinek naponként két oly sót is kellett vésnie, melyet *Isten savá*-nak hittak, s egyházi célokra szolgált. Az erdélyi bányákban meg Mária tiszteletére is kellett sót vágni. Ezt a *szent szűz savá*-nak hívták. Mivel az egyházi férfiaknak is kijárt hetenkint két kősó, ezek az úgynevezett *szombati só*-t kapták. I. Ferdinánd király utasításaiban szerepel a *számsó*. Az Isten savánál jóval nagyobb kősót *faragó-só*-nak hívták. Mikor a vágók *sópad*-hoz jutnak, a számsónál jóval nagyobb *tulkó* nevű sót faragták. A melléksópadot *fiú-pad*-nak hívták. Az apró törmeléksót mind az erdélyi, mind a máramarosi bányákban *millyesó*-nak hívták. A nagyobb darabokból álló törmeléket *darabos só*-nak mondták.

A sokféle só között sűrűn szerepel a *tömény-só* is. Vajon mi volt ez? Tömény-són tízezer darab kősót értettek, s akik ezzel foglalkoztak, *töményesek*-nek hívták. A vízaknai 1529. évi számadások szerint 1528. augusztus 23-tól 1529. június 20-ig kettőszáznyolcvanháromezer-nyolcszázötvenöt kősót vágtak, vagyis huszonnyolc töményt és háromezernyolcszázötvenöt számsót. A dési számadások szerint ott 1528-ban szeptember 6-ig hatszázhatvanöt száz máglasót vágtak, vagyis hatszázhat töményt és ötezer darabot. Meg kell jegyeznünk, hogy úgy a tömény-só, mint a töményesek már Bornemissza János idejében, vagyis 1515-ben az erdélyi sóbányák számadásaiban sűrűn szerepelnek. A máramarosi 1549. évi jelentés szerint ott a vágók minden kilenc tömény után száz kősót kaptak. A só számlálóját *számos*-nak hitták. A kamaraispánok ekkor itt Mekcsey István (Eger későbbi hős kapitánya) és Brodarich Mátyás voltak. Jól folyhattak dolgaik, mert Mekcseynek tizenegy, Brodarichnak pedig hat ifjú szolgált föl az asztalnál. A vízaknai kamaraispánnak utasításában olvassuk: „Szükséges, hogy minden esztendőben próbálikakat ásatva, új aknát csináljon. Mikoron az új aknának torkát kezdik

gárgyá-val (ti. gárdafűrővel) alább-alább építeni, minden ölitől egy-egy forintot fizessen, és az *gárgyáknak* bokrától nyolc-nyolc pinzt, az míg az sót eléri. Az legelsőbb *gárgyát*, mely *főgárgyá*-nak hívatik, mikor az *só ajaká*-ra teszik, az *sóajak*-on függő bőrrel együtt fizessen attul három forintot. Az mely só onnét kikel, annak igaz lábbója legyen, micsodás só és mire viszik... Minden íratásra 12 sót szabad minden sóvágónak kivágni maga számára, de jól meglássa az kamarás uram, hogy nagyobbakat ne engedjen vágni az *fiskus savá*-nál; mert megbúsul rajta. Annak idején mindenik sóvágónak íratásukról való *lábbócédulá*-t adjon, az mely íratáson való savat bizvást az portusra leszállították. Ha az sónak szüki kezde lenni, az aknákon és új likon sót ne adjon az bagaricáknak (ti. a szászok szekereinek), s az mikor adnak, igaz lábbócédulával bocsássa el.”

Ezután megírja az utasítás, hány kőso jár a *mágláló*-nak, az aknabeli dékánoknak, a vendégsóvágók kapitányának. „Sátoros innepekre - írják - egy-egy *szekérdarab* (ti. só) járjon az *éjjeli millyések*-nek is.”

A máramarosi (1614. évi) inventárium a sóvágók bíráiról írja, hogy egy-egy lajtorjacsinálástól egy frt, beeresztéstől az aknába ötven pénz, kötözéstől minden szál istrángtól egy-egy icce bor, aknabecsinálástól hat frt, a *sóvirág* leverésétől egy frt jár nekik. Egy *gárdafa*-csinálástól, felső- és alsóajakon való gárdafától huszonöt pénzt, kereszt becsinálástól egy frt, kapocsbeveréstől ötven pénzt adnak nekik.

„Valaki - írja ugyanez a leltár - sóhajót csinál, adnak munkájukért 200 kőst, az első kormányosnak (*csillér*-nek) 3 frt-ot, a *farkon-álló*-nak 1-1 frt-ot, 16 legénynek, kik az hajót evezik, 50-50 pénzt és 36 pénzt, kit *martonálló* pénznek hínak.”

A szigeti összeírás két szállást említ, egyike a vendégvágóké, másika a posztósvágóké. A *millyések*-nek külön házuk volt. A csereaknáról ez összeírás a következőket mondja: „Gépelye szalmával s náddal fedett *orsófái*, *ostorfája*, *pallói jók*. Ezen aknáknak mind köteles, mind *lajtorjás torkai jók*. *Stólái jók*, *sémelyfái jók* minden készségivei, négy vaskarikák vannak az ostorfa végén.”

A rónaszéki (1864) összeírás a Kisakna fölszerelése között megemlíti a *lábfát hídjával* együtt, a *kerekes millyehajó*-t, a vaskarikájú *tárgydeszká*-t, melyen az emberek állanak, mikor a torkolatot *gárdázzák*. A Nagyakna alsó vége - mondja az összeírás - *szarufázatlan*, kötéses torkának *gárdázatja* fódózást kíván, gépelye vascsapos serpenyőjével, pántjaival, ostorfájával, *kádgyá*-val, *nyílfái*-val stb. jó. A hat sópajtában van 23 304 számsó és 40 vésmássó.”

Ugyanezen összeírásban olvashatjuk az Új aknáról: „Vagyon két jó *gárdás torka* külön-külön szalmafedés alatt; azon aknának mindenik girája alatt van egy-egy kisded gépely vasas orsóival, kádjaival, málhás köteleivel. Ezen aknabeli sót elérvén, az régi szokás szerint valamig az két torkolatot egyben szakasztják, az fenekét megegyenesítik, addig az belőle kijáró só az sóvágóké szokott lenni. Két hetektől fogva igen földes só jár ki belőle, hogy ajándékon sem kell senkinek is. Ezen aknának lajtorjás gárdozattorka hetedfél öl, az köteles torka pedig tizenhét s fél ölnyi. Ezen megírt kis akna ellenében van levájva és felgárdázva egy torkolat, melyet Nagy Miklós úr vájatott.”

A técsői szállásról ugyanezen összeírás azt mondja, hogy ott egy sindelyfedelű, sorvadt boronaház van, mely a técsői posztósvágók szállása.

Amint az eddig mondottakból is kitetszik, a régi sóvágók magyarok voltak, s egész sereg oly magyar szót használtak, amelyek még szótárainkból is hiányoznak. Van ezek közt sok olyan, amelyet a régi írárok meg is magyaráznak. Huszt 1600. összeírása megmagyarázza például a *perelye*, a *cillér*, a *súly*, a *fűsülés*, *hidvas*, *kohlegyező*, *szegfejező*, *fákjavas*, *ellenző* stb. szókat. Az erdélyi sóbányákról szóló egyik hivatalos irat a nemes darab és a kapi só, a kántor-só,

valamint a celler-céh és bagaricsán szokat világosan megmagyarázza. Ugyanezt teszi Munkács összeírása is több szóval; ezek közt szerepel még a *tulkó-só* is.

Egyébként a sóbányák régi inventáriumában jobbra még ezen magyar szók szerepelnek: facskandu (fecskendő), gonosz szél, vaskarcsa (szénvonó), perelye, kortos, puskér, horgyoló, sóvíz, sómérő, bőrhám, bindász, gajhóvas (ligones acuti), kovácskölc, zengpénz, királycsákány, héjazószeg, spálingvas, csigatekerő, fānc stb.

Hogy némi fogalmunk legyen régi sótermelésünkről, megemlítjük, hogy 1749. évtől 1762-ig Somlyóról Debrecenbe hétszázötvennégyezer-ötszázötvenegy kősót, vagyis hatszáznyolcvanötezer-háromszáznegyvennyolc mázsát szállítottak, Szolnokra pedig ugyanez idő alatt száznyolcvanhétezer-hétszázhuszonnégy kősót, vagyis százhetvennégyezer-kilencszázhusz mázsát vittek. Az 1743. évtől 1758-ig Erdélyből hatmillió-kettőszáznyolcvanezer-hatszázhetvennégy mázsa só érkezett Magyarországra. A szállítási költség nyolcszázhetvennégyezer-kétszázhetven frt-ra rúgott.

A MAGYAR FELIMEG

Mint minden ruhadarabnak, úgy az ingnek is megvan a maga története. Tudott dolog, hogy ruházat dolgában sokat kölcsönöztünk más nemzetektől. (Legtöbbet a törököktől.) A magyarság azonban minden átvett dolgot nemzeti ízlésének megfelelően úgy átfurmált, hogy az merőben elütött az eredetijétől. Azazhogy, az idegen ruhadarabot is magyarrá tette.

A régi magyar ízlésnek és felfogásnak a dicsérete, hogy már századokkal ezelőtt szépnek és festőinek találták a magyar viseletet s utánózták is azt mindenfelé. Külföldi tornajátékokon a magyar viselet s a magyar lovasszer ritkán hiányzott. A XVI. század derekán Bécsben a magyar úrasszonyok viseletét: az úgynevezett *gombos ruhát* szélteben utánózták és viselték. A császári követeknek - ha Konstantinápolyba kellett menniök - kíséretükkel együtt mindig magyar ruhát kellett ölteniök. Ezért voltak a XVI. és XVII. században Bécsben magyar szabók. Ezért hangoztatták a mieink panaszképpen, hogy a török földre küldött népes követségeknek hiába magyar a ruhájuk; ők maguk hírből sem ismerték a magyar szót. A XVI. században az uralkodókat és e ház nagyasszonyait magyar lovas ifjakkal kísértették a külföldre, s bizony megcsodálták viseletüket.

A ruhaneműek közül az imeg vagy az ing az idegenből származott ugyan hozzánk, de nálunk ez is teljesen átalakult. Innét van, hogy a régi összeírások határozottan megkülönböztetik a magyar inget a más nemzeteknél divatos ingtől. A XV. század végén és a XVI. század elején írott emlékeink kétféle inget említenek, mind a kettő női ing volt. Az egyiknek a neve *huszárimeg*, a másiké *csahol* volt. Az első testhezálló, a másik bő ing volt. Mind a kettőt arany- és selyemhímzés díszítette. Kanizsay Dorottyának 1525-ben kelt végrendelete úgy intézkedik, hogy két lány-rokonának menyegzőjükre húsz inget adjanak. Ezek közül - írja a végrendelet - nyolc huszárimeg már készen vagyon. A többi ing elkészítésére száz forintot hagyott Kanizsay Dorottya asszony. Nagy pénz volt ez abban az időben, s bizony még birtokot is lehetett rajta vásárolni!

Bélteki Drágffy Annának a hagyatékában (1528-ban) hét ilyen huszárimeg és egy csomó csahol szerepel. A XVI. század derekán a *csahol-imég* már gyakran szerepel a kiadatlan családi levelekben. Mivel akkor már szélteben járta az a divat, hogy a férfiak és nők két inget (egy felsőt és egy alsót) viseltek, a csahol mint aranyos hímmel és gyöngyökkel ékesített imeg felülre került. Így aztán *fel-csaholnak* is hívták.

A XVI. század végén a csahol szóval már nem találkozunk. A felső, a drága hímmel és arannyal ékes felső imeg állandóan csak mint *felimeg* szerepel. Meg kell jegyeznünk, hogy nyelvtörténeti szótáraink hibásan írják a felinget felcsaholt fél ingnek és fél csaholnak. Nem voltak azok fél, hanem egész ingek. Jámbor eleink ugyanis két inget viseltek, egy egyszerűbbet és kisebbet alant, és egy díszes hímmel és gyöngyökkel ékesített inget felül. Az alsó inget olykor kis ingnek is hívják. A kettős ing viselését Apor Péter is megírta. Bethlen Miklós önéletírásában meg ezt olvashatjuk: „Én az alsó ingen felül egy kurta, jó vastagon töltött *japonikát* viseltem. Azon felül más szép vékony, keményített ujjú gyolcsinget.” A XVIII. században a felső ing ujjja kilógott a köntösből. Apor idejében is dívott ez a szokás, hiszen ő írta a köntösről, hogy „az szép gyenge ingek abból kifügg vala”. Gvadányi is írva hagyta, hogy

Az ingük vékony gyolcs, táclis a két ujjja,
Vagyis szép csipkétől mindkettő bujja.

A régi leltárak elég gyakran említik az alsó és felső inget, de legtöbbször mégis felimeget írnak a felső ing helyett. Nádasdy Ferenc 1568-ban köszönetet mondott anyjának, mert „*két alsó ingöt*” küldött volt neki. Barcsay Judit javai közt volt „*ing alá való három kis ing*”. Keresztúr 1669. évi leltára *hat alsó inget, 17 felümeget, 10 hosszú ümeget és 14 csipkés férfiümeget* sorol fel.

Maga a felimeg szó világosan mutatja, hogy egykoron előkelőbbjeink két inget hordottak: alsót és felsőt. Az alsó rendszeren könnyű szövetből, a felső drágább anyagból készült. A főúri lányok jegyruhájáról szóló összeírások rendszeren felsorolják az alsó és felső ingeket. Akad olyan összeírásunk is, amelyik kettős ingről szól. Némelyik meg bokorszámra sorolja fel az ingeket. (Egy bokor ing alsó és felső. 1658.)

A felimeget már a régiek is magyar ingnek tartották. Hiszen az idegen nyelvű összeírások világosan megírják ezt. Csak például említjük, hogy Nagy Ádám javainak összeírása így sorolja fel a felimeget: „Ein hungar. Hemet, mit goldenen Spitzen, ein hungar. Hemet von roth Tafet. etc.” Komárom jegyzőkönyvei a felimeg mellett külön említik a „német férfi-üngöket”.

A felimeg, mint a magyar ing általában, rövid volt, széles gallérral és bő ujjakkal, melyek a dolmányból kilógtak. Valamennyi adatunk azt hirdeti, hogy a felimeg jobbára drága és olykor színes szövetből készült, s művészi arany- és selyemhímzéssel volt meghányva. Olykor az egész felimeg aranyfonálból volt szöve. Csáky László írta 1559-ben a nádorispánnénak Bécsből: „Küldjön két inget; valami selyemmel és arannyal cifráltassa meg nagyságod, az gallérát széles himmel; mert itt az szép.” Lorántffy Kristófné testamentumában szerepel a többi közt *gyöngyös aranyüing*, selyemmel varrott felüing és egy húsz forinton eladott *aranyüing*.

Hogy minő nagy fényűzést fejtettek ki a felimeg díszítésében, arra álljon itt néhány példa. Paksy Kata jegyruhája (hozománya) közt volt pl. 1539-ben huszonegy felimeg, tizenegyen aranyos him volt, kettőn *kösöntyű-párta*. Horváth Ilona fehér ruhái között akadt öt csahol, aztán *aranying gyöngyös himmel*, himes gyöngyös fátyoling, patyolat ráncos-ing nyomás gallérral stb. A Nádasdy-féle keresztúri tárház összeírása így sorolja fel a felimegeket: „Felingek száma: arannyal s ezüsttel varrott felimeg 5, írás után varrott feling 6, jancsár-patyolat felingek 13, parasztvászon felingek 6, kötéses felimeg 11.” Ugyanitt szerepel még: „két aranyos kötött imeg, egyik testszín, a másik kék”; továbbá imeg alá való ujjak, egyik hajszín-ezüstös, a másik recére varrott. Több összeírásban említik a *skófumos inget* (vagyis az aranyos felinget). Ilyen inge még II. Rákóczi Ferencnek is volt. Thököly javai közt szerepel: „*egy pár ümeg, új, karmazsin szín atlacon, skófum-arannyal, ezüsttel varrott virágokkal*”. (1684).

Ne gondoljuk, hogy a hímzett és aranyos felimegeket csak a nagyurak hordották. A városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint bizony jámbor polgáraink is jártak ilyenekben. Komárom régi jegyzőkönyvei pl. gyakran szólnak a felimegről. Az 1608. évi jegyzőkönyven olvassuk például e vallomást: „Én tölem is két *vállhegyet*, felimegre valót, aranyosat lopott vala el.” Ugyanitt a hagyatékok felsorolásánál ilyeneket olvashatunk: „aranyos felümög”, „három felümög, ketteje aranyos, az harmadika paraszt”, „aranyos felümög, kinek galléra és ujjai is aranyosak” stb. Meg kell jegyeznünk, hogy ugyane jegyzőkönyvek mindig külön említik a német üngöket, a német üngökre való *csipkéstászlit* stb.

A felimegek között találkozunk olykor az úgynevezett *kebeles inggel* is. Paksy Kata hozományában például (1539-ben) tizenhárom kebeles ing volt. Valószínű, hogy a kivégzett Nádasdy Ferenc leányainak portékái közt szereplő *Brusthemeter* is ilyen kebeles ingek voltak.

Úgy a felimeg, mint általában a magyar férfiring rövid volt, úgyhogy a hast jórészt szabadon hagyta. Ezért mondja az ének Tyukodi mesterről:

Rövid ugyan az inge, a hasa ki lészen,
De nem látják, ha rá egy tekenőt téssen.

Kemény János fejedelem írja, hogy ifjúkorában a táborozáskor kifogyván a fehérruhából, kótyavetyén lepedőt vásárolt, s Szakolcán varratott magának inget és gatyát. „Akkor - írja a fejedelem - a *Jancsi ingenek*, melyet hívnak vettem reám s az mezítelen testre dolmányt.”

Szakolcán azonban nem ismerték a magyar formát, s így Kemény János uramnak hosszú *német inget, szűk ujjút varrtak*. Ugyancsak Kemény János írta volt e sorokat: „Ha mikor igen néha mosathattam, akkor az *feneki ingének* melyet hínak vöttem reám, azaz mezítelen testre az dolmányt és nadrágot.” E sorok a *Jancsi inge* kifejezést világosan megmagyarázzák.

A XVI. században még szélteben járja ez a mondás: *Kisebb az ümög a köntösnél*. E közmondás is azt hirdeti, hogy a magyar imeg igen rövid volt.

A hosszú, német ing (szűk ujjakkal) a XVII. században kezd nálunk terjedni, Jobbára az ország nyugati részén találkozunk véle. Régi szokás szerint ilyen hosszú ingben temették el a halottakat. A parasztnép asszonyai is hordtak ilyen hosszú (durva) inget; csakhogy az illetén ing nekik egyúttal szoknyául is szolgált, melyhez mindössze még egy előkötő vagy *kötőing* (kötény) járult.

A régi összeírások szerint a *háló-ing* és a *fürdő-ing* („fürdő imeg avagy pod-mantli”) is hosszú ing volt. Ugyanezt kell mondanunk a *szoknya-ingről* is, melyet olykor fürdő-ingnek is használtak. Barcsay Judit javai közt például (1666-ban) volt „*két feredőbe való szoknya-ing*, egyikének selyemprém az alján, s ugyanahhoz két csipkés váll.” Barcsay Ákosné ingóságai közt még *feredni való török ing is szerepel* (1661).

A hosszú német ingek közé kell sorolnunk az úgynevezett *jezsuita inget* is. A kassai 1865. évi leltár a *kvádrátusnak* nevezett hatvanhárom jezsuita süvegen kívül felsorolja a hosszú jezsuita ingeket, a jezsuita kalapokat, bugyogókat, pantofeleket és a nadrágra való függőket stb. A panyalai (1655. évi) hagyatékban szerepel „*két szeméremfedező ing*”.

Az eddig felsorolt ingeken kívül még másféllel is találkozunk a régi összeírásokban. Ilyen volt például az úgynevezett *kis ing*, melyet a felső ing alatt hordottak. Barcsay Druzina hozományában (1643) volt például hat lengyel-patyolat kis ing is. Barcsay Judit fehérruhái közt volt egy „körösztolni való, fehér fátyolból, skófiummal, arannyal, színes selyemmel s gyönggyel varrott, aranycsipkés ingecske” (1666). Egyik, 1670. évi összeírás a *fátyolban varratott oltárra való ingecskét* említi. Széchy Margit meg az apáca módra készült inget küldi Zrínyi Kata kislányának.

Írott emlékeink minden közelebbi meghatározás nélkül emlegetik a *török* és a *tatár* inget. Ez utóbbiról olvassuk például, hogy a prédikátorné a talpasaktól „mindenből kimelleztetik, hajadonfővel csak az egy tatár-ingben hagyatik”. Az *ungi lakodalom* (1675) című verses munka is megemlíti a tatár inget, írván:

Femineus sexus könnyű öltözetben,
Másként vulgo egy-egy tatáringben,
Stabant lacrimantes, mint az ludak rendben,
Sok károkat vallván gyémántban és gyöngyben.

A test sanyargatására készült, szőrből kötött inget *cilicium-ingnek* hívták. Apácák és szerzetesek ingóságai közt találkozunk véle.

A páncél-ing török eredetű. Több régi összeírás egyenesen *indusium Turcicum*-nak nevezi. Valamikor a páncél felett hordták, de később - amikor Apor Péter is említi - a fiatal urak páncél nélkül is szerettek az efféle díszes ingben feszelegni. Hogy e színes ing igen ékes volt, azt a reánk maradt feljegyzések bizonyítják. Olvasunk pl. ilyen páncélingeikről: „sárga aranytábit, öreg aranycsipkével prémezett páncél-ing... aranyvirágú tarkaselyem páncél-ing... nyári bagazia páncél-ing... stb.”

A XVI. században bevett szokás volt, hogy a főúri lányok negyven-hatvan díszes férfiinget is kaptak hozományukba. Radvánszky, a régi magyar családeletnek ez érdekes kutatója, nem tudta megfejteti, mi célja volt e szokásnak? Pedig a régi családi levelek világosan megmondják, hogy e díszes felimegeket „*ajándékba való aranyos üngöknek*” hívták. Tehát arra szolgáltak, hogy a menyegzőn részt vett férfiak közt szétosszák. Szluny Anna írja pl. a menyegzője előtt: „számtalan üngöket kell adni az számtalan vendégnek” (1559). A Homonnayak írják 1593-ban Zrínyi Doricának: „Mivel peniglen ide mi földünkre ilyen törvénnyel élnek, hogy az menyekzőben inget kell osztani, kíváztatik az, hogy akkora ingeket csináltassunk, jó idején olyakat, hogy kikkell meg ne csúfoltatnánk; mert azokkal idegen országból való urak és főemberek lesznek.”

Ingekről lévén szó, végül meg kell említenünk a pendelyt is. A pendely eleinte nem volt egyéb, mint kötő-ing, azaz előkötő (ráncos kötény). Olykor az ingalja is szerepel, mint pendely. Idővel a pendelyt az inghez varrták, s ekkor pöntölyös vagy pendelyes ingnek hívták.

Az *Udvari élet* című verses műben előfordul a pendelyes ing:

Az asszony sok helyen felvonta a bőrét,
Az urának adta ő pendelyes ingét.

Az eddig közölt adatok értenünk engedik, hogy jámbor eleink sokat adtak az ingnek díszítésére. Olykor, egész vagyont költöttek az aranyos-selymes hímzett ingekre. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy az inget sokat emlegették, és sok jeles mondást fűztek ahhoz. Már a XVI. században például szélteben járták ezek a közmondások: Közelebb van a testhez az ing, mint a köntös... ráncos, mint a somogyi pendely... úgy vagyon, hogy kisebb az ümög az köntösnél... jól feladta néki az inget... reá adták a vizes inget stb. Érdekes megemlítenünk, hogy a hódoltság korában, meg később is, a magyar ember az ingére esküdött. Ilyenkor azonban nagyon járta a hamis eskü: azért az érdekeltek megtapogatták, csakugyan van-e inge az esküttevőnek.

A SÁRVÁRI KERT A XVI. SZÁZADBAN

Csodás álmélkodás fogja el az embert, mikor a XVI. század kiadatlan leveleinek ezreit lapozgatja. Zord idők jártak akkor nálunk, a magyar kultúrának mégis oly nagyszerű emlékeivel találkozunk, hogy akaratlanul is meg kell eresztenünk a lobogó fantáziát. Igen bizony! Ezer és ezer levél hirdeti, hogy jámbor eleinknek ugyancsak volt mivel dicsekedniök; mert a műveltség nem egy terén még a szerencsésebb nyugati országokat is megelőzték.

Nincs korszak, mikor a kertészkedési szenvedély nálunk oly nagy és általános lett volna, mint a XVI. században. Tudott dolog, hogy a külföldi írók a kertészkedést a műveltség hőmérőjének szokták mondani. S ha ez igaz, akkor büszkeség fogja el a magyar lelket; mert a XVI. században a gyümölcstermelés terén messze felülmúltuk a nyugati országokat. Nemcsak az örökös tartományok, hanem más országok főemberei is nálunk szerzik az oltóágakat s tőlünk viszik a nemes csemetéket. II. Lajos királyunk özvegye (Mária) még Brüsszelbe is tőlünk viteti a magyarországi nemes fajok oltóágait, valamint a téli gyümölcsöt is. I. Ferdinánd király új kertjébe, aztán II. Miksa a világhírű (Neugebäude nevű), óriási kertjébe tőlünk hozatja a nemes csemetéket, s Batthyány küldte magyar kertész ülteti el azokat. Külföldi írók, akik a Habsburgok kertjeinek történetével foglalkoznak, egyetlen szóval sem említik ezeket. Mindössze csak annyit írnak, hogy nem tudni, honnét hozatták a nevezett uralkodók az ültetvényeket. Pedig, ha az említett uralkodók leveleit elolvasták volna, azokból megtudhatták volna, hogy Magyarország szolgáltatta oda a gyümölcsfákat. Igenis, tőlünk kerültek a császári kertekbe a Makária, Zelenka, Kozma, Zala ura, az előérő, a zöld mézkörte, a korai muskotálykörte, a tyúktojás nagyságú fehér és kék szilva (nálunk lószemű szilvának hívták), a Katalánszky-szilva, a muskotályalma, Török György almája, János vajda almája, a szamosközi alma, Székely Lukács pompás őszibarackja, a hatalmas nagyságú daruvári őszibarack, a porcogós cseresnye, a nagy szemű s páratlan ölvedi cseresnye stb., stb. Miksa király latin levelében a kért magyarországi gyümölcsfáknak még magyar neveit is felsorolta! Hogy a besztercei szilva egész Európában, sőt aszúformában még Indiában is elterjedt, az már ismeretes dolog.

Kelet legszebb virágai, miket mi a törököktől kaptunk, ugyanígy vándoroltak tőlünk a szomszéd országokba. Ránk maradtak azon levelek, mikben a külföldi urak tulipánokat, török szegfűt, jácintot stb. kérnek urainktól.

A XVI. század derekán hazánk bőviben volt szép kertekkel. Főuraink és püspökeink vetelkedtek egymással e téren. Legfőbb örömük a szép kert volt. Ha a sors messze vetette őket, sóvárogva vágyakoztak kertjükbe. Ha a bűbáj örvénye kerülgette őket, a vigasztalásnak balzsamát a kertjükben keresték. És egyikük a másikat csalogatja a szemnek és szívnek vidámságot szerző kertbe. Nádasdy Tamás például 1555 június havában a gondokkal küszködő Oláh Miklós érseket a kertjébe hívja, hol az ember felfrissül, a gondjai elülnek, szomorú lelke felvidul, a munkára kedvet kap, s szíve-lelke ezernyi örömmel telik meg. Verancsics érsek Augsburgból írja a győri püspöknek, hogy mennyire irigyli őt, aki kertjében élvezheti a természet gyönyörűségét s kedvére csemegézhet válogatott dinnyével. „De - írja ugyanő - én is itthagynom e gyümölcsben szűkölködő várost, hogy egri kertemnek pompás őszibarackjait élvezhessem.” Tudott dolog, hogy ugyanez az érsek minő megkapó szavakkal csalogatja a tudós Tranquillus barátját pozsonyi kertjébe, ahol szemmel láthatja, mint neveli a hajnal harmatja a legszebb virágokat. A kert gyönyörűségei - írja - még az öregséget is elfeledtetik veled!

Ezer és ezer ily dolgot idézhetünk a XVI. század leveleiből. Valamennyi azt a páratlan szeretetet hirdeti, mellyel eleink a kertészkedést üzték. Valóságos szenvedély volt az, mely nemcsak az urakat, de a szegényeket is teljesen elfogta. Akinek tehát egy-két talplábnymnyi földje volt, békertelte s beültette azt, feltéven a lézsás sövényre a tilalmazó csóvát. A XVI. század külföldi utazói, főleg a Konstantinápolyba tartó császári követek álmélkodással írnak a magyar gyümölcsről. Az 1566. évi táborozáskor nálunk levő külföldi fejedelmek nem átalították kimondani, hogy *nincs ország, amelynek gyümölcse a magyarországgal versenyezhetne!*

A XVI. századi kertjeinknek híre tehát messze földre elszállt. Áldott légyen emlékü azoknak, akik nemzeti kultúránknak ezt a dicsőséget szerezték. Köztük első helyen kell említenünk Nádasdy Tamás nádorispánt és feleségét, Kanisay Orsikát. Az egykorú levelek szerint az ő sárvári kertjük volt hazánk legszebb plántáskertje. Maga a nádorispán a legkiválóbb kertgazdánk volt. Minden az ő utasítása szerint történt. Ő írta meg a kertészének, hogyan kell a fákat trágyával dajkálni s borseprűvel öntözni, hogy nagyobb gyümölcsük legyen. A dértartó hideg ellen az ő utasítása szerint védték meg a dinnyevetést. Ő írta meg a kertésznek, hogy érés előtt mint kell megtekerni a szilva szárát, s mint kell a fákat konkolyfűvel körülkötni. Mint nádorispán az ország minden részéből kapott gyümölcsöt, s ha valami kiválóra akadt, azonnal meghagyta, hogy oltóágot szerezzenek belőle. Kávássy Imre írta például 1557-ben a nádornak: „Nagyságod meghagyta, ha meghalok is, meghagyjam, hogy az nevetlen körtvély ágában küldjenek.” Ugyanez évben Kerty Estván deák jelentette a nádornak, hogy az Erdélyből hozott oltóágakat Pál pap mind eloltá. Pécsy Gáspár Nádasdy megbízásából 1562-ben szép fiatal oltványokat szállított Sárvárra. Mikor Eberharton megállapodott, Mérey Mihály imigyen írt volt Nádasdynak: Mikor a pompás gyümölcsfacsemetéket megláttam, az emberi vágyakozás folyton arra ösztökölt, hogy néhány ágacska levágjak róluk; de legyőztem e vágyat, s sértetlenül tovább küldtem a csemetéket. De kérem Nagyságodat, küldjön nekem néhány oltóágot a jelzett csemetékről.

Az 1561. év őszén Nádasdy kiváló őszibarackot evett; Ghiczy Farkas nevű tisztjének azonnal meghagyta, hogy szerezzen abból. Ugyanez a Ghiczy Farkas írta volt a nádornak 1562. február 8-án: „Ím, küldtem nagyságodnak amaz *öreg telelő zöld körtvélynek* az ágában oltanivalót. Makaria körtvélyágot is küldtem, én soha olyat nem láttam; mert olyan, mint az szamosközi alma, vörös, tiszta muskotály, hogy annál jobb muskotály nem lehet. Ím, annak az ágában is küldtem oltani valót.”

Nádasdy az ország minden jobb gyümölcsfáját elszaporítván kertjében, nemcsak oltóágakkal, de oltványokkal is szolgálhatott másoknak s terjesztette a muskotályszőlő ültetését. És ő szívesen adott mindenkinek mindentől. 1551. január 6-án Oláh Miklós érsek Augsburgból futárral küldi a levelét, melyben Nádasdytól Mária királyné részére alma-, körte-, barack- és szilvaoltóágakat kér, azzal a megjegyzéssel, hogy Nádasdy az ágakra a neveket is ráírassa. Salm grófnénak 1550-ben Török György alma-, Makária-, Zelenka-körte- és muskotályalma-csemetéket küldött Nádasdy sárvári kertjéből. Az 1558. évben Széchy Margit kért tőle oltóágakat. Bornemissza Pál nyitrai püspök Nádasdynét kérte, hogy küldene néki legnemesebb fajú gyümölcsfaoltványokat.

Hogy I. Ferdinánd kertjébe is sok oltvány került a sárvári kertből, mondanunk sem kell. Hiszen a bécsi udvar tagjai élvezték leggyakrabban a sárvári kert pompás gyümölcseit, tehát természetes dolog, ha a gyümölcs fájából is kértek maguknak.

Nádasdy Tamást - amint tudjuk - nádori tisztje igen gyakran távoltartotta otthonától. A kertészkedés minden gondja ilyenkor a feleségére, az áldott lelkű Kanisay Orsikára szállott. S ez a nagyasszony tán még az uránál is nagyobb szeretettel üzte a kertészkedést. És a sárvári

kert gyümölcse és korai zöldsége csakhamar leverte úgy a hazai, mint az örökös tartományok kertjeinek termését. Nádasdyné nemcsak az urának, hanem a királyi család tagjainak is folyton küldöztette a gyümölcsöt, s rendszeren ő nyerte el a pályát. A nádorispán írta például neki 1558. június 22-én: „Az pályát te nyerted királyné asszonytól az muskotály-körtvélyvel, légy érte az dinnye-pályáért is.” Az 1560. év május elején Nádasdyné a cseresznyével is elnyerte a pályát. Szentgyörgyi Gábor deák írta volt Bécsből a nádorispánnak: „Felvivém császárné asszonynak az dinnyét, kit jó és kegyelmes néven vőn, köszönnén nagyságodnak. Mondá Molart uram, hogy kegyelmed nyerte az újság pályáját; mert ennél többet még az idén császárné asszony nem látott. Mindjárt császárnak küldé egy komornyiktól,” (Bécs, júli. 15.)

Meglepő a Nádasdy-pár kertészkedésében, hogy már május első napjaiban érett cseresznyével tudott kedveskedni. Spárgát, zöldborsót még jóval előbb küldhetett. Nádasdyné június első felében már érett dinnyével, fehér szilvával és almával lepi meg a férjét. Ugyanő 1549 május hónapjában káposztaféléket küldött Frangepán Katalinnak! Az 1660. év május 14-én maga Nádasdyné írta volt a királynak, hogy itt küldi az első érett cseresznyetermést. Ugyancsak május hónapban előérő körtét is küld. Az 1546. június 11-én hat dinnyét küldött Bécsbe az urának. „Többet - írta volt - nem küldök; mert rászoknék kegyelmed, és itt az cellába feledne engem.”

Ha Kanisay Orsika akár a korai gyümölcs, akár a zöldség küldésével megkészt, a nádorispán tréfásan megdorgálta őt. 1558. június 8-án írta például: „Nem küldtél cseresznyét sem királyné asszonynak, sem nekem! Pih! Köszönöm.” 1553. április 12-én meg azt írta feleségének Bécsből, hogy ott a spárgát már meg is unták. „Ha - írta - úgy érleltétek meg a spárgát, az mint hallom, nem különben kezdenek az papok tüle járn, mint Kanisay Lászlóné vénasszonya az Ladom itáljától.”

Meg kell említenünk, hogy a gyümölcs küldözése télen sem szünetelt. 1559. március 19-én írta például Nádasdy a feleségének, hogy a gyümölcsöt bemutatta királyné asszonynak. Ugyanez év január 15-én Nádasdyné *Királyné asszony-körtvélyt* küld Bécsbe a sárvári kertből. A dinnye küldése is folyt ez időben. Az úgynevezett *telelő dinnyét* igen kedvelte a bécsi udvar, s Nádasdyné gyakran küldött ilyet Bécsbe. A nádorispán írta például 1559. január 9-én a feleségének: „Az dinnyét jól betakarják, hogy az hideg meg ne vegye és meg ne törődjék.”

A sárvári kert pompás gyümölcseinek küldözgetése Nádasdy halála után is folyt. Az özvegy ezután is csakúgy elhalmozta az udvart és a főurakat nemes gyümölccsel, mint férje életében. Fiatal oltványokat is több ízben küldött az uralkodóház kertjeibe. Az 1568. év november hónapjában az ifjú Nádasdy Ferenc mutatta be az édesanyja küldötte fiatal fákat. A következő év őszén a király két-három éves durancia barackfákat és Zelenka-körtefákat kért és kapott Nádasdynétől.

Mikor 1566-ban a király sok főúrral és fejedelemmel a győri táborban időzött, Nádasdyné pompás gyümölcsöket küldött oda az urak számára. Ádám deák, aki a gyümölcsöket szállította, nagy örömmel jelenté aztán úrnőjének, hogy a császár és a hercegek szívesen vették az ajándékot. „Az gyümölcsnek felét - írta - ününmaga (ti. a király) bévitette házában; úgy nézte, úgy dicsérte, hogy szép gyümölcs... *Harrach ugyan azt monda, hogy sem Magyarországból, semminemű országból, sem úrtól, senkitől nem kél olyan jeles gyümölcs, mint te nagyságodtól; oly igen jó major te nagyságod!*”

Meg kell jegyeznünk, hogy ez a Harrach gróf szenvedélyes kertész volt, s úgy hazánkban, mint külföldről sok nemes gyümölcsfát hozatott.

A sárvári pompás kertnek kertésze és vicekirálya *Kerty Estván deák* volt. Sok része van e derék embernek abban, hogy a nádori kert oly nagy hírre tett szert. Iskolákon forgott ember volt ő, aki latinul és magyarul egyaránt szépen írogatott. A feleségének nemesi ülése is volt, de mivel e jószágot mások tartották kezükön, szegény Kerty Estvánnak évi tíz vonásforintnyi fizetéséből kellett megélnie. Nem csoda tehát, hogy a szegénynek sokszor nadrágja sem volt, de azért nem hagyta ott szolgálatát; mert, mint maga írta, gyermekségétől fogva szolgált Nádasyt. Amint a fűvet kihozó és virágnevelő tavasz elérkezett, s a rügyek fakadásnak indultak, Kerty Estván deák megkezdé a munkát, s csak a tél szívében ment haza családjához, mikor a sárvári kert már hóharmat lepte el. Levelei, miket a sárvári kertből keltezett, sok érdekes és becses dolgot tartalmaznak. Ő maga írja, hogy a kertben mindent a nádorispán tanítása és utasítása szerint végez. Mivel a nagy hírű sárvári kertet sok főúr, főpap felkereste, Estván deák mindig azon volt, hogy semmi csorba se essék az ő működésén, így aztán nyugodtan írhatta 1552-ben: „Az kert jó módon vagyon, *ha még király is jönne benne... az is mondaná, hogy bizony jól vagyon. Az utak szép tisztán vannak, minden jól vagyon. Valaki bejő, nem szid meg érte, hogy azt mondaná, nem ember bánik véle.*”

Valamivel későbbben magának a nádorispánnak írta volt: „Ím, küldtem nagyságodnak, kegyelmes uram, hat dinnyét, kiknek az fölséges király adta vala magvát nagyságodnak... *Az nagyságod kertje igen szépen vagyon. Székely Lukács uram fia benne vala minapon. Monda, hogy soha szebb kertet nem látott ennél. Dinnyékkal jól tartám s az útra is szépeket adtam vala tízet.*” (Sárvár, 1556. augusztus 13.)

Meg kell jegyeznünk, hogy Székely Lukács korának egyik legkiválóbb kertgazdája volt. Egyik nagyszerű őszibarack az ő nevét viselte. Kertje országszerte ismert volt.

Az 1554. április 1-én Estván deák Nádasdynénak írta volt: „Az szegfű-bokrokat kegyelmed parancsolatja szerint megtisztítottam; csak sajtárokat várnék. Immár szépen kosarakat csináltatnék nekik, de cserpam (ti. cserepem) nincs. Sokféle virágokat vettem, s neveket mind megírtam.”

Estván deák nemcsak örvendetes dolgot, de néha kellemetlent is írt gazdájának. Az 1554. év nyarán például jelentette: „Az nagy bokor szegfűt rútul elmetélték, nem tudom, ki. Akasztást érdemelne, akárki mívelte.” 1554. április 14-én írta Nádasdynénak: „Küldtem négyféle gyümölcsöt, spinátot, céklát s fokhagymát.”

Az 1555. év nyarán a hős Nádasdy Kristóf járt a sárvári kertben. Az egyik (Bagody nevű) huszárja a fiatal barackfához szaladván, a pompás gyümölcsöt mind leette róla. „Így jártam véle - írja Estván deák -, bizony igen bánom, de róla nem tehetek.”

Nádasdy kertjében találjuk az első kajszinbarackfát, amelyet a XVI. század derekán a törökök honosítottak meg nálunk. Nádasdyék csak *tengeribarack* néven nevezgetik. Estván deák természetesen erről a ritka fáról is megemlékezik leveleiben.

1556. év őszén Estván deák megírta a nádorispánnak, hogy a sárvári kertben rendkívül sok gyümölcs termett. Mindenféle gyümölcsöt nagy mennyiségben aszaltatott. A telő gyümölcsöt pedig átalagokban szépen elrakta. Levelében a többi között megírta azt is, hogy csak az Úristen tudja, mint kell vesződni nagy szegénységének miatta. „Ha - írja - nagyságod valami költséget nem ad, hát én feleségömmel és kis fiammal házamnál e télbe éhel is meghalok.” Levelét aztán e szókkal fejezte be: „*Örök szolgálja nagyságodnak Estván deák, sárvári kertnek szegény vicekirálya. Az ország jó, de a királyságnak jövedelme semmi. Nomen sine re!*”...

Itt, a sárvári kertben játszadozott a kis Nádasdy Ferenc, a későbbi hős hadvezér, akit a törökök fekete bégnek hívnak. Amint Komlósy és mások megírták, a lantszóra már kiskorában megindult.

Itt, a sárvári kertben tölték. Nádasdy nádorispán és felesége, Kanisay Orsika éltük legszebb napjait. A XVI. századi magyar kultúrának nincs oly ága, amelyben e derék házaspár valami nagyszerű dolgot nem művelt. Minden magyar lélekre örök gyönyörűség az, amit e házaspár egymással váltott leveleiben ránk hagyott. Érdemnek nagy érdem ez. De elévülhetetlen érdemük a magyar kertészet s főleg a gyümölcstermelés fölvirágoztatása! Hogy a külföld előtt ismeretessé lett a magyar kert pompás termése, s hogy a külföldi fejedelmek is elismerték a magyar gyümölcs páratlan voltát, azt elsősorban Nádasdy Tamásnak és feleségének, másodsorban a Batthyány családnak köszönhetjük. Áldott legyen az emlékük.

A sárvári gyönyörű kertet a nádorispán utódai is szépen gondozták. A hős fekete bégnek, azaz Nádasdy Ferencnek magyar kertészét is jól ismerjük. Nádasdy Ferenc is szállította a bécsi udvarnak a finom gyümölcsöt és a nemes fajú gyümölcsfacsemetéket. Ő maga írta 1569. október 4-én édesanyjának: „Parancsolt énnekem őfelsége, hogy én szerezzek durancia barack fiatal fákat és Zelenka-körtvélyfákat, melyek két és három esztendősek, mely fákat Bécsbe kell küldeni ez mostani hónapnak utolsó napjára”. Azt is tudjuk, hogy a kivégzett országbíró (Nádasdy Ferenc) szintén nagy gondot fordított kertjeire. Németalföldről hozatott tulipánokat s más ritka virágokat és cserjéket. Amint a bevásárlói részére kiállított utasításában olvashatjuk, ott, Németalföldön kerestetett magának ügyes kertészt is.

Az országbíró lefejezése után a sárvári kert is hamarosan elpusztult. Ami értékes dolog volt benne, azt elhurcolták. Lipót császár még a ritkább állatokat is összefogatta a kivégzett Nádasdy vadaskertjében, s a maga jószágára vitette.

Néhány évtizeddel e vérlázító esemény után a sárvári gyönyörű kertről már azt írták, hogy nagyobbára fű és gaz fogta el. A XVII. század végén legtöbb kertünknek ez volt a sorsa.

LÓ, KOCSI ÉS HÓKÖS

A magyar lovasnép lévén, nem csoda, hogy mód nélkül szerette a lovat. A régi időkből egész sereg becéző szó, eredeti mondás, kedves dal maradt ránk, amik egytől egyig őseink nagy lószereket hirdetnek. Bizony még lóháton is édes volt nekik az álom. Tudtak is a lóhoz, mint senki más fia. S büszkéek voltak „széltől fogant” paripáikra. *A magyar ember két dolgot nem tűrt: a lányát és a lovát nem engedte megszólalni!* Nádasdy Kristóf, a jeles fővitész írja 1557-ben: „Az ló dolga szinte olyan, mint az leányé. Inkább akarnája az ember, hogy levágnák az inát, hogy nem mintha nem tetszenének és visszaküldenének reá; Azért én nem adom tanácsul, hogy minden decegért 300 forintot adjon tudatlan nagyságod.”

Régi szokástörvényeink a leányrablást és a lólopást egyazon büntetéssel sújtották. Azazhogy úgy az egyik, mint a másik halált hozott a bűnös fejére. Hacsak a XVI. és XVII. század írott emlékeit lapozgatjuk, egész kis szótár kitelik abból a sok elfeledett magyar szóból, mely a lóra és a lótenyésztésre vonatkozik. A délceg (ménés) minden lovának, minden tulajdonságának jelölésére seregével volt magyar szónk, írott emlékeinkben előbb szerepel a *délcegtanító*, mint az oskolamester. Ez a délcegtanító oktatta a lovakat oly módon, hogy az egyikből jó lépő, a másikkal járó vagy ugró, a harmadikkal meg hatalmas iramló legyen. Ez utóbbit becsülték legtöbbször. Amilyen lovassága (iramlása) volt a lónak, olyan árt adtak érte. A hódoltság korában egy-egy főlőért ezer tallérnál is többet adtak. Rettentő pénz volt ez abban az időben. S bizony ma sem fizetnek többet a versenyparipákért. Így állván a dolog, könnyű megértenünk, miért kereskedtek főuraink is lovakkal. Balassi Bálint, a költő is azzal lendített sorsán, hogy lovakkal kereskedett. Egyik tréfás levelében írja: „Az én roh lovamat és fakó lovamat tizenkétszáz forintot adám el egy német úrnak. Én is vén cigányként cseréléssel élek ezután.”

Eleink a lóvásárlásra mindig olyan embert küldtek, aki ugyancsak értett a lóhoz. S mindig előírták neki, minő legyen a ló lovassága és természete. Rákóczi György fejedelem például 1643-ban ilyen utasítást adott emberének: „Én alám csendes lovat vegyen, olyat mindazonáltal, kinek lovassága is meglegyen valóban. A ló erős szájú ne legyen: mert az erős szájú ló merő ellenség. Kehes ne legyen, agg marha se legyen, hanem gyermekded ló, hét vagy nyolcadfű, rossz erkölcsű, felrúgó vagy ki magát *megördöglené* s el nem menne ember alatt, olyat ne találjon venni, vagy *farkacsavarót*; mert úr alá illetlen és gyalázatos a farkacsavaró ló.”

A részeges Tahy Bernátról írva hagyták, hogy korának egyik legjobb lóismerője volt.

Egy ízben a nádorispán küldte őt lóvásárlásra. Bernát uram talált is alkalmas főlova, s meg is vette. „A ló - írja - gyermekded, szép, jó testű, jó lépő, jó természetű, egy nyereg-alja, nyakas, fara, lába s combja megvagyon.” Ennyi jó tulajdonsága lévén a vásárolt paripának, Tahy Bernát a *lóáldomást* ott helyben mindjárt meg is itta.

Batthyány Boldizsár főlova keresvén, Pálffy Tamáshoz, a palotai főkapitányhoz fordult. Ez kijelenté neki, hogy csak *középlővái* vannak! Egyet ajánl is, írván róla: „Ez jó erős zömök ló, nem igen öreg, de bizony lovassága jó vagyon. A bégnek igen kedves lova volt: semmi vétet nem ismertem sem szájában, sem járásában.”

A hódoltság korában igen nagyra tartották az erdélyi lova. De még ennél is többre becsülték a török lova, mely „haragos és veszekedő” volt ugyan az ember alatt, de száguldani, pompásan száguldott. S mi kellett több a katonáembernek? Ím, ezért tartották a török lova a legjobb katonaparipának. Ha a végbeli vitézek valamelyik hazai török úr istállójában ilyen lova tudtak, addig nem nyugodtak, míg azt meg nem szerezték. Mert hát nem utolsó dolog volt ám az ilyen agárparipán pipiskedniök! Persze a török lóhoz török nyereg illett. Azazhogy a

kápájának és szügyellőjének párdubórból, farmatringjának és hermetiszíjának bagariabórból, hevederének teveszőrből kellett lennie. A kengyelvasának meg kéknek kellett lennie.

Ha a török lóra török nyereg illett, mondanunk sem kell, hogy a tatár lóra meg tatár nyereg és szerszám kellett. Ilyet adtak az úgynevezett *szajka-paripákra* is.

Jámbor eleink a török és a tatár lovat annyira szerették, hogy még akkor is nagy árt adtak érte, ha tetem volt a lábán, vagy ha megnyilazták. A hazai kovácsok ugyanis e két nyavalyából hamar kigyógyították.

Török lovat azonban nem volt könnyű szerezni. A török szultán ugyanis már a XVI. században nagy tilalmat vetett a lókivitelre. Mikor Thury Márton veszprémi főkapitány a fehérvári béget kérte meg egy jó török ló szerzésére, ez a szultán tilalmával állott elő. Aztán a többi közt ezt írta: „Az féle kedves ló, kivel ember egy országbeli fejedelem előtt dicsekedhetik, nem minden istállóban találhatik, és ahun nagyon, onnét nehezen adják ki.”

A hódoltság korában a paripát (herélt lovat) nem sokra becsülték. A fővitézek és urak alá nem paripa, hanem főló kellett. A paripákat csak a közvitézek használták.

A hódoltság korában a főlovakat nagy gonddal tartották. Gazdáik még a testamentumokban is megemlékeztek róluk. Ha valamelyik fővitézünk meghalt, főlovát és fegyverzetét a király a maga számára foglaltatta le. Ha a vajda vagy a soltész meghalt, paripáját a földesura örökölte.

Mondanunk sem kell, hogy nem mindenkinek kellett a sebesen iramló főló. A vénebb emberek és az asszonyok a lépő lovat szerették. Ezt poroszkának hívták. Olykor a *kacola* szón is ilyen jámbor erkölcsű, nem rettegő, járólova értettek. Ifjú ember az efféle lovakra nemigen ült. Batthyány Ferenc írja 1537-ben unokaöccsének: „Ím, az ángyod lépő lovát: poroszkáját küldöttem. Nem tudom, micsoda lovakat kezdel kívánni? Mikor én te korodban voltam, nem kívántam poroszkán jártomat, hanem ki feljebb ugrott, afélét kívántam. De talán végre az királyné kerlickájába fogsz kívánni jártodat!”

A csikót a XVI. században jobbra vehemnek hívták. Még az ötödfü csikót is vehemnek nevezik. János deák írja 1560-ban Nádasdynak: „Az hat hím vemhet rég befogattam. Az kacolavemheket anyjok közt hagytam.” A vehemlovak tanításáról a ménestartó gazdák gondoskodtak. Csak mikor már teljesen betanított volt a ló, a garabó csikós akkor választotta el a méneses lovaktól.

Amilyen nagyra becsülték az úrnak való főlovat („aminőn a vezérek szoktak jární”), éppoly keveset adtak az úgynevezett hitvány, terhes paripákra, lovászlovakra, a görbe kablallovakra, a lúdtalpú lovakra, meg aztán az olyan lóra, amelyik mindkét lábával csöbörbe hág. Az efféle lovak bizony a hódoltság korában is potom áron keltek. Ellenben a hintós lovakért már szép pénzt adtak. Természetesen a hintóba fogott ló is csak akkor volt értékes, ha semmiféle hibája nem akadt, s amellet „jó lábos és sebesen iramló” volt.

A kocsiba vagy a szekérbe fogott lovat aszerint nevelték és nevezték, amilyen alkalmatosságot kellett vonnia. Így voltak nálunk kocsis, szekeres, fakószekeres, lektikás, kolyás stb. lovak. Az ígáslovakat csigás vagy béres lovaknak hívták. A hódoltság korában a kocsis szót még nem a mai értelemmel használták.

A mai kocsisnak régente *szekérvezető* volt a neve. Akármilyen lett légyen is az alkalmatosság, a szekérvezető mindig nyeregben ült, s úgy kormányozta lovait. Még az ígáslova is így hajtották, de az ilyen lóra pajzán nyeret adtak.

Mondanunk sem kell, hogy a hódoltság korában az utazás csakis tengelyen történt. Minden vidék e célra más és más fajtájú alkalmatosságot használt. Eszerint nálunk rendkívül sokféle kocsi és szekér akadt. Az alföldi homokban, a tengelyig érő sáros utakon nehéz, vasas kocsiakat nem használhattak. E célra tehát a nagyon könnyű és vaszatlan fakószekeret alkalmazták. Ez a fakószekér már a középkorban is járta az Alföldön, s a hódoltság korában szélteben használták. Teljesen megfelelt a mai könnyű parasztkocsinak, csak hogy vasazás nem volt rajta. Mondanunk sem kell, hogy a fakószekéren nehéz terhet nem szállíthattak. Amikor a haditanács Magyarországtól élésszekereket követelt, Nádasdy Tamás ígígyen írt volt Batthyánnak: „Nem érti a hadakozó tanács, hogy az mi földünket különben rendelte az Úristen. Nincs itt a polgárnak (jobbágnak) közönséggel olyan vasas szekere, mint Németországban: sem olyan zabos lovai, mint ott!” (1558.)

Megírja aztán Nádasdy, hogy nehéz terhet elbíró szekeret hiába keres az ember nálunk a falvakban. Másunnét kell az ilyet szerezni!

Nádasdy nem mondja meg, mi is az a zabos ló? Tehát nekünk kell megmagyaráznunk. A mieink a zabos lovon a nagy és a nehéz német kocsis-lovat értették. A magyar ló ennél jóval kisebb és könnyebb volt.

A könnyű fakószekérnek nagy fogyatékossága volt. A rossz utakon vaszatlan kerekei hamar eltörtek. Aki tehát hosszabb útra övezte fel magát, vagy jó csomó kereket fogadott bérbe, vagy útközben váltott kereket. Erdélyi János uram írja 1559-ben Nádasdynénak, hogy „*nagy sok kerekek törésével jöttek: huszonnégy kereket fogadtatlak bér be!*”

A fakószekértől lényegesen különbözött az úgynevezett *bakószekér*, melyen a magyar rezet szállították külföldre. Nehéz, vasazott szekér volt ez. Ilyenformájú lehetett a sóhordani való szekér s a *furmány*- és *fukar*-szekér is. A XVI. században többször szerepel a „thazi” szekér; de közelebbit erről nem tudunk. A lekötözött kalmár-szekér, aztán a *költöző-szekér* a hódoltság korában ezrével szerepel. A költöző-szekér ernyővel volt ellátva. A török és más ellenség elől menekülő lakosság használta ezt a költöző-szekeret. Nagyobb háború alkalmával százával vonultak az illetén szekerek az országutakon, írott emlékeink gyakran ejtenek szót a törkölyhordó szekerről. A mustot és a színbort ezen hordták kádakban a dézsmáló helyekre. A vámszedők írsaiban szerepel a *gozdozó szekér*, melytől 40 dénárnyi vámot szedtek. A *deszkahasító szekér*, mint gépely szerepel a Felvidéken. A vámhivatalok írsai számtalanszor emlegetik a kanizsai vásáros szekeret, aztán a csetneki, a máramarosi, az erdélyi, a *betléri* szekereket. XVI. századi, levelekben fordul elő a *rak-szekér*, a vasas szekér. Későbbben emlegetik a *hetelő-szekeret*, az ökör után való szekeret, az erdőre való félszekeret, az éléses társzekeret, a nyári szekereket, a pornói szekeret, a kétkasú ernyős szekereket, a *bival-taligát*, a csigás szekereket stb.

Bethlen fejedelem szekerei között említik ezeket: „leeresztő hintó, konyhakocsi, *pohárszék-kocsi*, *innyaadó kocsi*, jeges kocsi, éléses társzekér, ajtónálló-szekér, fűhordó szekér, tábori szekér.”

Bizonyos dolog, hogy eleinknek halottas szekereik is voltak. Fogaras 1656. évi összeírásában olvassuk: „*Ernyős szekér* deszkával béelt, feketére festett, kin a szegény idvezült Rákóczi Zsigmond testét vitték volt Fehérvárra. Vasas kesefája és vasas hámfája is megvagyon. A benne levő fakoporsó bontakozott.”

A hódoltság korában a posta is működén nálunk, *postálkodásra való szekerünk* is elég volt.

A XVI. és XVII. században a szekér, a kocsi és a hintó szót összevissza használták. Számtalanszor megesik, hogy még a díshintókat is egyszerűen csak szekereknek írják. A régi koronázatokról ránk maradt hivatalos utasítások például még a nagy díshintókat is egyszerűen

csak szekereknek írják. Az 1655. évben Eleonóra koronázásán igen sok főúri dáma vett részt. Mindegyik nagy hintóban hat hölgy ült. A hivatalos jelentés a hintókat így sorolja fel: „Első szekér Palatinusné asszonyom szekere; harmadik szekér: Nádasdyné asszonyom szekere” stb.

A régi összeírások olykor másképpen is nevezik az ilyen szekeret. Közöséges például a hintó-szekér és a børszekér elnevezés. Perányi György írja 1591-ben: „Kegyelmed csináltasson nekem egy børszekeret, olyat, hogy az közepiben, az kiket ablakinak hínak, két-két ember ülhessen egymás mellett. Az béllése belül sárga bőr legyen, és jóállású szekér legyen.”

Gyulay Adviga írja 1555-ben, hogy hintó-szekerének tengelye eltörött, s most kocsin jár.

Úgy a XVI., mint a XVII. századi összeírásokban gyakran szerepel a *leeresztő hintó* (currus pensilis), valamint a *lógós kocsi*. Ez utóbbi is bőrös és fedeles volt. Mindig külön említik a „*sétáló két embernek való hintót*”, a kétkerekű *lektikát* (*laftikát*) és a kis *kólyát*.

A különféle kocsik között a hódoltság korában leggyakrabban emlegetik a *karrétát*, a kasos kocsit, a *pohárszék-kocsit*, a konyhakocsit, a jegeskocsit, az innyaadó kocsit és a csigás kocsit.

Nem érdektelen dolog tudnunk azt is, hogy a különféle kocsikba és szekerekbe hány lovat fogtak? Ez természetesen az utak minéműségétől és az urak módosságától függött. Mikor igen nagy volt a sár, harminc-harminckét lovat is fogtak a hintóba! Rendes körülmények között azonban a magyar úr hat lovat fogatott kocsijába is, meg a szánjába is. A XVI. századi regestumok legalább állandóan ezt írják. A megyék főispánjainak és alispánjainak is hat ló járt, ha útra keltek. (A többi megyei tisztviselő csak négy lovat követelhetett.) A magyar főasszonyok is a hatos fogatot kedvelték, s rendszeren azon utazgattak.

Lassan-lassan a hatos fogatot háttérbe szorította az úgynevezett hőkös. Így hitták régen az ötös fogatot. (Elöl három, hátul két lóval.) Ma már a hőkös szó teljesen feledésbe ment, s csupán a hők, hőke-hóka, hőkken szók járnak még az Alföldön. De egykoron a hőkös igen népszerű dolog volt. Azt tartották nálunk, hogy *csak a hőkös az igazi és az eredeti magyar fogat!* Ezért nemcsak a főuraink, de a tehetősebb kereskedők is hőkösön jártak. Csak az asszonyaink maradtak hívek a hatos fogathoz.

Nálunk minden hintót és kocsit tagbaszakadt, erős *csatlósok* kísérték. Ha a kerék eltörött, vagy ha a kocsi a sárban megfeneklett, ezeknek kellett a bajon segíteniök. Ilyenkor természetesen a csatlós és a kocsis (szekérvezető) ugyancsak megeresztette a nyelvét, s a szenteknek volt mit hallgatniuk! Hiszen tudjuk, hogy a kerekeltörött kocsisnál senki jobban nem káromkodott! (Hogy akkori szóval éljünk, sok *vissza való misét* mondott.) Ha nagy nehezen kiemelték a kocsit, siettek az első útbaeső kastélyba, hogy a torkukról a rozsdát lemossák, s hogy új kereket szerezzenek.

A csatlósok helyébe idővel a *fullajtárok* vagy *fellajtárok* (*vorläufer*) léptek. Amint a csatlósok, úgy ezek is gyalog kísérték a kocsit. Szótáraink tehát helytelenül mondják a fullajtárt *vorreiternek*. Mondanunk sem kell, hogy a fullajtárok intézményét a németektől vettük át.

Mivel a *szekérvezető* (*kocsis*) egymaga nemigen bírt a hat vagy az öt szilaj lóval, fellajtár nélkül útra nemigen kelhetett. Dániel György uram írja 1545-ben Batthyánynénak: „Továbbá az szekérvezetőknél nincsen fellajtárjok; igen nehéz oly embereknek hat lóval bánniok!”

A csatlósokon vagy a fellajtárokon kívül még huszárok is lovagoltak a kocsik előtt. Ha a kocsi bajba került, ezek is segítettek ugyan, de mégsem ezért, hanem a pompa kedvéért alkalmazták őket.

Hosszabb útnál gyakran kellett lovat váltani. Némelyik főúrunk egy-egy ilyen utazásnál több ezer lovat vett igénybe. A Harrucker család például Bécsből Gyulára s onnét visszautazván, háromezernél több lovat használt ez útra. S e háromezren kívül majdnem ugyanannyi ló kellett a bagázs-kocsikba s a huszárok alá.

A RÉGI LEVELEK HUMORA

A csendes és a jóízű humor a magyar néplélektől elválaszthatatlan. Vele születik ez, s vele marad jó- és balsorsában. A paraszti szegénységben csakúgy megtaláljuk, mint az úri renden. Nemzeti kincsünk ez, melyből minden magyar nyelven szóló ember örökölt valamit, ki többet, ki kevesebbet. A mi népünk szokása, hogy a szónak *sóval* és *borssal* adja meg a módját, mert szerinte ez az élet igazi fűszerszáma, csak ezzel vigadhat akkor is, mikor igazában sír; ezzel gondolhat a derűre akkor is, mikor sötétség borul rája.

Balítélet alá senki ne vegye, ha állítjuk, hogy a magyar humor olyan nemzeti sajátosságunk, olyan eredeti vonásunk, melyet hasonló formában semmiféle népnél meg nem találunk. *A magyar igazában a szív embere.* A szív érzéseinek a hullámozása teremti benne azt az érzületet, amit a sírva vigad a magyar és a borúra derű mondások oly találóan kifejeznek. S mi az igazi magyar humor, ha nem ez? Kedvre perdül, nevet a lelke és sír a szíve egyszerre. Mintha csak zuhogó esőben a napsugár járna boszorkánytáncot a szívárványos égen.

A magyar a humorra való hajlandóságot őseitől mórínglotta. Ki nem tudná, milyen fortélyos a népünk, mennyi hamis praktikát forgat a fejében? Bizony nem mondunk újat, ha állítjuk, hogy ökölgelme szereti a tréfát, s folyton azon incselkedik, mi okot vethessen a szomszédjához a maga megnevetetésére. Azt is tudjuk, hogy búsultában bolondságot mívelget, s ha a kedve haragra fordul, indulatos, mint a puskapor, s bezzeg van ilyenkor keletjük a szegény szenteknek! Mikor bajba kerül, a felhőket fohászkodással ritkán szaporítja; inkább ide-oda kapálózik, mint az imes vízbe esett ember. S ha tanáccsal nem telik a tüssző, szántogatni a cigány lován sem röstell, jól tudván, hogy nem szénásszekér a szó, tehát könnyű megfordítania. Szóval, az élet minden körülményében keresve keresi az ellentéteket. A darazsat piszkálja, bár tudja, hogy csíp; de ha az mást megszúrt, kiszedi a fullánkot. Lelkesedésében az egekig emeli az alacsonyít, de haragjában sárba tiporja a fenségest is.

Bár a humorra való hajlandósága a magyarnak veleszületett tulajdonsága, mégsem minden időben nyilatkozik az egyformán. Vannak bizonyos időszakok, melyekben a humor módfölött nekiindul, s viszont olyan idők is akadnak, amikor minden kedv elül, minden tréfa elhallgat. Nekünk magyaroknak mindkét fajta időből bőven kijutott.

Ha egy-egy század írott emlékeit végiglapozgatjuk, magunktól rájövünk, melyik kor kedvez legjobban a magyar humornak. Mi azt találjuk, hogy *minél erősebb, minél magyarabb a nemzeti közszellem, annál jobban virul a hazai humor.* Tudjuk, hogy legnemzetibb századunk a tizenhatodik század. Ha e kor kiadatlan leveleinek a tízezreit végiglapozzuk, meggyőződünk, hogy ez a század a magyar humornak aranykora. Nem is csoda! Mozgalmas, élénk, tüzes, változatos és minden ízében magyar világ járta akkor nálunk. A török meghódította ugyan országunkat, de nemzeti nyelvünk és a szokásunk meg a törököt hódította meg. Aki egyik nap ellenségünk, másnap már barátunk. Akinek ma kitesszük a rokkáját, holnap már a házukban füstölög. Ma örömtől megfogyott a népünk, holnap már diadalmámborban úszik. A gyász és az öröm, a bánat és a vígság, a remény és a kétségbeesés, a komolyság és a tréfa naponként egymást űzi. Mintha csak az ellentétek örökös harca szállott volna e földre, minden nap váltogatva hozza a jót és a rosszat, a vígságot és a szomorút.

Ilyen korban, az embernek, akarva vagy nem akarva, a humorra kell adnia magát. Akinek a muzsika szól, a táncra készen kell állnia. És a mi jámbor eleink erre készen állottak. Csak elő kell szedegetnünk a leveleiket, hogy lássuk, minő kedv járta a szívüket. A maguk szava nyit nekünk ajtót, kijön rajta a kedvük.

A tizenhatodik század kiadatlan levelei tágas mezőt adnak annak, aki a hamisítatlan magyar humor virágít gyűjtögeti. Seregével szedegetheti ő itt jámbor eleinknek tréfás mondásait, amik a közmondások erejével hatnak. A magyar humor minden fajából annyi példát gyűjthet, hogy a szeme nem a siralom, hanem a nevetés miatt nedvesedik meg. Az embereket a maguk valóságában láthatja; szemmel nézheti, mint indul meg rajtuk a lehetetlen bolondság, mint kelepcélkednek, mint eresztik meg a nyelvüket, ha a borból többet szívtak magukba; a házasemberek módjára mint veszekednek, milyen kusztonnal mennek egymásra. A sok között szinte nehéz lévén a választás, csak úgy találomra adunk itt egyet-kettőt.

Azt mondják, hogy a magyar szépen tud temetni. A tizenhatodik században Európa-szerte azt hangoztatták, hogy a *magyar tud legszebben meghalni!* S úgy is volt. A vitézek a zöldbe borult mezőkön keresték a hozzájuk méltó ellenfelet, s bátran szembenéztek a halállal. Szébb s dicsőbb temetőt a csatatérnél nem ismertek. S nemcsak bátran, de *vígan* mentek a halálos veszedelembé. Tudjuk, hogy Mohács mellett a mieink előre látták veszedelmüket, s mégis humorizáltak. A tizenhatodik századi végbeliek is így tettek. Egész sereg levélben írják, hogy ők vígan akarnak meghalni. S ha módját ejthették, így is haltak meg.

A vígan való meghalást azok is megkívták, akik távol a csatamezőktől, puha ágyban várták a halált. Gutaütött emberekről írják a tizenhatodik században, hogy csobolyóval hordatják az ágyukhoz a bort és a jóféle káposztás húst. A haldokló győri püspökről írja Szentgyörgyi Gábor uram 1565-ben: „Nem haladhat messze halála; mert igen eltölt immár minden teste az nagy nedvességgel. *Vízi betegség vagyon rajta. Mind éjjel, mind nappal igen issza a bort*”. Hogy ökigyelme a bort nem orvosságul itta, mondanunk sem kell. Hiszen a vízbetegségről már akkor is tudták, hogy nem tűri a sok boritalt.

Szalay János pozsonyi gróf is azt tartotta, hogy többet ér neki a búcsúpohárhoz nyúlnia, mint az utolsó kenetkez. Azért írta 1543-ban e nem éppen szent igéket: „Hogy nem mint morgó paphoz gyónnám, inkább akarok gyónatlan meghalnom”. E jó emberekről is bizonyára elmondották, hogy kiszorultak az egek országából. Mivel e világon csak borokat kóstoltak, az örökkévalóságban hiába fohászkodnak egy csöpp vízért.

Tudott dolog, hogy jámbor eleinkben akkor sem romlott meg a magyar humor, mikor Bécsbe kellett menniük. Ezt a bécsi utat a hódoltság korában még az sem szívesen tette meg, aki az udvar szemében nem volt túske. Egész sereg levélben olvassuk, hogy Bécsben levő uraink nem szívesen nyomták ott a pádimentumot, s alig várták, hogy megszabaduljanak onnét, így állván a dolog, gondolhatjuk, hogy minő kedvvel mentek Bécsbe! Hiszen tudták, hogy *a nagy emberek kedve igen nyúl hátán jár*. Tudták, hogy akit vendégül hívnak Bécsbe, igen gyakran fogva tartják ott. Mikor Báthory István uramat hívták Bécsbe, felövezte magát az útra. Azonban mikor egy mérföldre ment volna Ecsedtől, kérdé az embereit: „Jön-e utánam Ecsed vára?” Mikoron pedig hallá, hogy Ecsed nem jönne utána, imígyen szólt: „Ha Ecsed el nem menne vélem, nem megyek Bécsbe!” S otthon maradt.

Nem Báthory volt az egyetlen, aki így cselekedett! Senki sem akarta, hogy régi magyar mondás szerint az udvar *„Moré László daljára fogja”*.

Nem sokkal a halála előtt Balassi Bálint (a költő) is fent járt Bécsben. A királynak ajánlta fel szolgálatát. Bizony sok kemény szót kellett ott felvennie. Hazajővén, lókupeckedéssel igyekezett a sorsán lendítgetnie. „Csigává kell lennem - írja -, hátamon leszen házam. Az mely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, hanem egyék énbenem ezután.”

Kávásy Jób uram írta 1576-ban ezt a bölcs mondást: „Az Isten nemcsak arra teremtette az vizet, hogy mossanak vele, hanem etiam propter bibendum.” (Azaz ivásra is.)

De vajmi kevesen voltak kortársai között, akik e szép mondást megszívlelték. Bizony bort s nem vizet ittak. Mégpedig a kelleténél többet is. Nádasdy Tamásnak derék udvarmestere, a vitéz Tahy Bernát is lelke mélyéből utálta volt a vizet. Őkigyelme 1551-ben írja a gazdájának, hogy a lova megsántult. Márpedig - úgymond - „az mely lónak három lába vagy, azon nem szoktak hadakozni...” „Azt tudtam - írja tovább -, hogy az tiszthez képest ne legyen szabad részegeskedni! De ím értem, hogy kegyelmed szabadságot adott reá, kit én kegyelmednek megiszolálok. Ugyanis míg részegeskedtem vala, minden marhám szaporodik vala. De mióta elhagytam az részegséget, azóta mind fogyni kezde és veszni.”

Úgy látszik, hogy Bernát uram nagyon is sűrűn éldegélt a gazdája engedelmeivel, mert Bolday Tóbiás följelenté őt részegeskedése miatt a nádorispánnak. Erre Bernát gazda így írt volt a nádorispánnak: „Kérem nagyságodat, parancsolná meg Bolday Tóbiásnak, hogy nagyságod előtt ne szólna reám; hanem ha mi dolga vagy én velem, magamnak mondja meg. Bizony ha ifjúságában megszokta volna is az efféle dolgot, hogy nagyságodnak megmondaná, az nagy jámbor szolgálai közül házában vagy szállásán ki mint eszik vagy iszik, immár vénségében el kellene hagynia. Jobb volna, ha az fertőbéli tyúkokra viselne gondot, miképpen az jég alól kifoghatná, kiből mind nagyságodnak, mind magának haszna lehetne, hogysem mint énreám visel gondot; mert bizony az énreám való gondviselésben nem sok haszna vagy.”

Ezután megírja Bernát uram, hogy miatta már otthon sem mer enni és inni. Pedig Bolday Tóbiás a minap is úgy leitta magát, hogy lábán sem állhatott, sem nem nézhetett, hanem az asztalnál elaludt... „Az pórokkal - írja tovább - addig iszik, hogy kocsira vetik, s úgy viszik haza, mint egy Kadácsy Antalt. Én pedig kegyelmes uram soha nem ittam az pórokkal, hanem mikor ittam, vagy házamban, vagy szálláson uraim emberekkel és nagyságod nagy jámbor szolgálival ittam. Ha Bécsbe megyek, oly helyre szállok, hogy Bolday Tóbiás meg nem cirkál és meg nem talál.”

Vitézlő Ganzer György is alighanem sokat emelgette a poharat. A levelei, amiket borittában írogatott, ugyancsak meg vannak rakva tréfákkal. Sajnos, az ő tréfáiban tüske is akad, mégpedig elég. Egy ízben Verbas Jánosnak, Batthyány Ádám gróf főpecérjének (percnak is mondták akkor) írván, levelét imígyen kezdte: „Köszönetem után verjen meg téged ama iszonyú nagy bakbűz; üzzön meg a félő nyúl, kukucskáljon oldaladból három fán bűdös babul. Nem tudom, mint viseled magadat az akasztófán... hogy semmit nem írsz?... Kérlek, édes perc uram, jöjj fel Grécbe (Grazba), házasodjál itt fent meg. Szép kecskemátkát szerzek, három szarvút, hosszú farkút, özlábút, lóserényűt” stb.

Az embereket a tizenhatodik században csak arra a formára ütötték, amire manapság. Az árnyékuk is csak olyan volt, mint jómagunké. E tekintetben még a szent életű egyházi férfiak sem tettek kivételt. Nekik is megvoltak a maguk hibái. A jól táplált kanonokok például a tizenhatodik században is szerették a szakácsnék jeles főztjét. Az 1559. évben történt, hogy Nádasdy Kristóf uram hadba indulván, a soproni és a győri kanonokok házába is küldött néhány kvártélyos huszárt. A püspök azonban kiköttette onnét a vitézek lovait, mire Nádasdy Kristóf uram imígyen panaszkodott a nádorispánnak: „Bizony inkább illenék az pisepek uram hivataljához, ha az győri és sopronyi káptalanból köttetnéje ki az papokkal az főzőjüket”.

A vitéz Orosztoni Péter uram 1566-ban szintén jól megmosta a papok fejét, írván róluk: „Zrínyi szolgálai olyanok, mint az szemfényvesztő papok, azkik néha árvizet támasztanak, néha isméglen, mikoron akarják, elvesztik. Ezek is, mikoron akarják, hadat támasztanak, de isméglen, mihelyen akarják, azontúl elszállítják.”

Tudott dolog, hogy jámbor eleink a gyűléseken már a XVI. században is alaposan összeszólalkoztak. Zrínyi Györgynek íródeákja: Debreczeni György uramnak a mondása szerint „*tál, kanál sem lehet zördületlen, sokkal inkább nem lehet ember egymásnak való vetés nélkül*”. Ezt a bölcs mondást a régi gyűlésekre nagyon is alkalmazhatjuk; mert bíz azokon gyakran megesett, hogy a nem tetsző szónokot egyszerűen kihajították. Ez az eset kétszer is megesett Joó Balázs uramon. Úgy látszik, hogy ökgigyelme már megszokta a kidobást; mert Nádasdy Kristóf ezt írja róla: „Ezt ő, amint látom, annyira megszokta, hogyha ezután *ebrudon vetik ki is*, semmit ő abban nem tud szégyenleni.”

Lehet, hogy Joó Balázs a szászokkal tartott, akik régente azt szokták mondani: „Csapj arcul még egyszer, hadd haragudjon meg.”

Tudott dolog, hogy az adta-teremtette nálunk már a hódoltság korában is nagyon járta. A káromkodás úgy elterjedt volt, hogy alig versenyezhetett más nép velünk. Ha a magyar ember megharagudott, bizony még a császárt is megkurafiázta. Azok a jámbor törökök, akik elismerkedtek s barátságot kötöttek a mieinkkel, nemcsak a magyar táncot és a táncolási kedvet tanulták el tőlük, hanem a káromkodás tudományát is. Krusith János, a nagy híró korponai kapitány, 1565-ben Petheő Jánoshoz küldé Komáromba Juzref csauszt, aki követség dolgában fáradozott. Mivel Petheő semmi utasítást sem kapott a csausz továbbítására, a szegény török jó ideig Komáromban ragadt. Itt aztán annyira elbúsulta magát, hogy búvában majd felakasztotta magát. „Bizony - írja Petheő Krusithnak -, *elég visszavaló misét mond kegyelmed után*, hogy kihoztad és itthagytad rajtunk.”

Eszerint Juzref csausz alaposan értette már a magyar káromkodás cifra igéit!

Törökről lévén szó, megemlítjük, hogy 1621-ben a lengyelek jól elverték a török sereget. A vezérbasa aztán hazánkba jött és Szigetvárott betegséget színlelt. Azazhogy, akkori szóval éljünk, cigánybetegség bántotta őt. Ezért írta róla Ákosházi Sárkány István: „Nem tudom, ha csak az cigánybetegség bántja-e? Én inkább hiszem, az mint értegetem, hogy az lengyelországi purgáció csapta el a hasát.”

A régi magyar humor legkedvesebb emlékei közé kell soroznunk azokat a szép magyar leveleket, amiket Nádasdy Tamás és felesége, Kanisay Orsika váltottak egymással. A nádorispán levelei már aláírásukkal is mosolyt keltenek. Majd minden levelét másképp és másképp írja alá. Érdekesekek például az ilyenek: „az te villámkovácsod”, „az te ősz kányád”, „az te herélt basád” stb. Ha a leveleit lapozgatjuk, szinte magunk előtt látjuk az örökké vidám nádorispán mosolygó képét. A rosszkedv még akkor sem tudott rajta erőt venni, mikor az orvosok metélgették a sebjeit. Mindig jóízűen és tréfásan írogat. A felesége küldte túlérlett spárgára például egyik levelében ezt a megjegyzést írta: „Nem különben kezdnek az papok tüle jární, mint az Kanisay László vénasszonya az Ladom italjától”. Mikor nádorispánná lett, kedves hangon írja a feleségének: elvárja tőle, hogy úgy fogadja, mint a nádorispánt szokás. S a felesége vidáman feleli neki: „Úgy fogadom, mint én édes nádorispán uramat. De jól meglássa nádorispán uram is, mint jön haza, mert nyilván kevély nádorispánné asszonyra talál! Továbbá (a nádorispánság) négy tisztinek egyike elég énnekem, és az kunbírótságot kívánom; mert tudja kegyelmed, hogy én nem iszom bort. Az doktor ugyan azt mondja, hogy nem jó nádorispánné-asszonynak vizet innya; azért mégis jű valami bóza az bíróságon, s nem halok szomjjal meg... Továbbá azt írhatom kegyelmednek az kevély nádorispánné felől, hogy viselő szoknyája egy sincs”.

Nádasdy Tamásnak az udvarmestere Tahy Bernát volt. Hűségesebb, megbízhatóbb embert s kitűnőbb lovaszt nála keresve sem találhatott volna. Azonban Tahy Bernát mód nélkül szerette a bort, s borittában elhatalmasodott rajta a bolondság. Egy ilyen bolond órájában aztán azt írta

Nádasdy Kristófnak, hogy elhagyja Tamás urat, s feleszű urat keres magának. Nádasdy Tamás aztán ilyen választ adott neki: „Ebből is kiismerhetni, hogy az bolondság napról napra nevededik rajtad, nem hogy csendesednék. Nádasdy Kristófnak azt írod, hogy fél eszen való urat keressz. De én azt tanácslom, hogy idén (ti. idején) elmenj, hogy jobban reád ne érjen az bolondság. És ha találsz afféle fél eszen való urat, siess rajta venni, míg eszibe nem veszi, hogy bolond vagy; mert ha halogatod, és azonközbe eszébe veszi, hogy nem vagy otthon, kárba fogsz maradni.”

A tanácsadó mindig több volt, mint a követő. Az okosabbnál okosabb mondásokat seregével találjuk a régi levelekben, de hogy valaki megfogadta volna, arról már nem esik szó. Batthyány Ferenc bán, hallván, hogy unokaöccse, bár magának is alig van, másoknak ígér jószágot, imigyen inti őt: „Hallottad-e egy régi példában, hogyha az egér nem bújhatik lukába, köt tőkét farkára?”... „Azt mondod - írja ugyanő 1548-ban -, hogy nem fától lettél, hanem atyádtól, anyádtól. Bizony énnekem csodának tetszik.” - Ugyanez a Batthyány bán, aki a bécsi bornak a szagát ki nem állhatta, erősen kikel a magyar ifjak ellen, akik külföldön verik el a pénzüket. Az 1551. évben az illetén ifjakról írja a nádorispánnak: „De azt kegyelmed vélheti, mint jönnek haza; mert ki lovát, ki egyéb marháját adja el, és franciát hoz haza. Azért nem kellene oly igen sokat költeni Bécsbe.”

Batthyány Ferenc Nádasdynével is vidáman levelezgetvén, gyakran megréfálta őt. Mikor például Nádasdy Tamás Fráter György püspöknél járt, ezzel ijesztette meg a szegény asszonyt: „Fráter Györgynek sok felesége vagyon, csak gyorsan egyikét reá veti az kegyelmed urára”! (1551.)

Batthyány Ferencnek a felesége is szerette a tréfát. Olykor - ha kedve támadt - leveleivel nem kis tréfát indíta. Mikor a nádorispán rossz üzletet akart véle kötni, komolyan írta volt: „Nekem kicsiny fejem vagyon, sokáig kell gondolkoznom”. Mikor Nádasdy tréfásan azt írta a jó asszonynak, hogy kicsúfolja a vénembereket, imigyen vágott vissza: „Miénk volna az panasz; mert mi vagyunk aggok. Míg ifjak valánk, mi sem gondoltunk sokat ruhával; mert az ifjú ember anélkül is elég szép. Ím! ha mi meghalunk, hát nagyságod mind az én urammal egyetemben egy-egy ispanyol leányt vesztök, hogy kiknek ruházatjokra tízszer többet kell költö-nötök, hogy nem most ránk költötök. Azokat csak ruházni sem győzitek.” (1555. május 31.)

Vidám humor szólal hozzánk Országh Magdolna leveleiből. Egy alkalommal a kertjére büszke Batthyány Kristófnak azt írta, hogy a kertje zsidókoporsó szabású volna. Haragnéven vevén ezt Batthyány, Magdolna asszony így mentegette magát: „Koporsó szabású töltéseket látván ott, azt hittem, valami rác szent fekszik ottan, és hogy búcsú mián vagyon. Sokszor megkerültem, azt vélvén, sok esztendeig tart a búcsú. Hányassa el kigyelmed; mert bizony nem nőnek meg ott a barackfák.” (1553.)

Ismeretes dolog, hogy a XVI. században nálunk a leánykérés és a menyegzőhívás erre alkalmas bízottemberek, vagyis inkább legények útján történt. Ha a leányzó formás és sokatígérő volt, a kérő gyakran ott ragadt, s megbízója helyett magának szerezte meg a leányt. Az igazi kérő természetesen azt kívánta neki, hogy Ámán ablakára akasszák szellőztetni. Így állván a dolog, a kérők nagy hálával tartoznak Mérey Mihály ítélőmester uramnak, aki 1554-ben ezt a jó tanácsot írta nekik: „Leányos embert és nősző legényt nem kell menyegző-szerzésre küldeni, mert az legény gyakorta magának szerzi azt, akire kéri. Akinek pedig leánya vagyon, annak is gondját viseli.” Manapság ezt úgy szokták mondani, hogy ebre nem kell a hájat bízni.

Jó tanácsot ad a házasulóknak Dersffy Ferenc uram is, írván Batthyány Boldizsárnak imígyen: „Addig Válogat a sok szép leányok között, hogy végtére oly aggra talál, azki száján tartja, hogy ott ne járjon, ahol ő maga akarná.”

Már a XVI. században is keservesen panaszkodnak a mieink a nagy német adó miatt. Az adókon kívül az udvar a gazdagabb urakat megkönyékeztén, még kölcsönökkel is igyekezett az erszényükön eret vágni. Ilyen ügyben írta volt Batthyány Ferenc az özvegy nádorispánnénak: „Ha szembe leszünk, megmondja kegyelmed, miért oly fösvény. Jól tudom én, az miliom forintot nem akarja kegyelmed bocsátani, kit az németek mondják, hogy kegyelmednél vagyon. És mindaddig fösvénynek fogják mondani, míg ki nem adja kegyelmed.” (1564. szeptember 13.)

Révay Mihály uram írja egyik levelében e sorokat: „Jó ország volt az szegény Magyarország! Mind népe s földje jobb volt Lengyelországnál. Semmit nem vártunk mi magyarok Lengyelországból. Ha bort az országból nem adtunk volna nekik, pane pivával (ti. sörrel) kellett bizonyítaniuk a jezsuiták mondását, hogy a sör alávaló ital.” (1576.)

Jámbor eleink - amint tudjuk - azt tartották, hogy egy-két pohár borban sok vidám tréfa lakik. Éppen ezért nem egy-két, hanem sok pohár bort ittak. Aztán, ha jól vetett asztalnál a bor felett mulattak, bohóságot bohóságra halmoztak. És emelgették a köszönőpoharakat, és ittak a jó fejedelmek egészségére. Tapolcsányi Mihály is ezt cselekedte Gadolius urammal, s miután torkig itták magukat, búcsúvétlen ott hagyták a borgazdát: Nádasdy Ferencet. Másnap aztán így mentegette magát Tapolcsányi: „Az jó fejedelmek egészségéért addig ivánk, hogy bizony énnéköm az ablak és az vártornya mind kettőznek vala és az híd is, hogy kimentem, úgy tetszett, hogy mind megyen alattam. Gadolius uramat az szálláson úgy tanáltam, hogy az philosophiát az szegre tette, és azt kérdezi, hogy mikor és miképpen jött ki ő az várból.” (1582.)

Az illetén multságokon nagyon gyakran megesett, hogy a palackpecérek nagyobb káromlással megeresztvén nyelvöket, egymásra támadtanak. De hogy miképpen kívánták egymás címerébe a pozsonyi akasztófát, arról jobb hallgatnunk! Itt is teljesült a régi magyar példabeszéd: „Azminemű jónapadása kegyelmedtől vagyon, ha veszi, olyan istenfogadját magának tulajdonítsa.”

A mulatozást a kornyadozás követte. Mert régi és aranyigazság az: „Mikor kedvetek tartja, annyit isztok, amennyit akartok. Ha pedig megbetegültök a bortól, annyit kell szenvednetek, amennyit nem akartok.”

Ám igen rövid ideig tartott, míg a borivók a bort meg sem merték bűzleni! S ha ki nem cégerezték őket, vagy valami galibába nem estek, újra kezdték a multságot, azt tartván, hogy a jókedv az embernek gyakorta egészséget szerez. Aminthogy úgy is van.

Tudott dolog, hogy nálunk a töröknél is több bajt és keserűséget okozott a beszállásolt császári katonaság. Bizony, ahová e hadinép a lábát tette, ott nem maradt semmi sem. Hiába rakta a szegény ember kévegabonáját kalangyába, elvitték azt a katonák. Sőt azt sem hagyták ott, ami még lábon állott! Gondolhatjuk, a szegénység minő nagy bódulásban volt emiatt! Vitnyédy uram írta volt egyik levelében a beszállásolt császári katonaságról: „Gonosz lapos tetvek azok, s ha befeküsznek az vármegye ködmönében, nehezen pörzsölik ki.”

Ezernyi és ezernyi panasz ment Bécsbe e katonaság rablásai miatt. Olykor vizsgálatot is indítottak, de ennek eredménye sohasem volt. A bécsi kommisszáriusok mindig büntelennek találták vitézlő fiaikat, így aztán csak a mieink nyöghették keservesen: „*az róka náthája nincsen rajtunk, hogy ne éreznénk az latorságnak becstelen bűzit.*”

Eszterházy Miklósnak, a nagy nádorispánnak temérdek levele hever még kiadatlanul. E levelekben sok-sok elfeledett példabeszédet s vidám magyar mondást találhatunk. Ha országos gondok nem bántották őt, vidáman levelezgetett ismerőseivel. Mikor például Batthyányné Miklós napja előtt megszerencsézte őt, s ajándékot is küldött neki, nagy jókedvvel felelte neki: „Kegyelmed szintén úgy cselekszik, mint aki *kötve hiszi komáját!* Még szent Miklós napját el nem értük, s immár penig kegyelmed megkötött. Kedvesen vesszük ezt az megelőzést.”

A derék Pálffy Pál nádorispánnak ismert mondása volt ez: „Az francúzok azt tartják, azki egyszer megcsal, vigye el az ördög; ha másodszor, engemet is; ha harmadszor, mindkettőnket újabban.”

Abban az időben, mikor Thököly Imre fejedelem pénzt veretett a nevére, Széchenyi György érsek meg akarván őt kissé tépázni, imigyen írt róla Batthyány Kristófnak: „Thököly úr penig immár ízelítvén az szép falatot és neki örülvén, hogy immár pénzt vertek nevére, nem örömet bocsátana ki torkából; de általakadt rajta, s nem nyelheti el azt az zsíros falatot, minthogy mindenünnen odalázadott az török.”

BUDA KÉT ÁRULÓJA

1

Amíg a szarvára fogyott hold nem került Buda tornyaira, a városban sok magyar és nürnbergi kereskedő lakott, akik társaságban, avagy külön a német birodalmi nagy iparúzó városokban szerezték be portékáikat. Bécsnek ipara akkor még jelentéktelen volt, és kereskedése is csak tranzitószámra ment, melyet a birodalmi kereskedők és a magyar marhatőzsérek bonyolítottak le. A bécsi híres *Niederlag* alapítói és főntartói is birodalmi kereskedők voltak.

Ezek a viszonyok még a XVI. század első felében sem változtak. I. Ferdinánd idejében maga Bécs városa írja, hogy ha a magyar és a hódoltsági kereskedőket nem bocsátják Bécsbe, akkor e város csakhamar jelentéktelen községgé lészen, mert a fő jövedelemforrása a Magyarországból hetenkint fölhajtott szarvasmarha, melyre a külföldiek úgy jönnek, mint a legyek a mézre!

A XVI. század első felében Budán akárhány magyar kereskedő akadt még, aki dúsgazdag ember számba ment. Ezeknek a neve és gazdagsága országszerte ismeretes volt. *Egyikük állandóan száz katonát tartott a maga költségén a haza védelmére.* Bornemissza Tamásról és Gergelyről is írva hagyták, hogy sok ezer és ezer arany feküdt az üzletükben. Palczan Péterről hivatalosan is jelentették, hogy harmincezer aranyat forgatott a vállalatában. Somogyi Sisak János, Siry Imre, Bácsy Benedek stb. budai kalmárok méltán sorakoztak a fentebbiek mellé.

E magyar kereskedők Buda elfoglalása után majd mind elköltöztek onnét; ki Váradra, ki Debrecenbe, ki meg Kassára helyezte át üzletét.

Az 1540. évben Buda város tanácsában jobbra az említett gazdag kereskedők ültek. Csak a város jegyzője: Borbás deák kereste a kenyerét tollával. A főbírói tisztelet Turkovics Miklós viselte, de betegség nyomván őt az ágyra, a város ügyeit a kisbíró (futosó bíró): Palczan Péter intézte. A nevezett 1540. évben Fels Lénárd, Ferdinánd király hadainak fővezére akarta Budát elfoglalni. De meggyőződve arról, hogy nem neki való falat, Izabella királyné híveit mézes szavakkal és ígéretekkel árulásra akarta venni. A többi közt Enyingi Török Bálintnak is írt, s hegyet-völgyet ígért neki, ha Ferdinánd pártjára áll. Török Bálint 1540. október 22-én felelt Fels generálisnak. Mivel történetírásunk még nem ismeri e levelet, itt adjuk a tartalmát. „Uraságod - írja Török Bálint - int engem, hogy emlékezzem meg hazám megmaradásáról. Azt is írja, hogy uraságod is e nyomorult ország fentmaradására törekszik. Hálás köszönetet mondok e jóindulatáért! Én mindent megteszek, amiről azt hiszem, hogy hazám javára szolgál. De becsületem nem engedi, hogy az én kegyelmes királyné asszonyomat és fenséges fiát e végső szükség idején cserbenhagyjam!”

Fels Lénárd helyébe nemsokára a hígvelejű és magyargyűlölő Roggendorf került fővezérnek. Magyar és német hadaival körülvéven Budát, nagy hévvel és kitartással ostromoltatá. Bent a várban Izabella királyné aggódott gyermekével. Ő jobban félve a töröktől, mint Ferdinánd seregétől, éppenséggel nem bánta volna, ha Buda a bécsi király kezére jut. Azonban a várban voltak Fráter György, Enyingi Török Bálint, Batthyány Orbán stb. próbált vitézei. Ezek minden támadást diadalmasan visszavertek, s „az Úristemnek nagy hálaadással Tedeumot énekeltenek”.

A város ügyeit intéző kisbírónak: Palczan Péternek, valamint a tanácsban ülő nagykereskedőknek nem volt ínyökre a dolgoknak ilyenén alakulása. Az ő érdekük, az ő kereskedésük azt kívánta, hogy Ferdinánd király legyen az úr Buda városában. És összeesküdtenek, hogy Budát átadják Roggendorfnak. Miután Izabella királyné is helyeselte tervüket, titokban alkudozni kezdtek az ostromló hadak vezéreivel. A budai kereskedők azonban jól ismerték Ferdinánd király csőcselék katonáit. Tudták, hogy főmesterségük a rablás és fosztogatás. Tudták, hogy ha bébocsátják őket a várba, semmi kímélést rajtuk nem tesznek. Ezért a fővezérrel úgy egyeztek meg, hogy nem németeket, de ötszáz válogatott magyar katonát küld a várba a Zsidó kapun át, melyet Palczan Péter kisbíró fog éjjel kinyitni.

Roggendorf azonban fittyet hányt az egyezésre. Neki nem kellettek a magyar katonák. Tehát a saját fia kardja alatt csupa németet küldött a kijelölt kiskapuhoz. Éjfélkor Palczan Péter kinyitotta a kiskaput, s bébocsátotta a németeket. Alighogy ezek a pellengérhez és a tanácsházhoz közel értek, a várbeli magyar őrség a jelszót kérdezte a németektől. Ezek nem tudván választ adni, az árulás hamar kitudódott. Az ébren levő magyar őrség aztán rájuk rontott, s nagy részüket levágta. A szűk kiskapun át csak igen kevés német menekülhetett ki. Palczan Péter és tanácsosai remegve látták a történeteket. A szegények még az elejét sem gondolták meg jól, máris a végére jutottak. Mivel azonban a félsz nagyon kergette őket, aki módját ejthette, szaladt, amerre látott. Néhányan a falakról ugrottak le, s úgy szaladtak a német táborba. A futók közt első volt az árulás feje: Palczan Péter. Őt követte a dúsgazdag Bornemissza Tamás. Mind a ketten szerencsésen elmenekültek, Budán hagyván feleségüket s gyermekeiket. Ezeket Fráter György tömlőre hányatta, vagyonukat pedig zár alá tette. A többi összeesküvőt hamarosan összefogdosták és kínpadra vonták. Bácsy Ferencet, Buda város főtanácsosát fölnégyelték. Néhány mást lefejeztek.

Közben megérkezett a török hadsereg, s az urak alámentek a szultán sátorába. Nagy volt a városban az aggodalom, mert attól tartottak, hogy a törökök kifosztják s fölgyújtják a várost. A polgárság - hogy a szultán haragját engesztelje - elhatározta, hogy Buda legszebb asszonyát küldi neki ajándékba. A választás a megszökött Bornemissza Tamás feleségére esett. E szép asszonyt leánykájával együtt csakugyan a szultánnak ajándékozták. Az asszonnyal együtt Bornemissza Tamásnak kincseit is a szultánnak adták.

Ferdinánd király a hozzá menekült Bornemissza Tamásnak magyar nemességet adott. A nemesi diplomában világosan megírja a király, hogy Bornemissza felesége mentette meg Buda városát a fölprédálástól.

Budának árulói közül nemcsak Bornemisszát, de a többit is megjutalmazta Ferdinánd. Palczan Péter - a kisbíró - magyar nemességet kapott. Az 1541. évben pedig neki adományozta a király Semsey László és Semsey György birtokait.

Palczan Péter uram egyébként Besztercebányára vonult, s 1542-ben innen írogat Ferdinánd királynak. Később azonban Pozsonyba ment, s ott telepedett meg. Mondanunk sem kell, hogy a kereskedést itt is folytatta. Cimborául magához vette Bornemissza Tamást, Kremer Farkas és Láng Lőrinc nürnbergi kereskedőket. A magyar kamara szerint az árukon kívül Palczan Péternek harmincezer aranya forgott ezen üzletben.

Mivel a török nemhogy üldözte, hanem védelmezte a kereskedőket, Palczan többször megfordult Budán, és összeköttetést tartott fenn az ottani árusemberekkel. 1542. február 22-én például a budai *Fraternitas corporis Christi* nevű szodalitás Palczan Péternek és Bornemissza Tamásnak engedte át a nürnbergi tartozásokat.

Jól menvén Palczan üzlete, hamarosan helyreütötte azt, amit Buda árulása alkalmával elvesztett. Nem kicsi dolog volt ez, hiszen Palczan lefoglalt ingóságai közt nagy értékű dolgokat találtak. Hogy többet ne mondjunk, volt ott huszonhatezer forintra becsült sisak, tizenhatezer forint értékű kereszt, aztán különféle ékszerek és *szemarányak* (aurea massa), nagy összegű készpénz, 132 hordó bor stb. Mikor mindezt lefoglalták, méltán mondták: „*Ecce tibi Palczan amicitia Germanorum!*”

Palczan Péternek Pozsonyban derekas háza és a Dunához közel szép gyümölcsöskertje volt. A pozsonyi városi levéltárban levő Actionale Prothocollum mindkettőről elegendő felvilágosítással szolgál. Itt éldegélt ő nagy jólétben feleségével és unokájával. Az 1558. év január 8-án hirtelen elhunyt. Csak ekkor kezdték sügni-bügni, hogy Palczan Péter nem volt tisztességbeli személy, mert ha módját ejthette, a más ember búzájába is bevágta a sarlóját. Így állván a dolog, a magyar kamara ingóságát-bingóságát zár alá vette. Pozsonyi házában a készpénzen és a drága vontarany, selyem- és atlaszruhákon kívül aranyos kupákat, aranyláncokat, ezüstsisakokat és buzogányt stb. találtak. A sok értékes tárgy közt *ráakadtak Buda város régi pecsényomójára, Budának s Pestnek régi okleveleire és privilégiumaira*. Hogyan és mikor kaparintotta meg ezeket Palczan, arról hallgat a krónika. Csak most sült ki az is, hogy ökigyelme a Szent Mária egyház kincseit is magával hozta Budáról.

A magyar kamara szerint mindez csak jelentéktelen részecskéje volt Palczan vagyonának. Ökigyelme ugyanis társul szegődött volt Kremer Farkas és Láng Lőrinc nürnbergi, valamint Schrangell János és Bornemissza Tamás budai kereskedőkhöz. E kompánia áruházaiban aztán tömérdek portéka feküdt.

Mivel Palczan gyanús dolgaiban a felesége is részes volt, és emellett sok mindent rejtegetett, Ferdinánd király elrendelte, hogy ez ügyben Bornemissza Tamást kell hívatni. Kívülről vejét: Gellért mestert is ki kell hallgatni. Ezek ugyanis nemrég szőlőskertet vásároltak Palczan Pétertől. Ugyancsak elrendelte a király, hogy Dorottya asszonyt kárpadra vonják és vallassák.

A király meghagyására Dessewffy János, a magyar kamara elnöke, fáradhatatlanul kutatott, kinél és hol találhatja föl a boldogult Palczan vagyonát. Fáradozását azonban siker nem koronázta. Ezenközben Palczan unokája is megjelent Dessewffy előtt. E leánya könnyezve kérte a kamaraelnök támogatását, hogy nagyatya hagyatékát megkaphassa. A leány előadása szerint Palczan vagyonát az özvegye és volt kereskedőtársai rejtegetik. Nem tudjuk, sikerült-e Palczan harmincezer aranyát fölfedezniök. Arról sem találtunk írást, mit tett a kamara Palczannak zár alá tett hagyatékával. A hagyaték tárgyai közt különben egy könyv is akadt. *Magyar biblia volt ez*. Tehát bizonyos, hogy Palczan házában a magyar nyelv járta.

2

Az 1686. év nyarán javában folyt Buda ostromlása. Abdurrahman basa - ez a tetőtől talpig hős katona - Ismael basával együtt mesteri módon folytatta a védelmet. A császári sereg számához képest ugyan kevés embere volt, de azért helytállt magáért és hallatlan kitartással, páratlan makacssággal verte vissza a támadásokat. Ez a hős Abdurrahman, az utolsó budai basa, kinek felesége magyar asszony volt, azt tartotta, hogy a világbíró szultán kötelén kelletik fojtva meghalnia, ha a magyar fővárost feladja. Ezért minden emberit megtett a vár védelmére. Szeme, füle állandóan résen volt. Az éjet is nappallá tette. Hajnalsötétekor már a bástyákon forgolódott, s a holdvilág is ott találta őt. Ifjú ember sem bírta volna el, amit ez az ősz ember játsza elviselt.

Július hó 22-én, mikor a bajorok egyik mozsárágyúja épp a várba vetette nagy golyóbisát, irtózatos dördülés rázta meg Buda egész környékét. A föld mindenütt megmozdult. A Duna vize kicsapott a pesti partra. Malomkő nagyságú sziklák és kődarabok repültek a pesti oldalra. A füst az egész eget elborította, s két óra hosszáig a budai várból mit sem lehetett látni. Senki sem tudta, mi történt. A várat ostromló csapatok ész nélkül szaladtak, s a futókra kövek és szétszakított emberi részek hullottak. Rémület szállt meg mindenkit, s nem egy embernek az esze is megzavarodott.

De hát mi volt ez? Mi történt a budai várban? Nyolc-, mások szerint pedig tizenkétezer mázsa lőpor robbant fel, s másfél ezer jó törököt ölt meg a várban. A robbantás dicsőségét a bajor tüzérek maguknak vindikálták; mert hiszen az ő lövésük után repült a levegőbe a budai arzenál. A tábori főjelentések azonban véletlennek, vagy elemi csapásnak mondták a robbanást. Az akkori hivatalos lap - *Foglietto Straordinario* - is így adta elő a dolgot. De vajon hihetünk-e a hivatalos jelentéseknek? Ez esetben aligha; mert a robbanás okáról csakis az arzenál török őrei adhattak volna felvilágosítást, azok pedig meghaltak.

Károlyi Árpád - Buda visszafoglalásáról írt nagyszerű munkájában - megemlíti, hogy bizonyos Gábor nevű szabó már a robbanás előtt több levélben megírta Diodato János nevű barátjának Bécsbe, hogy ő egy megvesztegetett csorbadzsi segítségével felrobbantja az arzenált, s aztán a keresztényekhez menekül.

Hát ki volt ez a Gábor szabó? S csakugyan ő lett volna az áruló, aki az arzenált felrobbantotta? Erre a kérdésre felelünk itt eddig ismeretlen iratok segítségével.

Tudott dolog, hogy a bécsi udvar Budán, Nándorfehérvárott és egyebütt titkos levelezőket tartott Ezek a levelezők jobbra hitvány pribékek voltak, akik jó pénzért eladták a lelküket, s Bécsbe mindent megírtak, ami a török várakban történt. Ilyen levelező volt Budán Gábiel Schebin, másképpen Kara Hisar, aki Buda ostroma előtt és alatt küldöztette jelentéseit Bécsbe. Lipót császár 1688. szeptember 4-én maga írja, hogy Kara Hisar híven szolgálta őt, s mint budai levelező érdemeket szerzett. Kara Hisar, vagyis Gábiel Schebin jelentéseit az ostrom idején bizonyos Melchior György nevű ember vitte az udvarhoz. Ezt egy ízben a huszárok elfogták, de csak a nála talált ötvenkét aranyat vették el, a titkos leveleket nem találták meg. A levélvivő ugyanis, ravasz róka lévén, írásait úgy elrejtette, hogy a huszárok nem akadtak rájuk. Ha megtalálják, egy istrángszálat bizonyára nem kíméltek volna tőle.

Gábiel Schebin, vagyis Kara Hisar a haditanácshoz intézett levelében kétségtelenül bebizonyította, hogy a budai arzenált ő robbantotta fel néhány megvesztegetett emberével. A megvesztegetésre kétezerkétszáz forintot fordított a magáéból. Ezért költségeinek megtérítését és jutalmat kért. A haditanács 1688. április 17-én e méltányos kérés teljesítését sürgette. Az udvari kamarának nem lévén pénze, az ügy elintézését húzta, halasztotta. Pedig őfelsége a titkos tanácsban évi négyszáz forint penziót rendelt el Kara Hisarnak. A haditanács és az udvari kamara e határozatról 1687. február 8-án értesítette Kara Hisart. Az értesítést ökögyelme meg is kapta, de a pénzt nem. Ezért újra folyamodott, írásában hosszan elmondja, minő nagy szolgálatokat tett ő a kereszténységnek az ostrom idején; „Amint - írja - már világosan kimutattam, életem veszedelmével felrobbantottam a nagy arzenált. A császári katonák a vár elfoglalása után 258 Ziggint elragadtak tőlem. Ezért is recompensatiót ígértek. De a kamara az elmúlt évben csak 150 forintot adott, az őfelsége elrendelte pensio fizetéséről pedig egészen megfeledkezett. Feleségemmel és gyermekemmel éhen kell döglőnöm; mert hazámba többé nem mehetek, és itt senki, egyetlen lélek sem könyörül rajtam. Meg nem élhetek itt; mert az itt dívó nyelveket nem értem!”

Ezt Kara Hisar ugyan németül írta, de ő maga nem tudott németül. Csak török és örmény nyelven tudott írni.

Valamivel később Kara Hisar újra írt az udvari kamarának. Megírja, hogy nem kevés gyűlöléssel kell kenyerét ennie! Nagy bódulásban van amiatt, hogy a kamara ezer arany helyett csak ezer tallért akar néki adni, négyszáz forint helyett csupán kétszáz forintnyi évi penziót. Ebből ő meg nem élhet.

Úgy látszik, Lipót császár és a haditanács jobban értékelte Kara Hisar szolgálatait, mint az udvari kamara, őfelsége ugyanis 1688. szeptember 4-én az évi penzió kivül egyszer s mindenkorra kétezer forintot rendelt Kara Hisarnak - érdemei és kára fejében.

Kara Hisar ez ügyben írt folyamódásait így írta alá: „*Gabriel Schebin Kara Hisar gewester Correspondent in Ofen*”.

A hódoltság korában Kara Hisarhoz hasonló alak bőven akadt mind a magyar, mind a török végházakban. Innét van, hogy ostrom árulás nélkül ritkán esett meg. A török végházakban egész sereg pribék akadt, akik az igaz hittől elszakadtak, s pribékeknek fölborotváltatták magukat. A magyar végházakban meg olyan emberek akadtak, kik a keresztény hit édességére térvén, a török ellen szolgáltak. Ezek a pribékek megbízhatatlan emberek voltak. Veszedelem idején ugyanis a falakról lebecsájtkoztak, s az ostromlóknak mindent elárultak, így mentették meg az életüket, mert az elfoglalt várban talált pribékeket mind a magyar, mind a török karóba vonatta.

A HAZAI TÖRÖK HEGEDŐSÖK

Másfél századig tartott már a hódoltsági élet, mikor a végzet siető nyila a szarvára fogyott holdat is elérte. Aztán néhány év alatt vége lett mindennek. A császári hadak kiirtották a hazai törökséget, s elpusztították mindazt, amit a törökök nálunk másfél század alatt teremtettek. A végbeli élet ezernyi emléke - napsugarai a lefolyt vészes időknek -, mint a hegyek párája eltűnt. Kinek fájt, kinek nem fájt. Hiszen csak később jöttek rá a mieink, hogy a török kiűzésével nem kisebbedett rajtuk az iga, csak nagyobbodott. Szóval, ösztövéül állt a sorsunk.

Bizonyos dolog, hogy a hazai törökség kiirtásával sok jó emberünket vesztettük; sok gyámol-tól megfosztattunk. Hiszen oly hosszú idő alatt nagyon egymáshoz törődtünk. Török utazóktól tudjuk, hazai levelezésünkből értjük, hogy a hazai török végbeliek a XVII. században már magyar ruhában jártak, magyarul is beszéltek, és magyar neveket is vettek fel. Aztán úgy éltek a magyar szokásokkal, mintha született magyarok lettek volna! Nem akadt magyar vitéz, akinek török barátjai nem voltak. Még a törökség legnagyobb ellensége: Zrínyi, a költő is dicsekszik török barátaival. S hányan akadtak a mieink között olyanok, mint Keczer Menyhért, aki a derék Huszain bégről írva, hagyta nekünk: „*Ha lehetne, az szívében rekesztené az magyart. Én senkit ki nem veszek magunk közül, de ha tíz olyan ember volna közöttünk, mint Huszain, nem aludnék mindenkor jó álmot az német!*”

Velünk barátkozó, nemzeti küzdelmeinket támogató, szokásainkkal élő, nyelvünket beszélő nép pusztult el a hódoltság fölmentésével. S vele együtt elpusztult az a sajátos kultúra, amit másfél évszázad alatt nálunk teremtett. Kő kövön nem maradt a török végházakból. A XVII. század végén készült összeírások a tulipános, jácintos, rózsás, gyümölcsös török kerteknek már csak pusztá helyeit emlegetik! A hazai törökség vitézi dalai, bűbajos virágénekei, a háfizok győzelmi szurái, a hegedősök és lantosok dalai, mind, mind elpusztultak. Szóval, amit a hazai török irodalom másfél századon át teremtett, az majdnem teljesen és örökre elveszett.

Balassi Bálint néhány fordítása, egyik-másik elbeszélő költeményünknek török forrásokból merített részei az összes, ami reánk maradt. Pedig a hazai törökök zene- és énekedvelő nép voltak. Lantosaik és hegedőseik föl és alá jártak a török végházakban, s vonták a szép nótát, és énekelgettek hozzá. Harcra induló vitézeik a jó hangú háfizok szuráin lelkesültek, s a török síposok (tárogatósök) lelkesítő zenéje mellett küzdöttek. Nem volt hazai török végház vagy palánk, amelynek kapuin versek nem örökítették meg a hősök emlékét. A medreszek, a mecsetek és a karavánszerájok sem nélkülözték a verses fölírásokat. A magyar végbeli vitézek leveleiből tudjuk, hogy a budai basák legtöbbször tetteit török és magyar verses elbeszélések örökítették meg. A nagy Musztafáról szóló éneket még Szamosközy is fölemlíti, sőt idézi belőle azt a szép részletet, mikor Musztafa basa Buda romjain siránkozik. Alajkihoz Ali basáról magyar nyelvű verses elbeszélés maradt reánk, amelynek anyagát híven megtaláljuk a török történetírók följegyzéseiben. Az egri magyar vitézekről szóló török énekek még a XVII. században is széltében ismeretesek voltak. A nálunk utazó Evlia cselebi reánk is hagyta az egyiknek refrénjét. Mikor a császári hadaik 1596-ban elfoglalták Hatvant, a vallonok (a mai belgák ősei) irtóztató kegyetlenséggel gyilkolták le az elfogott török nőket és gyermekeket. A hatvani palánkot vitézül védő bég is fogságba esvén, török szokás szerint leborult a fővezér előtt. S Miksa főherceg úgy rúgta őt arcon, hogy a száján és orrán ömlött a vér. Ezt a hatvani dolgot is több török vers örökítette meg, s Eger elfoglalásakor is ezt énekeltek a török vitézek. A törökökkel szomszédos magyar vitézek leveleiből tudjuk, hogy ha vitéz módra harcoltak, a törökök versekben dicsőítették őket. Ha pedig veszteg ültek, s nem támadtak, gúnyos versekkel csúfolták őket. Darabos Miklós légrádi kapitány írja például 1677-ben, hogy a

vitézekkel Balog Gáspár uram Kanizsa ellen indult, „*mivel nem szenvedheténk az törökök számtalan csúffait, kiket ugyan énekben foglaltak, hogy semmit nem mernénk próbálni*”!

Tudott dolog, hogy a vitéz Alj és Szinán basáról több magyar verses munka maradt ránk, s még több elveszett. Ez utóbbi budai basa vitézi tornán kívül a zenének is nagy barátja volt. Tábori dalát a magyarok is ismerték, s ha igaz a kései feljegyzés, úgy a győri muzsikások még két századdal később is ismerték Szinán basa dalát. Bizonyára magyaros lehetett ez. Máskülönben nemigen vonták volna muzsikusaink.

Ilyen és efféle adat elég sok akad a végbeli vitézek levelezésében. Bizonysággal szolgálnak ezek arra is, hogy a megmagyarosodott török végbeliek magyar verseket is költöttek. A kanizsai törökökről például határozottan tudjuk, hogy magyar versszerzőik is voltak.

Ha a török és a magyar virágénekeket összehasonlítjuk, a közös vonásokat lehetetlen észre nem vennünk. Az édes méznél édesebb hang, a naiv báj, a mély érzés s olykor a pajzán humor jellemzi mindkettőt. A török és a magyar virágénekekben egyformán a darumadár a „postillon d’amour”. Mind a török, mind a magyar virágénekekben ugyanazok a virágok szerepelnek, s mindkettőjükben a rózsáé a főszerep. Hogy a vitézi énekeket is egyformára ütötték, mondanunk sem kell.

Nincs ebben semmi különös. Hiszen a magyar és a török végbeliek ugyanazon szokással éltek. Aztán jól tudjuk, hogy a mi elfogott hegedőseink, lantosaink, énekmondóink a törököknek szolgáltak mesterségükkel. A mieink meg a csatában szerzett török hegedősökkel mulattatták magukat. A magyar urak leveleiben nemegyszer olvashatjuk, hogy rab török muzsikásaik a hegedők és hárfák idegeiből andalító hangokat csaltak ki, s szépen énekelgettek nekik.

A XVI. században még bőséggel voltak lantosaink, a végbeli élet hanyatlásával azonban számuk mindinkább fogyott. A XVII. században már igen ösztövéreül állottunk a muzsikások dolgában. Nemhiába írta e század végén Czobor Ádám: „Szűk mostani időben az énekes: amineműt kap az ember, olyannal kell magát és magát vigasztaltatni.”

A hegedősöknek és az énekeseknek szűk volta okozta, hogy a XVII. században napirenden volt az efféle ember elszóktatása, elcsalogatása és erőszakkal való elvívése. A főurak levelei gyakran ejtenek az ilyesmiről szót. Széchy Dénes írja például 1634-ben Batthyány Ádámnak, aki Tomasko nevű hegedősét követelte vissza: „Soha őt nem ismertem, s hozzám nem hitegettem. Kegyelmed otthon nem létében tántorodott ide Kőszegre.” Majd elmondja, hogy az idegen országból való Tomasko bal kezét kifecamította, s hegedőt nem vehet a kezébe. De ő (Széchy) nagy odaadással gyógyítgatja, „hogy tudjon azután is az ő hegedős mesterségével kedvesen szolgálni”!

Az 1648-ban Széchy Katalin asszony panaszkodik amiatt, hogy Latkóczy Nagy György erőszakkal elragadta a hegedősét. Valamivel később (1650-ben) Ostrosy Miklós uram írja Batthyány Ádámnak: „Egy hegedősöm Ludánról hír nélkül elmenvén, általment a Dunán, s úgy értettem, hogy kegyelmed becsületes udvarában legyen. Szeretettel kérem kegyelmedet, mint jóakaró uramat, méltóztassék kegyelmed kibocsátani udvarából, hogy jöjjön vissza régi helyére s az apjához. Gyermekségtől fogva neveltük fel.”

Az efféle adat kétségtelenül bizonyítja, hogy a mieink a XVII. században nehezen szerezték a hegedősöket, s ha ilyenekre szert tehetek, nem egykönnyen bocsátották más kézre. De hát hol is szerezték a hegedősöket? Nem nehéz rá felelnünk. A török végházakban „még a XVII. században is szép számmal voltak a hegedősök és a másféle muzsikások. A mieink tehát tőlük szerezték az efféle embert, mégpedig harcon vagy békés egyezségen. E kor csatajelentéseiben gyakran olvashatjuk, hogy a mieink török lantosokat és hegedősöket fogtak, s velők

ugyancsak muzsikáltatták magukat. Az sem ritka eset, hogy egyik-másik főúrunk drága fegyverekért, játékos órákért vásárol a török szomszédaitól lantost vagy hegedőst.

Bessenyei István kiskomári kapitány például 1639-ben a kanizsai alajbéggel levelezget, hogy Batthyány Ádámnak muzsikásokat szerezzen. Az alajbég a muzsikásokért aranyos puskákat kért.

Nem lesz érdektelen fölemlítenünk, hogy a sarchordó török rabok gyakran muzsikaszerszámot hoztak a mieinknek váltság fejében. Az is érdekes jelenség, hogy a törökök a magyar rabnőket zenére oktatták. Az 1652. évben például Keglevics Péter vicegenerális írja: „Két leány szabadult Kanizsáról. *A kecskei leányt az törökök muzsikára tanították, lantosságra, és mint onnand írják, árfára*; de azt nem hiszem. Valami más muzsikának kell lenni. Ezt Eördögh uram írja énnem Egerszegre...”

Apró törmelék ez a hazai törökség kultúrájának tarlójáról. A levéltárainkból még sok ilyen kerül majd napvilágra. De bármennyit fedünk is föl belőlük arra sohasem lesz elegendő, hogy a hazai törökök műveltségtemplomát elképzelhetővé tegyük. Nincs mester, aki helyre tudná állítani. Csak sejteni tudjuk, hogy nem utolsó emberek voltak azok, akik a mi földünkben alusszák az örök halál álmát.

A MENYEGZŐMEGHIVÁSOK ÉS A LAKODALMI SZOKÁSOK RÉGENTE

Jámbor eleink a hódoltság korában ugyancsak szenvedték a maguk és a mások szenvedéseit. Pusztítás, öldöklés, égetés járta nálunk állandóan. Gond, bú s ínség tépte még a hatalmasabbakat is. Nem egy főemberünk nyögte akkor: ha az Úristen Lázár kenyerére juttatja, még azt is nyereségnek tartja!

E viharos időkben minden kis örömet, minden mulatságot kétszeresen élveztek az emberek. A szenvedő ott lop örömet, ahol lothat! S kereste is mindenki a helyet, ahol bánatos szíve kissé megcsöndesedhetik. S vajon akadt-e erre alkalmasabb hely a lakodalmas háznál? Hol áradott több vidámság a szívekből, mint itt? Hol lehetett több tréfát indítani, vigasságos éneket s borköszöntést hallani, mint itt? Aztán ha valahol, úgy itt nem somfánál főtt ebéddel szolgáltak, hanem ugyancsak jól megrakott asztalokon tálaztak.

Az efféle dolgok értenünk engedik azt a különös jelenséget, hogy *a legveszedelmesebb és a legszomorúbb korszakban csapták nálunk a legvidámabb és a legzajosabb lakodalmakat*. Táncoltak déltől alkonyatig s napnyugtától virradtáig. Ittak s ettek sokat és huzamost. S két-három napig pihenőt sem tartottak a mulatozásban. Ebben az időben lőn a menyegző egyértelművé a lakodalommal, ami - mint tudjuk - igazában vígan való lakást, lakomát jelentett.

A hódoltság korában a nemes lányok az ifjakkal egyetemben a főurak udvarában nevedtek. A megismerkedés és az udvarlás itt könnyen ment. Egykorú levelekben olvassuk, hogy nem egy úrilány egyenest azért kívánczozott a főurak udvarába, hogy itt minél előbb férjhez mehessen. Úgy a XVI., mint a XVII. században az udvarlás csakúgy történt, mint ma. Mindkét századból maradtak ránk szerelmes levelek. Tudjuk azt is, hogy a főúri udvarokban nagy keletjük volt a virágénekeknek és a szép táncnótáknak. Olyik szerelmes ifjú még másokkal is íratott ilyeneket a választottja számára.

A főúri udvarokban a menyegző mindennapi dolog volt. Érdeemes megemlítenünk, hogy a lányokat a szülők megkérdezése nélkül az a főúri család adta férjhez, akinél nevedtek. A szülőknek csak a megtörtént eljegyzést s a menyegző napját hozták tudásukra.

A XVI. és a XVII. században gyakori volt az olyan házasság is, amit látatlanban kötöttek. Azazhogy a vőlegény és a menyasszony előzőleg nem is látták egymást. Néha a lányokat már születésük első évében eljegyezték. Enyinghi Török Ferencnek a lánya például már születése után mint Nádasdy Ferenc mátkája szerepel. Zrínyi Miklósnak (a költőnek) a felesége: Draskovich Mária már gyermekkorában Frangepánnak volt a jegyese.

A leánykérésre mindig valamelyik előkelő s nagy tekintélyű urat választották, hogy a kérés fogatosabb legyen. Fiatalember vagy lányos apa erre a tisztre nem volt alkalmas. A fiatalember ugyanis gyakran a maga számára szerezte meg a lányt. A lányos apa pedig a maga lányát szokta volt kommandálni.

Ha a leánykérés szerencsésen megesett, hozzáláttak a hozomány megállapításához. A hozományt akkor böcsületes magyar szóval jegyruhának hívták. Aztán írásba foglalták, mennyit móríngol az asszony a férj esetleges halálakor.

Ha az idő és a mód engedte, a kézfogást, a gyűrűváltást, az esküvést és végül az egyházi áldást külön tartották, s mindegyikre külön hívták meg a vendégeket. Talán innét van az a régi szokás, hogy a lakodalomra négyszer hívták meg a vendéget. Mikor Bejczy alispánt csak egy

levéllel hívták lakodalomra, 1571. december 6-án ezt írta Batthyáynak: Régente négy levéllel hívtak menyegzőre; akit kétszer híttanak, az oda nem ment; azért efféle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek!

A XVI. és a XVII. században az igazi házasságkötés otthon, a lakodalmas háznál történt. Ha kézfogás, gyűrűváltás és esküvés megtörtént, a feleket mindenki házastársaknak tekintette. Az egyházi esküvés azonban még csak ezután következett. Ezt azonban csupán a már megkötött házasság megáldásának tekintették. Innét van, hogy igen gyakran a lakodalom (nuptiarum solemnitatis) már jóval az egyházi áldás előtt megtörtént. Csak például említjük, hogy Forgách Imre a lakodalomra szóló hívó levelében maga írja, hogy gyűrűváltás, esküvés és az elhálás megtörténvén, a menyegző (nuptiarum solemnitatis) ekkor és ekkor fog végbemenni. Frangepán Farkas írja 1641. augusztus 31-én, hogy Katalin nevű leányát Zrínyi Péternek adta házastársul. Gyűrűt - írja - már előbb váltottak, s az esküvés is megtörtént (solito juramento in viam praestito). Hátra van még a sacramentum, vagyis az egyházi áldás, mely október hó 27-én leszen Károlyvárosban. Draskovich Gáspár írja 1646. január 12-én, hogy leányát Zrínyi Miklósnak (a költőnek) adta házastársul. A gyűrűváltás és az esküvés - írja - már megtörtént. A sacramentum, vagyis az egyházi áldás február 12-én leszen.

Rákóczi Ferencnek nővére, Juliánna, 1691-ben ment nőül Aspremont grófhhoz. Ez év nyarán Aspremont gróf mindenünnen kapja a gratulációkat megtörtént házasságához. Pedig az egyházi esküvés ekkor még nem történt meg. Kollonits kardinális csak a következő év január 31-én jelenti; hogy már az egyházi esketés is megtörtént.

Amint ez adatok világosan mutatják, az igazi házasságkötés és az egyházi áldás közt nemegyszer hosszú idő tölt el.

A lakodalomra hívó levelek olykor maguk is elárulják, hogy a házasság megkötése nem a templomban, hanem otthon történt! Épp ezért a lakodalmat nem az egyházi áldáskor, hanem a kézfogáskor és esküvéskor tartották. Viczay Sándorné Hagymássy Orsika írja 1624. július 24-én lakodalomra hívó levelében, hogy Éva nevű leányát Eszterházy Pál légrádi főkapitánynak ígerte örök házastársul. „Mely házasságnak megerősítésére kézfogásuk napját augusztus hó 11-re” tűzte ki. Mivel pedig - írja - az ilyen dolog az atyafiaknak és egyéb jóakaró uraknak jelenlétével szokott végbemenni, kéri, hogy a szokásos lakodalmi vacsorán s másnap az ebéden Batthyány uram a feleségével és gyermekeivel együtt jelenjen meg.

Solya György uram írja lakodalomra hívó levelében, hogy leányát: Annokát a nemes és vitézlő Pandúr Mátyás vajdának adta. Tisztességes kézfogásuk farsang vasárnapján, február 26-án leszen Légrádon. Ismerőseit s jó barátait azért hívta a lakodalomra, hogy barátai és atyafiai előtt tisztelködhessen és dicseködhessen. A vacsora - írja - vasárnap, az ebéd hétfőn leszen.

Gersei Petheő László Czuky Annát jegyezvén el magának, menyegzői lakodalomra hívó levelében azt írja, hogy kézfogása november 16-án leszen. Az nap fölöstököm és vacsora, másnap pedig ebéd leszen.

Ilyen és hasonló meghívó százával áll rendelkezésünkre. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a lakodalomra hívó leveleket okiratnak nemigen tekinthetjük. Számtalan esetben ugyanis (külső okok miatt) a lakodalom már előbb megtörtént, vagy később esett meg, mint ahogy azt a meghívólevélben olvassuk. Sárkány Antal írja például 1551-ben: „Az menyeköző napját mikorra tették volt - az napnak előtte két héttel lett meg az menyeköző. Azért még az menyeközőhívás is nem úgy volt, az mint kellett volna.”

Zrínyi György 1563. november 23-án hármaskodalmra hívja a királyt és ismerőseit. Levele szerint Zrínyi Orsika Perényi Jánossal, Zrínyi Borbála Thurzó Elekkel és Zrínyi Margit Homonnai Dragoth Miklóssal köt házasságot. A hármaskodalmi menyegző - írja Zrínyi - január 9-én megy végbe Monyorókeréken.

Bár Zrínyi György újabb levelet nem bocsátott ki a lakodalom ügyén, mégis tudjuk, hogy a hármaskodalmi menyegző nem történt meg. Zrínyi Orsika ugyanis 1570-ben tartá menyegzőjét Bánffy Miklóssal (tehát nem Perényivel), s Thurzó Elek nem Monyorókeréken s nem is január 9-én, hanem Bajmócon, január 17-én ülte lakodalmát.

Eszterházy Pál maga kezeírásával hívta volt a vendégeket „*házasságának lakodalmi vigasságára*”. A lakodalomnak levele szerint kisasszony hava 23. napján kellett volna megessni. Eszterházy Pálnak azonban táborba kellett szállania, s így a lakodalmat előbb megülte.

A lakodalomra szóló meghívók legnagyobb része egyazon kaptafára készült. A legtöbbje azt írja, hogy az napon vacsorára, másnapon ebédre várják a meghívottakat. Néha azonban keneteljes hangon írt meghívókkal is találkozunk. Bethlen Péter és Illésházy Kata lakodalmára például az öreg Bethlen valóságos erkölcsi prédikációval hívta meg ismerőseit, írván imígyen: „Mivel ez világ és az emberi nemzet megtartására, terjedésére isteni bölcsességtől rendeltetett állapotok közül majd a legszükségesebb, tündöklőbb és nagyobb erejű az szent házasságnak rendi, úgymint az, melyből mind az paradicsomi fegyhetlen életnek némienemüképpen megmaradott szikrácskája kifénylik, s mind az gyarlóságból származó némely indulatok megakadályoztatnak, és nemcsak ez világi emberi társaság, de a mennyei győzedelmes gyülekezet is sokasodik. Melynek mint szent dolognak szeretetire az keresztyén embernek igyekezni úgy kívántatik, amint hogy az emberi társaságnak megtartására a szent rend egyáltalában szükséges” stb. (1632).

Miután több oldalon imígyen elmélkedett, a meghívó végén aztán jelzi a lakodalmi vacsorát s a másnapon való ebédet.

A lakodalomra hívó levélre természetesen válaszolni kellett. Ha az illető megígérte eljövételét, az örömszülők hálálkodva köszönték, hogy „szerelmes leányuknak derekasan keresztyénül egybensoroztatésekor” jelen kívánnak lenni.

Meg kell jegyeznünk, hogy a XVI. és a XVII. században az urak a királyt is mindig meghívták a lakodalomra. A király aztán arany- vagy ezüstserleget küldött ajándékol, s képviseltette magát a menyegzőn.

Amíg a menyegzőhívás imígyen folydogált, otthon készültön készültek a lakodalomhoz. Megválasztották a koszorúslányokat, a fő nyoszolyóasszonyt és vicéjét. Aztán fölkerítették a legkiválóbb urak egyikét feleségével együtt a *főgazdai és főgazdaasszonyi tiszt* viselésére. Vőfélynak és táncosztónak mindig a legjobb táncos ifjút tették meg.

A kastélyokban pedig fontak, szőttek, varrtak és hímeztek. Az aranyprémmeel cikornyázott ingvállak, a tarcsalos szoknyák, az árnyékvarrásos patyolatkendők, az aranycsipkés előkötők, a paszománnyal hányott mentécskék, a gyöngyös beretromok stb. erősen készültek. Nagy költséggel és különös gonddal készítették a menyasszony jegyszoknyáját. Sok dolgot adott az úgynevezett *felimegek* készítése. Ezeket selyemmel és aranyfonállal hímezték, a gallérukat és az ujjukat pedig aranycsipkével cifrálták. *A hazai szokás szerint a menyegző alkalmával ilyen drága felimegeket osztottak szét a férfiak között.* Az egykorú levelek gyakran ejtenek szót erről a szokásról. Nádasdy Tamás írja például Szluny Anna lakodalmá előtt: „Számatalan üngöket kell adni a számatalan vendégnek.” (1559.) Zay János a nővérének lakodalmá előtt szintén sürgette az ingek készítését, írván: „Immár erre idején kell gondot viselni, hadd varrnának öngöket; mert avval sok késedelem leszen, s minden ember rajtam praktikál.” És

Zayné nemsokára jelenté: „Azmi ingek itthon vannak, immár arannyal bétöltöttem, de selyem nincsen, kivel fel kellene varrni.” Ugyanő azt is megírja, hogy kacuka, hosszú suba kell a menyegzős lányoknak.

Homonnay uram még női rokonait is ösztökélte az ingek varrására, mikor lakodalma, vagyis tisztessége napja közeledőfélben volt. Zrínyi Doricának például imigyen írt volt: „Mivel pediglen hogy ide az mi földünkre ilyen törvénnyel élnek, hogy az menyegzőben inget kell osztani: kíváztatik az, hogy akkorra egynéhány inget csináltassunk jóidején olyakat, hogy kikkel meg se csúfoltatnánk; mert azokkal idegen országból urak és főemberek lesznek.”

A férfivendégek közt tehát drága, hímzett ingeket osztottak szét, miket akkor mellény helyett hordottak. A lányok majd mindenütt koszorút (pártát), az asszonyok pedig gyűrűket kaptak. A koszorúk avagy párták nemritkán aranyfonállal kötött gyöngyökből készültek. A gyűrűket jobbra készen vették külföldön, leginkább Velencében.

A menyegzős nép jobbra együtt indult a lakodalmas házhoz. Török csaták, szabad hajdúk és haramiák kóboroltak mindenfelé, s a menyegzős népnek nemritkán fegyverrel kellett utat nyitni. Bizony megesett, nem is egyszer, hogy egyik-másik gavallér sebekkel borítva érkezett a lakodalmas házhoz. De az ilyesmi senkit vissza nem tartott! Valami ellenállhatatlan vágy vonzotta az ifjút és az öreget egyaránt a lakodalomra. Tudjuk jól, hogy jámbor eleink nem voltak idegenek a víganlakástól; a boritalnak is szívesen ereszkedtek. De mégsem ez, hanem a tánc csábította őket a menyegzőkre. Soha a táncnak nagyobb keletje nem volt, mint a hódoltság korában; soha annyit nem ropták a táncokat, mint ekkor. A lakodalom előtt még a vénemberek is gyógyígtatták köszvényes lábukat, hogy egyet-kettőt ugorhassanak. A vén Batthyány bánt 1562-ben már ágyra veté a köszvény, de mégis készülődött a Mérey kisasszony lakodalmára. „*Adnék kétszáz forintot - írja -, ha Mérey uram leánya menyegzőjén táncolhatnám! De nem igen kezdtem készen állni hozzája!*” Batthyány Ferenc még súlyos betegsége idején is azon törte a fejét, hogy Czobor Imrének ő lesz a leánykérője, s a lakodalmán a táncosztója. (1625.) Minden nagyobb lakodalom után folyt a kérdezősködés, ki mit és kivel táncolt? Országh Magdolna írja például 1564-ben Zrínyi lakodalmáról Thurzó Erzsébetnek: „*Arról is tudakozik kegyelmed, ha én ott kegyelmed egészségéért táncoltam volna? Kettőt táncoltam ott. Az melyik szebb volt, azt kegyelmed egészségéért táncoltam. Az másikat magamért. Mindazkettőt pedig a vőlegénnyel táncoltam.*” Ehhez még hozzáteszi, hogy a *főmenyegző* péntekre esvén, a pénteknek tisztességet adtak, s így az asszonyok sok cipellőt nem szaggattanak el a táncban.

A hódoltság korában főasszonyaink házasították el a szolgálóikat is, adván nekik párnára és szekrenyre való pénzt. Aztán a lakodalmat is kiszolgáltatták. S a lakodalmon az urak is részt vettek, és táncoltak is. Megegett akárhányszor, hogy holmi szegény szolgálóleánynak gróf volt a vőfélye, s igen hatalmas urak táncoltak a lakodalmán. Ezt a demokratikus szokást a külföldi írók, kik nálunk megfordultak, csodálattal emlegetik.

A táncon kívül a régi lakodalmaknak egyik vonzó szokása volt az *énekesek és a muzsikások alkalmazása*. Vigasságos énekek nélkül a lakodalom meg nem eshetett. (Sok ilyen régi lakodalmi ének maradt ránk!) Bizony a lantosokat sem tölték ki az ajtón a lakodalmas házból! Sőt, mézes pogácsával csalogatták oda. Bethlen Gábor fejedelemről tudjuk, hogy nem valami jó lábon állott Eszterházy Miklóssal, de azért a lakodalmára mégis elkérette annak híres hárfását.

Ami magát a lakodalmat illeti, az (amint tudjuk) vacsorával kezdődött. Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy negyven-ötven asztalnál szorongtak a vendégek. A rendet a zöld pálcás főgazda és a vicegazdák tartották fenn. Az első pohárköszöntést a főgazda tartotta a

násznagyra és az új házasokra. Aztán egyik köszöntés a másikat követte. A poharat mindenkinek fenéig kellett kiürítenie. A vacsora után kezdődött a táncosztó vőfély szerepe. Ő rendezte a táncot. Az első táncot a násznagy járta a nyoszolyóasszonnyal, a másodikat a vőlegény a menyasszonnyal, a harmadikat a vőfély a kis nyoszolyóval.

Miután a szokásos táncokat mind eljárták, a menyasszony visszavonult, fehérbe öltözött, s haját lebecsátotta. Aztán visszatérve járta a násznaggyal a *menyasszony táncát*. Erre elbúcsúztatták őt szülőitől, s a vőfély több ifjúval egyetemben az úgynevezett fáklyatánc kíséretében a hálózba vitték a menyasszonyt, s átadták a vőlegénynek.

A szülői hatalom ugyan nagyrészt már akkor megszűnt, mikor a leányt megmátkásiították, de a végleges elválás mégis a menyasszonytánc után történt. Ettől kezdve már a vőlegény volt az ura és parancsolója.

Másnapon az ebéden az új asszony már főköetőben jelent meg a férjével. Elhalmozták őket köszöntéssel és ajándékkal. Ebéd után ismét folyt a tánc, amíg meg nem fáradtak.

Szokás volt nálunk, hogy a főúri lányok jegyszoknyájukat a menyegző után valamelyik egyháznak ajándékozták. Nem kicsi dolog volt ez, mert a jegyszoknya néha ezrekbe került. Értjük tehát, miért folyt olykor verseny az egyházak között egy-egy szoknyáért. Csak például említjük, hogy Batthyány Ádám generális leányának lakodalmakor többen kérték a menyasszony szoknyáját. Jakusith Franciska nagyszombati apátnő például imígyen írt volt Batthyáynak: „Az édes kisasszony emlékezetéért az menyasszony szoknyáját adja nagyságod az mi szentegyházunkhoz... Hogyha az édes kisasszony menyasszonyszoknyáját más szentegyházhoz ígerte volna nagyságod, bár csak az alsó szoknyájára tegyen méltóvá minket.”

Mivel egy-egy hatalmasabb főúrunk lányának a lakodalmán rengeteg sok ember jelent meg, s mivel sokat ettek-ittak és sok ajándékot kaptak: egy-egy ilyen menyegzőnek a kiszolgáltatása egész vagyonba került. A hatalmas Báthory György írja leányának, Báthory Erzsébetnek lakodalma előtt, hogy lehetetlen az országgyűlésre felmennie: mert a lakodalmi készülődések mindenét fölemésztik! Zrínyi György Kristóf nevű fivérének kiházasiása alkalmával szintén azt írja, hogy teljesen pénz nélkül van; mert nagy pompát kellett kifejtenie!

Végül meg kell még említenünk azt a jó szokást, hogy törvényeink nem engedték meg a lányoknak idegen országbéli urakhoz való adását. Ennek a szokásnak köszönhetjük, hogy főúri rendünk akkor még együtt érzett és együtt élt a nemzetünkkel! Azazhogy el nem osztrákosodott. Csak például említjük, hogy Balassa András mostohaleányát egy lengyel hercegnek jegyezte el, s ezért hűtlenségi pörbe fogták! (1587.) Széchy Margit lánya a cseh Lobkowitz-Popelhez ment nőül, s ezért édesanyja kitagadta és kiátkozta őt.

KATONATEMETÉS A TÖRÖKVILÁGBAN

A régi harcok borzalmasságairól írunk. Böves volt az ilyenekkel Magyarország minden szugolya. Közel két századon át nálunk vérrel és könnyel áztatott földet szántottak. A szablya kenyérkereső szerszám volt, s az emberölést vitézi virtusnak tartották. A hadakozók nyomában ezernyi bánat, vész és pusztulás támadt, s a vad küzdelmek visszazúgó szele vihart támasztott mindenfelé. Akarva, nem akarva, mindenkinek ki kellett a maga részét vennie, hiszen mindenkire szólott akkor e mondás: ordíts, ha farkasokkal lakol. Magyarországot félelmes földnek hitták akkor, ahol a füvet kihozó áldott kikelet minden évben új és új küzdelmet támasztott. S az örökös harc, a temetetlen hullák serege megmérgezte levegőnket és vizeinket, a folytonos öldöklés és fosztogatás olyanokká tették a hadakozókat, mintha vad tigristől lett volna születésük.

Mikor a régi idők ilyenén írott emlékeit lapozgatjuk, tágas mező nyílik gondolatainknak. A hihetetlennek látszó dolgot, hogy ember az embernek legnagyobb ellensége, szinte igazolva látjuk. Másrészt azonban örvend a lelkünk, hogy e vad idők immár pusztá emlékké váltak. De hát harmadfél század óta megváltozott-e az emberiség? Vajon a régi vadság és az embertelenség barázdáit örökre beszántották-e? Bizony arra fakad a felelet, hogy nem és nem. Irtózva gondolunk a régi harcok embertelenségére, a temetetlen holttestek tömegére, a hamuvá lett falvakra és, városokra, és szemünk előtt áll mindez a jelenben fokozottabb mértékben. S ma is csak úgy vagyunk, mint régen: az ember végre mindenhez hozzászokik...

A XVI. század vitézeinek édesszavú dalosa: Balassi Bálint énekelte volt, hogy elholt hőseinknek koporsója a vadmaradak gyomra; szemfödele meg a virágos mező!

És ez nem költői szóvirág, hanem száraz valóság, amit Balassi Bálint naponkint láthatott s bizonyára látott is. Szó, ami szó, de bizonyos dolog, hogy a török világban az elesett vitézek teteme jórészt a farkasok és a vadmadarak táplálékaul szolgált. Sírhalmozatot nem emeltek nekik: könny nem öntözte kövüket, virág nem került a sírjukra. A harc ugyanis jobbra olyan volt, hogy az elesett vitézek elföldelésére gondolni sem lehetett. A török csaták (csapatok) a királyi végházak tartományaiban kóboroltak; a magyar seregek meg török területen szerezték a zsákmányt. A szabad hajdúk, avagy szabad legények itt is, ott is leskelődtek prédára. A lesvetés, a száguldás, a kozárolás, a vásárütés, a falvak fölverése stb. mind olyan volt, hogy a küzdelem után még a győzteseknek is sietve kellett távozniuk a prédájukkal. Hiszen minden percben fortélytól kellett tartamok; minden percben megeshetett, hogy valamelyik ellenséges végházból segítőcsereg érkezik és elragadja a nehezen szerzett prédát s véle együtt a dicsőséget is. Tehát nem a félsz kergette őket hazafelé. A próbákon forgott vitézek (a veszedelem e fiai) a félelmet nem ismerték, s egyedül a megszerzett zsákmány biztosítása terelte őket futamó lépésre. Az elesett vitézeket tehát otthagyták. Csak a fegyvereket szedték össze s a ruhát vonták le a halottakról. Ez utóbbi szokásnak az eredménye volt, hogy a török vitézek igen gyakran magyar ruhában jártak, a magyarok meg török kaftánban és bugyogóban feszelegtek. Gabelmann mester, aki a XVI. század végén részt vett a nagy háborúban, kiadatlan naplójában írja, hogy a szabad hajdúk pompás török ruhában járnak.

A győztes csapat tehát, otthagyván halottait, hazafelé száguldott. Az első biztosabb faluban azonban megállapodott, s a bíróra borért üvöltvén, nagy vigasságot csapott, s a zsákmányt kardra osztá. A holtakkal pedig senki sem törődött. Ha a falvak környékletes népe el nem földelte őket, az útfélen rohadtak éveken át.

Nagyobb küzdelmek alkalmával másféle szertartással is éltek. Tudjuk, hogy az ilyen nagyobb küzdelmek idején a falvak lakói mind elmenekültek. Volt eszük, hogy idejében eloldják a kereket! Hiszen tudták, hogy a légy akkor csíp legjobban, mikor veszni tér. A vitézek tehát nem hajthatták a parasztságot a holtak eltemetésére, így tehát maguknak kellett ahhoz látniok. Ez a temetés pedig imígyen esett meg: a mezítelen holttesteket nagy halomba rakták, s a halmot magyar módra sövénnel körülfonták, hogy a farkasok és a kósza ebek a tetemeiket szét ne hordhassák. Ezzel aztán készen volt a vitézi temetés! Az ilyen katonatemetőt a vadmaradak egész raja lepte el; a sövényen kívül pedig farkascsoordák álltak strázsát, várva a jó alkalmat, mikor nekik is jut a prédából. Idővel az ilyen katonatemető fejrő csonthalomává vált, melyen csak imitt-amott nőtt meg a buja fű.

Az ilyen nyílt katonatemetőt a legtöbb ember rettegő szívvel nézte. Mély hatást különösen éjjel keltett, mikor a holdvilág feljött, s a fejrő csontok fölött a sötét árnyként ide-oda röpködő madarak láthatókká lettek,

A XVI. és XVII. századi hivatalos jelentések gyakran ejtenek szót az efféle temetőről. Vegyük például a két szikszói csatáról szóló jelentéseket. Mindkét esetben a mi vitézeink arattak itt fényes győzelmet. A második szikszói csatában ezernél több török esett el. A mieink mintegy ötfélszáz embert (köztük háromszáz huszárt) veszítettek. Az 1588. év október havában kelt hivatalos jelentés szerint az ütközet idején a falvak lakói hat-hét mérföldnyi területben mind elmenekültek. Tehát nem akadt ember, aki az elesett vitézeket eltemette volna. Mivel az idő is estvéhez közédett, s mivel a győzteseknek még nagy utat kellett tenniök, hamarosan maguk fogtak a szokásos temetéshez. Magas halomba rakták a másfél ezer testet. Aztán a testhalmot sövénnel körülfonták, s kész volt a temetés! Az elesett hősöknek csak ennyi jutott. De az életben maradottakat bezzeg ünnepelték otthon! Még Rudolf király is halmazával kapta a fejedelmektől a gratuláló levelet. Bécsben és Prágában a császár parancsára minden harang megszólalt, s az ünnepélyes tedeumon az udvar tagjai is megjelentek. A szegény elesetteknek azonban nem harangozott senki sem; értük misét sem mondtak. A halott vitéz nem számított.

Hogy az efféle temetés a XVII. században is járta, azt Kemény Jánosnak s más csatavezető kapitányainknak jelentéséből tudjuk. Még a kuruc-labanc világban sem tettek le e szokásról. Thököly Imre vitézei például a Laborde generálissal vívott csata után a holttesteket magas halomba rakták és körülfonták. „Kiknek halmát - írja a vén Rummy - ma is megláthatod a Miskolc felé menő közönséges út mellett.”

Régi dülőneveink is eléggé hirdetik, hogy az efféle katonatemető nálunk sokfelé akadt. Hiszen hányszor találkozunk a dülőnevek között a testhalom szóval? A tetemvár, a csontféher (Csanta-vér), a halotthalom stb. szökon is ilyen temetőt értettek.

Szóval a csatatereken az efféle temetés közönséges volt. A várak, a palánkok és a kastélyok megszállása vagy megszágulása alkalmával az elesett vitézeknek még ilyen temetést sem rendeztek. Tudjuk, hogy vitézség dolgában mind a magyar, mind a török végbeliek örökké vetélkedtek egymással. S mi hirdette jobban vitézi voltukat, ha nem a legyőzött ellenség tetemeinek sokasága? Ezért a vár körül elesett ellenséges vitézeket a világért el nem temették. A büzhödt tetemek sokasága, a póznákra tűzött, vagy a bástyákra rakott fejek tömege a várban levők dicsőségét hirdette!

Devecseri Chorón András jelenti 1532. október 11-én Bécsbe, hogy a törökök az utóbbi években hétszer támadták meg Sümeg és Devecser várát, de mind a hétszer súlyos vereség érte őket. „Most - írja Chorón - Devecser és Sümeg körül kétezeröttszáznál több török vitéznek temetetlen teste porladozik.”

Hogy a mieink az elesett török vitézeket egyáltalán nem temették el, azt főleg azon kor vakbuzgóságának s türelmetlen elfogultságának kell tulajdonítanunk. A törököt abban az időben a kereszténység legnagyobb ellenségének tartották, s még a legkiválóbb török hősben sem akarták meglátni az embert, a derekast!

A hazai törökök türelmesebbek lévén a mieinknél, azt merték hirdetni: ha különböző hiten vagyunk is, de egy Istenünk van! És ők a kiválóbb magyar tiszteket mindig nagy tisztességgel temették el. Tudjuk, hogy Ali pasa vitézi módra temettette el Szondy Györgyünket. Musztafa budai pasa maga írja, hogy nem akarta, hogy a nagy vitéznek: Zrínyi Miklósnak a testét a vadmadarak egyék meg. Tehát vitézi módon eltemetteté őt. A hős Thury Györgyünknek a feje került Konstantinápolyba. Megnézte a fejet maga a szultán is, a nagyvezér pedig végigsimogatta Thury György szakállát. A portai követünk jelenti aztán Bécsbe, hogy a nagyvezér Thury György fejét tisztességgel eltemetteté. Íme, ezt tették a törökök három legnagyobb ellenségükkel!

S ha így jártak el azokkal, akik legfőbb veszedelmet hoztak reájuk, gondolhatjuk, hogy még több tisztességet juttattak azon magyaroknak, akik jó szomszédságban éltek velük.

A hódoltság korának egyik legközönségesebb szokása volt, hogy a legyőzött ellenségnek fejét vették, s azt a győztes magával vitte. Esztergom 1556. évi fölégetésekor a mieink közül ott veszett a hős Izdenczy István naszádos vajda. Amint Paksy főkapitány jelenté, kopjára szúrt feje még a következő évben is látható volt az esztergomi palánk előtt.

Testét - írja Paksy - már fölfalták a madarak. Közönséges szokás volt az is, hogy a levágott fejeket szalmával kitömték s a várkapuk fölé, vagy a palánkra kirakták. Az 1647. évben a kanizsai támadás alkalmával elesett Hagymássy főkapitány. Ugyanakkor az a kósza hír terjedt el, hogy Zrínyi Miklósnak is fejét vették. Sándor prédikátor megnézte a kanizsai várkaput s azt találta, hogy Hagymássy uram feje ötödmagával van ott! „Horvát formán való üstökös katonák - írja -, hajukat is az szélnek bocsátták.”

Az a szokás is járta, főleg a törököknél, hogy a fejeket fentő körül halomba rakták. 1577-ben például Ali fejevári bég megverte a győrieket. A hajdúk levágott fejait magával vitte, és „az Bezliaváros előtt egy nagy fentőt csináltatott és az megnyúzott fejeket ott rakatta fel”.

E szokásnak a következése, hogy sok jeles vitézünknek másutt nyugodott a feje és másutt a teste. Thury György fejét például Konstantinápolyban temették el, a testét pedig a kanizsai mezőn emelt kápolnában helyezték örök nyugalomra. Zrínyi Miklós testét Szigetvár mellett, fejét pedig Csáktornyan temették el.

Meglepő jelenség, hogy a törökök, ha csak tehették, elesett embereiket szekerekre rakták s magukkal vitték, hogy eltemessék. A Szemcseségben (Szerdahelyen) történt harcokról jelentik például 1539-ben, hogy a törökök, nem törődve a golyók süvöltésével, a rettentő viharral s a mieink támadásával: a halottaikat összeszedték, s lovakra rakva elvitték. Az 1576. évben Újlaky Sebestyén kanizsai kapitány jelenti, hogy And kastély megszállásakor a törökök négy szekér holttestet vittek magukkal. A többit nem tudták magukkal vinni. Efféle jelentés igen sok maradt reánk.

A tatárok még a törököknél is jobban igyekeztek, hogy elesett társaik testét megmentsék. Nemritkán csak véres küzdelem árán tudták ezt megcselekedni. A holttesteket aztán vagy asztagokra rakták, vagy szalmával fedett faházba hordták, s meggyújtván az osztagokat és a házat, a holttesteket elégették. Ez volt a tatártemetés. Tán legokosabb volt valamennyi között.

Amit idáig a tömeges temetésről mondtunk, az nem vonatkozik a főbb tisztekre és a nevezetesebb vitézeikre. Ezeknek a testét mind a két fél - bármibe került is - megszerezte és otthon temette el. A mi vallásos asszonyaink ugyanis nem tudtak abban megnyugodni, hogy elesett férjeik pogány temetőben pihenjenek. Tehát minden követ megmozdítottak a test megszerzésére. Ez néha könnyen, néha nehezen ment. Az 1554. évben a törökök az egyik csatában Pernezy Egyed kapitánynak a fejét vették. A mieink még a testét sem tudták megszerezni. De Csányi Ákos meghagyta a szigetvári főkapitánynak, Kerecsényi Lászlónak, hogy Pernezy testét - bármibe kerüljön is - megszerezze. Nehéz dolog volt ez, de Kerecsényi mégis véghezvitte.

Ő maga jelenti Csányi uramnak: „Bizony azóta mind érte voltam, és nagy nehezen tevém szerét. Most behozattam (a testét) és valamennyi főnép volt Szigetben, mind az város eleibe küldtem processióval és papokkal. Én magam a város kapuján vártam és itt bent a városban ugyanazon egyházban, azhon szegény Dersffy fekszik, ott temettettem el. Zászlót csináltattam neki, és koporsót rótattam, és felül fekete gyással befedtettem.”

Ilyen pompával temették el Thury Györgyöt a kanizsai mezőn, s teste fölé szép kápolnát emeltek. Ez a kápolna közel száz esztendeig volt a törökök kezén, de ujjal sem érintették legnagyobb ellenségük sírját. A török kiűzésekor azonban a császári hadak elpusztították. Sok, igen sok síremlék jutott akkor ilyen sorsra. Nagy Szolimán sírkápolnáját (*türbé-jét*) egy császári proviant tiszt bontotta le, hogy értékesebb részeit elkótyavetyélhesse.

A XVI. és a XVII. században meglep bennünket az a szokás, hogy meghalt főembereinket nagyon későn temetik. Nádasdy Tamás nádorispán például 1562-ben hal meg, de csak 1566-ban temetik el. Kollonits Szigfrid Dunán inneni generálisunkat tizenkét évvel a halála után helyezik örök nyugalomra! Persze, nagy készüllet kellett a temetéshez. Dolgoztak a címerverők; szabtak a szabók és a zászlócsinálók; róttak az ácsok és a molnárok. Még a kőszegőknek és a kőfaragóknak is elég dolguk akadt. A *temetőzászlóra* aztán a sír fölé is verses fölírást készítettek. Nem is hiszük, milyen jelentékeny összeget fizettek abban az időben a latin versíróknak egy-két strófácskáért. Zrínyi György például a szigetvári hős sírjára készült verses fölíratért kétszáz tallért fizetett. (A pénz mai vásárlóereje szerint biz ez sok ezer forintot jelent.) A hős Pálffy Miklós epitáfiumát Maister Paulo Mayr augsburgi szobrász készítette ezerhatszáz tallérért.

Amelyik főtisztünk után maradt némi vagyon, annak örökösei rendszeren új temetőzászlót csináltattak. Batthyány Kristóf például Somogyi Andrást bízta meg, hogy Csányi Bernát zászlóját megcsináltassa. Somogyi megrendelte a zászlót. A képíró a zászló egyik felére a boldogultnak címerét és titulását festé „jóféle arannyal, az mind annak az ő rendi hozza magával”. A zászló másik oldalára feszületet és a boldogultnak korát, valamint kimúlásának idejét festé. Ez a temetőzászló négy hét alatt készült el.

Legtöbb kapitányunk és főkapitányunk halálakor temetőzászlónak azt a zászlót használta, amit kinevezésekor kapott. A végbeli szokás szerint az ilyen zászlókat mindig nagy gonddal őrizték, s ha nem is használták fel temetőzászlónak, mindig nagy kegyelettel őrizték.

Ha a temetésre minden elkészült, kibocsátották az úgynevezett *temetőre hívó levelet*. (A temetést akkor temetőnek hívták.) A kitűzött időre minden végház és palánk felküldötte a maga választotta küldöttséget. Ezek a vitézek a gyász jeléül megfeketítették karmazsin csizmájukat, s a kopjáikra fekete lobogót szegeztek. A végbeli kapitányok szövétnekkel kísérték a halottat utolsó útjára.

Hogy némi fogalmunk legyen az illetén temetésről, adjuk itt Thurzó György temetéséről szóló egykori följegyzést. E szerint a menetet húsz csuklyás koldus és a deákok a prédikátorokkal nyitották meg. Erre következtek a trombitások és dobosok fekete tafotával bevont szerszámokkal. Az ország zászlóját Horváth László uram vitte lóháton. Lova arannyal és ezüsttel volt borítva. Most következett négy-négy rendben a lovassereg fekete lobogós kopjákkal. Aztán jöttek a városok és a megyék követei égő szövétnekkel. Őket követték a végbeli kapitányok, ugyancsak égő fáklyákkal. Ezek nyomában haladtak a rendbéli diákok, a nagyságos urak, a főispánok, a grófok, a zászlós urak stb. égő szövétnekkel. Talpig gyászban következtek Sibrik István, ki a boldogultnak arany sarkantyúját, Hermán, aki az aranyos pallosát, s Eszterházy Gábor meg Szentiványi Menyhért, akik fából faragott címerét vitték. Őket követte merő vasban, aranyos szerszámú lovon Balogh Pál, aki a regimentpalcát vitte. Az öreg, fekete zászlót, arannyal írottat, Zoltán Ferenc vitte. A boldogultnak bársonnyal borított főlovát Palinay Miklós vezette. A tafotából készült fekete gyászzászlót Ambruster uram gyalog vitte. Őutána ismét fekete posztóval bevont lovat vezettek. Most hozták aztán huszonnégyen a koporsót. A koporsó két oldalán az atyafiak és követjeik mentek égő szövétnekkel. A holttest előtt ment a boldogultnak fia két atyafia között. Az özvegyet két főúr vezette. A koporsó után mentek Batthyány és Thurzó Szaniszló, Zobor Mihályné, Thurzó Kata és Anna, Ghyczy asszony stb. Őutánuk vonult nyolc-nyolc rendben a feketébe öltözött gyalogság fegyveres kézzel. Bezárta a menetet a szolgák és a községek népe.

A temetés befejezése után a jelenlevők az öreg palotában gyűltek össze, hogy ott megüljék a szokásos halotti tort.

Érdemes megemlítenünk, hogy a török végházak is csapatokat küldöttek nagyobb vitézeik temetésére. Ilyenkor ők is nagy pompát fejtettek ki. Néha az ilyen temetés alkalmával olyan mozgalom támadt az országban, hogy Bécsből kérdést intéztek a budai basához, vajon nem háborúra készülnek-e a törökök?

A XVI. és a XVII. század temetési szokásainak sok-sok ember köszönhetette a romlását. Rekkenő hév időben a várak körül és a csatatereken rothadó tetemek mondhatatlan bűzt terjesztettek és meg-rontották a levegőt. Olvadáskor és nagyobb esőzéskor meg a tetemekről lefolyó víz megmérgezte folyóinkat.

Ezekbe különben is mindig sok holttest került. És Magyarország Európa-szerte úgy volt ismeretes, mint a legrosszabb vizű ország. A hivatalos jelentések szerint a katonák - ha a Duna vizéből ittak - úgy hullottak, mint a legyek. A járványos nyavalyák, főleg a döghalál és a hagymáz majd minden évben ellátogattak hozzánk. Ilyenkor, aki csak tehette, „*eget változtatott*”, s a halál elől ide-oda költözött. Mivel vizünk ihatatlan volt, a borivás mód nélkül elterjedt. A katonák, ha módjuk volt benne, torkig buburikoltak a borban. És senki sem tudta őket észre hozni, bár a maguk bőrén tapasztalták, hogy a tobzódásnak termése mindig balszerencse.

A temetetlen holttestek sokasága még más bajt is okozott. A vadállatok mód nélkül elszaporodtak. A farkascsordák például hihetetlen számmal kóboroltak mindenfelé, s nagy károkat okoztak legelő csordáinkban. A hódoltság korában alig akad szarvasmarha farkascsapás nélkül.

KÜZDELEM A RÉSZEGESKEDÉS ELLEN

A részegeskedésnek is megvannak a maga századai, s e századokban külföldön csakúgy, mint nálunk, mód nélkül dühöngött az ivás szenvedélye.

Mint a legtöbb korszakos bűnnek, úgy a részegeskedésnek is fő képviselője és terjesztője a zsoldos hadinép volt. Hozzánk - főleg a XVI. században - majd mindig olyan csőcselék zsoldosokat hoztak, akik még a templomokat is feltörték és kirabolták. Egész csomó katonai jelentés és szabályzat maradt ránk, melyek szerint a császári zsoldosok már reggel az italharcnak ereszkedtek, s a fenés bor miatt éjjel-nappal részegek voltak. Úgy éltek ezek a szeszes italokkal, mint a jól megéhezett ember a kenyérrel.

A magyarság között a XVI. században jobbra az urak és a végbeli vitézek ittak mértéktelenül. Maga a nép csak később követte példájukat. Innét van, hogy törvényhatóságaink legnagyobb részét csak a XVII. században kezdik meg a harcot a részegeseik ellen. Mondanunk sem kell, hogy e harcban a papság megelőzte a törvényhatóságokat. Egész csomó oly prédikáció maradt ránk, melyeknek szerzői a részegséget ostorozzák. A nevezetesebbek közül megemlíthetjük Pázmány Pétert, aki szerint a részegség minden bűnnek a bölcsője és kútfeje. Pázmány szerint „a haza szabadulásáért annyi részegítő köszöntések lettek, hogyha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittanak Magyarország szabadulásáért, nem kellene sem vízözön a török veszedelmére, mind borban halnának meg”.

A jó Szenczi Pál *A részegesek jajos pohara* címen adta ki prédikációját, melyben nagy erővel ostorozta a részegséget, s kimondotta, hogy ég és föld szenved a részegek gonoszságát.

Egy másik derék prédikátor, Szentpéteri István a *Hangos Trombita* című munkájában, amely mennydörgős tanítás volt a részegek részére, a többi közt ilyen kifakadásokat bocsátott a szelek szárnyára: „Aki mértékletességet, józanságot követ itt Magyarországon, nincsen annak kenyere... A magyar tanács délig fejfájó, szédelő, délután részeg.”

Ugyanő kiáltott nemzetéhez: „Vagyon hangos trombitám, melyet óh vajha valaha megfuvalhatnék a részegeskedésnek hagymázától megkámorodott fejű magyar világnak... Kiálts hangos torokkal, ne kedvezz. Mint a trombita, emeld fel a te szódat, és mondd meg az én népemnek az ő vétkét és Jákob házának az ő bűnét.”

Az egyházi férfiak csak ostorozták azokat, akik Bacchusnak és Silenusnak áldoztak, a törvényhatóságok ellenben büntették is. Azonkívül mindent megtettek, hogy a korcsmák és a bormérőpincék idejében zárva legyenek. Országos szokás volt nálunk, hogy mikor a takarodót megharangozták, avagy mikor az estvéli dobolás megesett, minden italmérő helyet be kellett zárni. Télen esti nyolc, nyáron kilenc órakor kellett ennek megtörténnie. Istentisztelet alatt sem volt szabad bort mérni. Vasár- és ünnepnapokon pedig a muzsika és tánc volt tilos. Mivel a legtöbb ember rovásra itta a bort, a törvényhatóságok korlátozták a korcsmai hitelt. S aki tartozását nem fizette meg, megbotozták. Debrecen városa például a következő végzést hozta: „Az, kiknek rezidenciájuk s jószáguk nincsen, bíró uram hozassa maga eleiben, s ha az város borát megitta s nem fizethet, solvat de dorso si non de bursa.” (Azaz, ha az erszényéből nem fizet, fizessen a hátával.) Van ilyen törvényhatósági végzésünk is: „Akik nem dolgoznak s mégis isznak, mint valóságos tolvajok elfogattassanak; ilyeneknek bort adni nem szabad.”

Abaúj megye 1614-ben a szepsi vargákra mód nélkül megharagudván, kimondotta, hogy a *szepsi vargák igen kamacsok; „ideo az mi vármegyénkben levő falusiak és mezővárosiak sehol az szepsi vargáknak bort pénzért ne adjanak!”*

Az italmérést korlátozó sokféle rendelet hadilábon állott a városok és a földesurak érdekében. A városoknak és a földesuraknak fő jövedelmi forrásuk ugyanis a bormérés volt. Ezért egész csomó rendelet hagyta meg, hogy a korcsmákban elegendő bor legyen. Az udvarbírák is utasításul kapták, hogy a korcsmák üresen ne álljanak. A falvakra kivetett bormennyiséget a falu népének már csak azért is meg kellett innia, mert máskülönben készpénzzel kellett a földesurat kielégítenie.

Egyszóval az érdekelt felek egyrészt korlátozták az italmérést s büntették a részegeseket, másrészt meg rajta voltak, hogy minél több bor folyjon a csapon.

Ami a részegesek büntetését illeti, már a XVI. század első felében találkozunk törvényhatóságokkal, melyek a mértéktelen ivást szigorúan tiltották és büntették. Körmöcbánya tanácsa például 1537-ben kimondotta, hogy a vedelés (sauffen) szigorúan tilos; mert a részegség minden emberi ész, értelem és erkölcs megfosztása, s a részegesekből úgy ömlik a különféle vétek, mint a szökőkútból a víz!

Besztercebánya 1563-ban már a papság mértéktelen ivása ellen is végzést hozott, s ebben kimondotta, hogy nemcsak helyben, hanem minden városban gúnyosan emlegetik a papság ivását, s félő, hogy a nép is követni fogja példáját!

Nagybánya városa 1661-ben a következő végzést hozta: *„a sélyei prédikátor a részegséget elhagyja s az Isten székiben úgy föl ne álljon, az hosszas, unalmas könyörgést elhagyja, lakodalmakban is magát jól viselje.”*

Kolozsvár városa már 1585-ben perpetuumban (örök végzésben) mondotta ki, hogy esti nyolc óra után bort mérni és adni senkinek sem szabad. Három évvel később pedig megtoldotta e rendeletet azzal, hogy a rikoltozókat, a dőzsölőket és részegeseket harangozás után az örök tömlőbe vigyék, s a bíró ítélje el őket.

Ilyen és hasonló rendelkezést a XVII. században majd minden törvényhatóságunk adott ki. A részegség büntetése majd mindenütt a ketrecbe (kalodába) való zárás és a megbotozás volt. Aki borittában, részeg korában még szóbeli mocskolódásra is vetemedett, vagy aki megkeményítette magát a szófogadatlanságban, azt bizony néha úgy megbotozták, hogy elbágyadott az ütés miá.

Kassa városa 1616-ban megállapította, hogy a deákok éjjel igen kezdettenek sétálni, részegkedni és táncolni. Egy évvel később írta a tanács a polgárokról: *„Farsangolnak, csillaggal járnak, sőt még asszonyi állatok is éjjel farsangolnak, s férfiúi ruhában öltöztvén, karddal járnak! Mely dologért az Úristennek haragja száll reánk, ha elszenvedjük.”*

Ezért a tanács az ilyeneket a cirkálókkal elfogatta és keményen megbüntette.

A székely statútumok szerint az éjszakának idején dőzsölőket, virdítókat, ordítókat a kalodába üttették, s ott tartották.

Mivel a korcsmai dőzsölés muzsika nélkül nemigen eshetett meg, a cigánynak nagy keletje volt. Nem is került sokba; mert két máriásért egész napon át vonta. Debrecen például 1610-ben tizenöt napi fogházzal büntette azt, aki muzsikáltatott, s a muzsikásokat is kalodába tétette. Az 1719-ben pedig egy Hatházi nevű embert, amiért a tilalom ellenére hegedült, azzal büntették, hogy hegedűjét a farán furatossal (büntető lapáttal) összetörték.

Régi szokás szerint falugyűjtéskor és céhgyűlés idején inni is szoktak. Ez is tilos volt, s ha valaki a céh gyűlésekor vagy más összejövetel idején megrészegedett, nemcsak ő, hanem maga a céh is a törvény színe elé került. 1604. évben Komáromban Kelemen György az imbolyogva hazatartó Csonthó Gáborhoz így szólott: „Hol lakozál?” „A jámbor szabókkal” - felelé Csonthó. „Elég istentelenekkel ittál - felelé Kelemen uram -, ha azokkal ittál.”

Ebből aztán hatalmas per keletkezett; mert a becsületes szabócéh nem hagyta magán a gyalázatot.

Debrecenben is volt ilyenforma eset. Egy fazekasmester 1669-ben részegség miatt a törvény elé került, s ott a hitit tette le, hogy többet bort nem iszik és az eklézsiát megköveti. A fazekascéh is megidézttetvén, a tanács kimondotta: „Kérdjék meg, miképpen és ki itatta s részegítette meg a fazekasmestert. Annakutána az törvény eligazítja dolgát, s az tisztas céh gyalázatban nem marad más ember vétkéért.”

Még a hivatalos viselő személyekkel is megesett, hogy a sok italtól alaposan eláztak. Rozsnyó városa 1603-ban kimondotta, hogy aki a bíró lakomáján illetlen és részeg, tizenkét frt büntetést fizet, s a pénzt Isten nevében igyák meg a többiek!

Kassa városa jelentette 1630-ban: „A hadnagy helyében mást kell keresni, az ki józanabb és érdemesebb volna az mostaninál.” Ugyanekkor a *kapudeákat és a koldusbírókat* is elcsapták a nagy borital miatt.

Debrecen tanácsa szabályozván a vőfényi tisztet, kimondotta, hogy ha a vőfély a lakodalmában lerészegszik, a gazda egy frt-tal büntetheti őt.

Ugyanitt a polgárság a titokban ivó deákokat az utcán e szókkal szokta fogadni: „*Kád alá, deák*”. A deákok panaszára a tanács eltiltotta „e mocskos szót”.

Régi magyar mondás szerint asszonyfán is elkel a bor, azazhogy az asszonyok is jó kedvvel megisszák a bort. Szentpéteri uram tanítása szerint asszonyaink: „akármely nagy bilikum vagy duska töltsék számukra, de megivásától nem igen irtóznak, sőt a férfiakkal a boritalban ugyan csatáznak, s nagy iható torokkal kérkednek: úgy megiszom a bort, mint a vizet”.

Városi jegyzőkönyveink igazat adnak Szentpéteri uramnak. Egész sereg olyan asszony büntetéséről szólnak, akik mód nélkül elmerültenek az italban úgyannyira, hogy sokszor nem is reflektálhatták magukat, hanem idestova heverték!

A részeges asszonyokat természetesen csakúgy büntették, mint a férfiakat. Kecskemét város jegyzőkönyvében olvassuk például, hogy Bodri Kata, Csira Pila és Bálint Pöre kofák irtóztató korhelyek lévén, mindegyikre negyven-negyven botot verettek. Fogaras megye a részeg asszonyt első ízben egy forinttal büntette, másodszor megcsapatta és a ketrecbe záratta.

A XVII. században és a XVIII. század elején a törvényhatóságok mindig sűrűbben és sűrűbben bocsátják ki a rendeleteket a részegesek ellen. Tehát bizonyos, hogy a korhelykedés nem szűnőben, hanem növekedőben volt. Ennélfogva a testi fenyt is súlyosbították. Kecskemét vidékén a pásztorokra, akik csobolyával hordották a bort a csárdákból, negyven botot verettek. Szentes városa mindazokra, akik korhelykedés céljából kóboroltak, harminc pálcát üttetett. Gáspár Péter részegen éjjel azt kiáltozta, hogy jön a török! Komárom tanácsa ezért „kegyelemből” száz botütésre ítélte őt. Debrecen város Túri Jánost, aki részegen lámpás nélkül kóborolt, a nyakvasnál levonatta s a furatossal hatvanat veretett rá.

Borsod megye 1683-ban kimondotta, hogy a részegség minden bűnnek a kútfeje. Ezért aki szántsándékkal a részegségnek adja magát, akármely nap és helyen is, mindannyiszor keményen megcsapattatik. Éjszaka - mondja a rendelet - mindenki józanon és csendes

járjon. Nyugodalomra való harangozás után a korcsmárosok senkinek sem adhatnak bort. Aki muzsikáltatja magát, a muzsikással együtt keményen megpálcáztatik, Gömör megye 1690-ben meghagyta a kapitányoknak, hogy az éjjel dorbézolókat fogassák el s keményen büntessék. Pozsony, Vas, Szepes, Esztergom, Abaúj stb. megyék szintén ilyen rendeleteket adtak ki. Kraszna megye még 1718-ban is ilyen végzést hozott: „Részegeskedő, részegségében ujjongató és kiáltozó vasárnap reggeltől estvéli harangozásig a nyakló-kalodába tartassék.” Kecskemét városa 1773-ban determinálta, hogy „minden csapszékből a muzsikások vasárnap és ünnepeken tíz órakor és minden asszonyok is hazatakarodjanak tizenkét korbács büntetése alatt. Köznapokon pedig sem muzsikások, sem asszonyok takarodó harangozás után a csapszékben ne találtassanak hasonló büntetés alatt”.

Törvényhatóságaink ilyenén végzései seregével maradtak ránk. Állandóan küzdöttek a részegeskedők ellen, de ezt a csúnya bünt teljesen kiirtani nem tudták.

KÜZDELEM A TÁNC ÉS A MUZSIKA ELLEN

*Pirulj meg hát pofa, mint babonás kofa,
Ki a táncot állítod csak vígságtevőnek.*

(Körmendi codex)

A XVI., XVII. és XVIII. századot a tánc és a vígan való lakás virágszakának mondhatjuk. Jámbor eleink azt tartották, hogy a tomboló (táncoló) víg párok szózat közt, a borospalackok mellett az ember hamarabb elfelejti nyavalyás állapotját. És mulattak és táncoltak, búfelejtőnek használván a muzsikát, a táncot és az ivást.

A tombolás (avagy újabb szóval a táncolás) azonban nemcsak nálunk járta nagymértékben. A mi eleink igazában csak utánózták a nyugati népeket, meg Lengyelországot, ahol a nevezett századokban valóságos tánc-düh uralkodott. Azok tehát, akik hazánkat táncos országnak hívták, nem ismerték vagy nem vették figyelembe más országoknak e téren dívó szokásait.

Mivel a tombolás vagy táncolás nálunk is mód nélkül elterjedt volt, írott emlékeink számtalanszor foglalkoznak vele, mint a kor egyik főbűnével. A papok, a megyék és a városok szigorú rendeletekkel igyekeztek elfojtani a táncszenvédelyt, de enemű törekvésük nem volt sikeres. Minél jobban tiltogatták a táncot, az emberek annál inkább kaptak rajta.

Igenis! Jámbor eleink táncoltak eleget úgy józan korukban, mint borittukban. Táncoltak a pillészívű lányok (kiket pajkosoknak is hívtak) csakúgy, mint a jókorbeli jámbor asszonyok. Táncolt mindenki, aki a bánat békóját levetette lábáról. Még a betegek is megkívánták a hoptánc porát, hiszen a XVI. században mondogatták: „*Kész a táncra, ha halálra beteg is.*” Még az is ropta a táncot, akit Isten a köszvényből alighogy felszalasztott. Akik pedig már nem tudták mozgatni a lábukat, toporzékoltak, tapsoltak, s hangosan kiáltották: *hajrá, három a tánc!* Úri házaknál a táncoló házban csakúgy folyt a tánc, mint a korcsmákban. A fonóházakban - amint Heltai Gáspár uram írva hagyta - az ifjak éjfélig tomboltak a lányokkal, és csak hajnalsetétekor oldották el a kereket.

A török betelepülése a táncszenvédelyt nem ültette el. A hajatőszítő idők ugyanis nem sok embert tartottak vissza a tánctól. Batthyány Ferenc bán 1541. október 3-án ugyan imígyen írt unokaöccsének: „Tudod, hogy Budán vagy az (török) császár, nem tombolhatnak mostan annyit, mint azelőtt.” De azért ő is rabja maradt a táncnak, s mikor a köszvény miatt még megbólintani sem igen tudta magát, elkeseredetten írta volt a nádorispánnak, hogy szívesen adna kétszáz forintot, ha Mérey uram lányának lakodalmán táncolhatna.

Amint a tombolás szó is mutatja, jámbor eleink a táncokat nemcsak „bús-lassú lépéssel” ropták, hanem serény lábaik szapora léptekeket is tettek. S ha jól vonták, oly féktelen dühvel szökdicséltek, dobbantottak, toporzékoltak, hogy csak úgy rengett bele a pádimentum. „Azki efélett ezelőtt nem látott volt - írják 1582-ben -, azt tudná, hogy mind megdühödtenek és megbolondultának.” Tinódi szerint még muzsika sem kellett az efféle tánchoz; mert ha duda nem volt a kéznél, „*két rossz tálat ők zörgetnek, tombolnak és szöknek*”!

Ha a gazda távozott hazulról, a cselédség mindjárt táncnak adta magát. Horváth István uram jelenti például Rohonc várából Batthyány Ádámnak: „Dudást víttének, s csaknem felfordították a házat a mosólányok, legények és inasok. Az Isten tudja, mit nem csináltak. Korbáccsal egyengettem volt őket.”

Aki ismeri a hódoltsági állapotokat, nem is csodálkozik azon, hogy az emberek annyira kaptak a mulatságon és a táncon. A szenvedő ott lop örömet, ahol tud. Aztán jámbor eleinknek a búskomorság ellen ez volt a recipéjük: „Hárfák pöngésétől, kobzok zöngésétől, hegedű hangjával, duda nótájával, *hoptánc* porából, Bacchus jó borából öt-hat pintet bevenni!”

De a mulatástól eltekintve, gyönyörködtek is a jó zenében és a szép táncokban. Zrínyi György írja például két muzsikás török rabjáról: „*Rézmán az cigány-törökkel csoda mely szép formán való táncokat járt, kinek nézésénél ugyan nem tudom, mi lehetne ékesb s gyönyörűsegebb.*”

A hódoltság korában nemcsak farsang idején, lakodalmakban és kézfogások alkalmával táncoltak. Ha valahol „vígan lakás” folyt, és köszönőpoharak jártak, a tánc el nem maradhatott. Aztán bevett szokás volt nálunk a karácsonyi és a húsvéti tánc is. A keresztelők pedig tánc nélkül sohsem estek meg. Csak például említjük Thököly fejedelem e följegyzését: „Az keresztelő is véghez menvén, késő éjszakáig tánccal és itallal töltöttük az időt.” Megjegyzéseihez hozzá írja még ezt is: „Másnap kornyadozás.” Károlyi Sándor generálisról a felesége írja, hogy a keresztelőn: „Az uram ökegyelme az özvegyeket is valóban megtáncoltatta.”

A magyarság táncolási kedve a nálunk lakó idegeneket is elfogta. A török vitézek és urak - akik magukat *török hívő magyarok*-nak is nevezték - városainkban és falvainkban együtt táncoltak a magyar lányokkal és menyecskékkel. A jámbor papok méltán írhatták tehát, hogy farkasok őrzik a bárányokat! A török táncosok nem nagyon tetszettek a magyar ifjaknak. Innét van, hogy a magyar községek kérték a török hatóságokat, tiltanak meg a törököknek, hogy magyar lányokat és menyecskéket vigyenek táncba. Lehetséges, hogy a *Magyar Pasztilla* is erre céloz, mikor imígyen korholja a mieinket: „Az mostani ifjú népeknek idegenekkel való ihogása, vihogása, cédasága, sok táncbéli szemtelen tombolása lehetetlen, hogy az igaz szemérmetességnek kára nélkül volna.” (1626.)

Érdemes megemlítenünk, hogy a táncszenvedéllyel még a tisztek és a tisztviselők utasításaiban is találkozunk. Ezek az instrukciók ugyanis nemritkán tiltják az illetőket a mértéktelen tánctól. Károlyi Sándor gróf például uradalmi tiszttartójának (Pápay Pálnak) az utasításában meghagyja: „Az embertelenséget, restséget, olykor a *szokott hejehuját*, hegedültetést elhagyj! Vonják a nótát a tavvali instructióban, csak járjad. Bizony nemcsak három, hanem százhárom is a tánc!”

Tudott dolog, hogy a táncról a papok sem vonták meg magukat. Richelieu bíbornok még vénkorában is kitűnő táncos hírében állott. Követői nálunk is akadtak. A papi emberek azonban - ha táncoltak - nem fogták át a táncosnőiket, hanem finom keszkenőt tartottak kezükben, s a keszkenő másik végét a táncosné fogta. Kollonits Ádám, a daliás huszárgenerális, korának egyik legjobb táncosa írja 1717-ben, hogy a farsangot Csáky Imre kardinálisnál töltötte. „Az holott is - írja - *derekasán megjártuk az táncot egymással*. Kóstoltam ő eminenciájánál talán tizenkétféle tokaji borokat.” Ugyanő írja a pozsonyi országgyűlésről: „Egész éjszakákat tánccal töltünk.”

Ebergényi László tábornagy is nagyszerű táncos volt, s emellett kora egyik legszebb férfiának tartották. Mikor a betegség ágyba nyomta, s a lábait mozgatni sem bírta, táncot rendezett a szobájában. „Búmnak elfelejtésére - írja - és egészségtelenségem enyhődésére táncot tartok. *Magam csak az ágyban biztatom lábaimat, s hizlalom a szemeimet.*”

Városaink ifjai sok helyen egyesületet alkottak, s az előírt rendtartás szerint szabályozták a táncot. Reánk maradtak például a kőszegi ifjak artikulusai 1679-ből. Maga ez a szabályzat megmondja, hogy a régi jó szokások alapján készült. Tehát már jóval 1679 előtt is éltek vele. Az első cikk szerint az ifjak minden évben választanak *főtáncmestert és vice-táncmestert*. A táncmestertétel idején minden ifjúnak jelen kell lennie. A második artikulus így szól: „Ha a

főtáncmester bíró uram parancsolatjából (amint sokszor történik) tolvajok kergetésére, avagy más oly szükségre hívatatik, tartoznak az alatta levő mind magyar és német renden levő ifjak engedni, és azhová rendeltetett, oda menni sub poena 40 dénár.”

A harmadik pont szerint országos vásárok alkalmával az ifjak a főtáncmester házánál jönnek össze, ott a vásárjárás jövedelmén osztozkodnak, s együtt mulatnak.

A további regulák imígyen szólanak: „Az *szolgáló mester*, ha az ő hivataljában, azmit az táncmester elébe ad, el nem jár, úgymint az ifjak jelenlétekor, pohártöltésben, borhordásban stb., tehát büntettetik 80 dénárral. Vásárjárásban, aki bíró uram parancsolatjára jelen nem léssen, 40 dénárt fizet. Az melyik közülök jövedelmet, úgymint kalácsot és más eszközt tékozolna, 50 dénárt fizet. Az lakodalomban, ha ki az *keresztelőpénzt* elfogadná és elő nem adná, büntettetik 80 dénárral. Az midőn pedig idegen mennyeközös népek menyasszonyt visznek által az nemes város határán, szabadok lesznek *italpénzt* kérni az vőlegénytől. *Azki az táncban egymás eleibe rendkívül ugrik avagy azki az táncban megöleli az leányt és elejti, ő lévén az oka, fizet 50 dénárt.* Az mely ifjú vigyázatlanságból a bort eldönti, valahány arasz, annyi pint bor a bírsága. Ha pedig haragjában földhözveri edényestül, avagy eldönti, büntettetik 3 frt-tal. Azki mást nyakoncsapna, avagy haragra indítana, 80 dénárt fizet. Azki az bort kannástól ide s tová hordozná az táncmester és ifjak hírek nélkül, büntettetik 60 dénárral. *Azki rókát nyúz az szobában, 40 dénárt fizet.* A táncmester és az ifjak deákja, ha az ifjak szükségékor jelen nem lenne, vagy mást maga helyett nem választana, büntettetik 80 dénárral. Azki csúf nevekkal csúfolódik, és mást hamis s illetlen névvel nevezget, in instanti egy pint borral tartozik.”

Amíg a polgári ifjak illetén társaságában a táncmester intézkedett a táncolók között: addig a főúri és a nemesi udvarokban a *táncosztó* játszotta ezt a szerepet. A táncosztás tisztségre mindég a legkiválóbb és legjobb táncos ifjút, vagy valami magas rangú urat választottak. Úgy a XVI., mint a XVII. században mindenütt járta az a szokás, hogy a lakodalmakban és a keresztelőkben táncosztói szerepre fölkertek valakit. Olykor valamint a nászoló és a koszorúslányokat, úgy a táncosztókat is választották.

Eddig csak az úri és a polgári rend táncosairól szólottunk. Ám akadt nálunk vitézlő rend is! És derék katonáink nemcsak az ellenséggel jártatták el az ebek táncát, hanem a lányoknak is a maguk nótájuk szerint vonatták az ugró táncnótákat! A tárogató síp nemcsak harci nótát fűjt, hanem a láb alá való friss nótákat is szépen zengedezte. És katonáink járták is a táncot itthon csakúgy, mint a külföldön.

A XVII. század végén egymás után állítják fel a huszárezredeket. És ezek az ezredek a spanyol örökösödési háborúban örök dicsőséget szereztek a huszár névnek. Nagynevű magyar ezredek álltak a derék hadfiak élén, akikkel eleget foglalkoznak a hadtörténeti munkák. Azt az egyet azonban nem jegyezték fel róluk, hogy ökigyelmük kivétel nélkül a legkiválóbb táncosok voltak. S ha maguk az ezredek nagy szeretettel ropták a táncokat, gondolhatjuk, hogy a katonáik is követték példájukat. Ki is tudná elgondolni a kukorékos bajuszú, deli huszárt tánc nélkül?

Mikor huszárezredeink külföldről hazajöttek téli szállásra, itthon kedvükre farsangolhattak. S meg is tették. Külön „*vigadozó helyet*” rendeztek be maguknak, s ott ugyancsak járták a magyar táncokat. Szép módjával esett meg az ő mulatozásuk; mert a duhajokat nem tűrték a táncoló helyen. A regulák szerint a huszároknak „*szép udvari szókkal*” kellett a lányokat és asszonyokat hívni és a tánc helyére vezetni. Asszonyt vagy leányt erővel megcsókolni vagy hozzájuk illetlenül nyúlni vagy beszélni keményen tiltva volt. A huszárok táncát távolról bárki nézhette. E nézőket - mondja a regula - senki se háborgassa.

Ilyen és efféle adat akad ugyan írott emlékeinkben, de ez édeskevés ahhoz, hogy a régi táncos világ képét megrajzolhassuk. Pedig nem utolsó dolog volna ez! Hiszen a magyar tánc és a magyar muzsika múltja műveltségtörténeti szempontból fölötte érdekes és fontos. Aztán a táncnak és a muzsikának általános elterjedése maga után vonta az ének és a dal megkedvelését; népszerűvé tette a táncnótákat, s elősegítette a társadalmi érintkezést. Minő sajátságos jelenség például, hogy a XVI. század legnagyobb költője: Balassi Bálint egyúttal korának legelső táncosa? Társadalmi és irodalmi kiválóságainknak egész seregét sorolhatjuk fel, akik mint főtáncosok vagy mint táncosztók egykoron vezető szerepet játszottak a táncosok világában.

A táncszenvedélynek köszönhetjük, hogy ifjainkat és lányainkat már a XVI. században tanították a táncra és a táncnótákra. S ha a főúri kastélyok és az udvarházak belső életét vizsgáljuk, hamarosan meggyőződünk arról, hogy a tánc és a muzsika üdvös és hasznos nevelő eszköznek bizonyult; a formális művelődés terén szép gyümölcsöt is hozott.

Ha a régi leveleket lapozgatjuk, gyakran találkozunk az újévi, karácsonyi és húsvéti gratulálással. Valamikor ezt *megszerencsészésnek* mondták. Ez a szokás többé-kevésbé még ma is járja. De a farsangi jókívánság már divatját múlta. Azonban a hódoltság korában, meg a XVIII. században farsanglaskor még így köszöntötték egymást a levélírók: „*friss táncot kívánunk kegyelmeteknek.*”

Régi magyar szokás szerint, ha a leány megmátkásodott, táncolnia (főleg idegenekkel) nemigen volt szabad. Az 1604. évben történt, hogy Zrínyi Miklós (a költő nagybátyja) táncba hitta a mátkáját. A lány azonban nem akart táncolni. Erre Zrínyi erővel vitte őt, ezt kiáltván: „*Hajrá asszonyom; mert az anyád nem parancsol immár.*”

Úgy látszik, hogy ez a szokás még a XVIII. században is járta. Barkóczy Krisztina írja, hogy a férje alaposan megtáncoltatta az asszonyokat, de leányát és annak vőlegényét táncra csak szűkön vehették. „Az öregi ugrál - írja Krisztina asszony -, s az ifjú ad jó példát.” (1711.)

Írott emlékeink tanúsága szerint a táncszenvedély már a XVI. században erőt vett jámbor eleinken.

A hanyatlás korában, vagyis a XVII. században pedig még nagyobb erőre kapott, s erejéből a XVIII. században sem veszített. Ne gondoljuk, hogy ez csak Magyarországon volt így. Lengyelországban például még jobban járta a tánc, mint nálunk. S bizony, bizony a nyugati országok sem maradtak mögöttünk. Érdemes megemlítenünk, hogy egyik-másik városunk szép híre vergődött a táncaival. Miskolc lakóiról például már a XVI. század első felében azt írták, hogy *táncaikról már a régi időkben híresek voltak*. A XVII. században meg Debrecen jó *hajdútáncos* asszonyait emlegették dicsérettel.

Ami a férfiaknak és az asszonyoknak egyetlen mulatsága és öröme volt, az a jámbor életű egyházi férfiaknak sehogy sem tetszett. Már a régi szentatyák és a zsinatok is erősen kikeltek a táncszenvedély ellen. Sőt, akadtak már a klasszikus korban is írók, akik megvetéssel szóltak a táncról. Azok az egyházi írók, akik a tánc ellen küzdöttek, mindezt természetesen felhasználták. A körmendi codexben olvashatjuk például: „Pogány volt Cicero és ama nagy Plato, de még ezek is pökték; mert a táncolókról, mint jeles bakokról írásukban jegyezték, tudatlan bolondnak, oktan állatnak a táncolót ítélték.”

Krizosztómosz megbizonyította, hogy a *táncolókkal a sátán is mindig együtt táncol!* S ezt a véleményt sok későbbi író is osztotta. A tánc ellen küzdő XVII. századi írók aztán ezek nyomán a táncosról imígyen írtak volt: „Mintegy Káin-szemmel pillogja a más feleségét. Ha nincs tapogató, ott az asszony durcás, sőt jókedvnek sem tartja; de hunyorgatással és ölelkapcsolással kedves táncát járja. A táncos esztől fordult, ugráló vadkecskévé teszi magát.

A bakok e cimborája a latrok játékát járja, derekát lógatja, fejét s nyakát rázza, mint rossz lovú talyigás, süvegét kónyára a fülére vonja; szemei villognak, mint a vízbe hullt lónak, száját tátogatja, hajja-hujját kiált és hophajját; ugrik, igen topog, csúszkál s hányja lábát, mintha volna gályát, karjait csóválja, pajkos az ő munkája. Mint rongyos fársángosnak kezei csattognak... és sok rossz ember nézi őt; kacagnak is néki, mint bécsi bolondnak.”

A táncbéli bolondság - írja az egyik versszerző - bizony az ördögtől, mint förtelmes dögtől jöve közénk. Ezért tehát:

Nem tiszta emberek, sőt rút fertelmesek,
Kik más feleségével
Avagy leányzókkal táncot járnak roppal,
Örülnek Luciperrel,
Ördögnek áldozván, Istent megútálván
Élnek ily veszettséggel.

A protestantizmus terjedésével a rideg és szigorú erkölcsi felfogás kapván lábra, a prédikátorok mindig hevesebben és hevesebben keltek ki a tánc ellen. És „*a mennydörgés e fiai*”, ahogy a prédikátorok nevezték magukat, kegyetlenül ostromozták és tilalmazták a táncot. Szerintük fajtalan tánc volt az, ha a férfi nővel járta a táncot, s átkot mondtak azokra, akik a tánchoz muzsikálnak, s akik a táncot ropják.

A prédikátorok ilyenén felfogását a táncról a törvényhatóságok is osztották. S így megkezdődött a kegyetlen harc a muzsika és a tánc ellen, s folyt két századon át. De a hosszú küzdelemből a tánc került ki győzelmesen!

A kor szellemét erősen jellemző ezen harc nem érdektelen. Nem lesz tehát fölösleges egyet-mást elmondanunk róla.

A jó prédikátorok tanítása szerint: „az ördög tojta, az ördög ülte, az ördög költötte ki a táncot; az ő találmánya, az ő munkája, hogy a bűnt ezáltal szaporíthassa. Azért, ki táncol, az ördögöt követi, mint lator ifjú agg-atyját!”

A jámbor prédikátorok szerint a magyaroknak tánciskolára nincs szükségük, mert a szatirusok megtanítják őket a táncra. De meg külön ördögök is vannak e célra. Ilyenek például a táncra indító ördögök, a táncot kedveltető ördögök stb. Hogy ez így volt, azt maga az ördög is elismerte. Ugyanis mikor ökegyelme a táncoló párokat szemlélte volna, imígyen szólott volt: „*Ezek az én pokolra való kecskéim, azkiket én ugráltatok!*”

Gyulai Mihály prédikátor uram 1681-ben egyik munkájában (*Fertelmeskedő és bujálkodó tánc jutalma*) húsz súlyos bűnt sorol fel, melyek szerint minden táncolóban megvannak. Ugyanő imígyen korholta nemzetét: „*Addig táncolátok, ugrálátok, ti táncos magyarok, dicsőségit országtoknak jaj! elhullattátok!* ...Isten haragjának tüze ma is lobog ellenünk; mert a tánc, ez a sok bűnökkel ocsmány vétek uralkodott, uralkodik is mai napig köztünk.”

Egy másik prédikátor (Pathai János uram) a *Tánc felboncolása* című munkájában az ó- és újszövetség könyvéből bizonyította be, hogy a pokolbeli ördögnek nincs hathatósabb eszköze a táncnál a pokolnak megtöltésére.

Bár a jámbor életű papok haragjukban derekukat a táncolók ellen fordították, bőven kijutott abból a szegény muzsikásoknak is. Mert hát miként a szél az ingó nádat és a hajlongó kákabuckát, úgy indította a muzsika is az embereket tobzódásra, táncra, éneklésre. Azok tehát, akik a bűnök gyomlálását és a virtusok plántálását tartották életük céljának, a „*vigasságtevő szerszámok*”-nak is hadat üzentek. A szegény muzsikásoknak tehát volt mit hallaniok! A

jámbor tanítók szerint ugyanis a muzsikás éppoly nagy bűnös, mint a táncos. Annyival jobb az egyik a másiknál, mint a sátán az ördögnél, a kutya az ebnél.

A letűnt századokban nálunk is, meg külföldön is a tánc közben énekéltek is. Rendesen az úgynevezett virágénekeket (*szerelem-énekeket*) dalolták. Természetesen a papok a szerelem-énekek ellen is erősen kikeltek. Bornemisza Péter már a XVI. században erősen kárhoztatta azokat, akik „virág- és szerelem-énekek hallgatására: lant, síp, trombita, dob, hajahujára és temény csácsogásokra adják magukat”. Pázmány Péter is ilyenformán prédikált: „Undok virágénekeket irkálnak - úgymond -, melyeket mind gyermekek s mind leányasszonyok kordéra tudnak... Akik szerzik, akik éneklik a virágénekeket, országos kerítők, közönséges kutakat mérgezők.”

Szegény, ártatlan virágénekek, aligha érdemeltétek meg ezt a dorgálást. Hiszen a legerkölcsebb és legvallásosabb főúri családok lányai és ifjai is énekelték ezeket. Az udvarlás is jobbra a virágénekek küldözgetésével folyt az udvarokban. Bár minél több maradt volna ránk ezekből! Hiszen a régi magyar költészet gyöngyei azok legnagyobbbrészt. S ha kútmérgezők lettek volna, nem tanították volna azokra a legelőkelőbb családok gyermekeit. Eszterházy Pál a legvallásosabb embereink egyike volt, s mégis megtanították őt fiatalkorában a virág-énekekre. Batthyány Ferenc virágénekekkel udvarolgatott mátkájának, s még Balassi Bálinttal is íratott ilyeneket.

Örök kár, hogy csak a muzsika és a virágének ellen folytatott küzdelem emlékei maradtak reánk, ellenben a régi magyar muzsika emlékeiből, a virágénekek dallamaiból úgyszólván semmi. Pedig mennyi kincs lehetett ebből egykoron a főúri kastélyokban! Hiszen mindegyikben voltak muzsikások! A XVI. és a XVII. században például a Zrínyieknek, a Nádasdyaknak, a Batthyányaknak, az Eszterházyaknak stb. zenekaruk volt, s a régi leltárak a XVI. század végén *muzsikás könyveket* is emlitenek. Hová tűntek ezek, Isten a megmondhatója. Annyi bizonyos, hogy örök kár értük.

A főúri kastélyok udvarnépe: nemes lányok és ifjak nem duhaj énekeket daloltak, s nem tobzódás közt táncolgattak. Erkölcsevelő és művelő hatása volt az ő táncuknak és muzsikájuknak. Hiszen ezért tanígtatták őket a lantra, a virginára stb. A hős Nádasdy Ferencről tudjuk, hogy már gyermekkorában kedvelte a lantot. Zrínyi Miklós (a költő) nagyszombati diákkorában kobzolásal üzte el unalmát. Révayné Forgách Zsuzsiról írva hagyták, hogy kitűnően játszott a virgina nevű muzsikaszerszámon, és szépen énekelt is hozzá. Aztán ha hegedűs és sípos akadt, udvarának lányaival együtt táncolt. Megegett az is, hogy a trombitásának bokályával táncot fúvatott, s a lányokkal együtt ropta a szép csendes magyar táncokat.

A muzsika ellen folytatott harc a főúri udvarokban semmiféle változtatást nem teremtett. A prédikátorok és a törvényhatóságok szigorú rendeleteinek ezekben nem volt érvényük. A régi patriarkális élet itt tehát tovább folyt. A kurucvilágban nemcsak Thököly Imre, de II. Rákóczi Ferenc is igen kedvelte a muzsikát és táncot. Bercsényiről tudjuk, hogy kitűnő zenekara volt Ungvárott. Erről írta Forgách gróf: „Bercsényi bátyám is szereti, ha muzsikásai a tehénhúsnóta mellett el tudják vonni a *rajta kuruc táncot!*” Károlyi Sándor még a táborba is magával akarta vinni a hegedűsöket. A felesége azonban lebeszélte erről, írván az urának: „Az hadi muzsika díszesebb, olyanra költsünk, kinek jobb hasznát vehetni.” Szólt is aztán a tárogtató (a török síp) a táborban, s amint írva hagyták, e kedves muzsikaszerszámnak „*sok régi szép magyar nótája volt*”.

A XVII. század második felében terjed nálunk a német muzsika. Az igaz magyarnak azonban ez nemigen kellett. Udvarhelyi György írta volt Teleki Mihálynak e jellemző sorokat: „Német muzsika s gyengén pengő lantocska kell azoknak, kik vízzel választják el a májat a tüdőtől. Duda, dörgősíp, hegedű, virgina s koboz illik a bor mellé.”

Amint Apor példája mutatja, az igaz magyarok nem jó szemmel nézték az idegen muzsika és tánc terjedését. Az egykorú levelekben számos kifakadást találunk ez ellen. Hogy a vers-szerzők is rossz néven vették, arra elég példa Apor Péter s Gvadányi. Az első leírván a régi úr lakomát, így folytatja:

Azután az táncot szép halkkal elkezdték,
De akkor nem szöktek, mint most, mint az kecskék,
Hanem szép csendesen magokat viselték.
Három a tánc, vonjad, gyakran emlegették.

A főúri udvarokban a XVI. és a XVII. században az utolsó cselédet is a família tagjának tartották. S valamennyi szolga és szolgálólány részt vett a mulatságban. A főúri gazda szolgáltatotta ki a lakodalmat a szolgálólányoknak, s ilyenkor cselédek és urak együtt vigadtak és táncoltak. Apor is leírta e régi szokást, azzal a megjegyzéssel, hogy a nagyurak örültek szolgálók mulatságának is:

Az muzsikásokat aztán behítták;
Tánchoz kezdettenek s magokat mulatták.
Némelykor virradtig éppen elvontatták.
De böcsületesen a táncokat táncolták.
Nincsen most kelletti ilyen mulatságnak,
Híre is nincs az szép lassú magyar táncnak,
Férfi, asszony, leány, mint kecskék ugranak,
Tót, francia, német táncot kiáltanak.

A magyaroknak - amint e sorok is mutatják - a duda, a török síp és a hegedű volt legkedvesebb muzsikaszerszámuk. Apafi fejedelem a dudát szerette, s duda (tömlősíp) mellett táncolt. Általános szokás volt nálunk az úgynevezett farsangi szánkózás, mikor is cigányhegedűsöket és dudásokat ültettek a szánokra, s úgy járták végig a szomszéd udvarházakat. A keresztelők valamikor nálunk sohasem estek meg tánc és muzsika nélkül. Néha több napon át is tartott az ilyen multság (*pasztrikozásnak* hívták). Ilyenkor aztán ugyancsak volt dolguk a dudásoknak és a hegedűsöknél.

A farsangon és a bárányszánkózáson (csonka héten) kívül a lakodalmakban, eztán húsvétkor és karácsonykor folyt nagyban a tánc és a muzsika. Ilyenkor közszevényesek szeméből is kiugrott az álom, s hányták lábukat, csattogtatták kezüket, hejehuját s három a táncot kiáltottak.

Amint már említettük, a tánc és a muzsika ahogy sem tetszett a rideg és a szigorú erkölcsű papoknak. És küzdöttek is ellene a maguk fegyvereivel. Gyulay Mihály uram például azt hirdette, hogy: „*Valamennyi hegedű taláztatnék városunkint, falunkint, kétfelé vágván, fűzfákra kellene függeszteni, a táncot vonó hegedűsöket pedig lábuknál fogva felakasztani melléje.*” (1681.) Szentpéteri István a *Tánc pestise* című prédikációjában azt követelte, hogy a muzsikások, hegedűsök, bordó-síposok kitiltassanak a lakodalmakból. „De legjobb volna - mondja ugyanő - azokat nép között meg nem szenvedni, hanem a városból, faluból őket egytől-egytől mind kiűzetni, mint afféle ördög szolgálait és másoknak is vesztőit.”

Ilyet és ehhez hasonlót bőséggel olvashatunk Décsy Gáspárnak a regnáló bűnökről szóló munkájában (1584), aztán Nyéki Vörös Mátyásnak ily című művében: *A földi szerencsének állhatatlan lakodalomban tomboló jóra intő csengetyűje*.

Szenczi Pálnak, Báthori Mihálynak, Pathai Istvánnak stb. prédikációi is bőséges adattal szolgálnak annak, aki a „meghámporodott fejű magyar világnak uralkodó bűneiről” többet akar tudni.

De hát hiába hirdette Debreczeni K. János prédikátor uram, hogy a muzsika és a tánc *az ördög malma és a sátán kovácsfűvője*; hiába bizonyította be ugyanazt Szegedi prédikátor is, azért bizony a mulatni vágyók muzsikáltatták magukat, s táncoltak kedvükre. Velük szemben a prédikátorok mennydörgő hangja csak annyit ért, mint a halottnak fülébe való éneklés.

Időjártára azonban a törvényhatóságok is ugyanazon húrokat kezdték pengetni, mint a prédikátor uraimék. Aztán egymás után adták ki a kemény statútumokat a muzsikások és muzsikáltatók ellen. S szó, ami szó, bizony sok ünnepszegőnek és egyháznapján muzsikálónak és táncolónak csépelették meg a farát.

Seregével állnak rendelkezésünkre a városi és a megyei statútumok, miket a szegény muzsikások és táncosok ellen hoztak. Megtömlöcözték, kalodába rakták, megcsapták őket, ha tetten érték; sőt nemegyszer a muzsikaszerszámukat is összetörték. Még a menyegzők alkalmával is korlátozták a zenét. Debrecen városa például már a XVI. században a lakodalomban való mulatást és muzsikát esti tíz órán túl nem engedte. Akit ezen időn túl a mulatozásban megcsíptek, tizenöt napig a tömlöcben tartották. (1574.)

Szokás volt nálunk, hogy a lakodalomra zenével hívták a vendégeket. Ez volt az úgynevezett *menyegzőhívás*. Besztercebánya városa már 1550-ben megtiltotta az ilyen alkalommal a dob, trombita s hegedű használatát. Ugyanez a város, meg Lőcse is, a lakodalom után való reggelén szokásos *hajnal* nevű muzsikát is beszüntette. Ugyanígy tilalmazták a *sírató estéken* (lakodalom előtt) és a menyegzőjárásokon a muzsikát. Debrecen városában még az új asszony *párnahazavivése* is muzsikaszóval történt. A tanács azonban idővel e régi szokásnál sem engedte meg a muzsikát. „Parancsoltatik - írja Debrecen tanácsa -, hogy az efféle párnahazavivéseknek módja egészen elhagyattassék, és se muzsika, se lovaslegények a *párnavitelben* ne legyenek, hanem egész csendes józansággal menjen véghez. Aki a párnát lármával vagy muzsikával és lovaslegényekkel viteti haza, vagy házából úgy vitetni megengedi, 12 rénesforinttal fog bűn tettetni; a többiek pedig, akik az ilyen dologban jelen lesznek, huszonnégy pálcával fognak büntettetni. Ezen rendelést kapitány uraimék a *tízházgazdák* által hirdettessék meg.”

A XVI-XVII. századokban a kocsmákban és a szállóházakban este kilenc órán túl tilos volt a zene. Ez a tilalom az egész országban általános volt. A törvényhatóságok a nevezett századokban számtalanszor megújították a tilalmat, de maguk is bevallották, hogy a szigorú rendeleteknek semmi foganatjuk sincs. Minél jobban tiltották a muzsikát és a táncot, az emberek annál jobban megkívánták.

Tilos volt a muzsika vásárnap és ünnepnapokon is. Ez a tilalom is országszerte járta. Csak például említjük, hogy Marosvásárhely tanácsa több ízben pénzbírság mellett tiltotta a muzsikát ünnepnapokon. Bár nemcsak a muzsikást, de a muzsikáltató gazdát is keményen büntette, folyton szigorítani kellett a tilalmat. Az 1649. évben kiadott statútum például így szólt: „Az pedig ki hegedül, cimbalmol, kobzol, lantol, sípol vagy háznál vagy kocsmán vásárnap, és ha rajtakapják, tőle az hegedűt elveszik és a földhöz verik és magát is az kalickában (ti. kalodába) teszik.”

Csíki, gyergyói és háromszéki statútumok is ilyenformán szóltak. Még akkor is, mikor a hatóságok a verebek irtását mondták ki, s minden gazdára ötven verébfej beszolgáltatását rendelték el, a verebek irtásával együtt a muzsikát is megtiltották.

A kocsmai muzsika és tánc tilalmát könnyű megértenünk. Sok duhajkodás, sok verekedés történt azokban; mert az ivás nagyban folyt, s a mulatozók borittukban sok bolondot míveltek. Vass uram írja például a naplójában: „Az kocsmán az hegedűsömnek az fejét betörték rútul, s egy másik cigányomat farban vágták.” - Ilyen jelenetek napirenden lévén, jogosan mondták a törvényhatóságok: „Igyék otthon, aki éjszaka akar inni.”

Gyakran megesett az is, hogy a megyék és városok egész éven, sőt gyakran több éven át eltiltották a muzsikát és a táncot. Debrecen városa például többször megtette ezt. Az 1610. évben is kimondotta, hogy „mivel az Úristen még az ostort közülünk le nem vőtte, hanem napról napra nevedik, az táncolást pedig elkezdtek sok rendbéliek *az régi tilalom ellen*, annak okáért valamig az Úristen csendes állapotot nem hoz, senki táncolni ne merjen és hegedülni, lantolni és virginálni. Ha az gazda vagy ittvaló emberrel hegedültet, az vagy máshonnan hoz hegedőt, az gazdát az mely hozza és hegedültet vele, bíró uram azféle hegedültető gazdát tizenöt napig vettesse az fogházban és ott tartassa. A hegedűt is vegyék az kézi kalodában.”

Ezt a rendeletet 1629-ben, 1631., 1636. és 1639. évben megújították. Turóc megye 1638-ban és 1639-ben szintén egész évre szóló tilalmat adott ki. Liptó, Szepes, Esztergom stb. megyék követték a példát, s több rendeletben tilalmazták a zenét. Borsod megye 1683-ban pedig ezt a rendeletet bocsátotta ki: „Akár lakodalmakban, akár privatim az hegedülésektől s táncolásoktól az emberek magukat megtartóztassák: mert azki az hegedűst húzatja, s az szerint az hegedűs is erősen pálcákkal verettetnek meg. Az táncolók is megcsapattatnak. Így remélhetjük Istenünknek hozzánk kegyelemmel, szabadítással való megtérését, ha mi is külső magunkviselésével és poenitentiartartásunkkal contestáljuk.”

Debrecen városa 1719-ben Hatházi Istvánra ilyen szentenciát hozott: „hogy tilalom ellen hegedült s másokat gonoszságra ingerlett, veretessék ki az városból. *Hegedűje furatossal* (büntetőlapáttal) *az farán töretessék össze*. Többször pedig ne cselekedje!”

Esztergom megye 1755-ben hozott végzése szerint az ivás és a táncolás mód nélkül terjed. A botrányok elhárítása céljából a táncot és a muzsikát tehát teljesen betiltotta. Pozsony megyének 1762. évi statútumai közt olvassuk: „Hamvazószerdán vagy azt követő böjti napokon akik magokat muzsikáltatják, ünnepnapokon és az isteni szolgálat előtt vétségeskednek, dobzódnak”... (továbbá kik oly helyekre járnak) „azhol fajtalan, buja énekeket és meséket beszélnek”, hat forinttal büntettetnek.

Kecskemét városa 1773-ban kimondotta, hogy: „minden csapszékből a muzsikások vasárnap és ünnepeken tíz órakor és minden asszonyok is hazatakarodjanak tizenkét korbács büntetése alatt. Köznapokon pedig sem muzsikások, sem asszonyok takarodó harangozás után csapszékeken ne találtsanak hasonló büntetés alatt.”

A Mária Terézia korában folyt háborúk alatt néha éveken át el volt tiltva a tánc és a zene. A hétéves háború alatt például senki sem táncolhatott. De aztán annál jobban vigadtak a tánckedvelők. A tánctilalmak ugyanis egyre ritkultak, s ha egy-kettő meg is jelent, inkább csak a böjti és az ünnepnapokon való korecsmái táncolást tiltották. Mária Terézia korában lesz nálunk ismeretessé az úgynevezett bál is, mely hamarosan nagy népszerűsége vergődött városainkban. Erről a bálféle mulatságról írták a háromszéki követek 1744-ben Apor bárónak: „írhatjuk nagyságodnak, hogy olyan bál nevezeti alatt folyó solennis pompák mennek végben, éjjeli solennis illusztrációval condecorált szánkázásokkal együtt, azmelynek az olyan színű

legények, mint mi vagyunk, még eddig hírit sem hallottuk, melynek descriptiójára elégtelenek vagyunk. Hanem Isten nagyságoddal szembe juttatván, akkor bővebben fogjuk nagyságod előtt declarálni”...

Amit itt felsoroltunk a tánc és a muzsika ellen folyt küzdelemről, az csak ízelítő a sokból. Száz és száz oly rendelet maradt ránk, melyekkel a táncot és a muzsikát igyekeztek korlátozni. Még több az olyan ítéleteknek a száma, melyek a muzsikásokra és a táncosokra mért testi fenyítésről szólnak. A törvényhatóságok a tilalmakkal és a testi fenyítéssel azonban semmire sem mentek. Úgy jártak, mint aki nyilat lövöldöz a serpenyőre. Méltán írta tehát 1745-ben egyik törvényhatóságunk: „Az kemény statútumok ellenére is mindenfelé tapasztaltatik, mely szerint Isten ő szent fölségének nagy teljes boszankodására, tilalmatos üdőben is táncokat járnak.”

Amíg nálunk a papság - főleg a protestáns papság - és a törvényhatóságok mindent elkövettek, hogy a tánckedvet és a muzsikát elnémítsák, addig a nyugati és déli államokban maguk az uralkodók és a főemberek voltak a táncban a vezetők. Scaliger meghatározása szerint a görögök száznyolcvankilencféle táncot jártak. Az olaszországi renaissance alatt mód nélkül elterjedt a tánc. Fejedelmi családok sarjai, sőt maguk a legkiválóbb uralkodók lesznek a legelső táncosok. I. Ferenc, III. Henrik, Lipót osztrák herceg (ki hegedűvel kezében mindég maga vezette a táncot), továbbá navarrai Henrik, Valois Margit stb. mint híres táncosok szerepeltek. XII. Lajos francia király Milánóban bált rendezvén, azon a st. severini és a narbonne-i kardinálisok is táncoltak. II. Fülöp a tridenti zsinat részvevői számára adott fényes táncmulatságot, melynek rendezője Mantuai Herkules bíbornok volt, s melyen a legkiválóbb kardinálisok és püspökök is táncoltak, mégpedig a legnagyobb méltósággal és eleganciával.

A táncszenvedély később Olaszországban annyira elhatalmasodott, hogy az úgynevezett *tarantismus* kapott lábra. Azt tartották, hogy a lycosa pók csípése bizonyos paroxysmust okoz, mely állapotban a beteg akaratlanul is táncra perdül. Ez a betegség csakhamar egész Olaszországban elterjedt, és semmiféle orvosság nem használt; az emberek ugráltak, táncoltak bomlottul. Egyedüli írt csak a zene adott. Bizonyos mélabús dallamot találtak ki, mely némileg lehűtötte a táncdühöt.

Még az egyházakba is bevitték a táncot. Az 1600. évben például a della Valicella oratóriumában a „*Dell' anima e del corpo*” című allegorikus drámát adták elő begyakorolt táncokkal.

Hogy XIV. Lajos korában a franciáknál s egyáltalán a nyugati országokban mi módon folyt a tánc, az eléggé ismeretes. Maga XIV. Lajos húsz éven át tartott magának táncmestert, s nyilvános balettekben is fellépett. E korban a legnehezebb tánc a *volte* nevű volt, melyben a férfi a nőt derekánál fogva felkapta, s feje körül kört írt le véle. E tánchoz természetesen nagy erő kellett. Pelvé kardinálisról írják, hogy még vénkorában is jókedvvel járta e táncot a királyi udvarban. Későbbi rangtársa, Richelieu bíbornok, bizarr öltözetben, zöld nadrágban, cipőin csengettyűkkel, kezében kasztanyettákkal járta a spanyol *srabanda* táncot a királyné előtt. A Louvre-ban a teológusok bosszantására Dávid zsoltáira táncoltak, s Poitiers Diana hercegnő a „mélységekből kiáltok hozzád, óh Uram” című zsoltárt énekelve táncolt az udvari bálon.

Ott, ahol az uralkodók és a kormányférfiak voltak az elsők a táncolásban, természetesen a nép is büntetés nélkül követhette példájukat. Ha a műveltebb országokban dívott táncszenvedélyt figyelembe vesszük, amikor bizony be kell vallanunk, hogy hazánk még a XVI. században is nagyon hátramaradt tánc dolgában. Nálunk a Jagellók idejében kezd a tánc nagyobb arányban terjedni. Igazában azonban a XVII. század másik felében és a XVIII. században éri el a virágzást.

MAGYAR RABOK OLASZ GÁLYÁKON

A hosszú háborúk, a nélkülözések és szenvedések megacélozzák az idegeket, de elvadítják az erkölcsöket. Az ember mindenhez hozzászokik, s amit egyszer megszokott, azt többé semmi-be se veszi. A kín, a szenvedés és a fájdalom közömbös lesz előtte. Társainak halálküzdélme nem csal ki belőle részvétet; mert hiszen a maga életét is folyton a borotva élin hordozza. Ha igaz, hogy a fájdalomnak legnagyobb kiváltsága a hallgatás, akkor természetes jelenségnek kell vennünk azt, amit a régi hadakozások idején tapasztalunk, hogy tudniillik a halálra csigázott, elkínzott embertől hangot sem vehettek, jajszót sem hallhattak. Némán tűrte a legrettenetesebb kínokat.

A hódoltság korában, mikor a vérontás ezreknek és ezreknek kenyere volt, mikor az emberek a vérben lelték kedvüket, a kegyetlenkedés napirenden volt. Megpezdül az emberben a vér, mikor az elfogott katonáknak karóba vonatását, elevenen való megnyúztatását olvassa! Azon idők katonámbere azonban föl sem vette az efféle dolgot. Jajszó nélkül tűrt el mindent, amit az emberi elme a kínok fokozására kitalált. Tudjuk, hogy a karóba vont szabad hajdúk csöndesen pipáztak, míg éltük fáklyája utolsót nem lobbant. Olvashatjuk, hogy akit lassú tűzzel égettek, vagy akinek a csontjait apránként zúzták össze, a kízóival tréfálkozott s táncnótákat dalolgatott. Bizony a vitézek s a katonaviselt emberek akkoron így készítették a lelküket a mennyország felé.

A polgári életben sem volt ez másképpen. A hódoltság korában városaink még a kisebb bűnösöket is kínra vetették, azaz tortúrára ítélték, hogy a halálos kínok közepette őszintébb vallomást tegyenek. Sokszor megesett, hogy az elcsigázott vádlottak a tortúra közben meghaltak! Ma borzadva olvassuk az efféléket, akkor látványosságzámba mentek. A teret, ahol a csigázófa, a pellengér, a kízószerszámok stb. állottak, teátrumnak hívták. S a város kicsinye-nagyja végignézte a kízásokat. Másféle színházba akkor nem is jártak. De ezt az egyet sűrűn látogatták, s minden izgalom nélkül szemlélték a lefolyó tragédiákat. S bizony alig akadt köztük olyan, akinek szeméből könny pottyant volna ki. A XVI. század derekán még külföldről hozták hozzánk az úgynevezett kízó mestereket és a kízószerszámokat. Később a cigányokat és a török rabokat tanították meg az ilyen mesterségre. A török rabok azonban nem szívesen vállalkoztak az ilyen mesterségre. Náluk szokatlan dolog volt, a raboknak illetlen mérhetetlen kízzatása. Hiszen tudjuk, hogy a hazai törökök másfél századon át panaszkodtak a tehetetlen rabok kízzatása és csonkítása miatt! Ők ugyanis a magyar rabokkal igen emberségesen bántak. Egyedül az „ördög apostolai”-t, a szabad hajdúkat kínoztatták, mert ezek rettentően bántak kezükre esett török rabokkal. Az egyik török utazó: Evlia Cselebi a megyesi teátrumban végignézvén a rabok kízzatását, megborzadva írja, hogy a szegény magyarokat milyen rettenetesen kínozzák. Ilyesmit - írja - még Perzsiában, Afganisztánban sem láthatni! Akinek a szívébe be van plántálva az emberség, jobb, ha a szeme köntösben van, mikor a kínra vetett emberek előtt áll!

A csigázás (tortúra) rettenetesebb lévén mindenféle halálnál, a rabok mindenáron szabadulni igyekeztek attól. A halált föl sem vették, de a csigázástól megborzadtak. Az 1638. évben az újvári rabokról írják, hogy a hohár (hóhér) kínra akará őket vetni. A föld alatt levő börtönbe tehát hosszú lajtorját bocsátottak le, hogy a rabok feljöjjenek. „A rabok - jelentik hivatalosan - az lajtorját mindjárt berántották, és egymás kezén megesküdtek, hogy inkább lábíg mind meghalnak, valaminemű halállal köll a tömlöcben, hogysem a tömlöcből kijöjjenek és magukat meg hagyják csigáztatni. Hat órától fogva tizenegy óráig mi is minden mesterséggel azon voltunk, hogy mi módon vehessük ki őket. Darabontokat hetet öltöztettünk fegyverderékba

(páncélba) és sisakba, s hirtelenséggel egyszerre nyakokba bocsátottuk. Egynéhányat (darabontot) így is megsértették kövel és csonkakéssel. Ha páncélban nincsenek, mindnyájukat megölik. Úgy hozattuk föl aztán a rabokat. Az kovácsot és az pénzlopót még ma négy órákor megcsigáztatjuk. A mester (hóhér) az halálra való rabokat nem akarja egyébaránt csigázni, hanem mindeniktől tizenkét pénzt kíván. Az török rabot odavisszük, az hol az mester az kovácsot csigázza, hogy attól tanuljon, s az többit aszerint csigázni tudja majd ő is.”

A hódoltság korában a csigázáson kívül volt még más olyan büntetés is, amit a halálnál is rosszabbnak tartottak. A gályarabság volt ez! A gályára ítélt szerencsétleneket - mint tudjuk - a hajóhoz vasalták, s aztán evezniök kellett, míg belé nem szakadtak. Ha az erőik gyöngülni kezdtek, a felügyelők ólmos szíjkorbáccsal véresre verték mezítelen hátukat. S ez így tartott állandóan. A szegény gályarabot nem vették emberszámba, még az igavonó állattal is jobban bántak, mint véle. Innét van, hogy mieink a gályarabságot a halálnál is keményebb büntetésnek tartották. A gályákra tehát jobbára olyan rabokat adtak, akiket már előzőleg halálra ítélték.

Ismeretes dolog, hogy a velenceiek s általában az olasz kereskedők a XVI. és a XVII. században nagyban üzték a rabszolgakereskedést. Tengeri kereskedést üzték, tehát nagyon kellettek nekik a jó erős, munkatevő rabszolgák. Ilyen erős emberek nálunk is akadtak, tehát az élelmes olaszok nálunk is kerestek gályára való emberanyagot. Enemű igekezetükben a bécsi udvar és a bécsi kormány nemcsak hogy nem akadályozták, hanem még támogatták őket. Rudolf király 1582-ben megírta nagyobb városainknak, hogy Velence dogéja és tanácsa halálra nem ítélt rabokat kérnek tőle gályáikra. Teljesíteni akarjuk kérésüket - írja a király. - Ezért azonnal írjátok össze, mennyi rabotok van!

Az 1594. évben Mátyás főherceg ugyanilyen rendeletet bocsátott városainkhoz. Ezúttal a dunai gályákra is kellettek a rabok evezősöknek.

A nagyobb városainkon kívül köváras főurainktól is kértek és szereztek gályára való rabokat. Az udvar és az udvari kamara szép kölcsönöket vettek föl Velencében, illet, hogy ezt valamivel viszonozzák is. És vitést vitték a magyar rabokat olasz földre, ahol a halálnál is rosszabb sors várt rájuk, s ahonnet egy sem tért vissza közülük. A szegényeknek nem volt mit adniok a fejük szabadulásáért, kegyelemre nem találtak, tehát végig kellett szenvedniök a legsúlyosabb szenvedéseket.

A XVII. században is folyt a magyar rabok szállítása olasz földre. A közvetítő munkát a Bécsben levő velencei követek végezték. Ezek sok magyar főurat ismertek és traktáltak Bécsben; ismeretségüket aztán arra használták, hogy a mieinktől gályára való rabokat szerezzenek. Akadtak ugyan magyar főurak, akik ebből lelkiismereti kérdést csináltak, de hát ezeket elhallgattatták azzal a ténnyel, hogy a pápa öszentsége és a tudós teológusok is helyeslik a rabszállítást.

A velencei követ 1650-ben számos magyar főurat vett rá Bécsben, hogy gályákra való rabokat szállítsanak. Erdődy György, Nádasdy Ferenc, Batthyány Ádám stb. határozott ígéretet tettek neki. A követ és olasz ügynökei aztán erősen sürgették az ígért rabokat. Az 1650. év július havában Erdődy György értesíti Batthyány Ádám generálist, hogy az olaszok nagyon sürgetik a rabok aláküldését. „Kegyelmed írta volt, hogy az velencei követnek ígért rabjai készen volnának, s kívánta tudni kegyelmed, hogy mikor és hová kellenek kegyelmednek küldeni? Ide Monyorókerékre küldesse kegyelmed!”

Bár Batthyány már készen tartotta a gályákra való rabokat, mégsem vitte rá a lelke, hogy elküldje azokat. Mindenféle kifogással állt elő, s húzta-vonta az aláküldést. Erre Erdődy György 1650. szeptember 11-én ilyen sorokkal vette őt le a lábáról: „Két nap alatt megindítom

én is az én rabjaimat. Kegyelmed írja, hogy halálra ítélték lévén az rabjai, *itthon hamar menekednének az világi állapotól, de az gályákon desperatióba esnek!* Nem theologus kegyelmed, sem casuista! Igen gyarlónak tartom, azki így elmélkedik; mert nemcsak a keresztény fejedelmek szokták ezt cselekedni; hanem még maga őszentsége az pápa is! Tudós, bölcs theologusokkal is diskuráltam ez dologban, de senki sem helyteleníti.”

Ez az okoskodás az ingadozó Batthyányi is meggyőzte. A rabok elküldése tehát akadály nélkül folyt. Erdődy György még a lopással vádolt embereket is a gályarabok közé soroztatta. Csobánczy Gergelyt például azzal gyanúsították, hogy lovat lopott. „Úgy hiszem - írja róla Erdődy -, ki nem menekedik még ő is ezután az gályára való személyek kompániájából.”

A következő (1651) év tavaszán a bécsi velencei követ megint azon mesterkedett, hogy minél több rabot szerezzen nálunk az olasz gályákra. Több főurunktól kapott is ígéretet. Nádasdy Ferenc például 1651 április havában beszélván a velencei követtel, átvette tőle a Batthyány Ádámnak szóló levelet, melyben sürgeti őt az ígért rabok aláküldésére.

Így ment ez a következő években. Az uraink levelezésében később is többször találkozunk a gályára való rabok küldésével. Valószínű, hogy ennek a bevett szokásnak a szomorú következése volt a Wesselényi-féle összeesküvés után elítélt protestáns lelkészeknek gályarabságra való küldése is. Lehetséges, hogy a velencei követek is rajta voltak, hogy e szerencsétlen emberek olasz gályákra jussanak.

A nagy török háború kitörésekor már nem volt szükség a magyar papoknak és a magyar raboknak aláküldésére, tömérdek török rab akadt. Az élelmes olasz emberkereskedők tehát ezeket vásárolták össze, hogy aztán mint rabszolgákat a gályákra vasaltassák. A bécsi udvari kamara és a haditanács huszonöt-harminc forintjával árulgatta a szegény török vitézeket. S mikor még így sem tudott rajtuk túladni, levitte őket a tenger mellé, s ott kótyavetyéltette őket dobszó mellett.

RÉGI MAGYAR FÜRDŐSÖK

Hát bizony, ilyen felekezet is akadt nálunk. Már a XV. században - főleg a napnyugati szeren - gyakran találkozunk a fürdős vagy feredős mesterekkel. A XVI. században pedig már imitt-amott társaságba verődnek, s valósággal céheket alkotnak, mint a jó borbélymesterek (kirurgusok), akiknél a fürdősök sem tartották magukat alábbvaló mestereknek. Mind a borbélyok, mind a fürdősök orvoslással foglalkoztak. Jámbor eleink orvosok dolgában igen ösztövéreül állottak, tehát olyanok tanácsával is élniök kellett, akik a tudományhoz édeskeveset konyítottak. Ilyenek voltak a jó fürdősök is, akik hol fürdővel, hol meg egyébbel gyógyították a betegeiket. Azután úgy mellékesen a hajnyírással, a körömvágással és a tűzoltással is foglalkoztak.

Városainkban már a XVI. században voltak nyilvános fürdőházak. Hogy a hévizeket s a különféle savanyúvizeket is használták, mondanunk sem kell. Eszerint fürdősökre mindenütt szükség volt. Gazdagabb főuraink az állandó udvarnép között fürdősöket is tartottak, akik az úr cipóján édegettek. Akadt olyan fürdős is, akinek magának volt fürdőháza.

Mint minden mesterséget, úgy a fürdős mesterséget is tanulni kellett. Eszerint voltak fürdős legények és fürdős inasok is. A kótyonfitty fürdős inasok annyi esztendeig inaskodtak, mint a többi mesterinasok. Ha elérkezett a felszabadulás ideje, remeket kellett készíteniök. Ez a remek valamelyes orvosság vagy jóféle flastrom elkészítése volt. A remek elkészítésén kívül a fürdős inasoknak még vizsgát is kellett tenniök. Jókorbeli vén patikáriusok, doktorok és fürdős mesterek vizsgálták a jelölteket, s fogas kérdésekkel igyekeztek a jelöltek tudományát kitapasztalni. Ha a vizsgálat sikerült, a jelöltet ünnepélyesen fürdős legénnyé avatták. Az új legény a bevett szokás szerint négyfogásos mesterasztalt adott elegendő itallal, s a céhládába betette a két forintnyi taksát. A víganlakás után aztán kezébe vette a vándorbotot, s négy éven át járta-kelte az ismeretlen világot.

A fürdősök XVI. századi regulái pontosan előírták, hogy az új fürdőmesternek minő szerszámokkal kell magát ellátnia. Ezek között találjuk az ollót, az érvágót, a fogót, a metélőkést, a fogzúzó vasat, a flastromokat, a kenőcsöket, az olajokat, a porokat, három font viaszt stb.

Amint e szerszámok is mutatják, a fürdősök a fürösztésen kívül gyógyítással is foglalkoztak. A fürdőházakban haját nyírtak, köpölyöztek, sebeket gyógyítottak, purgatiót adtak, fogat húztak stb. A XVI. századi regulák szerint, ha súlyos sebesült jött a fürdőshöz, s ha nem mert a gyógyításhoz fogni, akkor más fürdöst kellett hívatnia. Amelyik fürdős mester vagy fürdős legény rossz orvosságot adott, azt keményen megbüntették.

A gyógyítás lévén a fürdősök mestersége, a régi regulamentumok mindig egy kalap alá veszik őket a borbélyokkal, a kirurgusokkal és patikáriusokkal, akik akkor szintén orvosszámba mentek. A pozsonyi (XVI. századi) „Artiklbrief” például közösen szól a „Bader, Chirurgi, Wundarzt, Barbierer” céhleveléről. Ezek közül a fürdős mestereknek és legényeknek volt a dolguk a tűzoltás is. A fürdőházakban mindig elegendő víz állott a kádakban és a hordókban. Hiszen az úgynevezett *merítőmesterek*-nek egyéb dolguk sem volt, mint az edényeket vízzel megtölteni. Amikor aztán a városban tűz ütött ki, fürdősöknek és a merítőmestereknek lóhalálába kellett sietniök a tűzhöz: mégpedig elegendő víztartó edénnyel. Fáradtságukat és költségüket ilyenkor mindig a város ládjából fizették; már tudniillik, ha volt benne valami.

A városi fürdőházak hétfőn voltak legnépesebbek. A hétfő volt ugyanis az úgynevezett fürdőnap, mikor is a város összes inasai fürödtek. Gondolhatjuk, micsoda ribilliót csaptak ott a vásott fiúk. A fürdőnap nem is múlt el anélkül, hogy egy csomó inasnak a farát jól meg nem

csépezték volna. Ebből a jóból a fürdős inasoknak is bőven kijutott. Az egykorú regulamentumok szerint ezek is sok csalafintaságot míveltek, s így állandóan nyírfavesszővel kellett őket regulázni. Mivel a suszter- és a csizmadiamestereknek nem tetszett, hogy inasaik csak hétfői napon fürödhetnek, 1642-ben sérelmeik orvoslásáért a városi tanácshoz fordultak. Pozsony tanácsa megengedte, hogy az inasok nemcsak hétfőn, de egyéb napon is fürödhetnek.

Ez idő tájt a pozsonyi fürdősök céhmestere bizonyos Meister Ludvig volt, akit az egyik nagyszombati fürdős rútul szidalmazott. Emiatt a pozsonyi fürdős céh hosszú tárgyalásokba bocsátkozott a nagyszombatiakkal.

Pozsonyban a fürdősöknek száma elég nagy volt, s több magyar is akadt köztük. Az 1592-97. évi *Liber concept*, szerint például Gradnay Miklós nevű is szerepelt köztük, s a céhmester Eckhart Kristóf volt. Itt ez iratokban a borbélyok, fürdősök és kirurgusok közt találkoztunk a legkiválóbb magyar orvosok egyikével, Fraxinus Gáspárral. Amint tudjuk, az ő családi neve Szabó volt, Szegeden született s Olaszországban szerezte meg az orvostudományok és a szépművészetek doktori diplomáját. Itthon Nádasdy nádorispánnak volt az orvosa, s főúri családainkat gyógyítgatta. A nádorispánnak 1562-ben bekövetkezett halála után Gáspár doktornak nyoma veszett. A pozsonyi iratok szerint azonban világos, hogy Pozsonyba költözött. Az Actionale Prothocollum 1548-65 névleg említi őt a pozsonyi orvosok között. Az 1573. évben már nem élt, mert ez év június 19-én ugyanott olvashatjuk: „Elisabetha, filia quondam doctoris Caspari Fraxini” etc. Tehát ekkor Gáspár doktornak már csak a leánya élt.

Mivel a fürdősök orvosszámba mentek, a XVI. és XVII. században több főúri családunk állandóan tartott fürdősmestert. A családi levelezésekben olvashatjuk, hogy az ilyen fürdősök betegeket gyógyítottak, sőt sebészettel is foglalkoztak. Mikor például 1624-ben Horvát Bálint megbetegedett, a Batthyány család szalonoki fürdését hívták hozzá. „Igen nehezen mondják lenni - írta Büky János -, megcsömlött volt, s immár szintén elnehezedett utánna. Az szalonoki fürdöst vitték hozzá”.

Krajnai János írta volt 1656-ban Batthyány Ádámnak: „Az menyecske szépen gyógyul. Nem is volt golyóbis benne, honnan két kis darab vasat vett ki az fürdős. Meg is alkudtak a fürdőssel 12 tallérban”.

Rozsnyó város statútuma már 1603-ban kimondotta, hogy a város fürdésén kívül másnak nem szabad haját nyírni, fogakat kitörni, sebeket gyógyítani stb.

A XVI. és a XVII. században a fürdőkben való kiszolgálás meglehetősen olcsó volt. A lőcsei 1605-1635-i statútum szerint ott a hajnyírás fél garasba, a fürdőkád öt-hat fillérbe került. Sopronyban és a balfi fürdőben a fürdés ára egy garas, a köpülőzésé szintén egy garas volt. Kassa városa 1609-ben azért mozdította el a fürdöst, mert drága és beteges volt.

A pároltatás (gőzfürdő) többnyire tizenkét dénárba került. A fürdős legényeknek két krajcár borra való járt. Akinek kedve tartotta, természetesen többet is adhatott. Ha a fürdöst házhoz hívták, megegyezés szerint fizettek neki.

Bár a fürdősök díjazása sosem volt nagy, azért egyikük-másikuk mégis meggazdagodott. Pessel János sopronyi fürdősről írta például a kamara, hogy ötszázezer forintnyi vagyont hagyott maga után. A magisztrátus a hagyatékot megosztotta az örökösök között. A kamara azonban szerette volna e nagy összeget megkaparintani. Ezért 1690-ben meghagyta a királyi ügyek igazgatójának, hogy vizsgálja meg ez ügyet; mert a tanúk szerint nem volt szabályos a hagyaték elosztása.

Városaink régi jegyzőkönyveiben számtalanszor találkozunk a fürdősökkel. Nyelvi szempontból nem lesz érdektelen megemlítenünk, hogy a fürdőt más néven *vízmár*-nak is hívták, Komárom jegyzőkönyveiben olvashatjuk például: Stephanus Vízmár balneator, Joannes Vízmár balneator Comaromiensis, „Hany Ádám vízmár alias fördős” stb.

A városi fürdőházakon kívül még másutt is foglalatoskodtak a fürdősök. A XVI. és a XVII. században már nagyban járta nálunk a fürdőzés. A betegek a savanyúvizeket és a hévizeket seregesen keresték fel. S boldog-boldogtalan azt hitte, hogy e kettő egészségüket visszaszerzi. Pedig a legtöbbnek sejtelve sem volt arról, mint kell a savanyúvizet innia, vagy hogy minő betegséget gyógyít a hévíz, Petheő Gáspár például savanyúvízkúrát tartván, első nap négy meszelyt, másnap nyolcat, s néhány nap múlva harminc meszelyt ivott. Erre aztán kétségbeesve írta Batthyánynénak: „Megcsömörlöttem az feles víztől, annyira megutáltam ételt-italt, hogy igen megaléltam utánna; az gyomrom pedig semminemű ételt nem akar bevenni, az savanyúvizet sem tudom már inni”.

Sokan ilyenformán voltak a hévízzel is. Mikor már semmi orvosság nem használt nekik a belső betegség ellen, akkor hévízre vitették magukat. Onnét aztán jobbára halva hozták őket haza. Pál deák írja például 1570-ben Batthyány Boldizsárnak: „Feleségem vagy gonoszul. Mióta az csuklás megállta rajta, azóta mind száradni kezde; napról napra mind gonoszabban vagy dolga. Annyira vagy immár, hogy az járást sem teheti, az *hévízbe kívánczik*.”

A hévizeket főleg a borbetegek használták. Köszvényes, csúzos ember temérdek akadt nálunk. Hiszen legtöbb emberünk hadiéletet élt, folyton bort ivott és húst evett, s így a köszvény már jókor mutatkozott. S az ilyen ember, amint Isten felszalasztotta őt az ágyból, a hévízre sietett. Mesterházy András is ezt cselekedte 1546-ban, s Pöstyénből írta haza, hogy „kőszvényes embernek az feredő mindenkinek hasznos”. Érdemes megemlítenünk, hogy a hévizeket nem nyaratszaka használták, hanem jobbára kora tavasszal. Thurzó Ferenc írta 1570-ben Batthyány Boldizsárnak: „írja kegyelmed azt is, hogy az hévízben akar jönni mind asszonyával egyetemben ide mifelénk... *Az hévíz is szintén mostani időben, áprilisban és májusban inkább használatosabb, hogynem mint egyébkoron...* (Bajmócon is van Révay úrnak hévize.) Az is jó víz, és ott is háza leszen kegyelmeteknek.”

Úgy látszik a magyar kamara tisztviselői is ezt tartották, mert május hóban mentek szabadságra és hévízre. Itt van május - írja a magyar kamara 1617-ben -, s csalogat minket a pöstyéni hévízre, ahol évenként gyógyítgatni szoktuk különféle betegségeinket. Mi a fürdőzés idejének elérkezésekor már alig tudunk dolgozni. Az üdülésre tehát egy hónapot határoztunk.

A köszvényes Keglevich Péter vicegenerális is április hóban írta: „Ha föllábolok, igen javallják mindnyájan, még az doktor is az hévízt... egy hónapig kellene ott késnem.”

A trencsényi hévizekben Thurzó és Forgách Imre idejében a szegények számára is épültek faházak. Így aztán már a XVI. században egész sereg férfi és asszony gyalogszerrel vándorolt oda, s ingyen használhatta a hévizet.

A Thurzók és a Révayak rokonaikat és ismerőseiket a legnagyobb szeretettel hívogatták tavaszkor és nyáron a hévizekre. Különösen nyaratszaka lehetett a fürdőt kényelmesen használni, mert ilyenkor alig volt látogatója. Gróf Thurzóné írta például Poppel Éva asszonynak: „Hogy penig kegyelmed ide akar jönni az trencsényi hévizünkbe, valamikor kegyelmednek kedves akaratja, eljöhet. *Most nincsen senki benne*. Kegyelmednek adunk helyt, sőt amiből lehet, kedveskedni is el nem mulatjuk.”

Ami a savanyúvíz használatát illeti, ezzel jobbra csak a XVII. században találkozunk. Majd mindég a tarcsai és a steierországi vizeket használták. Itt Tarcsán találkoztak főasszonyaink. Eszterházy Miklósné (a nádorispán felesége), Wesselényi Anna, Batthyány Ferencné stb. több nyarat töltöttek itt együtt.

Néha megesett, hogy a fürdőt és a savanyúvizet egyszerre használták. Csáky László például évenként megtette ezt. Az 1650. évben írta például: „Csak az én megbontott kerekeimet pántozhatnám csendesen ezzel az jó majális idővel, s szokott fürdőmmel és az savanyúvízzel is élhetnék.”

Úgy látszik, hogy néha Morvába is elmentek a mieink. Forgách Ádám írta például 1642-ben: „Elmegyek Morvában az *sósvizet* inni.”

A XVII. század második felében a kies fekvésű fürdők használata mindég jobban és jobban divatba jött. Ekkor már dárídók is folytak a látogatottabb fürdőhelyeken. A cifra és könnyűvérű dámák sem hiányoztak onnan, s nemegyszer megyei és városi statútummal kellett őket a fürdőkől kitiltani. Mikor ez sem használt, kivesszőzték s tüzes vassal megbélyegezték őket. Túróc megye 1678-ban az ilyen nőket a stubnyai fürdőben ismétlés esetén fejvesztéssel sújtotta.

SZAPATA FERENC URAM BÍRÓSÁGA

Félelmes ágyúdörgés hangzott 1594-ben Győr felől a komáromi részek felé. A török ágyúk rombolták Győr falait. A magyar királyság e legerősebb véghelyének fölmentésére tömegesen gyűltek a keresztény csapatok. Komárom szomszédos vidékeit Schlick német hadai áraszták el. Nem nagyon siettek Győr felé. Előbb a magyar falvakat élték föl. A vitézi rend nagy gyaláztatára úgy bántak a föld népével, mint a legveszedelmesebb ellenséggel. Raboltak, pusztítottak - írják a komisszáriusok -, asszonyról s férfíró lehúzták a ruhát, és meztelenül hajtották tovább. A gazdákat lábaiknál fogva kötötték a fákra, hogy kivegyék belőlük, nem rejtettek-e el valamit telhetetlen szemük elől.

Ezalatt Győr elesett, s a törökök átcsaptak Csallóközbe, hogy az Aranykert kincseit, marháit összeszedjék. Szegény török! ez egyszer ugyancsak megjárta. Kiélt pusztá vidéket, néptelen falvakat talált csak. A munkában megelözték őt a szentséges császár német vitézei.

Komárom számító kereskedő népe nem várta be a keresztény hadakat, sem a törököt. A bíró tanácsára a lakók összeszedték mindenüket, s egy tömegben Nagyszombat felé menekültek. Útközben néhány prédikátor csatlakozott hozzájuk, s Nagyszombatig szakadatlanul vigasztalták a menekülőket. Majd prédikáltak, majd posztillákat énekeltek nekik. Nagyszombat városát - írja a váci püspök a királynak - figyelmeztettem, hogy ne bocsássa őket a városba. Most ott prédikálnak, keresztelnek és énekekkel temetnek.

Nagyszombatban négy évig maradtak, s a kis Rómában erős protestáns egyházat alkottak. Íme, a talány nyitja, melyet eddig történetíróink nem tudtak megfejteni, hogy keletkezhetett a katolikus vallás legerősebb székében virágzó protestáns egyház.

Győr visszafoglalása után 1598-ban Komárom népe ismét vándorbotot fogott kezébe. Elérkezettnek látta az időt, hogy ősi lakóhelyét ismét birtokába vegye. Otthon azonban nagyon szomorú meglepetés várt a lakókra. Míg odavoltak, a haditanács építőmesterei igen sok házat leromboltak. A várgróf sok telket lefoglalt. Saját földjeiket, házhelyeiket csak drága pénzért akarták nekik visszaadni. Hosszas tanácskozás után emiatt azt határozták, hogy török területre mennek, s ott alapítanak maguknak új otthonot. A várgróf és a kamara fölötte megijedt, hogy e jómódú s merész kereskedőket, akik egészen Szarajevóig és Drinápolyig jártak áruikkal s jelentékeny hasznára voltak a kincstárnak, elveszti öfelsége birodalma. Visszaadták tehát telkeiket, és így maradásra bírták őket.

A komáromiak azonban hamarosan megbánták, hogy nem mentek a törökök közé, akikkel mindig jobb lábon álltak, mint a várbeli németséggel. Az új várkapitány, Molart János, ugyanis bérbe vevén a komáromi várbirtokot, hallatlan erőszakoskodásokat vitt végbe a lakosokon. Hiába hivatkoztak szegények a szent királyaink adta szabadságleveleikre, hiába küldték Bécsbe a kemény szívek megpuhítására a pompás vizákat, nem használt semmit. Mert Molart haditanácsos hatalmas úr volt, személyes barátja II. Mátyásnak, aki még végrendeletében is tizenötezer forintot hagyott neki; aztán testvérei is a legnagyobb hivatalokat viselték. Öccse az udvari kamara elnöke, ő maga később a haditanács elnöke lévén, a komáromiak panaszainak mindenkor útját állhatták.

A válságos időben azonban kemény legény ült Komárom bírói székében, s bár a lakosságon kívül senki sem támogatta, szembeszállt Molarttal, a kamarával, sőt a királyi biztosokkal is. S ha ő maga el is bukott, az ügy, melyért küzdött, hosszú időn át napirenden maradt. Szapata Ferenc vajda uram volt ez a derék bíró. Naszádos vér folyt ereiben, s nyakas kálvinista volt. Nem félt tehát senkitől, s nem hajlott meg senki előtt! Mikor elfoglalta a bírói széket, Molart

muskatérosaival hajtotta Komárom királyi város lakóit saját földeinek kaszálására, megdézsmálta a kereskedők áruit, malomszegadót, hajóbért vetett ki rájuk, minden levágott marha nyelvét a maga számára követelte, holott ősidők óta a bírót illette az; drága pénzért árulta az útleveleket, a „gonoszokat a város fogsága alól hatalmasul, fegyveres kézzel kiszabadította”, s aki ellene szegült rendeleteinek, azt a vár nedves börtöneibe vettette. Ez volt az egyetlen mód arra, hogy magyar ember a várba juthasson. I. Ferdinánd óta ugyanis magyar embert nem bocsátottak oda be, s őfelsége magyar hadinépe a váron kívül a városban lakott. „*A németiségtől - írja Draskovics tárnokmester - elég idegenség ez kegyelmetekhez*”, de hát „*megmozdulhatatlan igazságul*” rendelte azt őfelsége!

Szapata Ferenc uram először jó szóval, aztán kemény beszéddel kelt ki Molart eljárása ellen. Egyik sem használt. Hiába hivatkozott vitézi voltára, a véghelyek szabadságára, az „örökén való szokás”-ra, hiába Komárom több százados kiváltságleveleire, Molart a „rég jó szertartás ellen” megkövetelte a maga részét. Hivatkozott az urbariumokra, melyek világosan előírták, mivel tartozik a város a földesurának. Ám ezeket az urbariumokat 1527 óta a német várkapitányok, és az udvari kamara óhaja szerint készítették, s minden olyan terhet beírtak azokba, amikre a német várkapitányok - mint a vártartomány bérlői - erőszakkal bírták reá a lakosságot. Ezekről a terhekről azonban a város régi, kiváltságlevelei mit sem tartalmaztak. Így állván a dolog, a városnak a szent királyok adta privilégiumai homlokegyenest ellenkeztek az 1527 óta készült urbariumokkal. Amíg a privilégiumok Komáromot állandóan királyi városnak nevezték, addig az urbariumok csak közönséges kamara jószágoknak mondták Komáromot, melynek lakói jobbágyi szolgálatokkal tartoztak a várkapitányoknak.

Szapata Ferenc bíró és esküdtei a város írott igazságához tartván magukat, a lakóknak megtiltották a robotmunkát, s nem engedték, hogy a jogtalanul kivetett terheket viseljék. S mivel Molart erőszakkal vette meg a polgárokon azt, amit akart, Szapata Ferenc a város nevében őfelségéhez fordult, s írásban adta elő azon hallatlan jogtalanságokat, mikkel Molart várkapitány sújtotta a szegény várost.

Mivel a város ezen segítségért könyörgő levelére felsőbb helyről semmi válasz nem érkezett, Szapata újra írt az udvarnak. Erre aztán Mátyás főherceg keményen ráparancsolt Molartra, hogy robottal s más efféle igazságtalan teherrel ne merészelje a város lakóit sújtani.

Molart e rendeletre április hó 9-én felelt. A komáromiaknak immár másodízben fölterjesztett panaszai ügyében - írta - én teljesen ártatlan vagyok. Soha semmit jogtalanul nem követeltem tőlük. Az urbarium szerint kötelesek a robotmunkára s más egyéb szolgálatra; de ők minden teher alól ki akarják magokat vonni, s azt szeretnék, hogy senki se parancsolhasson nekik. Sokat hivatkoznak privilégiumaikra, de én még egyet sem láttam azokból. Nem is sokat adok az ilyen privilégiumokra; mivel a lakók a török megszálláskor (1594-ben) mindent itt hagyván, elmenekültek. A várnak tehát - bár kötelességük lett volna - egyáltalán nem voltak segítségére.

Molart e felterjesztésében maga bevallja, hogy erővel kényszeríti a lakókat a kivetett terhek szolgáltatására. E terhek közt szerepel a tizenkét napi robot, a hajók ki- és bevontatása, kocsik és szekerek adása stb.

Molart, hogy felterjesztésének nagyobb hatása legyen, mellékelte udvarbírájának, Pfeffer Lukácsnak a véleményét is. Ez természetesen azt írta, amit gazdája kívánt. Szerinte a komáromiak méltatlanul és minden alap nélkül panaszkodnak, s nem érdemlik meg azt a védelmet (?!), amiben Molart részesíti őket! Főleg a háztulajdonosok s a gazdagabb polgárok panaszkodnak, akik különben sem fizettek őfelségének egyetlen fillért sem, s mai napig a robottól is mentesek voltak. Csak a hódoltságból ide menekült szegényeknek kellett

robotolniuk, pedig ezek nem tartoztak robotszolgálattal. Ezért ezentúl a vagyonos polgárokat kell a Tata felé való robotolásra kényszeríteni.

Íme, a komáromi vártartomány udvarbírája maga bevallja, hogy a háztulajdonosak és a vagyonosabb polgárok semmiféle szolgálatot nem teljesítettek. Csak a hódoltságból ide költözött szegények teljesítettek robotmunkát, de ezeknek nem volt kötelességük a robotolás.

Molart azonban a roboton kívül még sok más dologgal is terhelte a város lakóit, de ezekről sem ő, sem az udvarbírája nem emlékezett meg. Pedig úgy ezek, mint az erőszakos robotmunkák nyíltan ellenkeztek a városnak több százados kiváltságaival. De hát Molart - mint maga írta - nem sokat adott e kiváltságokra; pedig saját törvényes ura:II. Mátyás is megerősítette azokat.

Molart befolyásának és felterjesztéseinek az lett az eredménye, hogy a komáromi várbirtokról újabb urbarium készítését rendelték el. Ez a városra annyit jelentett, hogy ismét kamarajóságnak tekintik, s így Molart azt tehet a várossal, amit akar. Szapata Ferenc bíró a város nevében ünnepélyesen tiltakozott az urbarium készítése ellen, kijelentvén, hogy Komárom királyi város, és senkinek sincs joga azt úgy kezelni, mint holmi falvacskát.

Szapata tiltakozását nem vették figyelembe. Az udvari kamara Hanns Volkhart Wildmer kamarai tanácsost és Ambruster pozsonyi harmincadost küldte Komáromba az új urbarium elkészítésére. Mind a két komisszárius Molartnak és az udvari kamarának embere lévén, azoknak intenciói szerint jártak el. Először is Komárom városában kezdték meg a munkát. Amint maguk jelentették az alsó-ausztriai kamarának, Szapata Ferenc bíró egy esküdttel és egy ügyvéddel megjelent előttük, s tiltakozott Komárom összeírása ellen. Komárom - mondá Szapata - királyi város Magyarországon, s így semmi helye sincs az urbariumnak. Akár régi, akár új urbariummal állnak elő, ők fittyet hányanak arra; a szent királyok adta privilégiumaiktól pedig semmiben el nem térnek!

Komáromból - írják a biztosok - a szomszéd Szentpéter községbe mentünk. Szapata Ferenc a városi esküdttel, ügyvédjével és a városi írnokkal itt is megjelent, s ünnepélyesen tiltakozott Szentpéter úrbéri összeírása ellen; mert ez újonnan telepített falu Komárom város földjén fekszik. Ezt a földet (Várköz) pedig dicső emlékü Mátyás király adta 1489-ben Komárom városának. Szapata bíró nagyobb bizonyság kedvéért elő is mutatta Mátyás király donatiós levelét. Mivel a biztosok kevesellték a donatiós levelet, nem tartalmazván az közelebbi distinctiót, Szapata kijelenti, hogy van erre iktatólevelük és egyéb írott igazságuk is, de azokat nem kötelesek előmutatni. Majd elmegyén ő Bécsbe Mátyás főherceghez és Prágába Rudolf királyhoz, s ott előmutatja az írott igazságokat. Odavalók azok, nem pedig holmi jöttment komisszáriusok elé. A komisszáriusok továbbá jelentették, hogy Komárom polgárai az udvarbíró tudta nélkül adják el házaikat és telkeiket, s a pénzt maguknak tartják; pedig ez a pénz öfelségét illeti (?!). Mikor ezt - írják a biztosok - Szapataának és társainak szemükre vetettük, azt felelték, hogy ez régi joguk és szokásuk.

A komisszáriusok jelentései Bécsbe érkezvén, Mátyás főherceg 1602. június 25-én keményen megróttá a komáromiakat a komisszáriusokkal szemben tanúsított merész és illetlen viseletük miatt. Azt akartuk - írta a főherceg -, hogy a bíró és az esküdt polgárok fogadjanak el egy procuratort, de hallani nem akartak róla, azt hangoztatván, hogy Komárom szabad város.

Ezenközben Szapata Ferenc, ígéretét be akarván váltani, esküdttársaival és a város kiváltságleveleivel Bécsbe utazott, hogy a legfelsőbb helyen is kimutassa városának igazát.

Szapata és társai nem jutottak a császár elébe, mert Bécs kapujánál megfogták és börtönbe vetették őket. Mikor a titkos tanács ezt Molart tudomására hozta, komolyan intette őt, hogy a várost tartsa meg régi szabadságában, s ne szorongassa igazságtalanul a lakókat. Érdemes megemlítenünk, hogy *a titkos tanács is királyi városnak írja Komáromot*.

Városának hűséges védelméért Szapata bíró tehát börtönbe került. A küzdelemben hűséges társait ugyanez a sors érte. Molart muskatérosai egymás után cipelték a börtönbe Varga Györgyöt, Kovácsot, Lakatost, Fazekast stb. Az udvari kamara természetesnek tartotta a bebörtönzéseket. A fogságban levő s még szabadon járó polgárokhoz leiratot bocsátván kijelenté, hogy a börtön a polgárok engedetlenségének s illetlen magaviseletének a következménye. Ezzel nemcsak Molartnak, de öfelségének is nagy bosszúságot okoztak. Elég merészek voltak kijelenteni, hogy az udvari kamarának nem fognak engedelmeskedni. Amíg írást nem adnak s engedelmességet nem fogadnak, Szapata bíró és az elfogott polgárok a tömlőcben maradnak.

Úgy látszik, hogy az udvari kamarának ezen fenyegetőzése válasz volt a komáromiaknak Mátyás főherceghez és a kamarához intézett folyamodására. Ebben ugyanis a város bírása és esküdtei kijelentették, hogy ezentúl sem engedik magukat kiváltságaik ellenére nyomorgatni. Molart ne követeljen többet tőlük, mint a régi várkapitányok. Tömlőcben sínylődő embereiket pedig bocsássa szabadon.

Komárom tanácsa, látván, hogy a bécsi kormányshívekkel nemigen boldogul, azon fáradozott, hogy Szapata Ferencet s társait a börtönből kiszabadítsa. Ők szegények ugyanis még 1603 tavaszán is rabkényeztetet. Ez év április 4-én tehát Komárom városa újra írt Bécsbe, mégpedig ezúttal német nyelven. Derék bíránkat, aztán Kovács Györgyöt és több polgártársunkat - írták volt a komáromiak - az udvari profosok tömlőcbe vetették, s most is ott szenvednek. Mi engedelmesek voltunk az előbbi várkapitányoknak, s most is megtesszük köteleességünket, ha embereinket szabadon bocsátják. Saját kezűleg írt reversálist követeltek az elzártaktól, s ők ezt meg is írták, de válasz nélkül visszakapták. A mi bíránknak semmi bűne nincs. Inkább büntessenek helyette valamennyiünket, ha meg nem adjuk mindazt, amit jogosan követelnek rajtunk. Az Isten szerelmére kérjük felségedet, tartson meg minket régi szabadságunkban, melyet immár három század óta élvezünk és védelmezünk. Hagyja meg fölséged Molart várkapitánynak, hogy ne nyúzzon bennünket, hiszen szegények vagyunk, s a mostani háborúban mégis vérünkkel s vagyonunkkal felségednek szolgáltunk és szolgálunk. Derék bíránknak: Szapatának neje és gyermekei elhagyatva siránkoznak magányos házukban. Tegye meg fölséged a keresztényi irgalmasság köteleességét, s élünk folyásáig hálások leszünk.

Mivel a helytartó, valamint a magyar kamara is a város érdekeit és kérését támogatta, Szapata bíró és társai nemsokára kiszabadultak a tömlőcből.

Az a harc, amit a város a várkapitány ellen folytatott, ezzel nem ért véget. Szapata példájára a későbbi bírák is mindent elkövettek, hogy az igazságtalanul rájuk kényszerített terhektől szabaduljanak. Közben azonban kitört a Bocskay-féle felkelés, mikor is a város polgárainak java része a felkelőkhöz csatlakozott. Molart ezeknek a vagyonát mind lefoglalta. A megye egyik legkiválóbb birtokosa, Posár Lukács is így járt. Ennek jószágait Molart magának kérte. A békekötés azonban mindenkinek amnesztiát adván, a titkos tanácsosok azt ajánlották az uralkodónak, hogy Posár javainak adománylevelét Molart részére hamis kelettel lássák el, így aztán nem tiltakozhatnak ellene. Az 1606. év nyarán kérte Molart az adományt, s a titkos tanács július 3-án azt ajánlotta, hogy az adománylevelét keltét január elejére tegyék, vagyis arra az időre, mikor az általános amnesztia még nem volt meg.

A békesség visszatérével Komárom ismét felvette a küzdelmet Molart ellen. Sok huzavona és sok írás után végre 1608-ban bizottságot küldtek ki, hogy a város privilégiumait megvizsgálja. A biztosok (Leopold Peck és Johann Ampruster) hat privilégiumot vizsgálták át. Az elsőt Róbert Károly király adta. Valamennyit pedig megerősítette a jelenlegi uralkodó, II. Mátyás. A privilégiumok csak a terragium fizetéséről szólnak, de robotmunkáról s más effélére mit sem említenek. A malomadóról, vásárpénzről, vámfizetésről, révpénzről, valamint a *borpotyá*-ról, amiket a várkapitány követel, a privilégiumok mit sem tudnak.

A biztosok azt ajánlották, hogy ezeket a dolgokat a felsőbb bíróságok döntsék el.

Mivel Molart a városi polgárok hagyatékát is magának követelte, a biztosok kimondották, hogy a város polgárai szabadon végrendelkezhetnek. Ugyancsak kimondották, hogy a Vágon túl joguk van kaszálásra és nádvágásra, és hogy nem kötelesek a várkapitánynak a követségekben szolgálatára lenni. Megállapították a biztosok azt is, hogy a város lakóit vízen és szárazon vámmentesség illeti meg.

A kiküldött komisszáriusok e jelentéséhez hozzászólott a királyi ügyek igazgatója is. Az ő véleménye szerint a privilégiumok ügyében a *reális usus* a döntő. Ha a privilégiummal nem éltek, akkor az értékét veszíti. Így áll a dolog azon jogokkal is, amik nincsenek ugyan a privilégiumokban. Ha ezekkel régi idő óta éltek, akkor ezektől megfosztani őket nem lehet, mivel a szokást a régi *usus* szentesítette, s így a törvény erejével bír.

A királyi ügyek igazgatójának e véleménye Komárom javára döntötte volna el a privilégiumok kérdését, ha azt a kamarák is elfogadták volna. Ám még a magyar kamara sem helyeselte Kithonyth okoskodását. Szerinte ugyanis ami nincs bent a privilégiumokban, ahhoz nincs is joguk a komáromiaknak, akár éltek azzal régebben, akár nem.

Az udvari kamara szerint ha Komáromnak meg is voltak a képzelt kiváltságai, mivel nem éltek velük, maguk adták föl jogaikat. Mivel azonban a város lakói megnyugodni nem akarnak, s a törvény útjára terelik ügyüket, öfelségétől függ, mi történjék velük. Mindenesetre figyelembe kell venni, hogy Komárom most végház, s így lakói többet szenvednek s többet szolgálnak, mint más városok.

Mivel Komárom a bécsi kormányshékektől mit sem várhatott, sérelmeit az országgyűlés elé terjesztette. Már az 1609. évi országgyűlés törvénycikket is hozott a város lakóinak védelmére, de a német várkapitányok ezzel édeskeveset törődtek. Kényükre-kedvükre nyomorgatták. Az 1609. évben a komáromi várbirtokot Molartól visszavették, s tizenhétezer forintnyi zálogösszegben Khuen János Özsébknek adták. Ez a várkapitány emberséges ember lévén, a komáromiak alatta kevesebbet szenvedtek. De már utódai semmivel sem voltak különbek Molartnál. 1613-ban például az országgyűlésen előterjesztett sérelmek közt olvashatjuk, hogy Pöttinger vicekapitány katonáival megtámadta Po-sár Lukács jobbágyságait, s minden marhájukat elhajtatta. Majd meg Bagotára küldte katonáit, meghagyván nekik, hogy mindent raboljanak el. Ugyanez a Pöttinger egy Márton nevű tiszttviselőt hét hónapig fogva tartott. Reiffenberg főkapitány ellen ezeknél még sokkal súlyosabb panaszokat terjesztettek az országgyűlés elé. Ez az erőszakos ember elfoglalá a polgárok szigeti kertjeit, a gyűlésre jövő nemeseket börtönbe vetteti, a nemesi kúriákat fegyveres erővel támadja, a nemeseknek leégett kúriáit nem engedi újra felépíttetni; Szép Márton nemesi házáat, amiért újra felépíttette, Reiffenberg lerontatta. A madari jobbágyságokat elfogatta, s kényszerítette, hogy neki húséget fogadjanak. A szegény komáromi polgárok közül is többeket elfogatott és bebörtönöztetett.

Se hossza, se vége nem volt az efféle panaszoknak. Reiffenbergnek a kapitányságban utódai csakoly lelketlenül nyomorgatták a polgárokat, mint elődei. Mivel a komáromiak az országgyűlésen sem kaptak orvoslást, nagy áldozatokkal azon fáradoztak, hogy privilégiumaikat

kibővítették. Végre aztán 1745-ben hihetetlen áldozatok árán szabad királyi várossá lőn. A nagy összeg pénzen kívül egyetlen birtokáról, a Vág mellett elterülő Várközről is le kellett mondania a kincstár javára. A város tehát szegényen maradt, de legalább szabad volt.

Az a küzdelem, amit Szapata Ferenc mint Komárom bírása 1601-ben megkezdett, csak 1745-ben ért véget. Addig bizony a városnak több derék bírása részesült ugyanabban a sorsban, mint Szapata Ferenc. Mikor őkiigyelme 1603-ban kiszabadult a tömlőcből, ismét kardjával kereste kenyerét. A budai basa levelei szerint a törökök ellen folytatott portyákban többször részt vett. Az 1606. évben írta volt például Aly budai basa Mátyás főhercegnek, hogy Csolnoky Balázs (komáromi vajda) „*az ő lator pajtásai*”-val: Szapata Ferencel, Kanizsai Győrfy Tamással, Béla Istókkal, Kovács Benedekkel „Kadia uram”-nak tizenhat ökrét elhajtotta.

Valamivel később pedig ezt írta volt: Ti a most megölt és kirabolt törököknek ruháit nyíltan áruljátok a komáromi piacon.

Az 1606 után következő években hasztalanul kerestünk Szapatára vonatkozó följegyzéseket. Sajátságos jelenség, hogy Komárom jegyzőkönyvei Szapata Ferenc bírónak még nevét sem őrizték meg. Pedig ugyancsak megérdemelte a nevére való jó emlékezést.

A ZRÍNYI-ÚRFIAK

A vitéz bánnak két kis árvájáról: Zrínyi Miklósról és Péterről szólunk. Nevüket a nemzeti nagyság glóriája veszi körül. Emléküknek tehát áldoznunk kellene. De hol az emlékezés, hol a kegyelet? Alig látjuk nyomát. Pedig a nemzeti dicsőség oltára süllyed ott, hol a kegyelet nem támogatja.

Három századdal ezelőtt Zrínyi Miklós és Péter apátlan-anyátlan árvácska volt. De mégis sok szem nézett rájuk és sok remény fűződött hozzájuk. Nagy név, nagy birtok és nagy hatalom várt rájuk, tehát a felemelkedésnek minden lehetősége rendelkezésükre állott. Csak vezető kéz, csak szerető szív kellett, hogy a gyermekek lelkét igazítsa, elméjüket fejlessze s akaratukat élesítse. Megértő lélek kellett, aki a nagy név örököseit az olcsó ábrándok s üres vágyak helyett felsőbbrendű cél felé terelje. És akadt ilyen lélek. Batthyány Ferenc nagylelkű felesége, a teljesen magyarrá vált Lobkovitz Poppel Éva volt ez, kiről szebbet, magasztosabbat ember annál nem írhat, mint amit férje írogatott róla. Ez a nagyszívű asszony, a Zrínyi-árváknak közel való atyafia, vette szárnyai alá a két kisfiút. Hű emberét: a jeles Megyereczkyt helyezé melléjük, s jómaga mindég szemmel tartotta őket. S a kis árvák hamar megszerették Poppel Évát. Legkedvesebb anyjuknak írják őt, s állandóan leveleznek véle. Még csak diáksorban voltak, de máris a legmélyebb hála és szeretet szólal meg bennük, mikor Poppel Évának, névelőanyjuknak írnak. S ez a hála és szeretet soha nem hűlt bennük.

A XVII. század szokása szerint a Zrínyi-árvák is a jezsuiták híres iskoláit látogatták. A magyar főurak bevett szokás szerint a gyermekeik részére házat béreltek, s nemcsak háztartást, de valóságos udvartartást adtak melléjük. Prefektus, mester, pap, szolgaszemélyzet követte őket az idegen városba. Elmaradhatatlan volt a paripa is. Hiszen főúri gyermekeink a kis királyi hercegekkel együtt rándultak ki a vidékre. A tanulóiifjak aztán mindent hazulról kaptak. Még hajnyírásra is magyar borbélyt bocsátottak hozzájuk. Élelmet, a paripák számára zabot, szénát stb. hazulról küldtek. A kis Batthyány-fiúk még nyolcvan tyúkot is vittek magukkal, hogy házi majorságuk is legyen.

Ilyen készüléssel mentek a Zrínyi-fiúk is először Grácba, aztán pedig Bécsbe. Ez utóbbi helyen saját házukban laktak. A házuk küszöbje nem mohosodott be sem itt, sem ott. Látogatóik sűrűn akadtak. Leggyakrabban Poppel Éva kereste fel őket. Rendesen a fiát, Batthyány Ádámot, aztán a vejét, a mindig vidám Csáky Lászlót is magával vitte. Volt is aztán öröm! Mert Poppel Éva nemcsak anyai szeretetet hozott magával, hanem sok-sok vásárfiát is. S a kis Zrínyi-fiúk még akkor is hálálkodtak levelükben, mikor Poppel Éva már régen hazafelé fordította a szekere rúdját.

Kezünkben tartjuk a Zrínyi-fiúknak ifjúkori leveleit, miknek jó része még nem látott napvilágot. Olvasgatjuk, s találgatjuk, vajon zsöngé elméjükben derengnek-e már az ihletség sugarai? Vajon a forrongás korában ifjú lelkük merre kalandozik, hol tévováz, minő vágyak ösztönzik? Vajon ébred-e már szívükben az a szent eszme, melyet életük céljául tűztek ki?

S leveleik a kérdések legtöbbszörre világos választ adnak. Az őszinteség romlatlan korában „szerelmes édesanyjukhoz” írják e leveleket, tehát nincs mit kételkednünk bennök. Sajátságos jelenség, hogy ami a Zrínyi-fiúkat meglett korukban leginkább jellemzi, már fiatalkorukban világosan nyilatkozik bennök. A családi hagyományuk, vitéz eleiknek hősi tettei láthatatlan erkölcsi erőként dolgoznak lelkükben. Azazhogyan bennök, mint elődeikben folyton küzd az elhunytak szelleme, Az iskolában is hadi dicsőségről, harcokról beszélgetnek, s azokról álmodnak.

Még mielőtt a két úrfi iskolába került volna, nevelőanyjuk: Poppel Éva gyakran meglátogatta őket. S ha jómaga nem mehetett, levelével kereste meg, ajándékokat küldött nekik. A fiúk ilyen alkalommal szép szókkal köszönik meg a figyelmet, Poppel Évát legkedvesebb anyjuknak mondják. 1627. február 5-én írják életükben úgy látszik az első levelet. A levél nem az ő írásuk, de az aláírás már az övéké. Reszkető kézzel s gyermekírással rajzolták a nevüket a levél alá. Maga a levél így hangzik:

„Magnificae etc. matri nostrae charissimae etc.

Látogassa meg Isten nagyságodat jó egészséges és szerencsés hosszú élettel. Szeretettel vettük az nagyságod levelét, kiből hogy mindenben hozzánk való szeretetbeli indulatját mutatja nagyságod, megértettük. Adja Isten, meg szolgálhassuk jövőben rólunk való gondviselését nagyságodnak. Ugyanazon jószándékját végig continuálja nagyságod, azon szeretettel kérjük nagyságodat. Egészségünk, Istennek neve dicsértessék, mostanában mérhető állapottal vagyon. A vásárfiát meg szolgáljuk nagyságodnak, melyet jó néven vevén, az nagyságod jó egészségeért elköltyük. Batthyány Ádám bátyánk uramnak szolgálatunkat mondja nagyságod, ükegyelmét rövid nap visszavárjuk Csáktornyára. Nagyságodnak Megyereczky uram és mesterünk ajánlják alázatos szolgálatjokat, és azmit nagyságod ükegyelmőknek parancsol az körülünk való szolgálatból, örömet megcselekszik. Cancellarius uram az több tutor urakkal együtt ma délután indultak meg inned Csáktornyáról. Emellett nagyságod nekünk árva gyermekinek parancsoljon és viselje gondunkat, kit mi tudjunk nagyságodnak teljes életünkben meg szolgálunk. Tartsa Isten nagyságodat sokáig jó egészségben. Csáktornya 5. die Februaris 1627.

Gen. ac. magn. d.
servitores filii orphani
Nicolaus comes a Zrinio
Petrus comes a Zrinio”

Mikor az úrfiak az iskolába kerültek, nevelőanyjuk régi szokásához híven nemcsak levelével, de személyesen is fölkeresi őket. S ha távozott, a fiúk meleg szeretettel írogatnak neki. Egyébként itt, távol a szülői háztól, a többi magyar fiúval együtt már a harcokon jár az elméjük.

Semmi nem okoz nekik az iskolában oly nagy örömet, mint az ellenség verése. Ha hallják, hogy legközelebbi rokonuk: Batthyány Ádám megverte a törököt, a két Zrínyi-fiú - bár még gyermekkorban volt - lelkenedezve üdvözlí a győztest. Világosan kitűnik leveleikből, hogy már ekkor életcélul választották a hadi pályát. Nem a csöndes, gondtalan élet volt a vágyuk; nem a jó lágy paplanos ágyon kívántak pihenni; hanem a táborban, a zöldbe borult mezőn, a katonakertben, hol csak vérvirág terem.

Így állván a dolog, a két Zrínyi-úrfinak az iskolázás nem nagyon volt ínyére. Tanulni ugyan szívesen tanultak volna, de nem az iskolának, hanem az életnek. Zrínyi Péter már 1633-ban így sóhajt föl egyik levelében: „Bizony akarnám is, ha egyszer deáki reménységből megmenekedhetném. De talán valamikor vége leszen.”

Ismeretes dolog, hogy Zrínyi Miklós sem szívesen járt iskolába. Úgyszólván erővel kellett őt is, meg Pétert is Nagyszombatba vinni.

Amint leveleikben olvashatjuk, az iskoláztatásuk idején is jobban érdeklődtek a mindennapi élet foglalkozásai, mint az iskolai tanulmányok iránt. Egymás közt a hadi eseményekről beszélgettek; majd meg elővették a lantot, s a régi dicsőség hangjait pengették.

Amíg Zrínyi Péter állandóan a tréfán és a vidám mulatságon törte fejét: addig Miklós magába vonulva elmélkedett. Míg Péter leveleiben a vidám humor hangjai szólalnak meg, addig Miklós sorain bizonyos bánatos komolyság vonul végig. Egyetlen vidám hangot nem találunk leveleiben. *A későbbi búskomorságnak az előhírnöke tehát már ekkor jelentkezett.* Péter örvend, ha mulatságba hívják s ha poharat emelgethet. Miklós nem iszik, s kerüli a vígan lakozókat; mert, mint maga írja egyik levelében Batthyány Ádámnak, ő *bornemissza*, s az ő jelenléte csak szomorúságot kelthet a vidám társaságban.

Mennyire különbözött a két fiú kedélyhangulata már tanulókorában, világosan látszik ifjúkori leveleikből. Nagyszombatból írják például együttesen Batthyány Ádámnak:

„Illustrissime Comes Domine et Frater observandissime, Salutem et officii mei promptissim. commend.

Hogy ennyi időtül fogva kegyelmedet levelein által nem köszöntöttem, kérem, megbocsássa, nem idegenségnek, sem feledékenységemnek tulajdonítsa, hanem állapotunkban sok rendbeli változásnak, az levélvivő embereknek és kiváltképpen azok bizonyosak volnának, szűk voltának. Én kegyelmed igaz szívbeli szógája és atyafia vagyok, akarok is lenni, míg Isten éltet, kérvén azon kegyelmedet is, hogy rúlam ne felejtkezzék, örvendezek az kegy. előmenetelin és hogy Isten az kegy. szerencséjért nevelje, szívből kívánom. Isten kegyelmednek kedvesivel sok szent napokat és újesztendőket adjon érni. Talán leszen mód benne, hogy magam szemben lehetek kegyelmeddel, egyéb dolgaimról most azért nem akarok írni. Engedje Isten, láthassam rövid nap jó egészségben. Tyrnaviac in festo S. Joannis Anno 1633.

Illustrissimae Dominationis vestrae
Servitor et frater
Comes Nicolaus a Zrin.

P. S. Én is az én szegény állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom. Élek, amint lehet, néha nem szintén kedvem szerént, de patientia! Hallom, hogy Isten kegyelmedet nagy méltóságra vitte; nem irigylem, sőt kívánom, hogy Isten kegyelmedet nagyobbra vezéreljen. Csakhogy honores mutant mores, mely mellett bizony bánnám ha az én tarackim el jókor vertenek (?). Mondják azt is az deákok: spes alit el fallit. Ebben is volt már részem; bizony akarnám is ha egyszer az deáki reménységből megmenekedhetném! De talán valamikor vége leszen. Interim és azután is tartson kegyelmed igaz szolgájának. És elhigye kegyelmed, ha egyebet nem, még ma egy davorit elzörgetek a Homonnai uram tamburusával, minthogy az ükegyelme szolgálatjára oda kölletik mennem hora 7. noctis. Megítélheti kegyelmed, mit szolgálhatok ilyen alkalmatossággal! Azmire érkezem, nyilván el nem mulatom, iszom is az kegyelmed egészségére egyszer ha megengedi Praepost uram. Írtam ez keveset rész-szerint vígan, rész-szerint szomorúan; mert hónap aprószentek napja vagyon, kegyelmed hogy vígan olvassa igen kérem. Isten kegyelmedet Aurorával fényes nappal sokáig éltesse.

Ki hírem érkezik, hogy az ked hordós embere Kanizsáról érkezett volna (semmi canis filius nem ért vele), kegyelmedet jó idején ki akarta börtölni e világból; kegyelmed is seprőssel itatta! Igaz-e? Többet írnék, *de bátyám uram kobzolásal impediál*, Baranyay uram is nem szűnik meg az száraz fának hasát vakarni. Horváth László uram pedig nem tudom ha az melancholia bántja-e, hogy ígéreti szerént föl kel az hadba menni, most lépett ki az ajtón. Ajánlják kegyelmednek alázatos szolgálatokat, és hogy jóakarátába tartsa praepost uramat (azki kegyelmednek alázatos imádságát ajánlja). Szorgalmasan kérlek velem egyetemben.

Ha meg nem bántom kegyelmedet, minthogy nem írhatok *asszony önnagyságának az mi anyáknak, méltóztassék alázatos fiúi szolgálatomat mondani, mert ha kegyelmed engedelmeiből lehet, én is önnagysága fiának tartom magamat!* Az írásban ha mi fogyatkozás esett, megbocsássa kegyelmed. Az én elmém, mikor ezt írtam is, ki tudja hol nyargalt; az aprószenetek is igen forgottak elmémbe. Ki tudja, mikor lenne vége, ha minden dolgomat megírnám. Legyen elég ez most. Ezután bővebben kérem kegyelmedet, eddig való szeretetiben ezután is megtartsón. Punctum, vale.

*Ked szegény szolgálja
Zrínyi Péter”*

A két Zrínyi-úrfi még ez évben a jezsuiták bécsi iskolájába kerül. Onnét írogatnak haza. S leveleiknek a hangja ez alkalommal is teljesen különbözik. Miklós a megszokott komolysággal ír, Péter pedig az ő természete szerint humorizál. Batthyány Ádámnak június hó 21-én például együttesen írták volt:

„Hogy kegyelmed levele által meglátogatott, kegyelmednek megiszolgáljuk. Kívántatott volna az, hogy eddig kegyelmedet mi is köszöntöttük volna az levelünk által, melyet meg is cselekedtünk volna, ha eddig való foglalatosságink engedték volna. Az mi egészségünket illeti, az jó, az mint az idő engedi. Az tanúságban (tanulásban) vagyunk foglalatosságok, nem mulatván el az ő fölségek előtt való udvarlást is, az mint érkezünk. Kegyelmed minket hogy jóakaró szolgálainak tartson, s ne feledkezzék rólunk, kegyelmedet kérjük, háládatlanok nem akarván kegyelmed jóakarójáért lenni. Isten kegyelmedet éltesse sokáig jó egészségben. Viennae datae 21. junii 1633.

Illustriss. Dom. Vrae
Fratres servitores
Nicolaus Ladislaus comes a Zrin

Én is kegyelmednek szolgálatomat ajánlom és minden jót kívánok Istentől, írhatom kegyelmednek, hogy az itt való állapot nem az én humorom szerint való. Az iskolák rongyosak, az udvar sok nemzetségből vagyon, alig tudok vele kalapálni. Egyébiránt meglehetne az dolog. Kegyelmed énrólam se feledkezzék, kérem. Isten sokáig éltesse kegyelmedet. Ult supra die et anno.

Kegyelmed szolgálja éltig
Petrus Georgius a Zrin”

Íme, amíg Péter a társaival mulat, a vidáman való lakozásra gondol, tréfára tréfát halmoz: addig Miklós komolyan ír, komoly dolgokkal foglalkozik, s szórakozásból a lantot pengeti. Az ő ifjú lelkét már ekkor borongós érzések töltik be. Gondolatai messze-messze szállnak az iskolából, oda, ahol a hazáért küzdenek és véreznek. Aztán érző lelke nem mulatság, hanem szeretet után sóvárog. S hol találta volna föl e szeretetet, ha nem nagylelkű nevelőanyjánál: Poppel Évánál? Oda sóvárog az iskolából, ott időz legszívesebben, mert érezte s tudta, hogy ott szeretik őt legjobban. S Poppel Éva, tudván mi lakozik Zrínyi Miklós szívében, százszorosan viszonzta a hozzá való ragaszkodást. Csak például említjük, hogy egy ízben fiával fontos ügyben kellett volna tárgyalnia, nem ment el hozzá; mert a Zrínyi-fiúk jelentették be látogatásukat. (1637. június 29.) Más alkalommal Zrínyi Miklós kéri Poppel Éva bocsánatát, amiért oly hamar távozott, ígervén, hogy ügyei elintézése után azonnal visszajő.

Meglep bennünket az a dolog, hogy a fiatal Zrínyi Miklósban mily korán ébred fel a családi boldogság után való sóvárgás. Alighogy az iskolából kikerült s olaszországi útjára indult, máris rebesgették, hogy Poppel Éva fiatalabbik lányát akarja nőül venni. Közhír szerint Zrínyi

Miklóst a családja egyenest azért küldötte volt Rómába, hogy ott a dispenzációt megszerezze, s így közel való atyafiát nőül vehesse. Poppel Éva lányának azonban más kérője is volt, Erdődy György ugyanis már régebben udvarolt neki, s épp akkor akarta megkérni, mikor Zrínyi Miklós Róma felé készült. El is ment a Batthyányak udvarába, de senkit sem talált otthon. Úgy látszott, mintha előle távoztak volna. Ezért elkeseredetten írta Batthyány Ádámnak: „Ha igaz az, mit közhírral hallottam, hogy elvégződött dolog lött volna kegyelmeteknél Zrínyi Miklós uram Rómába való fáradsága: sem én, sem böcsületes nemzetem az ilyen gyalázatot kegyelmedtől nem várta volna”. (1636. december 12., Rohonc.)

Mi volt az efféle híreknek az alapja, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Poppel Éva ifjabb lányát mégiscsak Erdődy György vette el.

Zrínyi Miklósnak ez időben kelt levelei már világosan hirdetik, hogy a mindennapi érdeken kívül magasabb cél felé törekszik. Látszik, hogy tántoríthatatlan állhatatossággal kitűzött eszméje, vagyis életcélja felé tör, s ennek rendel alá mindent. Nem egyénekhez, hanem eszmékhez ragaszkodik, s ez eszméket mindig harmóniába hozza tetteivel. Már ifjúkori leveleiben fel-felcsillan szellemi felsőbbsege, de bármit ír, bármit tesz, mindig a szerénység ruhájában mutatja magát. Már fiatal korában pályáját tövissel rakták meg, de ő saját énjét feledve örömetst tűr, örömetst szenved, s mindig a közjó előmozdításában keresi jutalmát.

Mint új dolgot említjük, hogy már 1637 nyarán megkezdé öccsével együtt a török ellen való harcot. Rossz néven vette ezt az udvar is, meg a nádorispán is. Eszterházy Miklós írja a többi között Batthyány Ádámnak: „A vezér semmi derekasat mostan a békesség ellen nem cselekedik, hanem ha az Zrínyi gróf úrfiak, nem tudom ki tanácsából, holmi alkalmatlanságokat és excursiót exerceálván ellenek, azeránt vennének okot valami vindictára és bosszúállásra, azkit úgy vélem el sem fognak mulatni, csak jó alkalmatosságuk legyen abban.” (1637. augusztus 6., Lakompak.)

A Zrínyi-úrfiak merész küzdelmeinek dorgálás lett a jutalma. De ez nem tartotta őket vissza a további küzdelemtől. Még ez évben híre futamodott, hogy a fiatal Zrínyi Péter sok derék vitézzel egyetemben elesett. Eszterházy Miklós is meghallván a szomorú esetet, a többi közt imigyen írt volt Batthyány generálisnak: „Egy néhány jó és főlegények is vesztenek el, de mind nagyobb szánakozásra méltó dolog emennek (Zrínyi Péternek) veszedelme; mert jó hazafia nevedekett volna belőle, s szolgált is volna hazájának! Én, úgy vagyom, csak nemrég is ezelőtt mind szép szóval s mind keményen intettem szegényt, hogy békét hagyjanak a töröközésnek, de ím, az mint hallom, ugyan megtörtént az, amitől féltettem. Kérem kegyelmedet, menjen jobban végére, ha ugyan ott maradt-e Zrínyi Péter is, vagy mint vagyom dolga, s tudósítson arról is, ha ők mentek volt-e az törökre, avagy az török csapott volt ki reájuk?” (1637. november 15., Pozsony.)

Hát az ifjú Zrínyi Péter bizony nem esett el. Vidáman írogatja ő ezután is a leveleit, s vidáman harcol tovább is a török ellen. Mindössze annyi baja történt, hogy a lábát keresztüllötte. Még ez sem vette el kedvét. Vidáman írja Batthyánynak, hogy *fáj a lába, azért ilyen rút az írása!* „Én - írja - hálistennek kegyelmed egészségeért átaláltam magamat. Nem tudom, használt-e kegyelmednek, vagy nem? Ha tudnám, hogy használna, még az másik lábamat is átalálnám az kegyelmed egészségeért.” (1637. február 9.)

A két Zrínyi-úrfit az eddigi harcaik miatt a király Bécsbe hívatta, hogy megdorgálja. Ez alkalommal Péter Regensburgba is elment, s onnét írta volt Batthyánynak: „Az kegyelmed leveli olvasási miatt csak meg nem vakulék, oly szorgalmasan olvastam. Én immár ha alámegyek, is meg nem ösmer ked a nagy hajam miatt. Nem is tudom, ha böcsületem is olyan leszen-e kegyelmetek előtt? Idefelé nagy hír vagyom, hogy Erdődy György török fejet vett, és

hogy ő olyan mesterséget tud, hogy nincs olyan erős ember, akinek kezéből ki ne verje az kardot. Bizony, ha ott alatt volnék, megpróbálnám vele azt a mesterséget. Talán megtanítana rá. Bezzeg mind kiveném kanizsai főtörököknek fegyverét kezükből.” (Október 18., Regensburg.)

Ilyen vidám hangon ír Zrínyi Péter fiatalkorában állandóan. Egyszer tréfás hangon lovat kér, s azt írja Batthyáynak, hogy azért ki ne rekessze őt elméjéből. Majd meg sóba *főtt szabású* agárért könyörög, megírván neki: „szemtelenségemet gonosz néven ne vegye.”

Zrínyi Péter gyökeres változáson csak akkor esett által, mikor megházasodott. Felesége: Frangepán Katalin nagyravágyó horvát asszony volt, aki helytelen irányban vezette őt. Elég annyit említenünk, hogy egyetlen fiuk jó ideig magyarul sem tudott. Vele szemben Zrínyi Miklós semmit sem változott. A lelkes, nagy eszmékért lelkesülő ifjú, mint férfi még nagyobbnak mutatta magát. Állhatatos maradt mindvégig: elveit sohasem változtatta: hazaszeretetben és szerelemben mindig hű és odaadó volt; élte végéig kemény harcos maradt, de fennkölt lélekkel és érző szívvel.

Vége